

ЦВЕТОМИРА ДАНОВА

ПРАВОПИСЪТ НА ПСАЛТИРА
НА ЦАР ЙОАН АЛЕКСАНДЪР
(РЪКОПИС 2 ОТ НАУЧНИЯ АРХИВ НА БАН)

Кирило-
Методиевски
Студии

КНИГА

34

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ СТУДИИ, КН. 34
CYRILLO-METHODIAN STUDIES. 34

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ СТУДИИ, КН. 34
CYRILLO-METHODIAN STUDIES. 34
CYRILLO-METHODIAN RESEARCH CENTRE

SOFIA • 2024

ISSN 0205-2253 (print)
ISSN 2815-3855 (online)
ISBN 978-954-9787-68-9
<https://doi.org/10.59076/2815-3855.2024.34>

**БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР**

ЦВЕТОМИРА ДАНОВА

**ПРАВОПИСЪТ НА ПСАЛТИРА
НА ЦАР ЙОАН АЛЕКСАНДЪР
(РЪКОПИС 2 ОТ НАУЧНИЯ АРХИВ НА БАН)**

**Кирило-
Методиевски
Студии**

КНИГА 34

СОФИЯ • 2024

НАУЧЕН РЕДАКТОР:

Татяна Славова

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Анна-Мария Тотоманова, Славия Бърлиева

© Кирило-Методиевски научен център
2024

Коректор *Милена Евтимова*

Предпечатна подготовка *Галя Кръстева*

Формат 70x100/16 Печатни коли 10,5

Печатница „Симолени-94“

София, бул. „Владимир Вазов“ 15

ISSN 0205-2253 (print)
ISSN 2815-3855 (online)
ISBN 978-954-9787-68-9

ISSN 0205-2253 (print)
ISSN 2815-3855 (online)
ISBN 978-954-9787-68-9
<https://doi.org/10.59076/2815-3855.2024.34>

**BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
CYRILLO-METHODIAN RESEARCH CENTRE**

TSVETOMIRA DANOVA

**THE ORTHOGRAPHY
OF THE PSALTER
OF TSAR IVAN ALEXANDER
(MS 2 OF THE SCIENTIFIC ARCHIVE
OF THE BULGARIAN ACADEMY
OF SCIENCES)**

SOFIA • 2024

SCIENTIFIC EDITOR:

Tatyana Slavova

REVIEWERS:

Anna-Maria Totomanova, Slavia Barlieva

© **Cyrillo-Methodian Research Centre**
2024

Proof-reader *Milena Evtimova*
Pre-press *Galya Krasteva*
Format 70x100/16 Quires 10,5

Printing press “Simolini”
Sofia, 15 Vladimir Vazov Blvd.

ISSN 0205-2253 (print)
ISSN 2815-3855 (online)
ISBN 978-954-9787-68-9

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	9
ВЪВЕДЕНИЕ	11
I. ПЪРВИ КОПИСТ	17
Букви за ерови гласни	17
Букви за носови гласни	28
Букви за ят и йотувано <i>a</i>	34
Буква <i>ери</i>	37
Буква <i>и</i>	38
Буква <i>е</i>	39
Буква <i>о</i>	40
Буква <i>у</i>	43
Епентетично <i>л</i>	45
Употреба на <i>з</i> и <i>г</i>	46
Употреба на ижица	47
Употреба на <i>џ</i> , <i>џ</i> , <i>џ</i> , <i>џ</i>	48
Правопис на гръцките заемки	49
Надредни знаци	57
Лигатури	61
Препинателни и завършителни знаци	61
Обобщение	62
II. ВТОРИ КОПИСТ	67
Букви за ерови гласни	67
Букви за носови гласни	67
Букви за ят и йотувано <i>a</i>	68
Буква <i>ери</i>	69
Буква <i>и</i>	69
Буква <i>е</i>	69
Буква <i>о</i>	69
Буква <i>у</i>	70
Епентетично <i>л</i>	70
Употреба на ижица	70
Употреба на <i>з</i> , <i>г</i> , <i>џ</i> , <i>џ</i> , <i>џ</i>	70
Правопис на гръцките заемки	70
Надредни знаци	71
Обобщение	73

III. ТРЕТИ КОПИСТ	75
Букви за ерови гласни	75
Букви за носови гласни	76
Букви за ят и йотувано <i>a</i>	76
Буква <i>ери</i>	77
Буква <i>и</i>	77
Буква <i>е</i>	77
Буква <i>о</i>	77
Буква <i>у</i>	78
Епентетично <i>л</i>	78
Употреба на <i>з</i> и <i>г</i>	78
Правопис на гръцките заемки	78
Надредни знаци	78
Обобщение	79
IV. ЧЕТВЪРТИ КОПИСТ	81
Букви за ерови гласни	81
Букви за носови гласни	87
Букви за ят и йотувано <i>a</i>	93
Буква <i>ери</i>	94
Буква <i>и</i>	94
Буква <i>е</i>	95
Буква <i>о</i>	97
Буква <i>у</i>	98
Епентетично <i>л</i>	99
Употреба на <i>з</i> и <i>г</i>	100
Употреба на ижица	100
Употреба на <i>ϕ</i> , <i>ξ</i> , <i>ψ</i> , <i>ϑ</i>	101
Правопис на гръцките заемки	101
Надредни знаци	104
Лигатури	107
Препинателни и завършителни знаци	107
Обобщение	108
V. БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ f. 92v21–25	113
ИЗВОДИ И ОБОБЩЕНИЯ	113
СЪКРАЩЕНИЯ	120
ЛИТЕРАТУРА	121
ПРИЛОЖЕНИЕ 1. Употреба и дистрибуция на избрани графемни и алогографи	137
ПРИЛОЖЕНИЕ 2. Старобългарско-гръцки индекс с лематизация на личните и географските имена	138
ПРИЛОЖЕНИЕ 3. Старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски списък на личните и географските имена	159

ПРЕДГОВОР

Софийският тълковен псалтир, или *Песнивецът*, изработен за цар Йоан Александър през 1337 г., е един забележителен със своето съдържание и оформление ръкопис. Повече от 140 години той продължава да е предизвикателство за славистите медиевисти. Макар през XX в. въпросът за издаване на паметника да е поставян неколkokратно, едва през последните години тази задача бе реализирана от Кирило-Методиевския научен център при Българската академия на науките, в рамките на дългосрочния проект „*Образци на европейската културна традиция – ръкописите на цар Иван Александър*“¹. Работата по изданието даде импулс за по-подробно проучване на кодекса, което доведе до редица нови публикации, включително и до трите обширни студии, придружаващи наборния текст на *Песнивеца*.

Настоящото изследване на правописните особености на *Песнивеца* е резултат от работата по този проект. То се оказа необходимо, тъй като до момента разполагахме само с ценните и важни наблюдения, поместени в описи и каталози, но не и с неговото самостоятелно и цялостно изследване.

В четири глави представям последователно и детайлно описание на правописните характеристики на всеки един от четиримата книжовници, участвали в създаването на ръкописа. Самостоятелно разглеждам особеностите на малък откъс с идентифициран пети почерк. В последния раздел в съпоставителен план са изложени изводите и обобщенията върху ортографичните норми и навици на копистите. Три приложения онагледяват употребата и дистрибуцията на избрани графемни и алографи в кодекса, както и правописа на личните и географските имена в старобългарско-гръцки индекс с лематизация и в два списъка: старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски.

Надявам се тази монография да разкрие прегледно ортографията на един от най-ценните български ръкописи и да послужи на всички изследователи, интересувани се от книжовното ръкописно наследство на българския XIV век.

---

¹ Работата по *Песнивеца* е осъществена с финансовата подкрепа на Националната научна програма „Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие“ (КИН-НПОР) и на проект „Кирилометодикон“ на Кирило-Методиевския научен център при БАН, финансиран по проект BG05M2OP001-1.001-0001 за изграждане и развитие на Центъра за върхови постижения „Наследство БГ“.

ВЪВЕДЕНИЕ

Ръкописът, изработен за българския цар, днес се съхранява в сбирка X на Научния архив на Българската академия на науките в София (НА-БАН 2). Два листа от него, идентифицирани от Олга Князевска (Турилов 2004: 147, бел. 4), са част от сбирката на Пьотр Иванович Шчукин в Държавния исторически музей в Москва (ГИМ, Щук. 3) (нататък Щук. 3). В научната литература кодексът е известен като *Софийски* или *Кукленски псалтир*, а поради употребеното в него самоназвание *пѣсннвѣць* е познат и като *Песнивец* на цар Йоан Александър. Избирам второто именуване, което в изследването ще бъде отбелязвано в съкратен вид (*Песн*).

Кодекс НА-БАН 2 е станал част от библиотеката на Българското книжовно дружество благодарение на Васил Друмев (митрополит Климент Търновски). Информацията, че придобиването на тази ценна находка става „с грижата и настояването“ на митрополит Климент, е известна от публикацията на Васил Димитров Стоянов, който прави първото описание на външния вид, съдържанието и художествените достойнства на паметника (Стоянов 1887). В самия край на статията си той пише, че ръкописът е намерен от Тодор Д. Лапаров от с. Катунско Конаре, Станимашко² (Стоянов 1887: 278), но така и не публикува обещаните сведения за обстоятелствата, при които е открит. Обвръзването на ръкописа с Кукленския манастир (намиращ се в близост до Пловдив и Асеновград) се приема за достоверен факт, отбелязван още в следосвобожденските учебници по история на българската литература от края на XIX и началото на XX в.³ Беньо Цонев обаче, който създава първия опис на ръкописите от Българската академия на науките, е категоричен: „де е намерен тоя наш драгоцен паметник, не се знае“ (Цонев 1916: 13). По-късно във втория опис на славянските ръкописи от Българската академия на науките Христо Кодов повтаря сведенията на В. Д. Стоянов (Кодов 1969: 16). Днес въпросите за мястото на откриването на *Песнивеца* и обстоятелствата на неговото придобиване са детайлно анализирани от Елисавета Мусакова (Мусакова, под печат).

---

² Днешното с. Ягодово, Пловдивска област (Кираджиев 1999: 457).

³ Вж. Теодоров-Балан 1896: 121, 136–137 („тълковен псалтир Кукленски или „песнивец“, „Кукленския песнивец“); Мирчев 1911: 109 („Псалтир Кукленски или „Песнивец“); Ангелов 1922: 451, № 101 („Кукленски песнивец (псалтир)“); Пенев 1976: 403 („Кукленският псалтир, писан за Ивана Александра в 1337 год.“).

По съдържание *Песнивецът* е Псалтир с тълкуванията на Исихий Йерусалимски⁴ (f. 4r–152v, 158r–310v), отбелязани в ръкописа като Атанасиеви (н ѱѡна́сна, ѡрѣ̀хнѣ̀пкпа сказа́ннѣ̀ плѣ̀молѣ̀, f. 1r). Текстът на тълковния псалтир се предшества от *Хипотезисите* на Евсевий Кесарийски – списък на псалмите с тълковните им заглавия (f. 1r–3v)⁵, между Пс. 76 и Пс. 77 са включени тълкувания на *Символа на вратата* (f. 153r–155r22)⁶ и на молитвата *Отче наш* (f. 155r23–157v), а в края на ръкописа са поместени *Похвалата на цар Йоан Александър* (f. 311r–312v) и частично съхранени *Библейски песни* (312r–314v) – пета песен (Исая 26:9–20), запазена от стих 14 нататък (f. 313r–113v), цялата шеста песен (Йона 2:3–10) (f. 313v–314v), последвана от песента на Езекия, запазена до стих 18 (f. 314v)⁷.

Един от първите изследователи на *Песнивеца* е известният хърватски славист Ватрослав Ягич. Той има възможността достатъчно дълго време да работи de visu с ръкописа, предоставен му от Българското книжовно дружество⁸ във връзка с подготовяното от него издание на *Болонския псалтир* от XIII в. (Jagić 1907). В изданието *Песнивецът* е привлечен в критическия апарат с различенията към Псалтира и тълкуванията; включени са също така *Хипотезисите* на Евсевий Кесарийски (Jagić 1907: 4–8), а при коментара си за *Песнивеца* Ягич публикува *Символа на вратата*⁹, молитвата *Отче наш* (Jagić 1907: 848–851), както и *Похвалата на цар Йоан Александър* (Jagić 1907: 840–841)¹⁰.

Текстологическите изследвания на славянския превод на Псалтира отреждат на псалтирния текст в *Песнивеца* място в една архаична група заедно със *Синайския псалтир* (Карачорова 1989: 161–201; MacRobert 1998: 922–923, 928–930; Thomson 1998: 799–800; Алексеев 1999: 159–160 и др.)¹¹. Приема се, че преводът на Псевдо-Атанасиевите (Исихиевите) тълкувания е извършен самостоятелно в края на IX и началото на X в. и е добавен към вече готовия архаичен псалтирен превод (Алексеев 1999: 159–160; Thomson 1998: 799–801 и др.). По отношение на мястото на превода на тълкуванията са изказвани различни мнения (Шиваров 1986: 63; Рибарова 2002: 177; Спасова, Данова 2018a: 59)¹². Най-добре е проучена тяхната лексика, на която са посветени редица

⁴ За авторството на Исихий Йерусалимски вж. Devreesse 1970: 243–261; Rondeau 1982: 137–144. Издание Jagić 1917.

⁵ Издание PG 23: col. 68–72. Списъкът на тези тълковни заглавия на псалмите от Евсевий Кесарийски приключва в *Песн* до Пс. 142.

⁶ За това тълкувание на *Символа на вратата* вж. Соболевский 1912: 82–92; Кодов 1969: 13.

⁷ За *Библейските песни*, включително и за песента на Езекия, вж. Карачорова 2005.

⁸ Любопитни сведения за престоя на *Песнивеца* у Ягич се намират в кореспонденцията му с Любомир Милетич (Божилова 1996: 94; 95, бел. 5–7; 97; 98, бел. 7; 137–138; 139, бел. 13). Вж. също Jagić 1907: IX; Цонев 1916: 13.

⁹ Първото публикуване на това тълкувание на *Символа на вратата* по друг препис е на А. Гезен (Гезен 1884: 121–125).

¹⁰ *Похвалата на цар Йоан Александър* е многократно издавана: Стоянов 1887: 274–275; Ахангельский 1897: 787–790; Цонев 1916: 10–11; Кодов 1969: 13–14 и др.

¹¹ Последно вж. у Карачорова (под печат).

¹² Последно обобщение на различните мнения вж. у Карачорова (под печат).

изследвания (Рибарова 2002; Карачорова 2007; Карачорова 2011; Карачорова 2020; Цубалевска, Макаријоска 2013; Спасова, Данова 2018b). Частично¹³ са проучени и някои граматически особености на Псевдо-Атанасиевите (Исихиевите) тълкувания (Спасова, Данова 2018a).

Проучвания върху Песнивеца на цар Йоан Александър

Въпреки несекващия научен интерес на палеославистите към *Песн* и свидетелствата за многократни опити в периода 1956–1990 г. паметникът да бъде издаден (Милтенев 2009a: 399) е факт, че „посветените специално на Песнивеца научни съобщения са незначителен брой“ (Милтенев 2009a: 399). Самият *Песнивец* е привличал до момента изследователския интерес най-вече с въпросите за своя произход и история¹⁴, както и с кодикологическите и палеографските си характеристики, които са детайлно проучени¹⁵. Установен е гръцкият първообраз на тълкуванието на молитвата *Отче наш*, който представлява кратки извлечения за всеки стих от Господнята молитва от 19-а беседа на св. Йоан Златоуст върху Евангелието от Матей (Милтенова 2002; Милтенова 2005). След първоначалното регистриране на глаголически букви в паметника (Jagić 1907; Мусакова 2002; Мусакова 2004) *Песн* зае трайно място в изследванията на глаголическото наследство, запазено в кирилските ръкописи (Милтенев 2009a; Милтенев 2009b; Милтенев 2010; Милтенев 2013; Милтенев 2021). Подготовката на изданието на *Песн* от Кирило-Методиевския научен център доведе до редица нови публикации върху историята, палеографските особености, лексиката и езика на паметника (Спасова, Данова 2018a; Спасова, Данова 2018b; Карачорова 2020; Мусакова 2021; Славова 2024)¹⁶.

Изследвания върху правописа на Песнивеца

Правописните специфики на *Песн* до този момент не са били предмет на самостоятелно и цялостно проучване. Наблюдения върху правописа на паметника се откриват в двата описа на ръкописната сбирка на Българската академия на науките (Цонев 1916: 4–13, № 1; Кодов 1969: 11–16, № 2). В тях вниманието е насочено предимно към основните правописни особености – употребата на знаците за носовите гласни (ж, ѡ), еровете (ъ, ѱ), ятовата гласна (ѣ), ери (ы). Важно наблюдение на Б. Цонев е разграничаването на „пет почерка и четири правописа“. Във връзка с това българският учен прави редица ценни бележки върху отделните писачи, като разпределя работата

¹³ Проучени са езикови особености на Псевдо-Атанасиевите тълкувания към Пс. 1:1–76:21 по преписа им в *Песн*.

¹⁴ Преглед и обобщение на хипотезите за историята на *Песн* вж. у Мусакова 2021.

¹⁵ Вж. Лавров 1914: 152–153; Джурова 1978: 305–306; Джурова 1980: 205; Коцева 1985: 34–35; Коцева, Карачорова, Атанасов 1985; Мусакова 1998; Мусакова 1999; Мусакова 2002; Moussakova 2002; Moussakova 2012; Мусакова (под печат) и др.

¹⁶ Тук се включват и трите обширни студии, които придружават наборното издание на ръкописа, посветени на историята, кодикологията, палеографията, правописните особености на кодекса, историята на псалтирния текст и лексиката на тълкуванията (Мусакова, под печат); Карачорова (под печат); Данова (под печат).

им по следния начин: I) f. 1–226, 229–232, 234r (13 реда), 234v, 235 и 310r–314; II) f. 226v (14 реда), 227, 228, 229r (6 реда) и 232v (9 реда); III) f. 233, 234r (17 реда); IV) 235v–310r¹⁷ и V) f. 92v (5 реда) (Цонев 1916: 11–12). Христо Кодов различава двама основни кописи: I) f. 1–235r, и II) f. 235b до края, като посочва, че се появяват отделни страници или редове, писани от трета и четвърта ръка, без да уточнява конкретни листове (Кодов 1969: 12). Той определя правописа на паметника като „търновски, но крайно непоследователен“ (Кодов 1969: 15). Интерес представляват и някои изследвания, посветени на отделни въпроси върху правописните особености на този важен книжовен паметник. В по-новите от тях вниманието е насочено към най-характерните употреби на буквите за еровете и носовите гласни (Попова 2001), както и към някои черти на правописа, насочващи към архаичен антиграф (Попова 2001: 569–570; Милтенов 2009а: 401; Славова 2024).

В двата описа и в посочените публикации са направени ценни наблюдения върху правописа на *Песн*, но те се отнасят единствено до някои от основните правописни специфики на паметника.

Цели и задачи на настоящото изследване

Настоящото изследване осъществява една цел: в рамките на възможното системно и детайлно да опише правописните особености на *Песн*. Съобразно с тази цел се поставят няколко конкретни задачи:

1. Въз основа на едни и същи критерии да се анализира цялостно правописът на *Песн*.
2. Да се опише възможно най-детайлно правописът на всеки един от идентифицираните кописи.
3. Да се съпостави общото и частното в различните правописни типове, следвани от кописите.

* * *

С оглед поставените задачи на подробен анализ в проучването са подложени не само знаците за носовите гласни, еровете, ятовата гласна, ери, но и тези за *и*, *е*, *о*, *у*, както и употребата на епентетично *л*, на ижицата, на знаците за африката *dz*, на гръцките букви ϕ , ξ и ψ , надредните знаци и правописът на гръцките заемки. Наблюденията върху ортографията на паметника, включително и листовите от Щук. 3, са направени въз основа на цялостна ексерпция на материала по посочените критерии. Едновременно с подробното описание и анализ на правописа на паметника се подложи на проверка и досегашното мнение за разпределение на работата на кописите по кодексa. Тя потвърди наблюденията на Б. Цонев, като на места бяха прецизирани редовете в частите на конкретните преписвачи¹⁸. С новите уточнения и включването на материала от Щук. 3 работата на кописите може да се разпредели по следния начин:

---

¹⁷ В изследването си върху *Песнивеца* Я. Милтенов също определя частта, писана от втория основен писач (четвърти при Б. Цонев), на листове f. 235v–310r (Милтенов 2009а: 400).

¹⁸ Напр. първи копис: ff. 1–226, 229–232, 234r (13 реда), 234v, 235 и 310r–314 (Цонев 1916: 11) и ff. 1r1–226v16, 229r7–232v21, 234r6–234r18, 234v1–235r30, 310r18–314v30 (срв. в таблицата на с. 15).

ff.	Копист	Съдържание
1r1–226v16, 1r1–2v Щук. 3	I	<i>Хипотезиси</i> Пс. 1–105:5с Тълкувание на <i>Символа на вярата</i> Тълкувание на молитвата <i>Отче наш</i>
226v17–229r6	II	Пс. 105:6а–27b
229r7–232v21	I	Пс. 105:28а–106:11
232v22–232v30	II	Пс. 106:12а–13а ¹⁹
233r1–234r5	III	Пс. 106:13b–22а
234r6–234r18	I	Пс. 106:22b–23b
234r19–234r30	III	Пс. 106:24–26а ²⁰
234v1–235r30	I	Пс. 106:26b–32а ²¹
235v1–310r17	IV	Пс. 106:32b–151
310r18–314v30	I	Пс. 151:1–7b <i>Похвала на цар Йоан Александър</i> <i>Библейски песни</i>

Първият основен копист е изписал *Хипотезисите* на Евсевий Кесарийски (f. 1r1–3v28), текста на Пс. 1–105:5с; Пс. 105:28а–106:11, 22b–23b, 26b–32а; Пс. 151:1–7b (f. 4r1–226v16, 229r7–232v21, 234r6–234r18, 234v1–235r30, 310r18–310v7), Тълкувание на *Символа на вярата* (f. 153r1–155r22), Тълкувание на молитвата *Отче наш* (f. 155r23–157v15), *Похвала на цар Йоан Александър* (f. 311r1–312v12) и частично запазените *Библейски песни* (313r1–314v30). Вторият копист е изписал текста на Пс. 105:6а–27b и Пс. 106:12а–13а (f. 226v17–229r6, 232v22–232v30), третият – текста на Пс. 106:13v–22а, 24–26а (f. 233r1–234r5, 234r19–234r30), а четвъртият копист – текста на Пс. 106:32b–151 (f. 235v1–310r17). Както се вижда, при преписването на Пс. 105 и Пс. 106 са се сменяли трима писачи (първи, втори, трети), преди задачата по изготвянето на

Палеографският анализ на Е. Мусакова, с малки разлики, разпределя работата на копистите по същия начин (Мусакова, под печат).

¹⁹ Тълкуванието към Пс. 106:13а е изписано от третия писач на следващия лист 233г.

²⁰ Тълкуванието към Пс. 106:26а е изписано от първия писач на следващия лист 234v.

²¹ Тълкуванието към Пс. 106:32а е дописано от четвъртия копист на следващия лист 235v.

текста почти до края да се поеме от четвърти, който се явява вторият основен копист на паметника.

На f. 92v някои изследователи открояват пети копист (Цонев 1916: 11; Мусакова (под печат). Б. Цонев най-общо посочва, че „между редовете от I ръка има 5 реда малко иначе писани“ (Цонев 1916: 11), докато Е. Мусакова прецизира наблюдението, като сочи редове 21–25 (Мусакова, под печат). Наблюденията върху правописните особености на този малък откъс от пет реда не са достатъчни за отграничаването на *пети правопис*²².

Писачите в *Песн* употребяват следните графемни и алографни варианти: а, б, в, г, д, е (є), ж, з, ѓ (ѡ, ѣ), и (і, ї), к, л, м, н, о (о, ѡ, ѣ, ѡ) п, р, с, т, ѱ (ѧ, ѧ), ф, х, ц, ч, ш, щ, ѣ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ (ѧ), ѡ (ѧ), ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ.

По-нататък изследването на правописа ще следва реда на появата на кописите в ръкописа, а не обема на изписания текст.

---

²² Бележки за употребата на надредните знаци в този кратък текст ще бъдат дадени в края на изследването.

І. ПЪРВИ КОПИСТ

ff. 1r1–226v16, 229r7–232v21, 234r6–234r18, 234v1–235r30,
310r18–314v30 + 1r1–2v Щук. 3.

Букви за ерови гласни

Правописът на първия книжовник е двуеров. Преобладава употребата на големия ер. До f. 117v, с известни изключения²³, преписвачът използва повече големия ер, отколкото малкия²⁴, който се появява по-рядко, предимно в суфикси и по-малко в краесловие. В тази първа половина (f. 1r–117v) изписаните в краесловие големи ерове (6711) са предимно след най-често срещаните краесловни съгласни -м-, -х-, -т-, -д-, в предлозите вѣ, сѣ, но и след полусмекчени етимологично твърди (сѣмѣрѣтъ 2v29, пѣснѣ 3r13, пѣтѣ 4v23, властѣ 5r29, ꙗросѣтъ 6r17 и др.) и след етимологично меки съгласни (нощѣ 4r17, цѣрѣ 5r28, ѡтѣчѣ 5v4, ѡцѣ 5v7, пѣщѣ 6r18 и др.). Във втората половина от частта на кописта (от f. 118r до края) големите краесловни ерове са почти 4 пъти по-малко (1743) и също са предимно в предлозите вѣ, кѣ, сѣ и след най-фреквентните краесловни съгласни -м-, -х-, -т-, -д-, но употребата им след полусмекчени етимологично твърди и след етимологично меки съгласни е силно ограничена (вѣнецѣ 121r10, дѣнѣ 121r14, пѣснѣ 121v7, цѣрѣ 126v20, дѣнѣ 140r16). След f. 118r книжовникът започва да пише по-често малък ер – най-вече в краесловие, където употребата му (6410) е 7 пъти повече спрямо употребата на ѡ в листове 1r–117v (920), като малкият ер стои както на етимологичното си място (тѣварѣ 140v16, Пѣтырѣ 171r15, цѣрѣ 185r18, адамѣ 209v11, пѣчѣль 313r11, вѣплѣ 313v16 и др.), така и вместо голям ер (мнрѣ 148v9, ѡ горѣ 148v22, сѣборѣ 153r8, щѣдрѣ 162v27, нѣдолѣ 204v16, вѣздаль 214r12, зѣль 234v15 и др.).

И двата ера се срещат във всички части на думата – коренни срички, окончания, суфикси и префикси. Те се употребяват безсистемно, много често в едни и същи словоформи в границите на една от двете текстови половини: мѣстѣ 110r – мѣстѣ 111v7, лѣстѣ 38r26 – лѣстѣ 83r1, мѣздж 11v15 – мѣздж 59r28, мѣнѣшж 8r1 – мѣнѣшж 61v5, зѣль 13v27 – зѣль 51v25, вѣзѣпн 65v7 – вѣзѣпн 24v23, конѣца 8r15 – конѣца 99r19, сѣдѣвы 8r5 – сѣдѣвы 59v1, ѣстѣ 10v29 – ѣстѣ 6r6, сѣрѣвѣ 8r29 – сѣрѣвѣ 5v27, сѣтѣ 15r20 – сѣтѣ 28v22, ннхѣ 38r10 – ннхѣ 78r3, нѣзѣ 314r12 – нѣзѣ 235r3 и др.²⁵

Разпределението на краесловните ерове след шушкавите съгласни, африкатите ц, з и групите ц, жд в двете части на първия копист е следното:

²³ Напр. листове 24r, 24v, 25r, 26r, 27v, 28r, 28v, 37v, 45r, 45v, 46v, 47r, 49v, 51r, 52v, 57v, 59r, 60v, 61r, 61v, 63v, 64r, 64v, 67r, 67v, 69r, 69v, 77v, 78r, 89v, 113v, 114r, 116r, 117v.

²⁴ Вж. също Б. Цонев (Цонев 1916: 11) и Т. Попова (Попова 2001: 568). Т. Попова отдава тази особеност не на промяна на правописните навици на първия писач, а на смяна на подложката, от която е преписвал (Попова 2001: 568–570).

²⁵ И Т. Попова отбелязва, че често една и съща лексема се пише ту с ѣ, ту с ѡ, понякога в рамките на едно изречение (Попова 2001: 565).

– до f. 118r се пише -чѣ (100 пъти, предимно в снрѣчѣ, но и плачѣ 3r14, Наоучѣ 17r11 и др.) и -чѣ (31 пъти, напр. снрѣчѣ 5r2, ѡтечѣ 5v4, прѣоучѣ 97v28 и др.), след f. 118r правилото е -чѣ (предимно в снрѣчѣ, но и жалѣчѣ 132v14, плачѣ 151r13, грѣшнѣчѣ 173r19 и др.; едно изключение ѡлжѣчѣ сѧ f. 154r3)

– до f. 118r се пише -жѣ (10 пъти, напр. ѡнорожѣ 27r16, прѣложѣ 40r27, мжжѣ 70r19 и др.; две изключения мжжѣ 4r3, 51r13), след f. 118r правилото е -жѣ (лѣжѣ 132r27, мжжѣ 176r30 и др.; едно изключение вѣѡржжѣ сѧ f. 144r20)

– до f. 118r се пише -шѣ (10 пъти, предимно в нашѣ, но и сѣвѣтскрѣшѣ 6v22, доушѣ 103r28), след f. 118r правилото е -шь (28 пъти, предимно в нашѣ, но и сѣкроушь 196r24)

– до f. 118r се пише само -цѣ (52 пъти, напр. плѡмпнсецѣ 1r4, ѡцѣ 5v7, конецѣ 10v14, десницѣ 34v5 и др.), след f. 118r правилото е -цѣ (28 пъти, напр. младенецѣ 119r8, чюдотворецѣ 151v12, пѣснвиецѣ 311r9 и др.; 8 изключения ѡцѣ, вѣнецѣ 121r10 и др.)

– до f. 118r се пише само -зѣ (веднѣж ѡзѣ 41v6, 2 пъти князѣ 49r3, 4), след f. 118r правилото е -зѣ (6 пъти кѣназѣ)

– до f. 118r се пише -щѣ (38 пъти, напр. нощѣ 4r17, ѡвращѣ 7v7, помощѣ 21v20 и др.; 6 изключения вѣплѣщѣ сѧ 70v28, помощѣ 117v17 и др.), след f. 118r правилото е -щѣ (39 пъти, напр. помощѣ 134v1, немощѣ 142r23 и др.; две изключения нощѣ 135r5, Нощѣ 183r28)

– до f. 118r се пише -ждѣ (27 пъти, напр. внждѣ 7v9, рождѣ сѧ 25r20, Даждѣ 114r19 и др.; едно изключение похѡждѣ 48v1), след f. 118r правилото е -ждѣ (19 пъти, напр. дѣждѣ 126r9, внждѣ 146r25, рождѣ сѧ 223v15 и др.; 3 изключения рождѣ сѧ 205r13, дѣждѣ 224r28, даждѣ 312r12).

Разпределението на еровете в средисловие след шушкавите съгласни, африкатите ц, з и групите щ, жд в двете части на първия копист е следното:

– до f. 118r се пише -чѣ- (234 пъти, напр. прѣоучѣство 1r8, оучнѣжаѡж 25r28, ѡзѣчѣсѣннѣ 91r16, лоучѣшж 94r11, нѣвѣтъчѣствоуѣтъ 98r26 и др.; 8 изключения бѣоучѣстнѣ 1r6, члѣвѣсѣн 2v5, прѣоучѣство 13r14 и др.), след f. 118r се пише предимно -чѣ- (103 пъти, напр. бѣоучѣстнѣмѣ 139v27, вѣчлѣвѣша сѧ 154r7, прнѣчѣствоуѣтъ 161v23, ннѣсѡже 186v13, ѡжѣчѣства 172v7, дѣвѣчѣскыѡ 221v29, прнѣтътъ 312r5 и др.), а -чѣ- се изписва много по-рядко (38 пъти, напр. ннѣсѡже 119r13, члѣвѣство 126r15, поучѣна 134v10, бѣоучѣстнѣмѣ 138v6, вѣчѣ|наѡ 150v10-11, вѣсѣчѣ|скыѡмѣ 219r4-5 и др.)

– до f. 118r се пише -жѣ- (21 пъти, напр. ѡтажѣчѣвша 11r24, мжжѣскж 20r27, слоучѣбѣ 36v11-12, оубѡжѣство 60v11, рожѣца 81v13 и др., едно изключение тжжѣ|кыѡмѣ 13v7-8), след f. 118r се изписва както -жѣ- (14 пъти, напр. множѣства 118r30, бѣжѣствѣ 121v18, Положѣшаго 122v11, вѣѡржжѣше сѧ 142v23, ноужѣ|дѣнаго 171v18-19, рожѣца 179r27 и др.), така и -жѣ- (10 пъти, напр. множѣствоуѣ 132r3, оубѡжѣство 138v18, ѡжѣчѣства 172v7, мжжѣскж 313r2 и др.)

– до f. 118r се пише само -шь- (13 пъти, напр. прншьствѣнѣ 3r10, мѣшьцж 10v7, помышѣ|лѣжѣтъ 14r19-20, вышьшннѣ 19v13, по|слоушьствѣоужѣцоуѣ 40r3-4,

по|спѣшьствоуѣ 82v12-13, грѣшь|ника 110r9-10 и др.), след f. 118r се пише -шь- и рядко -шъ- (13 пъти -шь-, напр. пришьствѣнѣмь 122r15, юношьство|вашж 128v2-3, вышьшьє 138v12, грѣшь|ници 197v2-3, дѣшьны 214v22 и др.; 7 изключения -шъ-, напр. юношъскы 165v23, довродѣшьствоуѣ 174v11, влъшьства 189r3, вышьши 312r19 и др.)

– до f. 118r се пише по веднѣж -цъ- и -ць- (процъвте 38v29 и цъвететъ 4r24), след f. 118r – само -цъ- (8 пъти в глагола -цвнстн – процъвѣтжтъ 140r27, 195v25, процъвѣтетъ 190v4, цъвтеѣжж 190v6, съпроцъветѣ 195v14, цъвтжтъ 195v27, ѡцъвѣтетъ 214v20, цъвѣтжщж 217v20)²⁶

– до f. 118r се пише -зъ- (еднократно пользъствоуѣттъ 20v19), след f. 118r – -зъ- (еднократно пользъство|ва 132v22-23)

– до f. 118r се пише почти поравно -щъ- (6 пъти, възвращъше сѧ 25r17, ѡбращъшен сѧ 51r28, Ѡвѣщъши во сѧ 98r1, сѧщство 98r15, прѣлѣщъши 109r7, солнцьскж 112v12) и -щъ- (5 пъти, помощъ|никъ 7r8-9, въсхъщъше 9v24, ѡчнщъши 11r13, прѣлѣщъши|ни 38r9-10, ѡбращъ|шннѣ сѧ 39r6-7), след f. 118r също почти поравно се пише -щъ- (6 пъти, ѡбращъ|ши сѧ 139v10-11, ѡсвѣщъше 152r16, сѧмжщъше сѧ 190v18, ѡбращъшаго 202r21, вѣщъша 215v13, ѡчнщъше 217r23) и -щъ- (4 пъти, ѡбращъшен сѧ 122v6, Възъвращъше сѧ 124r23, причъщъше сѧ 124r24, Ѡбращъшоу 219v22)

– до f. 118r се пише -ждъ- (5 пъти, заблжждъшаго 7r29, 31r14, слаждъша 20v23, троуждъше сѧ 91r11, оутоуждъше сѧ 101v11; едно изключение -ждъ- побѣждъшнѣ 28v3), след f. 118r – също -ждъ- (5 пъти, рождъшоу сѧ 140r9, рождъша сѧ 153v19, невѣждъствнѣ 232v13, рождъство 313r23, рождъша 313v19; едно изключение -ждъ- прѣждънн|хъ 168v13-14).

Следователно в краесловие еровете след шушкавите съгласни, африкатите ц, з и групите щ, жд следват общата тенденция на изписване – до f. 118r се пише предимно голям ер, а след f. 118r – малък ер. Изключение има единствено при съгласната ч, след която и в двете части се пише преобладаващо малък ер. В средисловие изписването на знака за ерова гласна е много по-разнообразно и не следва общата тенденция за двете части. След ш и в двете части се изписва малък ер (във втората и -шъ-), след жд стои голям ер, а след щ – поравно голям и малък ер; след ч до f. 118r се пише малък ер, а след f. 118r – преобладаващо голям ер; след ж до f. 118r се пише малък ер, а след f. 118r – почти поравно ѣ и ѥ; след з и ц примерите са единични. Може да се каже, че в първата половина на текста в средисловие след изброените съгласни и групи съгласни копистът се придържа сравнително последователно към етимологичен правопис (с малък ер), докато след f. 118r преобладават написанията с голям ер (след ч, жд, ц, з) или те се конкирират с написанията с малък ер (след ж, ш, щ).

В коренни срички се наблюдава изписване на определени лексеми само с ерова буква, на други лексеми – само с паерчик на мястото на изпуснат слаб ер,

²⁶ За сонантизацията на съгласната в в глагола -цвнстн вж. по-нататък.

а при трети липсва каквото и да е означаване. В jednosричен корен (напр. тѣц-, рѣв-, рѣц-, лѣж-, чѣст-, лѣв- и др.) етимологичен слаб или силен ер винаги се изписва (като ѣ или ѣ), ако той редува слабата със силната позиция в корена и затова еровият знак се изписва и в случаите, когато ерът е слаб²⁷, срв. тѣ|щжтѣ сѣ 28r11-12, тѣцѣаше сѣ 178r2-3, тѣцѣаннѣмѣ 18r22, потѣцѣашж сѣ 211r25, потѣцѣа сѣ 31v24, потѣцѣаннѣмѣ 156v1; Рѣвѣаѣхж 127v21, рѣвеннкѣ 95v26, рѣвеннѣмѣ 122v21; тѣма 104r12, тѣмж 145v25, тѣмы 6v23²⁸; Рѣцн 53r2, Рѣцѣтѣ 202v7, прорѣцн 54v27; лѣжа 111v29, лѣжж 34r16, лѣжеж 31v12, лѣжамн²⁹ 2v20 Щук. 3 и др. Причината е в стремежа да се запази еричкотоверността на коренната морфема, а оттам и прозрачната морфемна структура на думата³⁰. Без знак за ер се изписва и коренният ер между шумова и сонорна съгласна или между два назала (зр-, зл-, кн-, мн-), напр. зрѣтн 71v16, зрѣтѣ 33v20, зрѣ 60r3, зрѣше 125v6, оузрѣтѣ 175v10, оузрѣмѣ 58r14, възрѣтн 61v13³¹; злѣ 34v4, злѣоу 157r18, злѣ 29r11, злѣ 137v11, злѣхѣ 8v24, злѣннѣмѣ 1r16 (но в силна позиция зѣлѣ³²); мнѣж 10v14, много 91r10, мнѣжн 128r6, мнѣжамн 139r16, мнѣжство 99v10, мнѣжствѣнѣ 9r5, оумнѣжнтѣ сѣ 92r14, оумнѣжншж сѣ 70v10–11. Преобладаващо без буква за ер се изписват и двусрични корени като мѣннѣмѣ сѣ 104r8, мнѣтн 156r11, Мнѣшж 45v8, мнѣше 90v22, мнѣвѣ 100r10, но и мѣнѣтн 197v17, мѣнѣтѣ 153r12-13, мѣнѣнѣмѣ вѣ 166r6-7, мѣнѣхж 53v4, мѣнѣше 27r14, мѣнѣвѣ 35v29, мѣнѣаѣхж 91v30³³; кннѣгѣ 61r29, кннѣгаѣхѣ 57v6, кннѣгѣ 133v4, кннѣжна 123v3, кннѣжѣннѣка 137r9, но и кѣннѣгѣ 144v16, кѣннѣгаѣхѣ 206r18, кѣннѣгамн 212r5³⁴. Коренът зѣвѣ също преобладаващо е без ер³⁵ (зѣвѣннѣ 3r15, зѣвѣнна 7v5, възѣвѣхѣ 41r23, прнзѣвѣхѣ 44v16, прнзѣвѣннѣ 3r23, назѣвѣннѣ 122r6), но има и регистрирани примери с паерчик (зѣвѣннѣ 201v2, възѣвѣа 150r13, нѣ прнзѣвѣашж 100v16³⁶). Само с паерчик се изписват формите пѣшеннѣж 121v1, пѣшеннѣцѣж 121v2-3, пѣшеннѣчѣна 172v22; вж. вторичен паерчик при зѣмнѣ 109r6, зѣмнѣ 178v28, зѣмнѣж 60r13, зѣмнѣмѣ 145r29, също зѣмнѣвѣж 145v3³⁷. В корена вѣсѣ ерът се запазва, като изписването е с голям ер (вѣсѣа 12r30, вѣсѣ 11r10, вѣсѣѣ 207v14, вѣсѣѣмѣ 119v17, вѣсѣѣн 85r6, вѣсѣѣмоу 74r9, вѣсѣѣмѣ 87r7, вѣсѣѣхѣ 111r4, вѣсѣѣко 20r14, вѣсѣѣкѣж 59r21, вѣсѣѣкѣж 136v29

²⁷ За морфонологичните ограничения върху изпадането на еровете вж. Тотоманова 2014: 51–58; Тотоманова 2018: 19–21.

²⁸ С едно изключение вѣ тѣмѣ 173r23.

²⁹ Всички примери са само с голям ер.

³⁰ За морфонологичните ограничения върху изпадането на слабите ерове в корен, представки и наставки вж. Totomanova 2006.

³¹ С едно изключение Оузрѣтѣ 99r29.

³² зѣлѣ 9 пъти, зѣлѣ 3 пъти и един път зѣлѣ.

³³ Глаголът мнѣтн се изписва с ѣ 11 пъти, с ѣ 19 пъти, с паерчик 8 пъти, без ерова буква 20 пъти.

³⁴ Коренът кѣннѣгѣ се изписва без ерова буква 20 пъти, а с паерчик 11 пъти.

³⁵ Повече от половината примери са от *Хипотезисите* на Евсевий Кесарийски (1r–3v).

³⁶ Едно изписване с малък ер: прнзѣвѣа мѣ 171v17.

³⁷ С едно изключение в прилагателното зѣмнѣмоу 109r5. За произхода на формите зѣмѣ и зѣмѣ вж. Тотоманова 1996.

и др.), само два пъти е употребен малък ер (всѣа 19v16, 92v25). Регистрирани са седем случая с изпаднал ер (всѣн 10r15, 32v5, 38r24, всеж 112r7, вса 120v10, Всн 140v11 и всѣкымъ 311r9).

В групи рѣ, лѣ, наследници на праславянските съчетания *ŷr, *ŷl, *ŷr, *ŷl между съгласни, в които е имало първични сонанти, а също и възникнали след изпадането на еровете вторични сонанти, се изписва буква за голям ер ѣ след плавната р или л, напр. ѣсплѣннѣ 21v15, ѣсплѣненнѣ 206r3, прѣвн 38v15, прѣвынѣхъ 2v12, скрѣвѣ 52r19, скрѣвѣше 150r19, ѡскрѣвншж 210r13, Вѣскрѣвѣхъ 150r30, млѣунѣ 67v6, млѣублнвѣмѣ 50v6, прѣмлѣуншн 37v20, сѣмлѣун 173v25, прѣмѣлѣкѣнжтн 184r8, млѣвы 150r1, млѣвалѣ 206r8, безѣмлѣвн 57r18, длѣженѣ 104v28, длѣжннкомъ 157r7, дрѣжатн 173v4, дрѣжннѣ 47r9, ѡдрѣжашж 26r5, дрѣжатн 119r10, дрѣжажѣмѣ 67v19, дрѣзновеннѣмѣ 93r7, дрѣзостно 149r26, тѣлкованнѣ 155v1, тѣлкоуѣтѣ сѣ 220v18, ѣстѣлкованнѣ 153r1, млѣннѣ 203v24, хлѣмъ 190r10, тврѣдѣ 188v8, тврѣдостѣ 165r8, тврѣдына 16r26, оутврѣднхъ 147r20, ѡврѣгж сѣ 18r12, поврѣгъше 144v16, ѣспроврѣгж 223v12, трѣпѣннѣ 68v12, прѣтрѣпѣ 130v17, нестрѣпннѣ 141r27-28, жрѣтва 98r8, трѣнѣ 46r27, трѣновѣ 46v1, сѣмрѣтѣ 73r8, оумрѣтвн 188v30; крѣвѣ 23r29, 29r25, 41r6 и др.; Слѣзъ 69r25, 106v11, слѣзъ 169r21; плѣтѣ 1v3 Шук. 3, 19r26, 36r20 и др. Има само четири случая, в които след сонантите р и л стои малък ер (ѣсплѣннѣ сѣ 120v3, прѣвынѣхъ 3r14, ѡврѣже 314v28, сѣврѣшаѣтѣ 4r5), а в три случая след сонанта р се пише паерчик и това става само в края на реда (сѣмрѣтѣ f. 91v20-21, сѣмрѣтѣ f. 127v13-14, крѣмнѣ сѣ f. 170r14-15).

Слабите ерове в представките вѣз- и вѣ- винаги се изписват, напр. вѣзносн 6v11, вѣзметѣтѣ 4v12, вѣзвѣщаѣтѣ 19r29, вѣзвращаѣтѣ 9r6, вѣзрадовастѣ сѣ 185v3, вѣсташж 5r11, вѣстражѣтѣ сѣ 5r26, вѣпнѣтѣ 101r30, не вѣкореннѣ сѣ 99r25 и др. Ерѣт в представката вѣ- се изписва включително и пред т.нар. епентетично *н* пред гласна, напр. вѣндетѣ 92v7, вѣннѣтн 17r26, вѣноушн 69r22, вѣннѣмѣхж 109r17, Вѣнегда 74r12, вѣнѣтрѣ f. 84v10. Слабият ер в представката сѣ- също се изписва редовно или се отбелязва с паерчик, напр. сѣбраннѣ 5v15, сѣмѣрншж 197v13, сѣкрѣшж 53v18, Сѣстрѣлѣтн 118v10, сѣведѣ 26v4, Сѣкроушн 10v7, сѣврѣженнѣ вышж 108v27, сѣвѣскрѣшѣ 6v22, сѣнѣстн 210r8, сѣннѣ 20r7, сѣннѣнѣ 48r16, сѣтвѣрн 11v3, сѣтрѣшж сѣ 224v10, сѣхранншн 205r29, сѣхожденнѣ 203r4, сѣлѣзн 66r10, сѣмѣтѣ сѣ 75v23, Сѣвѣдѣашѣ 81r8, сѣпадѣ 83r8, сѣтѣжаннѣ 102r27, сѣтрѣпатѣ 112r2, сѣмѣреннѣ 129r15 и др. Случаите на изпуснат ер в представката сѣ- са малко, най-вече пред *в, к, м, т*³⁸: свѣдѣтелѣствоуѣтѣ 14v7, свѣжетѣ 1r6 Шук. 3, свѣдома сѣтѣ 132r23, сказаеннѣ 1r3, сказаѣтѣ 24v5, сконѣннѣ 4r15, сконѣвѣваѣтѣ 105r12, Скровнѣца 48v14, смѣреннѣ 98r11, смѣрѣхъ сѣ 54v11, смѣтннѣ 122v14, смѣтншж сѣ 203v23, смѣсншж сѣ 229v18, стрѣпннѣмѣ 16r7, стѣжажѣѣ 6r27, ствѣрнѣтѣ 93r21 и др. В стремѣжа си да маркира морфемната граница преписвачѣт изписва префиксите вѣз- и вѣз-/вѣс- с еров завѣршек или с паерчик след *з* (244 пъти вѣзѣ-, по-рядко вѣзѣ-), напр. вѣзѣмогж 24r13-14, вѣзѣврѣгж 26v27, вѣзѣальѣа 94r17, вѣзѣбранѣтн 54r22,

³⁸ Пред *н* няма примери, пред *х* само един – сѣхѣа 73v10.

възъ|ненавндѣсте 94v19-20, възъврататъ сѧ 111r9, невъзъ|блѣтнн 38v11-12, про-
възъглашаѣтъ 143v2, възънесышю же сѧ 10г13, възъгрьмѣ 39v18, възъвоуждаѣ
59v8, възълюбилѣ еси 99г11, възънесени 193v15, невъзъможно 191v17; безъвожнѣмъ
32v6, безъ|милъви 57г17-18, безъвѣстно 68v9, безъмилъв'но 139г1, безъимѣннѣ 164г4,
безълѣтноѣ 190г8, безъбна 2г13, безъдѣшнѣ 65v23, безъводнѣ 160г25, безъначал'ноуоу
311г1-2, бесъчъстнѣ 24г23, бесъхрам'наго 173г17, бесъчъстнѣ 214v2. Вероятно чрез
редовното изписване на ер или паерчик в думите с представки въ-/възъ-/безъ- е от-
разена тенденцията да се запази ясна словообразователната структура и най-вече
коренът на думите, който етимологически би станал неразпознаваем при евенту-
ално изпадане на слабите ерове³⁹.

Епентеза на ер между две краесловни шумови съгласни е налице и в лексема-
та воскъ, напр. воскъкъ 26г25, 109v17, 109v19, воскъкъ 26г21, воскъкъ 125г5.

Отбелязването на еровата гласна в наставките е различно. В силна позиция
ерът в наставката -ѡц- се нормализира⁴⁰. В слаба позиция се изписва почти еднакво
често както с ѡ, така и с паерчик (ржъца 10г18, лнхонъмъци 95v1, телъца 98v2-3,
пръвѣнъца 187г17, пришелъца 197v22, мрѣвъца 151v11, срѣвѣд'цоу 57г2-3, скоро-
пис'ца 82г12, правоход'ца 311г25, повѣдонос'ца 311v20 и др.), а изписванията с ѡ или
без никакво означение са единични, напр. телъци 26г1, агнъца 39v1, пришелъца
197v19-20, лнхонъмъца 12v9-10, млададенъца 20г22-23, Юнъци 26г5, стрѣца 2г25⁴¹.

В наставката -ѡн- ерът в силна позиция се нормализира⁴². В слаба позиция
наставката рядко се изписва с ѡ или ѡ (неповннънаго 9v10, волънъжъ 12г17,
нетлѣнъна 1v14 Щук. 3, бесъслънѣ 55г17, цѣломъдръножъ 72v25, неповннъномъ
15v29, градъноѣ 18г5, законънаѣ 47г22, кръвоматънаго 143v29, ратънъхъ 151v19,
полоуденънаго 193г5, соуѣтъна 198г22, дѣшны 214v22, скотънъмъ 217v15), по-чес-
то се употребява паерчик или липсва означаване. След сонорните съгласни л,
р, н наставката -ѡн- се въвежда предимно с паерчик и по-рядко е без означение,
напр. самовол'но 4v21, нецѣл'на 32г8-9, пѣчл'на 75v7, сел'наѣ 94г14, неподѣл'-
но 101v8, гыѣл'но 149г27, ѡцѣлно 2г23, безначална 5v9, пѣчл'ноѣ 8v11⁴³; лн-
ценѣр'нъннѣ 8v28, мнр'но 55v4, блговѣрна 2г25, мнрнаѣ 115v22⁴⁴; неъзречен'нъ
30v2, неповнн'нъхъ 34v3, тнмѣн'на 69v22, врен'наго 69v27, нъбран'ннѣ 95г7, не-

³⁹ За тази изградена система за писане на предлози и представки вж. и Попова 2001: 565–566.

⁴⁰ Примери вж. по-нататък.

⁴¹ Срв. съотношението в изписването на наставката -ѡц- в лексемата конъцъ: с ѡ – 27 пъти (конъца, конъци, конъцихъ, конъцимъ, конъца и др.), с паерчик – 23 пъти (кон'ци, кон'ца и др.), без никакво означение – 6 пъти (конца, конца х3, конци, концихъ), с ѡ – 3 пъти (конъца, кон'ъца, конъци).

⁴² Примери вж. по-нататък.

⁴³ Срв. съотношението в изписването на наставката -ѡн- в слнъкъ – 9 пъти с паерчик (слн'не х2, слн'нынъ, слн'нъхъ, слн'ни, слн'на х2, слн'нымъ, слн'наѣ) и 3 пъти без означение на еровия звук (слани х2 и сланъ).

⁴⁴ Срв. съотношението в изписването на наставката -ѡн- във вѣрнъ и производни композити (блговѣрнъ, правовѣрнъ, зловѣрнъ, невѣрнъ) – 197 пъти с паерчик (вѣр'ноу, вѣр'ны, вѣр'наго, вѣр'нъжъ, вѣр'нынъ, вѣр'нъхъ, невѣр'ннѣ, зловѣр'ннѣ, правовѣр'но и др.) и 29 пъти без означение на еровия звук (вѣрни, вѣрнъ, вѣрнѣ, вѣрнъхъ, вѣрнынъ, блговѣрна, зловѣрнинъ, невѣрнъхъ и др.).

прѣстан'но 207г⁴⁵. След шумови съгласни (д, в, в, т, ш, ч, с и з⁴⁶) и сонора м наставката -ън- се изписва предимно без означение на ера и по-рядко с паерчик, напр. водныѡ 10г18, праздна 224г18, срѣд'наѡ 177в⁴⁷; съмотрѣльнвнѡ 53г4, джбравнїи 94г3, ѡзгъв'на 185г⁴⁸; непотрѣвнїи 5в23, трѣвнѣ 87в9, скрѣв'нымын 156г17⁴⁹; чьстнѡе 20в18, дрѣзгостно 149г26, трепет'на 152г18⁵⁰; страшны 5г24, домашнїи'хъ 104г22, нѣ'ш'нымы 184г10⁵¹; тоучна 21в26, ѣд'нозрѣчныѡ 40г19, непороч'нѣ 208г22-23⁵²; вѣсна 73в19, нѡг'сно 144в21, тѣлеснымы 213г7⁵³; тѣмнѣ 16г21, зємнж 313г27, вєс'хрѡм'наго 173г17⁵⁴. След п⁵⁵ и ж⁵⁶ примерите без означение на ервата гласна и с паерчик са почти поравно.

⁴⁵ Само 9 са словоформите, изписани без означение на еровия звук в наставката -ън- след н (скврѣнно, паствннѣ, ѡбѣщаннѣж, съдѣбноѡе, неуклонна, десѡт'строуннѣ, Десѡт'строунно, нзѣбраннѣхъ и непрѣстанно), всички останали са изписани с паерчик (вж. примери горе в текста).

⁴⁶ Всички примери с наставката -ън- след з са общо 14: 10 примера без означение на еровия звук (желѣзноѡ, желѣзна, неполезна, неполезна х2, полезнаѡ, слъзнымы, ѣднноѡбразна) и 4 с паерчик (зѡлаз'но, слъз'на, любез'но, злѡѡбраз'нѣ).

⁴⁷ Срв. съотношението в изписването на наставката -ън- напр. в правѣднѣ: 73 пъти без означение на еровия звук (правѣдноу, правѣднаго, правѣдныхъ, правѣдныѡ, правѣднн, правѣднаѡ, правѣднымы, правѣдныѡ, правѣднѣ, правѣдно и др.) и 11 пъти с паерчик (правѣд'ныѡ, правѣд'ныѡ, правѣд'нымы, правѣд'ннн, правѣд'ноѡ, правѣд'нымын, правѣд'нїи и др.).

⁴⁸ Срв. съотношението в изписването на наставката -ън- напр. в славнѣ / прѣславнѣ: 9 пъти без означение на еровия звук (славнаго, славныѡ, славны, славнѣе, прѣславнѣи, прѣславно, славны|хъ и др.) и 3 пъти с паерчик (слав'ныхъ, слав'но х2).

⁴⁹ Срв. съотношението в изписването на наставката -ън- напр. в -подовнѣ-: 22 пъти без означение на еровия звук (подовнаѡ, подобно, подобноѡму, неподовн, прѣподобноѡму, прѣподобноѡмѣ, прѣподобнн, прѣподобннѣхъ, непрѣподобнѣ и др.) и 8 пъти с паерчик (прѣподоб'ны, прѣподоб'ныхъ х2, подов'но, прѣподов'ныѡ, подов'на, неподов'наго, неподов'наѡ).

⁵⁰ Срв. съотношението в изписването на наставката -ън- напр. в соуѣтнѣ: 12 пъти без означение на еровия звук (соуѣтнаѡ, соуѣтнымы, соуѣтнж, соуѣтнн, соуѣтно, соуѣтнѣ и др.) и 2 пъти с паерчик (соуѣт'нымы, соуѣт'наѡ).

⁵¹ Срв. съотношението в изписването на наставката -ън- напр. в грѣшнѣ – 17 пъти без означение на еровия звук (грѣшныхъ, грѣшныѡ, грѣшны, грѣшнн, грѣшноѡму, грѣшнымы и др.) и 7 пъти с паерчик (грѣш'ныхъ, грѣш'наго, грѣш'ныѡ, грѣш'ннн, грѣш'нымы, грѣш'ноѡму, грѣш'ныѡ).

⁵² Примерите с наставката -ън- след ч са общо 96: от тях 69 примера са без паерчик и 27 с паерчик. Едно от най-употребяваните прилагателни вѣчнѣ се изписва 14 пъти без паерчик (вѣчно, вѣчна, вѣчнѣи, вѣчнаго, вѣчнн, вѣчнѣж и др.) и 14 пъти с паерчик (вѣч'ны, вѣч'но, вѣч'ныѡ, вѣч'ныхъ и др.), но друго често употребявано прилагателно – владычнѣ, се изписва само без паерчик (владноѡ, владнаѡ, владноу, владнѣи, владнн, владнѣж и др., във всички примери прилагателното е изписано с буквена титла).

⁵³ След с е регистриран само един пример с паерчик: гнжс'наѡ 224г20.

⁵⁴ Срв. съотношението в изписването на наставката -ън- напр. в разоуѣмнѣ: 26 пъти без означение на еровия звук (разоуѣмныѡ, разоуѣннаѡ, разоуѣнаго, разоуѣмно, разоуѣминнѣхъ, разоуѣмныѡ, разоуѣмнѣи и др.) и 8 пъти с паерчик (разоуѣм'ныѡ, разоуѣм'нѣи, разоуѣм'на, разоуѣм'нымын, разоуѣм'нымы и др.).

⁵⁵ Всички примери с наставката -ън- след п са 11: 6 от тях са без означение на еровия звук (законопрѣстѣпннн, законопрѣстѣпннѣж, закон|прѣстѣпнѣ, Вєл'ѣпна, потопныѡ, непрїѣстѣпно), а 5 са с паерчик (законопрѣстѣп'но, законопрѣстѣп'наѡ, законопрѣстѣп'на, законопрѣстѣп'наго, законопрѣстѣп'ныѡ).

⁵⁶ Всички примери с наставката -ън- след ж са общо 45: 26 примера са без паерчик (непостнжныѡ, ближнѣѡ, книжнымы, нелѣжно, лѣжна, вѣзможно, невѣзможно, недѣжныѡ, непрїлжна, длѣжнн, матежна, непрїлжно и др.), а 19 са с паерчик (оупраж'нѣ, вѣз'можно, невѣз'можнж, ннж'нннѣ, непостнж'нѣж, лжж'ннн, блнж'неѡу, непрѣлож'ны, длѣж'нн и др.).

В наставката -ък- за формиране на прилагателни ерът в слаба позиция най-често се отбелязва с паерчик (мръз'ка 27г10, кръп'ко 101v15, кръп'кыхъ 54г7, таж'ко 65г6, таж'ка 96г8, гор'ко 75v11, слад'ко 31г25 и др.) и по-рядко с малък ер (крѣп'ко 139v2, 145г27, крот'кыжъ 32г18, мръз'кы 94г24, рѣд'ко 184г16, лег'ко 218г28, но и таж'кымы 13v7-8).

В наставката -ьск- ерът в слаба позиция най-често се отбелязва с малък ер (260 пъти), следван от голям ер (111 пъти) и най-рядко с паерчик (27 пъти), напр. пророу'ска 2г2, неб'скажъ 19г19-20, ѳлн'ска 64г2, жен'ска 68г15, ѳл'ска 19v21, мж'ска 20г27, ѳдольска 25г18, юн'тска 26г2-3, ап'ска 2г5, вавлон'ска 3v7, аз'ска 151v20, юн'тска 165v23, дв'ска 221v29, анван'ска 40г6, коулин'ска 40г14, мор'ска 48v7, т'лес'ска 75г24, гор'ска 314г8 и др.⁵⁷

Наставката -ьств- за образуване на абстрактни съществителни от ср. р. най-често се изписва с малък ер, когато е в слаба позиция. Не липсват случаи и с голям ер (38 словоупотреби), най-рядко се употребява паерчик (4 словоупотреби), напр. вож'ства 2г11 Щук. 3, рам'ьство 113г28, вел'ьствомъ 19г23, ѳств'ство 202г15, стр'п'ьства 203г3, рожд'ьство 313г23, анцеи'ьство 162v15, в'ьство 194г18, вои'ьство 312г6⁵⁸. Без никакво значение са регистрирани няколко примера – множ'ства 6v24-25, бж'ство 1г28 Щук. 3, яп'ства 99г5. В текста липсват словоформи със силен ер в суфикса -ьств-.

Слабият ер в наставката -ьник-, с която се формират имена на лица или съществителни с конкретно значение от м. р., се изписва най-често без никакво значение (83 пъти) или с паерчик (48 пъти), напр. скждел'ника 5v19, вни'никъ 34г5-6, в'р'никомъ 35v17, законопр'ѳст'жп'никъ 56v18, хоу'никъ 64г3, прнсел'никъ 69г28, ѳл'коугод'никъ 100v28, крамол'ники 111г14, хыщникъ 109v8, заст'жпникъ 112г26, св'ѳтлникъ 16г17, м'ѳенкомъ 64г11, ближники 65v26, аз'ьникомъ 7v4, ѳме'тникъ 217г19-20⁵⁹.

⁵⁷ Срв. съотношението в изписването на наставката -ьск- в едни от прилагателните с най-висока честота ѳл'ьскъ: с ѳ 54 пъти (ѳл'ьска, ѳл'ьска, ѳл'ьскыжъ, ѳл'ьско, ѳл'ьскомоу, ѳл'ьскымы и др.), с ѳ 4 пъти (ѳл'ьсц'ѳн, ѳл'ьскомоу (х2), ѳл'ьскаго), с паерчик 1 път (ѳл'ьска); жндов'скъ: с малък ер 73 пъти (жндов'скъ, жндов'скыхъ, жндов'ска, жндов'ска, жндов'скомоу, жндов'скомоу и др.), с ѳ 9 пъти (жндов'скыхъ, жндов'сц'ѳ, жндов'скыхъ, жндов'ско, жндов'скы и др.), с паерчик 3 пъти (жндов'скоу, жндов'ска, жндов'скоу), без никакво значение 1 път (жндов'скоу).

⁵⁸ Срв. съотношението в изписването на -ьств- напр. в следните лексеми: пророу'ство – с ѳ 11 пъти (пророу'ство х12), с ѳ 66 пъти (пророу'ство, пророу'ства, пророу'ствомъ и др.); вогат'ство – с ѳ 3 пъти (вогат'ства х2, вогат'ствомъ), с ѳ 9 пъти (бгат'ство, вогат'ство и др.), с паерчик 1 път – бгат'ство.

⁵⁹ Срв. съотношението в изписването на -ьник- в следните лексеми: грѳш'никъ – с паерчик 13 пъти (грѳш'никъ, грѳш'ници, грѳш'никомъ и др.), без никакво значение 15 пъти (грѳшникъ, грѳшники, грѳшникомъ и др.), с ѳ 4 пъти (грѳш'ника, грѳш'ники, грѳш'ници, грѳш'ьникъ); помощ'никъ: без никакво значение 13 пъти (помощникъ, помощника, помощниу и др.), с паерчик 10 пъти (помощ'никъ, помощ'ника, помощ'никоу и др.); прав'ьдникъ – без никакво значение 16 пъти (прав'ьдникъ, прав'ьдника, прав'ьдникомъ и др.); прав'ьдники и др.), с паерчик 2 пъти (прав'ьд'никоу и прав'ьд'никомъ); источ'никъ – без никакво значение 6 пъти (источникъ х4, источники х2), с паерчик 3 пъти (источ'ники х2, источ'ника). Примерите с изписан ѳ са само 4 (срѳв'ьникъ, срѳв'ьники х2, помощ'ьникъ), а с ѳ са само посочените по-горе примери в лексемата грѳш'никъ.

Предлогът *вѣз* се изписва предимно с еров завършек (*вѣзъ* х5, *вѣзь* х7), но и с паерчик (*вѣзъ* х6); *вѣс* обаче се изписва предимно с паерчик или без означение (*вѣсъ* х13, *вѣс* х13) и по-рядко с еров завършек (*вѣсъ* х1, *вѣсъ* х1)⁶⁰. Предлогът *нз* също се изписва с еров завършек (*нзъ* х12, *нзь* х32) или с паерчик (*нзъ* х17 и *нсъ* х2), с някои изключения⁶¹.

Правилото краесловният ер да се означава редовно и по-рядко да се заменя с паерчик се запазва и пред енклитиките *са*, *ма*, *та*, *же*, *во*, *ми* и др. под., напр. *разндѣтътъ са* 112г15, *нповѣдаѣтъ са* 89в23, *въравъннтъ са* 184в8, *посмѣжтъ ми са* 31г21, *порадоуѣтъ ми са* 55г21, *оуподобѣтъ ти са* 173в21, *възъвышаѣтъ во са* 216в17, *въндѣшнми ма* 52в12, *проклаѣтъ ма* 310в5, *призовемъ та* 52в12, *наоучнть та* 225г28, *глѣтъ же* 23г15, *ннокднми же* 34г20, *вднмиши ми же* 153г20, *щѣми во* 30г15, *не любнтъ во* 12в21, *затвореными во* 18г1, *въздаѣтъ ми* 15г19, *стжжаѣшнми ми* 37г19, *помагаѣтъ ми* 101в18, *нповѣми ти са* 18в27⁶². Забелязва се изпускане на краесловен ер в окончанието -тъ за сег.вр., 3л., ед.ч. пред *са* във възвратнострадателните глаголни форми в първите няколко листа на ръкописа (между f. 4г и f. 8в⁶³), напр. *пооучнт са* 4г17, *поспѣѣт са* 4в6, *посмѣѣт са* 5г18, *спѣжт са* 5в13, *въразоумат са* 6г1, *разгорнт са* 6г17, *оублажжт са* 6г19, *сказаѣт са* 6г23, *вонт са* 6в24, *нарнцаѣт са* 7в21, *възъгарѣѣт са* 8в12 и др. След f. 8в са регистрирани само три примера – *възвѣселнт са* 22в20, *блвнт са* 35г22 и *възвѣселат са* 50в2. Други случаи на изпуснат краесловен ер са единични, напр. *роднхъ та* 5в8, *потрѣпѣхъ та* 33в13, *нповѣм са* 42в9, както и при изписването на предлога *къ* (*къ томоу* х16, *къ тѣвѣ* х6).

Нормализация на малък ер в силна позиция се регистрира предимно в наставки и много по-рядко в корени и окончания⁶⁴. Общо 56 са случаите с нормализиран ер в наставката -ьц- и те са съсредоточени във формите за им.-вин.п., ед.ч. и род.п., мн.ч. на съществителните от смекчени -о-основи м. р. (32 пъти -ѣцъ и 24 пъти -ѣць), напр. *конецъ* 10в14, *щѣць* 166в13, *срѣцевѣдець* 21г10, *вѣнець* 46в2, *телець* 93в28, *прншълецъ* 69г29, *юнець* 128в29, *чюдотворецъ* 151в12, *прѣвѣнець* 164г26, *агнець* 181в2 и др. Няма случаи с ненормализиран силен ер при тази наставка.

Над 100 са случаите с нормализиран силен ер в суфикса -ьн- за формиране на прилагателни, напр. *грѣшенъ* 10в9, *праведенъ* 60в29, *нстинненъ* 12г2, *везоумѣ-*

⁶⁰ Регистрирани са само с две изключения пред гласна: *вѣз оума* 53в2, 55г28.

⁶¹ Срв. *нз* 11 пъти: *нз него* 5г3, 184г22, *нз ржкы* 44в6, 163г24, 204в22, 231в9, *нз рова* 69в24, *нз лона* 87г24, *нз ннхъ* 87в7, *нз дѣкы* 217в23, *нз ребръ* 224г8; *нс* 6 пъти: *нс корене* 2в18 *ГИМ*, Шук. 3, *нс црѣвѣ* 131г1, *нс тоука* 141в6, *нс камене* 160в1, *нс проведеныхъ* 172в27, *нс торго* 188г7-8.

⁶² С изключение пред *са* изписванията с паерчик са единични, напр. *щскръблѣшннхъ ма* 55в23, *застѣпнтъ ма* 6в21, *възънесетъ та* 63г29, *възлюбнтъ та* 84г18, *щбъскнтъ та* 139г5, *вѣдащѣи та* 58г18, *славнаи та* 99в30, *сжтъ же* 84в16, *тѣли же* 60в18, *тѣхъ же* 83в14, *тѣли во* 53в15, *оуподобнтъ ти са* 70в, *дѣли ти* 5в11, *вѣроуѣи ти* 54г14. Напр. пред *са* има 715 случая на краесловен -ь, 40 случая на краесловен -ъ и 41 случая на паерчик, докато пред *ми* са налични 13 случая на краесловен -ъ и 23 случая на краесловен -ь.

⁶³ Общо 21 примера. Най-много са на f. 6г и 6в.

⁶⁴ Вж. отделни примери у Попова 2001: 566–567.

нѣ 100г15, непороченѣ 20г18, прѣподобенѣ 16г2, неповненѣ 30г7, мѣденѣ 16в29, дѣховенѣ 113в15, силенѣ 32г15, вѣренѣ 105г16 и др. Единственото изключение на ненормализиран силен ер в тази наставка е *самониченѣ* 25г21.

Съвсем различна е ситуацията с прилагателните с наставка *-ск-*, в която няма случаи на нормализиран силен ер във формите за им.-вин.п., ед.ч. и род.п., мн.ч., срв. *члѣвчскѣ* 24г5, 24г6, 36г25, *члѣвчскы* 122г9, *жндовьскѣ* 43в22-23, 60в28, 70в16, 85г23, *жндовьскы* 89в4, 143г3 и *ѣвльскы* 184г19.

В суфикс *-ъств-* са регистрирани няколко примера на нормализиран слаб ер във форми на лексемите *божество*, *мжжество* и *мъножество*: *божество* 22г2, *божества* 24в20⁶⁵, *множествоу* 9г4, *множества* 79в19, *множество* 195в20, *множествѣ* 234в23, *множествомь* 313г6 и *веднѣж* в *мжжествомь* 311в3. След шумовата съгласна ж ерът от наставката не само се запазва, но и се нормализира с цел да се съхрани морфемната структура на тези лексеми.

Изясняване на вмъкнат макък ер има в името *павелѣ* < *павьлѣ* (*павелѣ* 5в13, 2г25 Щук. 3, 61г25, 68г5-6, 87г21, *павель* 160г29, 187г18) и в седем от общо шестнайсетте употреби на *егупетѣ* < *егупьтѣ* (*егупетѣ* 129г12, 164в8, 169в11, 171в5, 223г19, 223г25, 225г7).

Много по-рядко се откриват следи от замяна на еровия знак с *ѣ* в окончания, напр. в окончанията за тв.п., ед.ч. *-ьмь*, дат.п., мн.ч. *-ьмѣ* и мест.п., мн.ч. *-ьхѣ* при имената от стари *-ѣ*-основи, срв. *влѣстемѣ* 6г1, *веплемѣ* 36в14, *льстемѣ* 66г11, *татемѣ* 8в10, *похотехѣ* 8в22, *заповѣдехѣ* 28в24, *пропастехѣ* 52г16, *костехѣ* 64в25, *скръвехѣ* 85в4, *тварехѣ* 212в8, *сластехѣ* 230г21 и др.

Рядко се регистрира нормализиран малък ер в сила позиция и в коренни морфемни, вж. напр. *щеть* 123в18, 123в20, *легько* 218г28, *шблетьчнѣ* 13в26-27, *темнаѣ* 24в28, *темьнычнѣ* 88в13-14, *темныхѣ* 182г25⁶⁶, *денѣ* 36г18, 81г11, но и *дьнѣ* 4г17, *днѣ* 60г29, *честѣ* 39в3, *песѣ* 111г10, 111г12, 112г9, *песь* 128г4, 141в23⁶⁷, всички многобройни форми на корена *шѣд-*⁶⁸, всички употреби на местоимението *вьсь* – *вьсь* 27 пъти. Само с нормализиран ер е засвидетелствана лексемата *вьплѣ* – *веплѣ* 209в12, *веплѣ* 313в16, *веплемѣ* 36в14 и *веплемь* 123в15, 171г9, 313г16, както и единствените две употреби на *двьрь* – *дверн* 57в26, 144в10. В същото време обаче в редица лексеми липсва нормализация на силен малък ер в корен, напр. *лѣвь* 9в16, 9в18, 26г10, *лѣвь* 55г9, *лѣвь* 109в8 и др. (няма *лев-*). При съществителното *чѣсть* и неговите деривати тенденцията е към запазване на коренния ер независимо от фонетичната позиция (85 случая), изписан преобладаващо с *ь*, по-рядко с *ѣ* (*чѣсть* 58в26, 83в19; *чѣсть* 202г20,

⁶⁵ Другите регистрирани примери в лексемата *божество* са под титла: *бѣство* (х9), *бѣства* (х2), *бѣствоу*, *бѣжествомь*, *бѣжество*.

⁶⁶ Само *веднѣж* прилагателното *тъмьнѣ* е изписано със запазен ер: *тъмнѣ* 16г21.

⁶⁷ Някои от случаите са отбелязани от Попова 2001: 566.

⁶⁸ Напр. *шѣдѣше* 40в10, *сѣшѣдѣ* 15в11, *сѣшѣдѣшаго* 196в11, *вѣшѣдѣ* 27г20, *вѣшѣдѣшомоу* 125г25, *пршѣдѣ* 115г30, *пршѣды* 30в17, *шбншѣдѣшнѣхѣ* 47г15, *ншѣдн* 135в28, *нѣшѣдѣше* 159в22, *нѣшѣдѣшжѣ* 172в28, *шѣствнѣ* 128г14, *пршѣствнѣ* 14г22, *шѣствнѣ* 64г14 и др.; с няколко изключения: *пршѣствн* 3г5, *пршѣствн* 3г9, *пршѣствнѣ* 3г10, 93г4, *пршѣствнѣ* 82г7, *пршѣствнѣмь* 122г15.

Сонантизация на съгласната *м* в краесловие има във формата за 1л., ед.ч., сег.вр. на глагола *быти* (*ѣсмѣ/ѣсмѣ х13*, *ѣсмѣ/ѣсмѣ х3*) и с паерчик (*ѣсмѣ х3*).

Букви за носови гласни

Първият писач използва пет графема за носови гласни: *ж*, *ѣж*, *л*, *ѣл* и *д*. Употребата на йотувани носовки е единична. Йотувана голяма носовка е регистрирана в шест случая (*ѣноуаджиѣ* 55г9, *наслѣдѣшиѣ* 78г28, *ѣтскжиѣ* 90в19, *лѣстѣнжиѣ* 129в28, *вѣзѣвѣстнжиѣ* 130г2, *аплѣкжиѣ* 155г1), а йотувана малка носовка е употребена само 3 пъти (*ѣдже* 95в10, 102г8 и *разоумѣѣ* 158г2). Осем пъти първият преписвач използва графема за малка носовка *д* (*ма* 33г27, *мѣд*⁷² 38в17, *зѣмѣ* 48г29, *просвѣтнѣ сд* 50в21, *зѣмѣ* 53г19, *гѣдѣтъ* 53в11-12, *вѣпрашаѣж* *мѣ*⁷³ 54г12 и *сказаѣтъ сд* 175в22)⁷⁴. Т. Попова обръща внимание, че *д* „е винаги в края на реда, като в единия случай дори е надредна буква“⁷⁵ (Попова 2001: 569), и че употребата на *д* напомня тази в *Савината книга* (Попова 2001: 570).

След етимологично твърди съгласни в корени, суфикси и флексии двете основни графема за носовки *ж* и *л* запазват етимологичните си места, напр. *пѣтъ* 37г11, *пѣуннѣ* 219в3, *дѣбравы* 40в13, *прѣстѣплѣннѣ* 13в28, *стѣжѣѣтъ* 77г18, *зѣбы* 26г11, *сѣдѣ* 32г17, *сѣднѣ* 312г4, *ѣсѣженнѣ* 4в21, *прѣносѣщѣнѣ* 212в19, *гѣсл* 48г6, *кѣпѣлѣ* 4г26, *рѣжы* 27г8, *трѣжы* 205в21, *пагоуѣж* 53в2, *трѣѣж* 217в17, *лѣпотѣ* 196г19, *жнѣдовскѣ* 110г28, *жнѣжѣтъ* 11в9, *прѣзовѣ* 106г22, *прѣдѣжѣтъ* 7г29, *вѣннѣдѣ* 34г22, *мрѣзѣѣж* 105в18, *жнѣжѣщѣмоу* 7г21, *вѣдѣжѣщѣмоу* 12г7, *ѣсѣжѣнѣхѣ* 30г23, *мрѣжѣщѣмо* 96г14, *зѣжѣщѣмо* 109г15, *стрѣжѣщѣнѣ* 136в2, *ѣдѣжѣ* 162г14; *Пѣдѣ* 68г15, *пѣты* 90в21, *ѣѣѣзѣватнѣ* 11в22-23, *зѣѣѣѣннѣ* 48г7, *сѣѣѣѣѣѣ* 98в1, *пѣтрѣѣѣѣтъ сд* 61в23, *вѣзѣлюбѣтъ* 218в27, *любѣнѣ* 11в17, *прѣстѣпѣтъ* 129г15, *блѣгѣсѣлѣтъ* 140г16, *сѣѣѣнѣ* 31г3, *насытѣтъ сд* 121г15, *хѣѣѣѣннѣхѣ* 4г11, *сѣѣѣѣѣѣ* 19г4, *днѣѣѣѣ сд* 30в22, *любѣщѣнѣ* 72г26, *прѣсѣѣѣ* 201г5 и др. В други позиции се наблюдава обичайното среднобългарско графично смесване на носовките.

В началото на думите първият писач употребява предимно малка носовка (703 употреби), както на етимологично място (*ѣзѣкы* 159г9, *ѣзѣѣѣннѣѣѣтъ* 7в4, *ѣзѣѣѣѣѣѣ* 28г14, *ѣзѣ* 5г14, *ѣшѣ* 105г18, *ѣтнѣ* 183в28 и др.), така и вместо голяма носовка (*ѣжѣѣѣѣѣѣ* 172в7, *ѣглнѣ* 11в27, *ѣтѣѣѣ* 143г1, *ѣжнѣѣѣѣ* 143г29, *ѣѣѣѣѣ* 113в1 и др.); редовна е употребата на анафоричното местоимение *л* за м. и ж.р., мн.ч., вин.п., малко са случаите на изписване с *ж* (напр. 72г4, 120в18, 220г14). Много по-рядко в начална позиция стои етимологична голяма носовка (10 употреби): *ѣтѣѣѣѣ* 1г15 Щук. 3, *ѣтѣѣѣѣѣѣ* 19в7, *ѣтѣѣѣѣѣѣ* 19в7, 19в8, 25б13, 97г24, *ѣтѣѣѣѣѣѣ* 43в25-26, *ѣтѣѣѣѣѣѣ* 97г25, *ѣтѣѣѣѣѣѣ* 135в22, *ѣѣѣѣ* 90в23. С етимологична голяма носовка *ж* се изписва анафоричното местоимение за

⁷² Надредното *ѣ* е с придихание и е обърнато наляво – ѣ.

⁷³ Надредното *л* е с начертание *д* – ма.

⁷⁴ Т. Попова и Я. Милтенов приписват употребата на тази графема не на правописните навизи на преписвача, а на архаичния антиграф, от който е преписван *Песн* (Попова 2001: 569–570; Милтенов 2009а: 401).

⁷⁵ Включително и в примера *сказаѣтъ сд* 175в22, който не е отбелязан в изследването ѝ.

ж.р., вин.п., ед.ч. (7v11, 45r11, 112v23, 126r16, 132r15, 141r29 и др.), но също и формата за м.р. и ж.р., вин.п., мн.ч., в която ж е в неетимологична позиция (5v18, 23r7, 23v19, 40v11, 45r22, 53v1, 63r10, 164v24 и др.). За замяната на знаците за носови гласни в началословие свидетелстват десетки примери, в които преобладаващо голямата носовка се заменя с малка, напр. само с неетимологична малка носовка се пишат още корените *а̀гл-* (вместо *а̀гг-*), *а̀дол-* (5 пъти, вместо *а̀ддг-*), *а̀дѣ* (3 пъти, вместо *а̀ддѣ*), *а̀жнк-* (4 пъти, вместо *а̀жжнк-*), *а̀троба* и производните ѝ се изписват етимологично правилно 9 пъти (*а̀троба* 1r15 Щук. 3, *а̀тровоны* 19v7, *а̀тровоѣ* 19v7, *а̀тровоѣ* 19v8, *а̀тровоѣ* 25v13, *а̀тровоба* 43v25-26, *а̀тровоѣ* 97r24, *а̀тровоѣ* 97r25, *а̀тровы* 135v22) срещу 11 пъти със заменена носовка (*а̀тровоѣ* 1r18 Щук. 3, *а̀тровы* 25v21, *а̀тровоѣ* 96v12, *а̀троба* 143r1 и др.). Само етимологична е употребата на началната малка носовка във формите на глагола *а̀ти* (*а̀шж* 105r18, *а̀тѣ* 105r24, *а̀ти* 111r11, *а̀ти* 111v25, 112r20, 118v16 и др.) и в лексемата *а̀зыкѣ*: 390 пъти се пише *а̀зык-* и производните му срещу нито една форма *а̀жзыкѣ*. Корен *а̀т-* с предлог първият преписвач изписва също единствено с малка носовка⁷⁶, напр. *прѣа̀тнѣ* 1r13-14, *прна̀тнѣ* 51r12, *ѡвѣа̀са* 15r2, *прна̀тѣ* 117v24, *прна̀са* 85r11, *прна̀то ѣстѣ* 69v9-10, *ѡа̀тн са* 29v2, *ѡа̀са во са* 74v4-5, *ѡѣспрна̀са* 38r29, *подѣа̀тѣ* 41r15 и др. Прави впечатление изписването на *вѣна̀тр-* винаги като *вѣна̀ттр-* със старо редуване *о-е* (*вѣна̀ттрѣна̀ж* 30v10, *вѣна̀ттрѣа̀доу* 84v8-9, *вѣна̀ттрѣ* 84v10, *вѣна̀ттрѣа̀* 213r5, *вѣна̀ттрѣ* 219r23), което се определя като източнобългарска диалектна особеност (Щепкин 1906: 136).

След гласна, с някои изключения, преобладава използването на голяма носовка.

След *а* се употребява предимно голяма носовка (513 употреби), но има примери и с малка носовка (60 употреби). В тази позиция етимологичната голяма носовка е предпочитана при глаголи от III спрежение в окончанията за:

– 1л., ед.ч. и 3л., мн.ч., сег.вр. (*троуждаа̀* 33r20, *даа̀* 41r10, *на̀повѣдаа̀тѣ* 19r17, *познаа̀тѣ* 175v13, *прѣплаваа̀тѣ* 219v и др.), но има и употреба на неетимологична малка носовка *а* вм. *я* (*ѡстаа̀тѣ* 92r23, *знаа̀* 96r22, *желаа̀тѣ* 313r5, *дрѣзлаа̀* 313rv27 и др.)

– форми на сег.деят.прич. на глаголи от III спрежение (*завываа̀щѣи* 8r13, *Каа̀щаго са* 46v28, *прѣблнжаа̀щнѣи са* 47v5, *стѣжаа̀щнхѣ* 79r8, *оулираа̀ща* 91r13, *желаа̀щѣ* 169r21-22, *сѣвѣщаваа̀ща* 208v26 и др.), но се среща и неетимологична употреба на *а* вм. *я* (*каа̀щжа са* 81v1, *поуа̀щаа̀щѣ са* 87r16-17, *завываа̀щѣи* 95r30, *вѣзнраа̀щѣ* 313r27, *прѣблнжаа̀щжа са* 314v15 и др.).

След *а* в окончанието за им.п., ед.ч., м.р. на сег.деят.прич. на глаголи от III спрежение, включително и в сложни форми, употребата на голямата носовка е неетимологична (*вѣзыскаа̀н* 10r25, *спсаа̀н* 17v22, *ѡстаа̀ са* 34r16, *дрѣзлаа̀* 36r2, *сказаа̀* 47v25, *разоумѣваа̀н* 72v11, *нападаа̀* 118r25, *Прнкасаа̀ са* 220r19 и др.), но има и етимологична употреба на малка носовка (*стѣжаа̀* 53r20, *сѣвѣ-*

⁷⁶ С едно изключение *прѣа̀тн* 62v25. Вж. и Попова 2001: 568, 570.

цѡваѡ 73v1, спѣсаѡ 88v21, сказаѡ 90v7, прѣдаѡ 90v7, оумираѡ 92r17, разоумѣваѡ 100r28, вѣзї|скаѡ 100r28-29, падаѡ 193r25 и др.).

След **ѣ** се употребява предимно голяма носовка (170 пъти), а употребите на малка носовка са ограничени (23 пъти). И тук етимологичната голяма носовка преобладава при глаголи от III спрежение в окончанията за:

– 1л., ед.ч. и 3л., мн.ч., сег.вр. (ѡстѡвѡѣѡ 107v19, рѡ|зоумѣѡѣтъ 8v2-3 и др.), но има и употреба на неетимологична малка носовка **ѡм.** ж (ѡстѡвѡѣѡ 56v6, ѡвѡѣѡ 95v14, ѡблѡѣѡтъ сѡ 95r28 и др.)

– форми на сег.деят.прич. за им.п., ед.ч., ж.р. и им.п., мн.ч., м.р. (ѡвѡѣѡѣѡ 25v7, поклѡнѣѡѣѡ сѡ 28r26, ѡѣѡ|ѡн 103r5-6, ѡскѡнѡѣѡѣѡ сѡ 215r4 и др.), но се среща и неетимологична употреба на **ѡ** **ѡм.** ж (скѡнѡѣѡѣѡнѡмъ сѡ 101r23, ѡѣѡѣѡ 156r13, поклѡнѣѡѣѡштн сѡ 34v9-10 и др.).

След **ѣ** употребата на голямата носовка е неетимологична в окончанието за им.п., ед.ч., м.р. на сег.деят.прич. при глаголи от III спрежение, включително и в сложни форми (Нѡоѡѡѣѡ 16v26, Нѡзѡвѡѣѡѡ 54r6, помышлѡѣѡ 73v5, вѣсь|ѡвалѡѣѡн сѡ 118r11-12, прослѡвѡѣѡн сѡ 184v15, ѡстѡѡѣѡн 25v16 и др.), но има и етимологична употреба на малка носовка (**нѣ** помышлѡѣѡ 57r2, пооѡѡѡѡ сѡ 95r3, ѡзѡ-ѡвѡѣѡн 95v4-5, попѡлѡѣѡн 203v1, ѡзѡ|ѡвѡѣѡн 95v4-5 и др.).

След **ѣ** преобладава използването на голяма носовка (195 пъти), но употребите с малка носовка също не са малко (100 пъти). Етимологична употреба на голямата носовка е налице в окончанието за тв.п., ед.ч., ж.р. при съществителни и прилагателни от различни основи (пѡнѡѡѡѡ 5v18, волѡѡ 30v1, 39r2, дѣснїѡѡѡ 113r22, мышѡѡѡѡ 151v18 и др.; бѣнѡѡ 15v9, 135v29, велнѡѡ 140v17, 163r22 и др.), местоимения (мѡѡѡѡ 25v15, своѡѡѡ 95r9, тѡвоѡѡ 113r22, своѡѡѡ 30v1, мѡѡѡѡ 33v25 и др.) и адвербиализирани инструментални форми (сѣдѡмѣрнѡѡѡѡ 12v24, вторнѡѡѡѡ 14v7, мнѡжнѡѡѡѡ 159v12, мнѡ|жнѡѡѡѡ 117r3-4 и др.). В същата морфологична позиция обаче се среща употреба и на неетимологична малка носовка (волѡѡ 133v11, ѡѡѡѡѡ 312r25, дѡшеѡѡ 205v14, 18; бѣнѡѡ 78v1, велнѡѡ 207v20; тѡвоѡѡ 151v18; мнѡжнѡѡѡѡ 109r26, сѣдѡмѣрнѡѡѡѡ 168v3-4, мнѡжнѡѡѡѡ 109r26, сѣдѡмѣрнѡѡѡѡѡ 168v3-4 и др.). Етимологична употреба на малка носовка се наблюдава в окончанието за род.п., ед.ч., ж.р. на притежателни, анафорично-относителни и обобщителни местоимения (своѡѡѡ 53v3, нашѡѡ рѡдн жнзнн 156r5, мѡѡѡѡ 102r23; ѡ нѣѡ 89v30, ѡѡ 129r14; вѣсьѡѡ 83r26 и др.) наред с неетимологична употреба на голяма носовка (славѡ своѡѡѡ 14r14, мѡѡѡѡѡ мѡѡѡѡ 25v15, ѡнѡстн мѡѡѡѡ 31v26, злѡѡѡ мѡѡѡѡ 32r2, плѡѡтн своѡѡѡ 36r24, красѡтѡ ѡѡѡ 84v11, ѡѡѡѡ 103r27 и др.).

След **ѡ/ѡ** преобладава употребата на голяма носовка (498 пъти), но има примери и с малка носовка (190 пъти). Етимологична употреба на голяма носовка има в окончанията за 1л., ед.ч. и 3л., мн.ч., сег.вр. на глаголи от III спрежение (вѣсьпѡѡ 36v10, поѡѡѡтъ 108r17 и др.) и 1л., ед.ч., сег.вр. на глаголи от IV спрежение (**нѣ** оѡѡѡѡ сѡ 29r11 и др.), но в окончанието за 3л., мн.ч., сег.вр. и във форми на сег.деят.прич. на глаголи от IV спрежение се среща и неетимологична употреба (ѡстоѡѡѡтъ 214r30, оѡѡѡѡтъ сѡ 216v14; ѡѡѡѡѡ сѡ 123v5, ѡ|ѡѡѡѡѡѡѡѡ 183v19-20 и др.). Етимологичната употреба на голямата носовка бележи също

окончанието за тв.п., ед.ч., ж.р. при съществителни и прилагателни от *-а*-основи (молитвоѣ 1v16, чнстототоѣ 34v19, словоѣ 143r17, Ржкоѣ 152v3, слоѣ 161v20, вѣроѣ 114v24 и др.; желѣзноѣ 5v18, хѣвоѣ 143v4, стѣжѣ 167r7 и др.) и за вин. и тв.п., ед.ч., ж.р. при лични и притежателни местоимения (мноѣ 142v3, товоѣ 179v13; моѣ 134v1, твоѣ 167r7 и др.), но в тези морфологични позиции е засвидетелствана и неетимологична малка носовка (трѣвоѣ 171r18, вѣроѣ 176r25, соухотоѣ 209v30, законѣноѣ 224v7 и др.; правдѣ твоѣ 71r13, дѣшѣ моѣ 72r4 и др.). Малка носовка в етимологична позиция стои в окончанието за 3л., мн.ч., сег.вр. и във форми на сег.деят.прич. на глаголи от IV спрежение (оубоѣтъ сѣ 70r13; боѣщнхѣ сѣ 59r25, боѣщннхѣ сѣ 32v23, настоѣщаѣ 59v15 и др.), както и в окончанията за им.-вин.п., мн.ч., ж.р. на притежателни местоимения (костѣ моѣ 46r16, Сждѣвы твоѣ 57v14, стрѣлы твоѣ 64v11 и др.). Вж. неетимологична употреба на малка носовка в окончанието за 1л., ед.ч. и 3л. мн.ч., сег.вр. на глаголи от III спрежение (вѣспоѣ 19r2, поѣтъ 184r5 и др.). Непоследователността на правописа на носовките в поствокална позиция личи особено ясно в едни и същи лексеми, изписвани и с *ж*, и с *л*, напр. воѣщнѣнхѣ сѣ 51r7-8, 178 и др., но и боѣщнхѣ сѣ 59r25⁷⁷.

След знаци за у преобладава употребата на голяма носовка (100 пъти), но има примери и с малка носовка (24 пъти). Етимологична употреба на знака за голяма носовка е налице в окончанията за 1л., ед.ч. и 3л., мн.ч., сег.вр. при глаголи от III спрежение и във форми на сег.деят.прич. от това спрежение, без тази за им.п., ед.ч., м.р. (негодѣѣ 93v29, вѣрѣжѣ 37v1, вѣзрадоѣѣтъ сѣ 72r20, дѣнствѣѣтъ 193r7, цѣлоѣѣщн 19v3, радоѣѣще 84v26, вѣроѣѣщнѣжѣ 112v19, вѣроѣѣще 111r17, злобоѣѣщнѣжѣ 35v12, жнроѣѣщнѣжѣ 217r14 и др.), но едновременно с това се срещат и форми със заменена с *л* голяма носовка (вѣроѣѣ 153v8, Радоѣѣщнѣжѣ сѣ 196v10, послѣдоѣѣщнѣжѣ 92v9, говѣзоѣѣщнѣжѣ 59v14, вѣроѣѣщннхѣжѣ 58r20 и др.). Етимологична малка носовка бележи окончанието за им.п., ед.ч., м.р. на сег.деят.прич. при глаголи от III спрежение (сѣтоѣѣ 77r18, вѣроѣѣ 153r2, рѣвнѣоѣѣ 167v13, Повннѣоѣѣннѣжѣ сѣ 32v8, вѣроѣѣннѣжѣ 153r10 и др.), но в тези форми се открива и неетимологична голяма носовка вместо малка (сѣвѣтоѣѣжѣ 24r11, сѣтоѣѣжѣ 54v11, цѣвоѣѣжѣ 78v18 и др.).

След *ы* преобладава изписването на малка носовка (204 пъти), докато примерите с голяма носовка са по-малко (68 пъти). Малката носовка стои на етимологичното си място в окончанията за им.-вин.п., мн.ч., м. и ж.р. на сложни форми на прилагателни и причастия (грѣшннхѣжѣ 6r18, водннхѣжѣ 10r18, лѣстннхѣжѣ 12r26, непѣстннхѣжѣжѣ 48v15, недѣжннхѣжѣжѣ 54r18, правннхѣжѣжѣ 60v12, нѣсоѣшннхѣжѣжѣ 129r3, смѣреннхѣжѣжѣ 149v13, селннхѣжѣжѣ 217r11 и др.), но това правило допуска изключения със замяна на етимологичната малка носовка с голяма (сѣмѣртннхѣжѣжѣ 2v25 Шук. 3, дроѣгыжѣжѣ 4v26, жндѣовѣскнхѣжѣжѣ 6v2, блѣгѣчѣстннхѣжѣжѣ 9r18, кротѣкнхѣжѣжѣ 32r18, лѣстннхѣжѣжѣ 44v23, смѣреннхѣжѣжѣ 52r8 и др.). Етимологична е употребата на малката носовка и в окончанието за им.п., ед.ч., м.р. на сег.деят.прич. при глаголи от III спрежение (крыѣжѣжѣ 57r10 и др.), а неетимологична – в окончанието за 1л., ед.ч., сег.вр. при

⁷⁷ Още подобни примери вж. у Попова 2001: 7.

глаголи от III спрежение (Оу́мыл̑ 34v3, по|крыл̑ 193v26-27 и др., но се среща и Покрыл̑ с̑ 114v25).

След н/ї преобладава употребата на малка носовка (277 пъти), но са налични и примери с голяма носовка (143 пъти). Знакът за голяма носовка стои на етимологичното си място в:

– окончанието за тв.п., ед.ч., ж.р. при имената от *-i-* и *-ī-*основи (Цр̑квн̑ 7v19, печ̑лн̑ 8v15, пл̑тн̑ 90r17, радостн̑ 117v8, кр̑постн̑ 147v4, і̑рості̑ 190v15, правостн̑ 206r26 и др.), но има и форми със заменена голяма носовка (любовн̑ 1r6 Щук. 3, кр̑по|стн̑ 85v26-27, пл̑тн̑ 88r30, радостн̑ 121r24, і̑ростн̑ 230r23 и др.)

– в лични и нелични форми на глаголи от III спрежение като *-пн̑тн̑*, *вн̑тн̑* (в̑пн̑н̑щн̑х̑ 18r9, в̑пн̑н̑т̑ 112v18, в̑з̑в̑пн̑н̑т̑ 184v25) наред с форми с неетимологична малка носовка (в̑пн̑н̑т̑ 88r25, в̑п̑і̑щн̑х̑ 179r16, оупн̑н̑т̑ с̑ 121r3, в̑н̑щ̑ 183v9 и др.)

– окончанието за вин.п., ед.ч., ж.р. при прилагателни (вражі̑ 15r13 и др.).

Употребата на голямата носовка е неетимологична в окончанието за им.-вин.п., мн.ч., ж. и м.р. при имена от *-jo-* и *-ja-*основи (горы б̑н̑ 57v9, Ожд̑вы б̑н̑ 57v15, з̑'мн̑ 60r13 и др.), където преобладаващите словоформи са с етимологична малка носовка (на з̑'мн̑ и̑ на скор̑пн̑ 17r16-17, жр̑бн̑ 26v25, б̑н̑ слы 30v21, в̑н̑ 311v6 и др.). Етимологичната малка носовка се пази и във форми на глагола *пн̑тн̑* (пн̑т̑ 37r7, в̑спн̑т̑ 30r11, пн̑ш̑ж 34v25 и др.). Наречието/съюз *т̑в̑н̑ж* (т̑в̑н̑ 125v22 и др.) се среща и като *т̑в̑н̑* (т̑в̑н̑ 4r19 и др.).

След шушкатавите съгласни *ч*, *ж*, *ш*, африкатите *ц*, *з* и съгласковите групи *щ*, *жд* първият преписвач употребява голяма носовка, но има и изключения. След ж се пише само голяма носовка (114 пъти), която стои на етимологичното си място в окончанието за вин.п., ед.ч., ж.р. на съществителните от *-ja-*основи (кож̑ж 216r1, л̑ж̑ж 26r9 и др.) и в окончанието за 1л., ед.ч., сег.вр. при глаголи от III и IV спрежение (сл̑ж̑ж 188r6, т̑ж̑ж 209v18 и др.), докато при същите глаголи във формите за 3л., мн.ч., сег.вр. и формите на сег.деят.прич. знакът за голяма носовка заема неетимологична позиция (л̑ж̑жт̑ 48v15, пн̑вн̑ж̑жт̑ с̑ 35v12, л̑ж̑жщ̑ 41r17, ѡдр̑ж̑жщ̑ 32v6 и др.). Замяна на *л* с *ж* се наблюдава и в корен (ж̑ж̑дн̑ 61r24, ж̑ж̑жд̑ 115v16, ж̑ж̑жд̑ет̑ 94r19, ж̑жд̑аш̑ 74v26 и др.).

След *ш* са регистрирани 1259 примера с голяма носовка⁷⁸, която се пише вместо малка винаги в окончанието за 3л., мн.ч., аор. (с̑ж̑кроу̑шн̑ш̑ с̑ 206v13, оуп̑множн̑ш̑ 94v29, с̑м̑ѣрн̑ш̑ 7v11, ѡз̑ловн̑ш̑ 15r5 и др.), а също и в окончанието за 3л., мн.ч., сег.вр. на глаголите от IV спрежение (сл̑ш̑ж̑т̑ с̑ 19v11, не пр̑ѣгр̑ѣш̑ж̑т̑ 52v5, не лн̑ш̑ж̑т̑ с̑ 177r18) и в корен (ш̑ж̑т̑ш̑ж̑ с̑ 5r4, ш̑ж̑т̑ш̑щ̑ 118r6, ш̑ж̑т̑ш̑ с̑ 311v7). Етимологична употреба на *ж* е налице в окончание-

⁷⁸ Регистрирано е само едно изключение с малка носовка след *ш*: оуп̑сл̑вш̑ш̑ 18r21.

то за вин.п., ед.ч., ж. и м.р. на съществителни от *-ja*-основи и притежателни местоимения (доушж 31r12, Юношж 165v22, чашж 41v11, дшж мож 118r24, вола нашж 122v19, дшж 133r10, нашж немощь 157v8 и др.), в окончанието за 3л., мн.ч., сег.вр. и в косвените форми на сег.деят.прич. при глаголи от III спрежение (пншжщїмь 128v27-28, напншжть 133v7, пншжть 137r10).

След щ също се пише само голяма носовка⁷⁹ – етимологична в окончанието за вин.п., ед.ч., ж.р. на съществителни от *-ja*-основи и на сег.деят.прич. (пнщж 58r8, 62r22, сжщж 70r27 и др.) и в окончанието за 1л., ед.ч. и 3л., мн.ч., сег.вр. при глаголите от III и IV спрежение (възвращж сж 17r24, ѡцѣщж сж 21r23, възнщж 36r4, ѡбращжть сж 141v25, нщжть 221r12 и др.), докато в окончанието за вин.п., мн.ч., м.р. на сег.деят.прич. от същите глаголи голямата носовка е вместо малка (оумиражщж 91r15, хотѣщж 100v26, запннажщж 107r21 и др.), както и в някои корени (вещжднѣ 54r20, нщждїѡ 168v1, Пощжднтъ 139v22, щждїшн 180r28 и др.).

След шушката съгласна ч книжовникът изписва само л. Обикновено етимологична малка носовка се пази най-добре в корен (зачала 151r16, научатка 20r9, нноваджж 27r8, причастн сж 127r1, оучастнѣ 94v24, зачатъ 96v11 и др.) и във форми на сег.деят.прич. на глаголи от III и IV спрежение (плауан сж 165v28, Оучан 198r17, плауа 210v16, оучащюу 215v16 и др.). Най-често малка носовка се среща вместо голяма носовка в презентни форми за 3л., мн.ч. и причастни склоняеми форми на глаголи от III спрежение (нарнчатъ 8v26, плачатъ 41v18, лъуащїѣ 74v25 и др.).

След африката ц по трета палатализация писането на ж или л е при имената от смекчени *-o-* и *-a-*основи – етимологична употреба на ж има във вин.п., ед.ч., ж.р. (деснїцж 145r13, 187r6, 188v20, 191r26, пшеницж 121v1, Колесницж 127r18, бѣцж 120r26, кравнїцж 223v15 и др.), а на л – във вин.п., мн.ч., м.р. и им.-вин.п., мн.ч., ж.р. (рожьца 10r18, 81v13, 179r27, лнхонїмїцѡ 12v9-10, конца/коньца 19v20, 120v10, десннца 35r7, агнъца 39v1, птнца/птїца 94r12, 218r12, птнца 11r13, прншельца 197v22) и в род.п., ед.ч., ж.р. (десннца 22r25), също и в корен (цѡтлнн 99v12). Замяна на л с ж е налице в окончанието за род.п., ед.ч., ж.р. (мышьцж 168r29, деснїцж 170v10, ѡ вналнцж 146r5 и др.).

След африката s се употребява предимно етимологична малка носовка – в окончанията за вин.п., мн.ч., м.р. и им.-вин.п., мн.ч., ж.р. на имена от смекчени *-o-* и *-a-*основи (кннлжж 173v3, стъжж 152r21, стъжж 29r3, 80v9), но също и етимологична голяма носовка в окончанието за вин.п., ед.ч., ж.р. (стъжж 37r14, 164r18) и в корена на глагола прозѡбнжтн, в който се явява вторична африкатизация (да прозѡбнѣтъ 46r29, прозѡбнжшж 195r4, прозѡбѣ 96r27, прозѡбѡжщн 121r7-8).

След меките сонори р, л, н и смекчените лабиални в, п, в, м, със или без епентетично л, първият писач употребява малка носовка. Тя е на етимологичното си място в окончанието за род.п., ед.ч., ж. и м.р. при имена с мека основа (ѡ земла

⁷⁹ Има само два случая с малка носовка след щ във форми за вин.п., мн.ч., м.р.: оумиражщж 91r13 и сжщж 91r15.

144v24, въ горѣ стѣина своѣа 164v54 и др.) и в окончанието за вин.п., мн.ч., м.р. (Фараѡна 223r16, кораѣла 89r12-13 и др.). Неетимологичната позиция на малката носовка се явява предимно в окончанието за вин.п., ед.ч., ж.р. при имена с мека основа (днѣвола 16v27, нѣковла 87v4, творѣ вола моѡ 21r1, въ зѣмла 223r23, на зѣмла 75v1 и др.) и в окончанието за 1л., ед.ч., сег.вр. на глаголи от IV спрежение (скръѣла 43v19, 132r12, погоруѣла 97v10-11, сподобла лн сѣ 314r1, трѣпла 100r3, нѣзбавла сѣ 16r24, поставла 95r21, ѣвла сѣ 2r5 Щук. 3 и др.).

В групата от две носовки в окончанията за вин.п., ед.ч., ж.р. и вин.п., мн.ч., м.р. на сложни форми на прилагателни и причастия първият писач използва най-често комбинацията от две големи носовки -ѣѣ (181 пъти), включително и вместо -ѣѣ. След твърди съгласни стои окончание -ѣѣ (предимно в сложни форми на прилагателни и склоняеми причастия във вин.п., ед.ч., ж.р.: ѣвагѣльскѣѣ 129r28, нѣснѣѣ 314v22, правѣѣ 37r14 и др.), докато след ш и щ окончанието -ѣѣ е вместо -ѣѣ (предимно в сложни форми на склоняеми причастия във вин.п., мн.ч., м.р.: вѣровавѣшѣѣ 204v21, хотѣщѣѣ 42v13, воѣщѣѣ сѣ 49v21 и др.). Доста по-рядко копистът употребява съчетанието -ѣѣ (59 пъти) – вместо -ѣѣ за сложни форми на склоняеми причастия във вин.п., мн.ч., м.р. (хотѣщѣѣ 129r6, воѣщѣѣ сѣ 49v19, жнѣвѣщѣѣ 49r25, тлѣвѣшѣѣ 97r13, грѣшѣшѣѣ 81v1 и др.) и вместо -ѣѣ в сложни форми на прилагателни и причастия във вин.п., ед.ч., ж.р. (словѣснѣѣ 40v1, плачѣвѣнѣѣ 179v10, дѣглѣскѣѣ 34v12 и др.). Съчетанието от две малки носовки -ѣѣ е регистрирано само 8 пъти след меки съгласни в окончанието за вин.п., мн.ч., м. и ж.р. на прилагателни (проѣѣ 28v4, 78r21, 84v23, нѣскръѣнѣѣ 84v22, прѣнѣсподнѣѣ 117v29⁸⁰, дрѣвлѣнѣѣ 195r13 и др.), а комбинацията -ѣѣ вместо -ѣѣ се среща веднѣж: вѣнѣтрѣнѣѣ 30v10.

Назалните гласни рядко се заместват с неносови вокали. При ж се наблюдава замяна с ѣ най-вече в представката сж- > сѣ- (сѣсѣдомѣ 167r29, 188v16 и др.), но също и в корен (сѣдѣвѣ 89v24, сѣдѣтн 200v⁸¹ и в еднократното вѣѣрѣжѣшѣ сѣ 134v13⁸²) – явлението е познато на *Лондонското* (1356 г.) и *Търновското евангелие* (1273 г.), на *Севастияновия сборник* и други среднобългарски паметници (Лалева 2004: 257–258 и цит. лит.). Обратната замяна на ѣ > ж личи в примери като сѣсѣдѣ 44r18, 113v22 (Попова 2001: 571). Единична е и замяната на ѣ с ѣ (дѣсѣтѣ 209r9), както и евентуалната обратна замяна на ѣ с ѣ (вѣсѣлѣтѣ сѣ 235r14-15), ако не е влияние на буквата ѣ в следващата сричка.

Букви за ят и йотувано а

Първият копист изписва графемата ѣ в следните позиции:

– на етимологично място в корен и окончание, напр. законпрѣстѣплѣннѣ 2v13, блѣгодѣтѣ 18r14, грѣхѣпадѣннѣ 21r7, наслѣдѣтѣ 32v19, вѣрѣтѣще 42r28,

⁸⁰ Но и прѣнѣсподнѣѣ 118r1.

⁸¹ Тези и други примери вж. у Попова 2001: 571.

⁸² Срв. 27 пъти орѣжж-: ѣрѣжжѣ 27r7, ѣрѣжжѣмѣ 82v3, ѣрѣжжѣнѣ 107v7, вѣѣрѣжжѣваѣѣ сѣ 60v4, вѣѣрѣжжѣшѣ 118v8, вѣѣрѣжжѣ сѣ 144r20 и др.

лѣпоты 92v30, вѣды 137v13, мѣрж 169r23, разгнѣваш же сѧ 206v3-4, прѣстолю 215r12, сѣды 217r27, добръ 5v29, славѣ 30v8, кончуннѣ 112r2, ѣгнѣтѣ 222v17, нозѣ 311v14 и др. Основата на местоименното прилагателно въсѣк- е само с ѣ, няма засвидетелствани форми с а, напр. въсѣкѣмоу 3r3, въсѣкѣ 75r9, въсѣкѣж 224v17, въсѣвѣтскыи 312r14 и др. И формите на обобщителното местоимение също винаги са с ятова гласна, липсват примери след въс- да стоят ѣ или а. В местоименното наречие за място сѣмо обаче етимологичен ѣ се заменя постоянно с а: само 70r4, 141v21, 183v18.

– след меките сонори р, л, н и смекчените лабиални съгласни в, п, в, м, за да означа мекостта на предната съгласна пред гласна а, напр. волѣ 4r16, землѣ 10v19, оучителѣ 56v23, защитѣлѣ 78r27, жителѣ 153r12, Постелѣ 117v13, цѣрѣ 311r12, морѣ 122r14, боурѣ 131v17, протнвлѣахж 4r17, ѣвлѣитѣ 2r17 Щук. 3, ловлѣахж 110v13, помѣшилѣхъ 14v19, ѿ ѿгнѣ 8v16, ѣсплѣнѣетѣ сѧ 219v20, ѿставлѣаше 314r17, неѿславлѣени 37v11, Лювлѣаше 60v26, адамѣ 64v5 и др. Написанията рѣ, лѣ, нѣ се срещат предимно в окончания на имена от -ѿо- и -ѿа-основи, в мекото склонение на сложни прилагателни и причастия, във форми на глаголи от вторичен несвършен вид. След смекчените сонори р, л, н и смекчените лабиали в, п, в, м употребата на ѣ е аналогична на употребата само на малката носовка ѧ независимо от морфологичната категория.

– след шушкатава съгласна ч във всяка позиция на думата (257 пъти), напр. чѣанѣ 1r17, чѣшж 11v25, члѣвѣ 1r13 Щук. 3, чѣсѣ 75v27, велнчѣтн сѧ 10v26, поочѣѣ сѧ 95r3, пѣчлѣноѣ 8v11, скончѣнѣ 4r15, поочѣахж сѧ 66r11, ѿбывѣнѣ 193v13, Наочѣѣ 16v26, лоучѣнн 20r2, ѣстачѣжнѣ 25v16, млѣчѣаше 26v3, Пѣчѣтн 180v6, проучѣа 314v6, грѣшннчѣ 58r28, пѣчѣахж сѧ 131r24, разлѣчѣетѣ 59v21, творѣчѣ 220r15 и др. Регистрирани са само шест случая на а след ч: чѣанѣ 1r18, чѣаннѣ 3v12, чѣж 155r19, чѣшж 41v11, члѣва 102r16, вѣзвелнчѣлѣ 19r2-3. Изписването на ят след ч (чѣ) съответства на изписването на знак за малка носовка след ч (чѧ). След шушкатавите съгласни ж и ш обаче стои винаги а.

След съгласковите съчетания жд, щ копистът пише само а с две изключения (ѣщѣзѣахъщн 98v14, ѣщѣзѣетѣ 125r2), които, както и шестте изключения с ѣа, са в противоречие с книжовната му практика. След ц/з, получени от трета палатализация, редовно се изписва а (нарнѣаѣтѣ 73r8, десннѣа 82v9, полѣа 42r, подвнѣаѣтѣ 66v7, стѣзѣаѣтѣ 31v8 и др.), докато след ц/з, получени от втора палатализация, винаги се пише ѣ (ѣзѣыѣтѣцѣхъ 24r20, велнѣѣнѣ 96r1, ѣстѣчѣннѣцѣ 213v4, бѣѣтѣ 25r12, чрѣтѣозѣтѣ 39v11 и др.). Правописното правило след ж, ш, щ и жд да стои само а е в съответствие с правилото след същите съгласни/групи съгласни да се пише голяма носовка.

Първият копист използва йотувано а в различни позиции.

В начална позиция и след вокал има конкуренция между ѣа и а, като преобладават словоформите с ѣа (1521 пъти) срещу а (734 пъти).

В първата основна ръка ѣа се изписва в началото на някои лексеми и техните производни като ѣвнѣтн, ѣвлѣннѣ, ѣзѣва, ѣрѣстѣтѣ, ѣадро, ѣаѣтн, ѣаѣннѣ, ѣагѣтѣ, напр. ѣвн сѧ 12r9, ѣвѣстѣвѣнаго 24v20, ѣвлѣннѣмѣ 311v21, ѣзѣвншж сѧ 14v9, ѣзѣвоѣ

210г4, г̃аростнѣ 64v2, г̃адрѣ 111v1, г̃адаѣть 162г1, г̃аденїѣмѣ 41г6-7, г̃арь 5г27 и др. С йотувано *a* се изписват и форми на анафоричното местоимение *ѧ* (им.-вин.п., мн.ч., ср.р.; им.-вин.п., м.р., дв.ч.) и относителното местоимение *ѧже* (им.п., дв.ч., м.р.; им.п., ед.ч., ж.р.; им.-вин.п., мн.ч., ср.р.), наречията *ѧко* и *ѧкоже*, които служат като подчинителни съюзи. Единствената употреба на съюза *акы* е с йотация – *ѧкы* 112г22, като тя е изписана след *n* и точка (... *n̄ . ѧкы*)⁸³. Нейотуванни са употребите на *ѧще* 54v2, *ѧзѣ* 92v24, съюза *a*, лексемите *ѧгньць*, *ѧлѣкатн* и техните производни, гърцизмите, както и патронимите от чуждо потекло, напр. *ѧгнѣца* 39v1, *ѧльчеть* 94г18, *ѧплѣскаа* 2г5, *ѧфанаснѣ же ѧрѣхнѣпѣпѣ* 4г2, *ѧерѣ* 51v29, *ѧмалѣкомѣ* 174v3 и др.

Вътре в думата йотувано *a* се пише преобладаващо след знаци за *и* и *о*.

Най-често се пише след *n*/*ї* в начална позиция, вътре в думата и в краесловие – общо 583 употреби (*нѧ* – 277; *їѧ* – 306, *ѧ* – 1), напр. *їѧковѣ* 151v22, *прншѣствнѧ* 1г18, *спѣсѣннѧ* 72v9, *крѣщеннѧ* 171v29, *бнѧ* 314v3, *снѧ* 178v11, *вѣпнѧше* 76г15, *вѣскрѣсѣннѧ* 29г12, *помазаннѧ* 186v3, *нѣстѣвнѧ* 314г12, *вѣснѧхѣ* 188г8, *пїѧше* 210v15, *прѣлїѧшѣ* 230г2, *пїѧннѧ* 234v11, *патрїѧрѣхы* 158v8, *дїѧволѣ* 77г20, *їсѧѧ* 30г27, *црѣвнѧ* 167v21 и др. Честата употреба на йотувано *a* след *n* не е правило, тъй като примерите с *нѧ/їѧ* също не са малко – общо 313 употреби (*нѧ* – 245; *їѧ* – 68), напр. *покааннѧ* 32г16, *црѣвнѧ* 139v14, *воѣваннѧ* 311v24, *внѧлнцѣ* 146г5, *днѧволѣ* 9v1, *бнѧ* 2v9, *вражнѧхѣ* 135v16, *глѧщнѧ* 20v7, *вѣпнѧше* 130г8, *дїѧплѧ* 99г10, *патрїѧрѣсн* 91г1, *хваленнѧ* 102г4, *досажденнѧ* 175v1, *зѣмнѧ* 193v17, *вѣснѧ* 187г29, *смнѧхѣ сѧ* 105v19, *їѧвїмовї* 174v22 и др.

След *o*/*o* също има колебание в употребата на *ѧ* и *a*. По-често се изписва *ѧ* (183 пъти), напр. *твоеѧ* 34v14, *поѧденнѣ* 79v10, *достоѧннѣ* 167г4, *Прѣпоѧшн сѧ* 82v3, *стоѧхѣ* 183v26, *стоѧстѣ* 30г2, *поѧстѣ* 23v25-26, *поѧсѧ* 163v14, *прѣѧвлѣше* 225г20, *зноѧ* 225г14, *постоѧтн* 191г24, *воѧтн сѧ* 179v27, *нѣ оѧвоѧшѣ сѧ* 100v20 и др. По-голямата част от тези случаи са притежателни и възвратно притежателни местоимения в им.п., ед.ч., ж.р. *моѧ*, *твоеѧ* и *своеѧ* (148 пъти). Употреба на *a* след *o* се регистрира в 99 случая, напр. *прѣпоѧшѣ сѧ* 121г24, *достоѧнїѣ* 5v11, *ѡстоѧ* 8v6, *воѧзнѣ* 14v22, *моѧ* 94v10, *стоѧше* 67v9, *прѣпоѧса сѧ* 196г23, *постоѧннѧ* 129v27, *нѣпостоѧннѣ* 234г13, *поѧхѣ* 131г26, *ѡвоѧ* 135v29, *оѧвоѧтн сѧ* 104v6, *стоѧннѧ* 210v26. Отново голяма част от примерите са притежателни и възвратно притежателни местоимения в им.п., ед.ч., ж.р. *моѧ*, *твоеѧ*, *своеѧ* (49 пъти).

В частта на първия преписвач, а и в целия ръкопис има само една употреба на *ѧ* след *ы* – *Рыѧхѣ* 163v11.

След *ѣ* няма употреба на *ѧ*. Засвидетелстваните думи са чужди и са с *a* (14 пъти), напр. *нѧдѣѧ* 89v21, *нѧдоѧмѣѧ* 98v13, *ѣмѧ* 104v21, *Мосѣѣѧ* 163г20 и др.

След *a* се изписва предимно *a* (общо 705 употреби), напр. *ѧплѣскаа* 2г5, *стоѧщѧѧ* 4г22, *сѧлѣѧѧ* 1г19-20 Шук. 3, *ѣмѣскаа* 57v16, *градѧщѧѧго* 30v7, *проповѣданаѧ* 43v4, *лѧкаваѧ* 59v23, *вѣрѣнаѧ* 137г20, *погыѣшаѧго* 137v16, *дѧбравѣнаѧ* 203г6, *дѧвѣшаѧго* 311г18, *вѣлѧрѧкаа* 312г22, *знѧхѣ* 18г16, *напѧѣѣѣѣ* 108г25, *ѧѧннѣ* 3v12, *каѧ* 42г9,

⁸³ Вж. сходен пример у Тотоманова 2018: 35.

42r11, покаѣтн сѧ 57r13, мѣздовѣздаѣннѣ 203v20, растаѣшж сѧ 204r1, каѣждо 206r13, сѣражаѣхж сѧ 311v24 и др. Йотувано *a* след *a* е засвидетелствано само в 16 случая: оупагаѣшн 29r23, 29r26, демонѣскаѣ 42v2, напагаѣин 58r7, добраѣ 67r2, дага|ше 78v12-13, благаѣ 78v13, не нага сѧ 112r19, напагаѣшомоу 148r7, Кага 151r17, 205r13, рага 151r20, ненапагаѣемь 210v29, напагаѣин 58r7, напагаѣ 217v3, 217v6.

След *ѣ* се изписва само *a*, напр. трндѣневьнѣамѣ 6v19, сѣдѣѣ сѧ 88r22, проучѣ 78r16, 314v6, сѣдѣнѣамѣ 100v22, неучѣаннѣ 114v12, ѡдѣаннѣ 131v16, блѣодѣаннѣ 159r30, древьнѣѣ 201v5, вторѣамѣ 203r16, дѣаннѣ 203r21, чѣатн 207r6, ѡдѣало 212v12, валѣахж сѧ 311v13, послѣднѣѣ 314r6 и др.

Буква *ери*

Наблюдава се правилна употреба на *ы* от първия преписвач. Графемата се изписва на етимологичното ѝ място в корени, суфикси и флексии, напр. ѣзыка 28v22, рѣбытн 65v23, мыслѣ 11r21, погыбнетѣ 8r19, сѣкрышж 53v2, покрытн 216v29, забытн 159r19, ѡбычѣн 193v13, вѣсхытнтн 9v17, нспытаѣте 11v11, слышжтѣ сѧ 19v11, насытатѣ сѧ 28r1, покывахж 80r8, мышѣцж 168r29, оуныннѣмѣ 11v24, дымѣ 61v8, сы|новѣнѣ 80v7-8, прызываѣтѣ 86v8, сыто|стн 179r27-28, Нынѣ⁸⁴ 180v9; мѣостына 30r21, рабына 83v26, блѣостына 219v21, тврѣдына 16r26, сѣтына 41v8, грѣдына 209r17; жбы (вин.п., мн.ч. 55r1), но жбѣ (им.п., мн.ч. 107v7), аѣглы (вин.п., мн.ч. 216r17), но аѣгн (им.п., мн.ч. 215r17), кѣдры (вин.п., мн.ч. 169v27), но кѣдрн (им.п., мн.ч. 40r16), горы (им.п., мн.ч. 123v10), рѣкы (им.п., мн.ч. 187r8), ржкы (им.п., мн.ч. 108v20), мжкы (им.п., мн.ч. 3r24), главы (вин.п., мн.ч. 127v15), сѣкры (аор. 36r18) и др.

В глаголи с представки на *з* и следходен корен с начално *н*, както и в техни отглаголни съществителни, преобладаващо се изписва *н*, напр. вѣзнска 9v11, вѣзнштѣтѣ 10r23, вѣзнсканѣ 10v13, вѣзнскатн 133r19, Вѣзнскахѣ 63v14, Вѣзнскаѣшнѣ 51r21, вѣзнсканнѣ 37v22, вѣзнскаѣше 77r6-7, вѣзнскаѣтѣ 130v13, вѣзнскавѣ 214r16, вѣзнщѣтѣ 64v23, вѣзнщн 51v17, вѣзнщж|тѣ 221r22-23, вѣзндѣ 15v13, рѣвѣзндж 65r1 и др. В същите случаи (глаголи с начално *н* като нтн, нскатн, предходжани от представки на *з*) се изписва и *ы* вместо етимологично *н* (*ы* < *ъ* + *н*), напр. вѣзыскатн 7r28, 75r21, вѣзыскаѣн 10r25, вѣзы|дѣ 18v8-9, Вѣзыскаты 211v22, нзыдешн 114r15, нзыдж 171v4, нзыдѣтѣ 314r12 и др. Множество подобни примери има у четвъртия копист.

Редки са случаите, при които *ы* и *н* се смесват, напр. кнжннѣмѣ 4r19, но във всички останали случаи кнжнѣмѣ 70v29, кнжнѣнка 137r9, кнжы 8v25, кѣнжгахѣ 206r18 и др.; поѣстннѣх 11r15, но във всички останали случаи поѣстына 40r25, поѣстынѣхѣ 102v27, поѣстынн 231v20 и др.; любы|маго 214r27-28, но и

⁸⁴ Това е единственото пълно изписване на наречието *нынѣ*. Другите регистрирани примери, включително и прилагателното *нынѣшнѣ*, са под титла: *ннѣ* (43 пъти), *ннѣшнѣ* 176r27, *ннѣшнѣ* 184r10.

любнѣмь 167v7, любнѣмѣмь 169v19-20, любнѣмъ 175v29; вин.п., мн.ч. ꙗко кедри
лнван'скыѣ 63v10; Поснлажъ 217r3, поснлажѣмъ 62v11, поснлаше 140r1.

След знак **з**, маркиращ съгласната **з**, получена по втора и трета палатализация, почти липсват форми с ери, напр. Дроуѣнъ 65v26, 182v6, 183v23, кнѣзъ 5r9, кнѣзѣ 202r3, боуъ 202r2, мноуъ 203v6, врауъ 210v4 за им.п., мн.ч. Изключения са написания като ѡзы 5r14, ѡзы 65r22 (вм. ѡза) за вин.п., мн.ч., които свидетелстват за затвърдяване на палатала **з**. Откриват се аналогични единични примери за затвърдяване и на жд: ѡ тоуждыхъ 116v4, Дрождыѣ 148r1 (но и дрожднѣ 147v30), вражды 177v6 (род.п., ед.ч.). След **ч**, **ж**, **ш**, **ц**, **щ** обаче никога не стои знак за ери.

Буква **и**

Първият копист използва следните алографи за **и**: **и**, **ї** и **і**. Изписването на **и** се среща във всички позиции, напр. ѡповѣданію 1r10, днѣволъ 10r6, ннцѣтожъ 44r1, кон'ци 162r28 и др.

Десетичното **ї**, маркирано с две точки над буквата, също се среща във всички позиции:

– пред гласна в краесловие и корен: въвождѣніе 2r10, вѣѡхъ 54v27 и др.

– между съгласни в корен и суфикс: пѣтне 41r6, крѣлато 116v11; властѣіиъ 67v15-16 и др.

– в началото на думата пред гласна и пред съгласна: іѡѡ 311r13, іго 5r15, ісцѣлн 73r15, іны 229r16-17, и др.

– в края на думата: главліи 25v5, вѣр'ніи 45v8, раді 100r30, жнз'ні 184v17, нз'бі 229r19, скрѣбні 50v17 и др.

– в съюза **ї** (21r23, 80r23, 94v3, 106r14, 161v28, 173r11, 190v15, 207r7, 210v17 и др.); в повече от една позиция в една и съща дума, напр. подвѣжітъ 9v5, ісаіа 30r27, оунічѣжащїи 45r3, прѣвѣжіще 85r27, тар'сіс'ціи 139r30 и др. Често с **ї** преписвачът завършва реда, но тази употреба не е особено регулярна.

Десетичното **і** с две точки над буквата редовно стои в словоформи на отлаголни съществителни с наставка **-ніе**, сравнително често е в окончания на сложни неконтрахирани форми на прилагателни и склоняеми причастия (прнѣм'шїихъ 2v22, сжшїиъ 3v23, вѣр'ніи 4v4, повѣждшні 28v3, трѣновыи 46v1 и др.), както и в чужди думи (мосіѡва 2r9, сіѡномъ 5v1, ісаіа 30r27, авїмелехомъ 50r15 и др.).

Десетично **і** без две точки над буквата се среща в изписването на числа и рядко в други лексеми във всички части на думата, напр. і 1r15, аї 1r16, бї 1r17, гї 1r18..., рї 3r26, раї 3r27..., нѣдеѡмъ 4r6-7, іѡр'даньскыѣ 76r1-2, ісцѣлнъ 41r23, протнвѣт сѡ 8v21, нї 10v24, і 5r9, ѡчнстїтъ сѡ 21v7-8, конї 22v1, оубѣжїтъ 72v22-23, вразї 73v8, нѡсіѡфъ 151v24, вѣдѣшъ 151v26, непостїж'но 152r27, сірѣчь 158r1, жѣдовское 158r3, црѣвѣ 167v21, оученїи 217r6, оубѣвѣмыѣ 167r16-17, цѣломѣдрїи 168v27, іавї сѡ 168v30, под'вѣжа сѡ 173r29, іудѣнскы 204v2 и др.

В сложни неконтрахирани форми на склоняемите причастия по **-jo-** и **-ja-** основи и на окончанието за им.п., мн.ч. на прилагателни по **-о-** основи двата знака за **и** може да са както съчетание от десетично и осмично **и** (**їи**), така и съчетание

от две осмични *и* (нн), напр. *ѵістїи* 218r25, *вѣрїни* 125r23, *лжїни* 218v11 и *нечѣстївнї* 4v9, *їудїсцїи* 5r16, *просѣщаїїи* 225r23, *ѡбрѣтїи* 85v4-5 и *жнѡшнїи* 7r12 и др. Същите две конфигурации са налице и във форми на отглаголни съществителни с наставка *-нї* от ср.р. *-jo*-основи (*вѣ хотѣнї* 226r30, по *вѣскрїсенї* 4v20, *знаменї* *свонх* 223v21, *оученїи* 11r12 и др.), но в съществителни от им.п., ед.ч., м.р. *-jo*-основи се предпочита написание *їи* (*вробїи* 218r20, *жрѣбїи* 225v29, *зїи* 219v6).

Удвояване на *и* се среща изключително рядко в краесловие, напр. *вѣ крѣвїи* 97v24, *вѣ поустїи* 102v26.

Буква *е*

Първият копист използва два алографа за буква *е*: *ѐ* и *є*. Освен обикновено (тясно) *ѐ*, което употребява във всички позиции (в началото на думата, след гласни и след етимологично твърди и меки съгласни), първият писач редовно си служи и с широко *є* (*е*), което изписва предимно в края на реда, независимо от позицията му в думата, напр. *ємоу* 63r22-23, *жндѡве* 8r14, *вѣзнє* 10r11, *бє* 57v25, *хощє* 6v7-8, *рє* 130r15-16, *нє* 55v2-3, *оуннчнжє* 25r24-25, *вє* 29r26-27, *сѣ* 161r10-11, *зѡрє* 167r18-19, *кє* 174v25-26, *мѡтє* 219v25-26, *срє* 91v12-13, *зє* 217v7-8, *дє* 93v26-27, *лѣ* 95v1-2, *ѡклє* 95r7-8, *є* 183r3-4, *рє* 117r13-14, *срє* 104v9-10, *дѡю* на *дє* 313v11-12 и др. Изключенията от това правило, когато *є* не стои в края на реда, са малко: *є* 3r5, 207v28, *є* 155r23, *жє* 49v17, *нє* 112r18.

Широко *є* се изписва и в случаи, в които се конкурира с йотувано *е* (в начална и поствокална позиция), но отново за оформяне края на реда, напр. *є* 178v25-26, *є* 68r13-14, *є* 35r25-26, *є* 14r22-23, *є* 231v18-19, *сѡє* 86v9, *тѡє* 193r24, *мѡє* 27r16⁸⁵, *прншѣствє* 93r4, *жнѣ* 94r13, *сѡѣ* 43r29, *сѡзѡдѣ* 222r2-3, *разѡумѣ* 231r7-8, *наставлѣ* 143r14-15, *ѡцѣшає* 96r18-19, *помазѡдѣ* 222v2-3, *падѡнїє* 229r20, *мѡє* 187r15-16, *покрѡвѡдѣ* 193v29-30, *блѡгѡрднє* 155v22, *бѡвѡдѣ* 215v4-5, *ѡбѡвѡдѣ* 213v7-8, *вѣскрїсїє* 1r20 и др. Изключения извън изписване в края на реда има, но те са спорадични, напр. *є* 82r21, *є* 102r7, 108v18, *є* 123r28, *є* 6r24, *мѣ* 71r23-24, *спсє* 19r3, *нѡмышлєнїє* 103v24-25, *сѡзѡдѣ* 169v12, *є* 132r28, *є* 3r5, 207v28, *мѡє* 122v14-15, *тѡє* 177v8-9 и др. Голяма част от тези изключения са форми за род.п., ед.ч., м.р. и ср.р. на анафоричното местоимение и на притежателните местоимения *мон*, *тѡн* и възвратно притежателното *свон*. Местоименната форма, съдържаща широко *є*, или завършва края на реда (*є* 28r3, 32r29, 93r23, 104v13, 116r18, 198r30, 201v21, 201v21, 207r7, 208r11, 215r2, 235r21), или *є* в последната дума от реда (*мѡє* 29r29, 102r15, *сѡє* 22r20, 106r9, 214v28), или с нея се образува един самостояте-

⁸⁵ Общо 17 пъти с формата на притежателното местоимение за им.-вин.п., ед.ч., ср.р. (*мѡє*/ *мѡє*) завършва редът в частта на първия преписвач.

лен кратък ред (ѣго 7г25, моѣго 36г9, моѣго 96г11-12, твоѣго 115г2, своѣго 19в28, 99в11, 235г17). И в тези примери-изключения широкото *e* (в комбинация с широкото *o*) се употребява отново като елемент от оформянето на текста.

Първият копист не употребява широко *e* за отбелязване на етимологична мекост на предходните съгласни. В неголемия брой случаи с *e* след палатална съгласна се бележи не нейната мекост, а отново краят на реда, напр. поне|же 24г7-8, съм|ѣре|наа 24в18-19, замышле|ннѣмъ 50г17-18, помышле|ннѣа 57г25-26, възлюбле|н'н'ѣамъ 82г3-4, нзбавле|нн вышж 86в5-6, мле|ннѣ 114в4-5, помышле|ннѣа 119г14-15, море 120г30.

Първият писач не използва знак за йотувано *e*. Засвидетелстван е един-единствен случай на употреба на *ѣ* в 3л., ед.ч., сег.вр. на глагола быти в тълкуванието към надписа на Пс. 77 (ѣже ѣ црѣвн 158г2).

Буква *o*

Първият копист използва следните алографи за *o*: *o*, *ω* и *o*.

Той си служи с омега (*ω*) в началото на думата и след гласна. Почти винаги (1524 пъти) началната омега е с дасия (*ω̣*), с 16 изключения, когато омегата е под титла, влиза в лигатура или изписва предлога *ω* (*ω̣цн* 158в13, *ω̣троцн* 195г20 – *ω̣тр* лигатура, но и *ω̣ставнлъ* 7г16, *ω̣нна* 45г27). Примерите с *ω* в началото на думата са многобройни, напр. *ω̣вна* 39г28, *ω̣вѣж* 65в10, *ω̣в'ца* 81г14, *ω̣в'стоаннѣ* 114г4, *ω̣блнч'ѣтъ* 152в6, *'ω̣бразъ* 160в2, *ω̣мытн* 200в10, *ω̣рель* 213в1, *ω̣снованнѣ* 215в18, *ω̣внт'ѣльны* 232г15 и др.

В средисловие след буква за гласна първият преписвач употребява *ω* в следните случаи:

– в домашни думи на морфемна граница след представка или в композити след първи компонент на *o*, напр. *неω̣дръжнмы* 1в9 Шук. 3, *неω̣славл'ѣнн* 26г29, *неω̣блаженн* 26в29, *неω̣бл'ѣстнмаго* 43г20, *нзъω̣врѣтошж* 71в23, *прнѣврѣтѣ* 92г18, *ω̣боадорѣстры* 111г21, *въω̣ржжшы* 118в8, *повѣстрншж* 128г7, *нзъω̣вра|женнѣа* 153г1-2, *проω̣вразоваж* 160г27, *неω̣плаканн* 166г2, *ѣднноω̣бразна* 166в4, *злоω̣браз'нѣ* 174в28

– в чужди лични и местни имена и образувани от тях прилагателни, напр. *снѣн'ъ*⁸⁶ 7в21, *сѣнна* 92в30, *снѣн'ѣстн* 211г15, *саваω̣ф'ъ* 70г12, *антннѣ|ха* 2в14-15, *ѣѣннѣа* 181г22, *ѣ|оннѣпн* 129г15-16, *ѣѣсѣфъ* 151в24, *ѣѣсѣф'ѣ* 171г29, *ѣлеω̣|нн* 164в26-27, *ѣлеω̣нн|скыж* 129г24-25, *ѣлеω̣нн'ѣст'ѣн* 180в28, *танеω̣с'ѣ* 159в27, *ѣѣанѣ* 312г24, *ѣѣрж* 312г26 и др.

– в наставката *-ов-* за притежателни прилагателни, произведени от чужди думи, напр. *корѣω̣вн* 81в27, *корѣω̣в'ѣхъ* 85г20, *мосѣω̣ва* 2г9, *мос'ѣω̣вн* 163г14, *мос'ѣω̣вож* 152в3, *ѣѣеω̣ва* 187г29, *ѣсафω̣в'ъ* 158г⁸⁷ и др.⁸⁸

⁸⁶ Местното име *снѣн'ъ* и образуванието от него притежателни и относителни прилагателни *снонов'ъ* и *снонск'ъ* са изписани само с омега.

⁸⁷ Само в този пример *ω* е след съгласна, вж. още *ѣѣсѣфовы* 151в22, *снѣновы* 7в18, 143в19, *ѣѣсафатовж* 179в12.

⁸⁸ Вж. сходни изписвания на изброените случаи у писачите на *Станиславовия чети-миней* (Тотоманова 2018: 47–48).

Изписване на омега е регистрирано и в няколко случая в окончанието -омѣ за дат.п., мн.ч. и окончанието -омѣ за тв.п., ед.ч. на имена от -о-, -јо-основи м.р., напр. ѿдѣомѣ 2г19, 2v15, 23v11, 35г1, Хѡмѣ 39г16, ѿдѣомѣ 154г24, вѣтрѡ 45v28, богѡмѣ 92v21, вѣродѣомѣ 118г15, хѡмѣ 115v22-23, вѣтрѡ 311v30, както и в окончанието за дат.п., ед.ч. на сложната форма на прилагателното име вѣзъначѣлѣномѡ 311г1-2⁸⁹. Това дателно сингуларно окончание, но изписано с едно обикновено о, се среща и след щ и ш при сложни форми на прилагателни и склоняеми причастия, напр. подвижѣщомѣ 1г15, воращомѡ сѣ 3v28, сѣщомѡ 101v19, ѡбѣщомѡ 313v3 и др. (общо 23 примера); бывшомѡ 3г19, блѡдавшомѡ 107г14, рекъшомѡ 196v7 и др. (общо 7 примера). Появата на о вместо е свидетелства за замяната на старото окончание на сложните прилагателни -омѡу с местоименното окончание -омѡу и е характерно за среднобългарския предевтимиев превод на *Пандектите* на Никон Черногорец (Богданова 2023: 564), други писмени паметници от XIV в., *Чергедските молитви* от XVI в. и съвременните мизийски говори (Велчева 2004: 30).

Регистрирани са няколко примера с омега в края на реда, като в почти всички случаи тя е изписана с дасия, въпреки че алографът ѡ е след съгласна⁹⁰, напр. ѣгѡ 9г14, ѣкѡ 49г4, вѣвѣшагѡ 75v4, цѣрѣ|скаѣгѡ 128v24-25, не|стрѣпнѣѡ 141г27-28. Втората омега в изписването на лексемата ѡтрокѣ също е с дасия – ѡтрѡкѣ 207г1, ѡтрѡ|цн 38г18-19, 43г29, 146г30⁹¹. Предлогът и представката ѡтѣ се предават само с лигатурното ѡ, с изключение на два примера от *Хипотезисите* на Евсевий Кесарийски (ѡтѣмѣтѣнѣ 2г9, 2г20). Предлогът ѡ също често се изписва с омега (ѡ).

Първият преписвач използва широкото о в различни позиции. Широко о се регистрира както в различни позиции в думата след съгласна (глаголѣтнѣ 1г5, ѣсходѣнѣцнѣхѣ 4г20-21, Поѣмѣ 24г26, днѣвола 36г2, радѡстѣ 41v19, козелѣ 93v30, порока 96г10, зловожѣ 98v22, бѡга (!) 195г3, рода 20г14 и др.), така и като обозначение за края на думата (тако 21v3, ѣко 29v29, цѣво 52г10, вѣтѣво 65v18, ѡко 198г9, мѣ|сто 100v15-16, нево 216г8, тѣло 67v2, ѣнѣднѣхѣ 311г11 и др.).

Най-често обаче широко о се изписва като маркер за края на реда (по|мышленнѣ 21г12-13, жндѡ|вѣскѣхѣ 55v19, ѣспо|вѣдажѣ 77v18-19, спѣсѡ|хѡмѣ сѣ 80v25-26, прѣмѣдрѡ|стн 96v21-22, го|ре 113г8-9, ѡлокавтѡ|матѣннѣ 123г9-10, то|гда 126г3-4, ро|зн 133v24-25, вѣспо|мннѣннѣ 134г27-28, блѡ|волнѣхѣ 170v16-17, сло|вѣса 180v11-12, но|снѣм 193v11-12, жѣсто|кѣ 201г18-19, ѡбразѡ|ваѣше же сѣ 225v4-5, прѣло|жн сѣ 235г5-6 и др.), а нерядко едновременно и за края на реда, и за края на думата (нѣцаго 9v17, нѣстѡвѣство 40г11, прѣрѡчѣство 41г12, люто 61г18, дѡвро 62v1, ѡчѣнѣтельство 69г7, вѣсѣго 92г17, ѣсрѣво 101г7, лѣто 121г13, прѡѡбразѡвѣмо 160г11, вѣзѣмѣлѣвно 210г20 и др.). Особено често с широко о, мар-

⁸⁹ Регистрирани са още две такива изписвания, но с широко о – велнокѡмѡу 312г8 и Прѣначѣлѣномѡу 311г1. И трите примера са от *Похвалата на цар Йоан Александър*.

⁹⁰ За употребата на дасия вж. по-нататък.

⁹¹ Лексемата ѡтрокѣ се изписва само с омега в началото – ѡтрѡкѣ. Примерите с широко о са три (35v14, 313г18, 314г23). Не са засвидетелствани случаи на изписване с лигатурно ѡ.

киращо едновременно и края на думата, и края на реда, се изписва родително-винителната форма на анафоричното местоимение *ѣго/ѣго* (162 пъти), по аналогия по същия начин, често в същата позиция, се изписва всяко финално *-го*⁹², напр. *моѣго* x18, *моѣго* x2, *твоѣго* x25, *твоѣго*, *своѣго* x15, *своѣго* x2, *нашего* x10, *сего* 28v17, 146r6, *того* 36r5, 201r14, *благо* 82r5, *завлаждъшаго* 7r29, *всѣмѣртнааго* 24r16, *коумирьскааго* 42v29, *драгаго* 23r13, *неповннѣнаго* 9v10, *ницаго* 9v17, 27v10, 209v5, *златооустаяго* 155v1, *нного* 215v12, *разоумнаго* 216v24 и др.

Широко *о* редовно бележи и корена на определени лексеми, най-често *богъ* и *господъ* (*богъ*, *богоу*, *бога*, *боже*, *богы*, *боън*, *господъ*, *господъ*, *господа*, *господн*, *господн*, *господѣ*), по-рядко *чловѣкъ* и *слово* (*чловѣкъ*, *чловѣка*, *чловѣка*, *чловѣкоу*, *слово*, *слово*, *слово*, *словеси*), както и притежателните местоимения *мон*, *твон* и възвратно притежателното местоимение *свон* (*моа*, *мон*, *моа*, *моа*, *твоа*, *твоа*, *твон*, *своа*, *свон*, *своа*, *своа*). Със словоформите на посочените лексеми много често завършва редът или с тях се изписва кратък самостоятелен ред. Също така краят на реда често завършва със сложни форми на прилагателни и причастия и местоименни форми в им.-вин.п., ед.ч., ср.р., изписани с широко *о*, много често съчетано с широко *е* (*саждѣноѣ*, *нстнн'ноѣ*, *второѣ*, *нѣсѣское*, *злоѣ*, *сѣдѣанноѣ*, *разумноѣ*, *доброѣ*, *господъскоеѣ*, *црквиноѣ*, *ндольскоеѣ*, *моѣ*, *твоѣ*, *своѣ*).

Широко *о*, макар и по-рядко, се изписва и в началото на думата, където се забелязва неравномерна употреба. Има листове, в които липсва широко *о* в начална позиция. Така напр. до f. 35v *о* е регистрирано 4 пъти (2r9, 2r20, 12v24, 35v14), след което до f. 107v (107v1, 107v11) в начална позиция алографът не е засвидетелстван нито веднъж. Широко *о* в началото на думата не се регистрира и между листове 133v28–153r11 и 158r4–181v30. Обратно, в тълкуванията на *Символа на вярата* и молитвата *Отче наш* на f. 153r–157v и в *Библейските песни* на f. 313r–314v честотата на употреба на широко *о* в началото на думата е изключително голяма⁹³. Най-често изписването на *о* в начална позиция се съсредоточава в един или няколко листа, като се появява периодично, срв. *Ѡбѣщанїа* 222r14, *Ѡслави* 222r24, *Ѡблнчн* 222r27, *Ѡнь* 222v20, *Ѡѣ* 222v27, *Ѡблакь* 225r13, 225r15, *Ѡбразь* 225r15, *Ѡгнѣмь* 225r22.

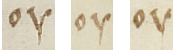

След гласна първият преписвач употребява *о* в същите случаи, при които изписва и *омега*, но инцидентно. Регистрирани са няколко изписвания на

⁹² Срв. Тотоманова 2018: 59.

⁹³ Трябва да се отбележи, че посочените два текста в състава на *Песни* споделят една обща особеност – изключително честа употреба на широко *о*, особено в начална позиция, за сметка на рядкото използване на *омега*. В *Символа на вярата* и молитвата *Отче наш* *ѡ* се регистрира 11 пъти в характерните позиции за първия копист, описани по-горе, а *ѡ/о* се регистрира 64 пъти, от които 36 в начална позиция, 11 в края на реда, 11 в предлога *ѡ*, останалите в други позиции. В *Библейските песни* пък *омега* въобще не се среща, само широко *о* 29 пъти, от които 21 пъти в началото на думата, другите предимно в края на реда и предлога *ѡ*. *Похвалата на цар Йоан Александър* обаче не споделя тази особеност. В нея равномерно се използват и *омега*, и широко *о* (*ѡ/ѡ* – 9 пъти, *ѡ/о* – 8 пъти).

широко *o* в домашни думи с начално *o* след представка (по̀остръ̀ше 107v12, Про̀образова̀ше сѧ 225v8, прѝобръ̀тенѝе 157r12-13, ѡ̀згь̀ображеннѣ 153r5 и др.), в чужди имена и образувани от тях прилагателни (сѣ̀онь 204r28, сѣ̀оньѣ 206v10, сѣ̀оньстѣѣ 206v12, 207v7, фара̀онь 223r3, 223r7, 223r10, фара̀оньѧ 223r13, 223r16, ѣ̀осѣ̀фь 222v18, 222v24, 223r15, 223r16, 223r29, ѣ̀осѣ̀фь 222v27, ѣ̀осѣ̀фа 222v30, 223r3, 223r5, 223r7, 223r10, 223r20, 223r21 и др.). Изписване на широко *o* има също и в няколко случая в окончанието -омь за дат.п., мн.ч. и -омь за тв.п., ед.ч. на имена от -о-, -jo-основи м.р., най-често в лексемата *вогь*, напр. *вѣ̀гомь* (!) 3r13, *вогомь* 16r6, 28v12, *вогомь* 23r23, 45v14, *ѡ̀доломь* 93v21-22, *ѡ̀дольскомь* 210v19-20, *зломь* 93v15, *пилатомь* 67v7, *Мос̀сѐомь* 223v22 и др. Широко *o* е засвидетелствано и в няколко изолирани примера в именни окончания за мн.ч. (*жндове* 8r14, 90v2, 91v30 и др.), в наставката -ов- в притежателни прилагателни от домашни и чужди основи (*вѣ̀совь* 231v12, *адовь* 92r6, *асафовь* 92v17, *асафовь* 173v19, *мос̀сѐови* 213v17 и др.), както и в глаголната наставка -ова (*помнлова* 42r20, 230v20, *дрова* 70v21 и др.). В тези примери, както и в примерите с окончанието -омь, словоформата с широко *o*, с малки изключения, е в края на реда или с нея/част от нея се изписва един самостоятелен кратък ред, т.е. в тези случаи *o* се използва по-скоро за оформяне на текста. Нерядко в частта на първия копист се среща широко *o* под ударение, напр. в частицата *во* (*во́*)⁹⁴. Предлогът *о* се изписва от първия преписвач както с *ѡ*, така и с *о*.

Буква *у*

Първият преписвач използва следните алографи за *у*: *оу*, *Ѹ* и *ѹ*. Характерна особеност на диграфното *у* е тънкият стълбец, който в голяма част от текста на практика изчезва и буквата *оу* се изписва като *ов*. Още в първите няколко листа се забелязват и двата начина на изписване – 1v19, 1v22, 1v23, 4v19, 4v26₁, 4v26₂, след което изписването на *оу* с дълъг тънък стълбец, с малко изключения, се среща редовно докъм f. 93r, напр. 16r9, 24r2, 30r11, 32r5, 43r2, 62v2, 62v29, 76r6, 76r27, 90r13, 90r26, 90r28, 92r14₁, 92r14₂, 92v8, 93r12, 93r14₂, 93r15, 93r23. След f. 93r изписването на *оу* е почти изцяло без стълбец, напр. 93v14, 97v15, 150r18, 207v4, 231r8, 311r14, 314r1 и др.

⁹⁴ Вж. по-нататък.

Диграфното *ou* се изписва във всички позиции на думата: *ouчenni* 1r6, *oumini*тъ 110r9, *soue* 30r10, *louчъшж* 94r11, *въноушн* 101v4, *бгоу* 171r5, *прншедшоу* 220v8, *бгооугодно* 11v9 и др.

Лигатурното *Ѹ* се употребява 108 пъти във всички позиции на думата – представка, корен, суфикс и окончание, напр. *подвнзѸжѸомѸ сѸ* 1r15, *ѸвѸ* 4v29, *Ѹклонншж сѸ* 14v1, *Ѹслыша* 27v18, *Ѹста* 63r1, *ѸпъваннѸ* 1v3-4 Шук. 3, *ѸтайтѸ* 59r19, *Ѹмижж* 161v1, *ѸтврѸжде|на* 216v1-2, *пѸстынѸ* 86r1, *погѸбншн* 24r1, *дрѸгтъ дрѸгѸ* 55v1, *везѸмень н неразѸмнвъ* 195r1, *сѸрадѸнтѸ сѸ* 312v1, *сѸрѸ* 10v2, *млѸѸгтъ* 62r25, *тврѸемѸ* 122r3 и др. Много често лигатурното *Ѹ* се среща на първия ред (40 пъти)⁹⁵, в последната дума от реда (19 пъти) или в края на реда (17 пъти)⁹⁶, други случаи (32 пъти).

Лигатурното *ѹ* се изписва единствено в края на реда (61 пъти), напр. *нѸпѸщѸѸгтъ* 9r18-19, *дѸ|Ѹа* 1r13-14 Шук. 3, *члѸкѸ* 43v17, *хѸ|лѸхж* 66r8-9, *сѸ|лѸу* 101r21-22, *жнрѸ|жтъ* 123v2-3, *бѸѸ* 148r10, *ѸцѸѸ* 181v30, *работѸщѸ* 214r15, *Ѹ|вѸдѸтъ* 224v29-30, *лѸвѸ* 314v16. От това правило има само 9 изключения⁹⁷.

След меките сонори *р*, *л*, *н* се употребява *ю* – *дѸѸволю* 43v15, *вѸнцѸдатѸлю* 311r17, *ѸздатѸлю* 311r17, *Ѹню* 13v25, *Ѹгну* 26r25, *ѸтрѸнюж* 116v29, *вѸтрѸню* 216r14, *стѸню* 169v28, *ѸлѸтарю* 77v8, *цѸрю* 83r5, *мѸрю* 85v16, *плѸтырю* 108r8 и др. След *ч* също се изписва само *ю*, напр. *чюдо* 136r5, *чюдѸтворецѸ* 151v12, *чюдѸтъ сѸ* 232r21-22, *чювьстѸвѸнъ* 49v29, *нѸ чюхъ* 54v18, *члѸвю* 77v28, *вѸлѸрѸвюѸщнхъ* 119v23-24 и др. Дистрибуцията на *ю* след *р*, *л*, *н*, *ч* съпровожда дистрибуцията *рѸ*, *лѸ*, *нѸ*, *члѸ*. След шушкавите съгласни *ж*, *ш* и съчетанията *жд*, *щ* се изписва знак за *у*: *мѸжѸу* 1r20, *жѸупѸлѸ* 11v25, *шѸмѸѸ* 40v1, *ѸвннѸшѸвѸшѸ* 126r22, *кѸснащѸу* 13r27, *нѸщѸу* 173r11, *сѸдѸщѸѸ* 96v6, *вѸзнрѸщѸѸ* 314v21 и др. Изключения има само при прилагателното *шѸн*: три пъти с *у* (*шѸуѸ* 37r15, *шѸнѸнѸ* 192v21, *шѸѸѸ* 193r13) и два пъти с *ю* (*шюнѸн* 88v12, *шюнѸхъ* 193r13).

Регистрирани са осем изписвания на *у* след *и* – *нѸѸдѸнѸ* 4v14, *попѸщѸннѸу* 8v7, *ѸшнѸу* 109r19, *вѸскрѸсѸннѸу* 142r22, *бнѸу* 164r19, *вѸскрѸсѸннѸу* 190v1, *ѸмноженнѸу* 199r21 и *ѸчѸннѸѸ* 83r4, във всички останали случаи след *и* се употребява *ю*⁹⁸, напр. *пѸннѸ* 1v18, *бнѸ* 62v18, *ѸмлѸннѸ* 113r7, *лѸскрѸдѸнѸ* 160v18, *ѸмноженнѸнѸ* 230v28, *нѸдѸнѸ* 13r5, *нѸдѸѸ* 89v21, *нѸдѸнѸскѸ* 204v2, *нѸдѸ* 92r18, *нѸдово* 166r24, *нѸдннѸ* 99r30. И след други гласни вътре в думата е регистрирана употреба на *ю* (напр. *воѸѸ* 9r23, *воѸѸтъ* 33r28), особено често в окончания за дв.ч. на съществителни, прилагателни и местоимения, напр. *ѸннѸ мѸслѸннѸу* 34r12,

⁹⁵ Вж. 8r1, 10v1, 14v1, 20r1, 22r1, 24r1, 28v1, 30r1, 31v1, 33r1, 37v1, 38v1, 39v1, 48v1, 53v1, 55v1, 59r1, 59v1, 61r1, 63r1 77v–78r1, 86r1, 88r1, 96r1, 98r1, 98v1, 122r1, 122v1, 161v1, 164r1, 169v1, 189v1, 190v1, 195r1, 214v1, 216v1, 219r1, 311r1, 312v1 и др.

⁹⁶ Вж. 4v, 1v Шук. 3, 48r, 54v, 59r, 61r, 75v, 89v, 90v, 92v, 114v, 116v, 142v, 150r, 162v, 189v, 200v, 310v.

⁹⁷ Вж. 37r25, 38v1, 41r17, 44v4, 47v17, 116v1, 193r7, 194v14 и 218r12.

⁹⁸ нѸ 5 пъти / нѸ 68 пъти / нѸ 41 пъти, нѸ 6 пъти / нѸ 85 пъти и нѸ 2 пъти.

іако вѣселн сѧ вѣ нею ꙗꙗ 34v21-22, Ѡ сею во вѣр'нни оутвѣрждаѣтъ сѧ 63v21, ѡчню мюю 47r27, вѣ оустноу твою 82r22, вѣ ржкоу свою 166v27⁹⁹.

С ю се изписват и лексемите югъ, юнъ и техните производни¹⁰⁰, напр. юностъ 77v12, юнъ 137r19, юношъскы 165v23, юно|тъскж 26r2-3, юношество|вашж 128v2-3, юннца 129r1, юнецъ вѣ юннцахъ 128v29, югъ 92v27; вж. и гърцизма юден 99r15, ю|ден 132r26-27. Наречието оуже се изписва с оу (67 пъти) и един път с ю (юже 219r7). Само с оу се изписват съществителното оутро и производните оутрънь, оутръневати, заоутра, на оутрна, напр. оутро 86r16, оутра 314v16, оутроу 120v12, заоутра 41v19, на оутрна 142r21, също и примери с вторичен р-сонант като оутрънюж 116v29, оутръннѣмъ 24v2, оутрънѣхъ 117v12, оутрънѣго 190v5.

Епентетично л

Първият копист редовно изписва епентетично л¹⁰¹. Често пъти то е засвидетелствано във форми на съществителни, прилагателни и наречия: каплѣхъ 120v30, каплѣ 139r3, 190r22, капла 139r5, оустръмленнѣ 86r4, кора|вля 89r12-13, 15, 234r11, кора|вляхъ 234r10, ко|ра|вляхъ 234r12-13, долѣ 4v29, 5r1, 2r19₁ Щук. 3, 2r19, Щук. 3, 35r26, 55v28, 179v18, дре|вля 103r1, 125r15 и др. Докато формите на съществителното име корабль се изписват с епентетично л (с изключение на коравн 219v2), то формите на корабльннкъ/коравьннкъ се изписват без него: корав'ннцн 120r17-18, Корав'ннцн 234v12. Съществителното име земля редовно е с епентетично л (земля 5v16, 156v11, 220r1 и др., землн 4v16, 149v12, 313v2 и др., землѣ 10v19, 163v2, 224r13 и др., землѣж 126r3), а изключенията са малко (земля 63v1, 120v15, 120v16, 120v20, 124v9, 145r22, 171v2, 205v2, 314r10; земн 39v8, 62r4, 107v17, 115r4, 121v13, 141v19, 153r20, 156r19, 207r5, 313r5, 313r22, 313r26, 314v8; землѣ 121v10, 140v22, 196v4)¹⁰². Формите на притежателни прилагателни от лични и местни имена, образувани със суфикс -ъ < *jъ, се пишат без изключение с епентетично л, срв. адамлѣ 6r28, Адамлн 101v22, адамля 117v28, адамль 209v11, нѣковля 21v17, нѣковля 87v4, нѣковля 148r11, нѣковлн 221v5, нѣковлѣ 221v24 и др., авраамлѣмъ 88r5, авраамлѣ 221v1, авраамлѣ 221v23 и др., амннадамль 135r12, ісако|влѣ 221v23-24.

Редовна е и употребата на епентетично л в отглаголни съществителни: кръмленнѣ 104v30, нѣзбавленнѣ 91r6, застѣпленнѣ 14v13, 27r2, 79r27, 174v13, 186r16, 198v2, ѡзловленнѣ 15r4, ѡзловленнѣмъ 142r19, гавленнѣ 61v1, гавленнѣмъ 311v20, прѣстѣпленнѣ 34r6, ѡставленнѣ 46v15, 155r6, 155r14-15, ѡставленнѣ 96r24, ѡставленнѣмъ 97r1, закон|прѣстѣпленнѣ 97v15-16, оустръмленнѣ 86r4, съставленнѣ 184v7, ѡстѣпленнѣ 230r8-9 и др. Формите на отглаголните съществителни благословеннѣ и богословеннѣ обаче се изписват без епентетич-

⁹⁹ С единични изключения, в които ю се появява на мястото на голяма носовка, напр. Ржкож ѡною 152v4.

¹⁰⁰ С единични изключения, напр. оуноша 128r29.

¹⁰¹ За употребата на епентетично л в *Песн* вж. също Славова 2024: 25.

¹⁰² Срв. земля (128 пъти) : земля (9 пъти); землн (121 пъти), землі (6 пъти) : земн (13 пъти); землѣ (62 пъти) : землѣ (3 пъти).

но л: б̄лвеннѣмъ 23r8, б̄лвеннѣ 23r28, б̄лвеннѣ 30r18, б̄гословеннѣмъ 1v18, б̄гословеннѣмъ 1v21, б̄гословеннѣ 2v9, б̄гословеннѣмъ 3v25, вж. и единичното славословеннѣ 48r15.

Епентетично л редовно се изписва и в различни форми (лични и нелични) на глаголи от IV спрежение:

Сегашно време, 1л., ед.ч.

Бразоумла 47r20, њзбавла сѧ 16r24, њзбавла 94v3, наставла 47r20, ѡставла 314v6, поглагоумла сѧ 151r28, поглагоумла 97v10-11, поставла 14r6, 49r11, 95r21, прославла 41r17, 51r3, 112r23, 146v10, 180r5, Прославла сѧ 87r3, скръбела 43v19, 132r12, сломила 148r15, сподобла ли сѧ 314r1, тръпла 100r3, оуподобла сѧ 37v23 и др. Примерите без епентетично л са единични: Б̄лва 1r12 Щук. 3, Б̄възлюбѧ 2r23 Щук. 3, не тръпа 134v6.

Минало деятелно I причастие

Наставлъ 70r3, 114v17, ѡставлъ 65v18, 69r7, 71v17, прѣстѣла 64v21, поставлъ 223r14, прославлъ сѧ 2v3 Щук. 3 и др.

Минало страдателно причастие

възлюблены 39v20, 40r18, 166v9-10, њзбавленн бышѧ 52r6, њзбавленъ во бывь 94v4, наста|вленъ 43r13-14, не|исправлено ѣсть 133v2-3, ѡбновленъ 38v20, ѡзловлен 52r17, ѡрж|влены бышѧ 145v5-6, ѡставленъ ѣтъ 10v2, ѡставленъ бѣ 189r18, поглаголенъ 44r18, посрамленоу бытї 31r19, посрамленн 53r13, 134v17, поставленъ ѣсмъ 5r28, потоп|ленн бышѧ 160v5-6, потопленн 234v3, потроу|пленыхъ 182v29-30, Потрѣ|ленн во бышѧ 133v5, сподоблены|хъ 160v12-13, съвъ|коу|пле-на 147v25-26, съставлены 204v3, оукрѣ|плено 48r10, ѡвлена сжтъ 153r24 и др. Мин. страд. прич. възлюбленъ се изписва 5 пъти със и 7 пъти без епентетично л: прѣвъзлюбеноу 16v15, възлюбеннѣ 113r18, възлюбенаго 126r29, възлюбены 170v16, възлюбены 222v28; възлюбѣннѣ 5v7, възлюблены 39v20, възлюблены 40r18, възлюбленѣмъ 81v24, възлюблѣны 166v9-10. Формите на мин. страд. прич. благословленъ пък се изписват само без епентетично л: б̄лвенъ 18v4, 18v6, 38v17, 45r29, 74r25, 123v25, 127v5, б̄лвень 127v4, 127v4₂, 129v16, 140v14, б̄лвено 140v2, 140v18, 140v20, б̄лвеннѣ 62r29, б̄лвенн 62r28. Други минали страдателни причастия имат форми без епентетично л сравнително рядко: Ѱзловенъ быхъ 65v4, прославенъ 57r14, 83r26, 23r22, прославенн 226r28, прославень 176v23, посрамень 146v5.

Употреба на ж и з

Първият преписвач употребява три знака за африката dz: ж, з и г. Само числена стойност имат з и г, напр. ж 1r10, 64r23, 313v12, ж 1r21, ж 1v12, 35r24 ... ж 3r21, 231r28 ... ж 3v3 ... (с едно изключение С̄ло 204v11), а г е употребено еднократно в съставното числително ж 106v25. За африката dz се употребява графемата ж. Първият копист прави разлика между ж и африката ж и последователно я прокарва в текста (общо употребите на ж са 313), напр. ж̄ло 22v27, двнзаннѣ 104v30, не ѡста|жѣт сѧ 4v20, по|мнзѣщѣн 55r28-29, нажн 62v11 (от нагъ), ражднзѣтъ сѧ 122v20, вртѣ|жѣ 39v11, тжжѣ

47г8, *блѣзѣмь* 219г8, *дрѹзѣн* 183в23, *оубоꝝїи* 90в4, *прѣзѣн* 224в15, *лѣзѣ* 203г8, *мнозѣ* 43в5, *зѣзѣдѣ* 9г26, *полѹзѣн* 52в21-22, *Не ѿверѣзѣн* 36в23, *пользѣствоꝝѣтъ* 20в19, *стѣзѣ* 80в9, *кнѣзѣ* 49г3, *Рѣзѣзѣн* 34г7, *лѣзѣ* 41в6, *дрѣзѣѣ* 203г8 и др. За добрата подготовка на преписвача свидетелства фактът, че той последователно отразява африката, получен в резултат на втора и трета палатализация. Примерите на замяна на *з* със *ж* не са много: *подвнѣзѣлѣж сѣ* 6в8 и *подвнѣзѣлѣжѣго* 22г13¹⁰³, *кнѣземѣ* 5в29 и *кнѣзї* 202г3¹⁰⁴, *стѣзѣ* 18г28¹⁰⁵, *’Шсѣзѣвъ* 150г22¹⁰⁶, *бѣзѣ* 5в4¹⁰⁷, *мнозѣн* 26г1¹⁰⁸, *розѣн* 78в27¹⁰⁹, *лѣзѣ* 5г14, *лѣзѣ* 47в29, *лѣзѣ* 65г22. Регистрирани са и обратни случаи на *з* вместо *ж*: *зѣвѣръ* 74в11, *зѣвѣрънымѣ* 107в8, *зѣждѣ* 103г20, *стѣзѣждѣтъ сѣ* 184г11, *стѣзѣждѣ* 184г28, *зѣждѣмїи* 211в16, *дрѣзѣлѣнѣтъ* 46г29, *дрѣзѣлѣ* 124в9, *дрѣзѣлѣлїи* 217в13. Замяната на *з* със *ж* е прокарана в 32 случая (от 313 употреби на *з*), преди всичко в лексеми с корени *зѣлѣ-*, *зѣждѣ-* и *зѣвѣрѣ-* и еднократно в *зѣлѣлїи* 48г7. Ограниченият брой на тези примери подсказва, че преписвачът е различавал *з* и африката *ж*, вероятно опирайки се на своя говор.

Употреба на ижица

Употребата на знака ижица, което е старинна особеност, става в думи от чужд произход. Начертанието за ижица следва начертанието на втората съставка на диграфното *у*, което първоначално се изписва с тънък стълбец (*оу*), впоследствие изчезващ (*ов*)¹¹⁰. Изписване на ижица с *у*¹¹¹ се наблюдава до f. 88г, след което тя се предава единствено с *в*.

Първият копист си служи със знака за ижица в чужди думи при предаването на:

– дифтонгите *ев*, *ав*, *ов* и *ои* в лексемите *εὐαγγέλιον*, *εὐαγγελικός*, *εὐαγγελιστής*, *Παῦλος*, *’Ассѹр* и *στοιχεῖον*¹¹², срв. *ѣлнѣ* 47в8, *ѣлскаѣ* 121г27, *ѣлнстн* 197г3, *паꝝлоꝝ* 87в3, *паꝝлѣ* 117в1, *лсꝝръ* 174в9, *стꝝхїѣ* 190в12 и др.

– буквата *в* и много по-рядко буквата *η* в лексемите *τύμπανον*, *τυμπανίστρια*, *Αἴγυπτος* и производните *ѣ*, *’Ассѹрїѹс*, *ὀρτυγομήτρα*, *ἐρυσίβη*, *τύρος*, *ὑσσωπος*, *σκύμος* и *σκηνή*, срв. *тꝝмѣпанѣ* 171г11, *тꝝмѣпаннѣ* 128г19, *ѣгꝝпетѣ* 169в11, *ѣгꝝпѣтѣкнѣ* 171в24, *ѣгꝝпетѣскаѣ* 224г14, *лсꝝрїи* 165в13, *ѣрѣтꝝнгоинѣтрѣ* 161в25, *ѣрѣсѹвн* 163в24, *тꝝръ* 181г16, *ѣсѹпѣ* 96в29, *скꝝлѣнѣтъ* 107г27-28, *скꝝннѣ* 165в6 и др.

– буквата *β* в лексемите *’Еβραїѹи*, *’Аβραѣм* и производните им, срв. *ѣрѣї* 47в23, *ѣрѣнскымѣ* 161г30, *лꝝрѣлѣнѣ* 133в8, *лꝝрѣлѣнѣ* 221в23, *лꝝрѣлѣновн* 221в18 и др.

¹⁰³ Срещу *двнѣзѣ*- 11 пъти и *подвнѣзѣ*- 2 пъти.

¹⁰⁴ Срещу *кнѣзѣ*- 36 пъти и *кѣнѣзѣ*- 11 пъти.

¹⁰⁵ Срещу *стѣзѣ*- 3 пъти и *стѣзѣ*- 3 пъти.

¹⁰⁶ Но и *сѣзѣлѣлѣж сѣ* 141в19-20.

¹⁰⁷ Срещу 28 употреби в *бѣзѣ*, *бѣн* / *возѣн*, *возѣлѣхѣ*.

¹⁰⁸ Срещу 36 употреби в *мнозѣн* и *мнозѣлѣ*.

¹⁰⁹ Но и *роꝝлѣн* 133в24-25.

¹¹⁰ Вж. по-горе при буква *у*.

¹¹¹ Вж. f. 17г6, 19в21, 28в24, 37г12-13, 47г23, 47в8, 47в23, 57в16, 87в3 и 88г7.

¹¹² Гръцкият текст тук и нататък в изследването се цитира: Псалтир и *Библейски песни* по Rahlfs 1967, Псевдо-Атанасиевите (Исихиевите) тълкувания по Jagić 1917.

Знакът копа ζ участва в означението на цифрата 90 при номерирането на псалмите: ζ 3r3, 192r16, $\zeta\bar{a}$ 3r4, 194r20, 199v28, $\zeta\bar{v}$ 3r5, 196r18, $\zeta\bar{r}$ 3r6, 197r13, 197r16, $\zeta\bar{d}$ 3r7 и др.

Правопис на гръцките заемки¹²²

Поради големия обем на текста, изписан от първия копист, повечето гръцки заемки са засвидетелствани именно в неговия дял.

Гръцката буква α се предава с a (дн̄а̄пл̄ма 91v19, ѿв̄ѣ̄мовѣ 174v22, вен̄н̄ам̄нн̄ь 128r29 и др.), само след знаци за u са регистрирани рефлексии и с ta (н̄ѣ̄ковъ 27v3, дн̄а̄пл̄ма 79r21, д̄ѣ̄аволь 195r5 и др.) – тази замяна се наблюдава и в гръцките имена със завършек α (Αἰθιοπία – ѣ̄ѿѿ̄п̄ѣ̄та 181r22, Ἐζεκίας – ѣ̄зекн̄ѣ̄ѿ 314v3-4). Съотношението на примерите¹²³ с a и ta след n в гръцките заемки е съотносимо като цяло с общата употреба на ta и a след n в частта на първия писач¹²⁴. Еднократно не е предадено начално α в името Ἀενδόρ (ѣ̄н̄̄̄дор̄ѣ̄ 174v27), но и ѣ̄н̄̄̄дор̄ѣ̄ 174v28. В гръцките заемки, навлезли по некнижовен път, като карάβιον (кора|вля 89r12-13, кораблехъ 234r10¹²⁵), Σατανᾶς (сото|на 98v17, тоῦ Σατανᾶ сото|нн̄о 148v18-19), буква α традиционно се предава с o , с изключение на личното име Λάζαρος – л̄азара 7r13¹²⁶.

Гръцката буква ϵ се предава с ϵ . Изключенията са единични – два пъти ϵ се изписва с n и веднъж с τ : ἀνάθεμα – ана|ѿнма 76r5-6, Ἑρμῆς – ѣ̄р̄̄̄м̄ѣ̄н 151v8 и τῶ Βεελφευὼρ – вел̄̄̄ф̄е̄г̄ор̄ѣ̄ 229r7¹²⁷. Началното съчетание $ie-$ се предава само с $-не-$ ($-ѣ-$): Ἰεζεκιήλ – ѣ̄зекн̄ѣ̄лю 119v3; Ἱερεμίας – ѣ̄ре̄м̄ѣ̄н̄а 82r16, ѣ̄ре̄м̄ѣ̄н̄ 119v3; тоῦ Ἰεσσαί – ѣ̄се̄ѣ̄ва 140v26-27, ѣ̄се̄ѣ̄ва 187r29; Ἱερουσαλὴμ – ѣ̄р̄̄̄л̄м̄ѣ̄ 85r1, ѣ̄р̄̄̄л̄ма 110v11, ѣ̄р̄̄̄л̄м̄ѣ̄ 212r8 и др.; (τῆς / τῶν) Ἱερουσαλὴμ – ѣ̄р̄̄̄л̄м̄ѣ̄скы 98r19, ѣ̄р̄̄̄л̄м̄ѣ̄с̄ц̄ѣ̄ 145r7 и др. Единствените изключения с $\epsilon-$ са ѣ̄р̄̄̄л̄м̄ѣ̄ 92v29, ѣ̄р̄̄̄л̄м̄ѣ̄ 119v15, ѣ̄р̄̄̄л̄м̄ѣ̄ 165v13, ѣ̄р̄̄̄л̄моу 165v25 и ѣ̄р̄̄̄л̄м̄ѣ̄|скы 201r29-30. Не се наблюдава замяна на ϵ с o във формите на лексемите γέεννα и Βηθλεέμ, τῆς Βηθλεέμ, засвидетелствана в някои старобългарски паметници¹²⁸. Примерите са само с ϵ : г̄ѣ̄ен̄ж 99r23, 141r22, г̄ѣ̄ен̄ы 118r3, г̄ѣ̄ен̄ѣ̄ 175v12; в̄н̄̄̄л̄ѣ̄ма 120r22, τῆς Βηθλεέμ – в̄ѿ̄л̄ѣ̄м̄ѣ̄с̄к̄ѣ̄ 106v23.

Гръцката буква η , която през византийската епоха се е произнасяла като u , се предава от първия копист редовно с n ($\bar{i}$, i). Когато η е в началото на думата, се от-

¹²² В проучването под гръцки заемки се разбират всички чужди думи – гръцки или заети с гръцко посредничество. Описанието на гръцките заемки в настоящото изследване стъпва основно върху задълбочено описание вокализъм и консонантизъм на заемките в старобългарските паметници у Diels 1932: 27–49, 146–147; Вайан 1952: 39–40, 92–93; Тотоманова, Добрев, Икономова 1986: 51–56, както и върху редица други изследвания, цитирани в библиографията.

¹²³ Съотношението е следното: примери с ta – 50, примери с a – 14, като са взети само личните и местните имена, а не всички гръцки заемки.

¹²⁴ Вж. тук с. 36.

¹²⁵ Всички примери за лексемата корабль вж. тук на с. 45.

¹²⁶ Вж. Тотоманова, Добрев, Икономова 1986: 54.

¹²⁷ Но също: вел̄̄̄ф̄е̄г̄ор̄ѣ̄ 229r10.

¹²⁸ Вж. Тотоманова, Добрев, Икономова 1986: 54.

белязва винаги с н: Ἠλίας – њлиѡ 25r29, њлиѡ 110r17, њлиѡ 185v3; Ἡρακλῆς – њракль 151v8; Ἡρώδης – њродъ 5r11, 223r3, 101v14, њродъ 223r3, њродомъ 94v26; Ἡσαΐας – њсаѡ 9r14, њсаѡ 16v11, њсаѡ 23v27, њсаѡ 90v10-11, њсаѡ 113r8, њсаѡ 126v11. Регистрирано е едно-единствено изключение ἱσαΐα 30r27. Когато обаче η не е в начална позиция, преобладава изписване с ѣ/и и по изключение с н: Ἀμαλῆκ – амалнькъ 174v1 и амалѡкомъ 174v3; Βηθλεεμ, τῆς Βηθλεεμ – вѡфлѡема 120r22 и вѡфлѡемъскѣж 106v23-24; Βηρσαβεε – вѡрсавѡвѡ 95v21, вѡрсавѡвѡ 95v27; Δωήκ – доѡкъ 98v8 и донкъ 98v11; Ζήβ – зѣва 175r2, зѣвъ 175r4; Ἰωσήφ, τοῦ Ἰωσήφ – ѡсѡфъ 151v24, ѡсѡфъ 171r29, ѡсѡфа 223r3, ѡсѡфовъ 151v22, ѡсѡфова 166r19 и др. (19 пъти), два пъти с и (ѡсѡфъ 151v24, ѡсѡфъ 168v29) и три пъти с н (ѡсѡфъ 4r5, ѡсѡфъ 34r20, ѡсѡфъ 222v16); Κάρμηλος – кармѡль 85v23, Σαμουήλ – самонъль 207r10. Изключение от горното правило прави этнонимът ελληκъ (Ἑλλην) и производното прилагателно елльньскъ, в които η се изписва само с н¹²⁹. Регистрирани са единични случаи, в които η се отбелязва с ε (ἀήρ – ѡръфъ 51v29, ѡра 105v6, 148v16, ѡроу 192v28¹³⁰; Ἠθάμ – ѡдамъ 145v16, ѡдамъ 145v18; Ἠπειγμένοι – ѡпегъменосъ 162v2) или с v: τὴν σκηνὴν – скънънъ 165v6.

Гръцката буква ι се предава единствено с н (ї): Ἀμιναδάμ – амннадамъ 135r12, Ἰωάννης – ѡѡана 39v26, [τοῦ] Ἰωνᾶ – ѡѡнна 313v11, Τίτος – тѣтъфъ 2v8, Ἀριμαθεῖος – ѡрѡмафѡнѡсѡфъ 4r5-6, [τοῦ] Ἰωασαφάτ – ѡѡасафѡтѡвж 179v12, Μαδιάμ – мадѡѡмоу 174v17 и др. Не са регистрирани случаи на еров знак срещу ι пред гласни, особено пред α (срв. Βενιαμίν – вѡнѡмънъ 128r29, 128v4, вѡнѡмънъ 169r2), което се среща в някои старобългарски паметници¹³¹.

Разпределение на ї и н спрямо гръцките ι и η¹³², регистрирано в някои среднобългарски паметници¹³³, не се наблюдава в правописните навици на първия писач: πλινθουργίας – плънътова зданѡѡ 171v11, Ἀμιναδάμ – амннадамъ 135r16, Γολιάδ – голѡадъфъ 49v12, Ἰδιθοῦν – ѡдѡтоуфъ 150r9, τῆς Ἰδουμαίας – ѡдоуменѡсѡфъ 116v24, Ἰεζεκιήλ – ѡзѡкѡлю 119v3, Ἰερεμίας – ѡреѡмѡна 82r16, Ἰερουσαλήμ – ѡерѡлѡмъфъ 212r8, Ἰσραήλ – ѡерѡлъфъ 231v6, τοῦ Ἰσραήλ – ѡерѡлѡва 25r2, Ἰσραηλίτης – ѡерѡлѡтѡфъ 162r5, Ἰσραηλίτης – ѡзъманѡлѡтѡфъ 174r22, Ἰωάννης – ѡѡана 39v26, Σιλώμ – сѡлофъ 165v7, τῆς Σιών – сѡѡновъ 7v20, Τίτος – тѣтъфъ 2v8, Φινεές – фѡнѡѡсъ 229r23, Βηρσαβεε – вѡрсавѡвѡ 95v21, Ζήβ – зѣвъ 175r4, Ἡσαΐας – ѡсаѡ 30r27, ѡсаѡ 126v11 и др. Показателни за употреба на ї и н спрямо гръцките ι и η са Σίμων Ἰωνᾶ – сѡмонѡ ѡѡнънъ 199r27, Ἰδιθοῦν – ѡдѡѡоуфъ 67r18-19, τοῦ Ἰωσήφ – ѡсѡфѡвѡ 151v22, ѡсѡфѡва 166r19. Може да се обобщи, че първият копист изписва ї и н без оглед на гръцките ι и η. Забелязват се обаче известни особености при употребата на ї и н в изписването на лични и местни имена.

Постоянна дистрибуция ї срещу ι и се наблюдава единствено при предаване на началната йота в имената Ἰαβεῖμ (ѡѡвѡмъ 174v24), τῷ Ἰαβεῖμ (ѡѡвѡмѡѡ

¹²⁹ Вж. примери на с. 51.

¹³⁰ За лексемата ѡръфъ вж. Чернышева 1994: 438–439.

¹³¹ Вж. Diels 1932: 38.

¹³² Трябва да се отбележи, че гръцките заемки с η са много по-малко.

¹³³ Вж. Кодов 1967: 43.

174v22) и Ἰωσήφ¹³⁴ (ἰώσѣфъ 151v24, 168v29, 222v16, 222v18, 222v24, 223r13, 223r16, 223r29, Ἰόσѣφъ 222v30, 223r3, 223r5, 223r7, 223r10, 223r20, 223r21, Ἰόсѣφου 222v27, ἰώсѣфъ 4r5-6, 171r29) и при предаване на йотата в Σισαρά – сіса-ра 174v17, 174v19, 174v21. При еднократно употребените βασιλίσκον (васіліска 193v16), τριστάτης (трїстатъ 223r5), Ἀριμαθεῖος (арїмафєицѣмъ 4r6), [τοῦ] Ἰωασαφάτ (ἰώасафатовъ 179v12), Μαδιάμ (мадїамου 174v17), μωαβίτης (Моавїтѣне 174v2) дистрибуцията ι : ἰ може и да е съвпадение, а не някаква закономерност. Името на владетеля в оригиналната *Похвала на цар Йоан Александър* се изписва винаги с начално десетично и с две точки: ἰῶα 311r13, 311r19, 311v4, 311v29 и ἰῶανє 312r24.

Някои имена се изписват ту с единия алогограф, ту с другия: Ἀμαλήκ – амалнѣк 174v1, ἀμαλίκομъ 174v3, Ἀντίοχος – антїωїха 2v14-15, Ἰνβѣтїωхъ 167r5; Ζυφαῖοι – зїфѣне 101r21, знфен 101r27, τοῦ Ἰεσσαί – нєїсеѡва 140v26-27, ἰεσεѡва 187r29 и др.

Има и случаи, когато някои имена се изписват само с единия алогограф и по изключение с другия: Βενιαμίν – веннѣмннъ 128r29, 128v4 и венїамннѡмъ 169r2; Ἰδομαία – ἰдоумєа 98v13, 113v27, 114r10, 116v27, ἰдоумєа 113v26, 114r7 и ἰдоумєа 174r26; Ἰσαάκ – ἰсаацѣ 25r8, 133v8, 159v28, ἰсакоу 221v12, ἰсако|валѣ 221v23-24 и ἰсааковї 221v19; Πιλάτος – пнлатъ 26v5, 110v16, 223r5, пнлатѣ 154r8, 154r12, пнлатѡмъ 24v27, 26v2, 66r18, 67v7, 67v9, 149v11 и пїлатъ 5r11, 101v14; Λίβανος – лнванъ 40r8, 63v11-12, 140r25, лнвана 140r23, 195v18, лнванѡу 40r8, лнванѣ 40r13 и лїванъ 218r10; Λιβάνος, τοῦ; Λιβάνω, τῷ – лнванъскы 40r12, 195v17, лнванъскыа 40r6, 63v10 и лїванъстнн 218r7; Βηθλεέμ, τῆς Βηθλεέμ – вїфлєѣ 275v22, вїфлєѣма 275v24, вїфлєѣмъсѣїа 106v23-24 и внфлєѣма 120r22; Ἑλλην, Ἑλληνικός, τῶν Ἑλλήνων – ѣлннъ 4v10, ѣлннн 8r14, 14r8, 61v24, ѣлнны 34v1, 34v24, ѣлннѡмъ 45v22, ѣлннъска 64r2, ѣлннъскож 79r5, ѣлннъсѣцнн 146v1, ѣлннъстнн 148v30, ѣлннъскыхъ 151v9, ѣлннъскож 217r12, ѣлннъскаа 234v19 и ѣлїнн 100r19; Ἠλίας – нлїа 110r17, нлїа 185v3 и нлнн 25r29 и др.

Понякога ι първоначално се изписва с н, а след това до края на текста с ἰ, напр. Ἰακώβ – от f. 25r8 до л. 101r16 се изписва с н, от f. 101r18 до f. 223r25 се изписва с ἰ; τοῦ Ἰακώβ – от f. 21v16 до f. 149r14 се изписва с н, от f. 171r8 до f. 221v24 се изписва с ἰ; Ἰούδα¹³⁵ – от f. 3r2 до f. 99r1 се изписва с н¹³⁶, от f. 99r3 до f. 222v18-19 се изписва с ἰ¹³⁷; Ἰουδαία – от f. 38v5 до f. 142v1 се изписва с н, от f. 148r30 до f. 208v14 се изписва с ἰ¹³⁸; Ἰουδαῖος, τῆς Ἰουδαίας, τῶν Ἰουδαίων, Ἰουδαϊκός – от f. 2r1 до f. 134r14 се изписва с н¹³⁹, от f. 204v2 до f. 314v3 се

¹³⁴ С четири изключения: нѡсѣфъ 34r20, нѡсѣфъ 151v24, нѡсѣфа 168v26, нѡсѣфъ 171r30.

¹³⁵ Тази тенденция обаче не се наблюдава при [τοῦ] Ἰούδα – ἰѡдоѡѣ 98v18, ἰѡдоѡвн 128v5, нѡдоѡво 166r24.

¹³⁶ С четири изключения: 91r22, 91v15, 92r18, 95r3.

¹³⁷ С две изключения: 105r13, 105r30.

¹³⁸ С едно изключение 186v27.

¹³⁹ С едно изключение 5r16.

изписва с $\ddot{i}$ ¹⁴⁰; Ἰουδαῖος – от f. 2v1 до f. 38r13 се изписва с n , от f. 148r29 до f. 205r26 се изписва с $\ddot{i}$; τοῦ Σιών – от f. 7v21 до f. 89v28 се изписва с n ¹⁴¹, от f. 92v30 до f. 218r10-11 се изписва с $\ddot{i}$ ¹⁴².

Гръцката буква υ , чийто изговор през византийската епоха е u , се предава с ижица (v/γ) и n . Примерите с v/γ са преобладаващи¹⁴³. Изписване с n се регистрира само във Βαβυλών, ὁ Βαβυλώνιος, Βαβυλώνιος – вавлонъ 165v17, вавѣлона 181r9, вавлонѣнемъ 79v16, вавлонѣскоу 3v7 и др., Συρία, Συρίας – снрїѣ 112v11, снрїїнскѣ 112v10, смърна – Σ мнр^нна 83v2, Σμύρναν – Σ мнр^нж 83v3, ὑπόχουςις – ἡπόχнсиъ 165v7-8. По изключение n се пише няколко пъти в имената Ἄσσύριος и Τύρος и производните им – аснрїн 148r24, аснрїнцѣмъ 2v16 и Тнрѣ 84r27, тнрѣва 84r26, докато останалите им употреби са изписани с ижица¹⁴⁴.

Буквата o се предава по правило с o : οἱ ἀπόστολοι – апоѣстоли 1v1-2 Щук. 3; δογματίζω – дог^матнсавъше 206r19; δόγμα – дог^матъ 206r20, дог^мматы 218r24; ὑπόχουςις – ἡπόχнсиъ 165v7-8; ὀλοκαύτωμα – ѱлокавтомата 21v26; скорπίος – скор^пннѣ 17r17 и др. В хидронима Ἰорδάνης и производните му се наблюдава преглас на o в e , смятан за една от „най-интересните особености на североизточнобългарските паметници“ (Костова 1992: 20): ἡἱε^рданѣ 39v15-16, ἡἱε^рданѣ 39v23, ἱε^рданѣ 76r4, ἱε^рданѣ 76r6, ἡἱε^рдана 122r18, ἡἱε^рданъ 126v16, ἱε^рдана 151v10-11, ἱε^рданемъ 196v10-11, ἱε^рданѣ 206r12; тоῦ Ἰорδάνου – ἡε^рданьскыѣ 86r6, ἱε^рданьскыѣ 139r21¹⁴⁵. Изключението е само едно: Ἰорδάνου – ѱω^рданьскыѣ 76r1-2. В един случай се наблюдава замяна на o с a : τὴν ὀρθογώνητραν – ѱ^ртнгоинтрѣж 161v25¹⁴⁶.

Гръцката буква ω в гръцките заемки се предава от първия копис с алографите o , w и o . Буквата o се употребява след съгласна: Ἄαρών – аронъ 224r3 и др.; Ἄβεσσαλώμ – аβεѣсалома 6r21-22 и др.; Ἄενδὼρ – аен^ддоръ 174v28 и др.; Δωήκ – донкъ 98v11 и др.; Ἐρμωνιεῖμ – е^рмоннма 76r2; Ἐρμωνιεῖμ – е^рмонъ 76r5; Θεωμᾶς – ѱомѣ 150r17 и др.; Ἰακώβ – ѱяковъ 30r27 и мн. др.; тоῦ Ἰακώβ – ѱяковѣ 21v16 и др.; Μωάβ – моавѣ 113v20 и др.; μοαβίτης – моавїтѣне 174v2; Μωσῆς – монсеїн 159v29 и др.; Σαλωμών – саломона 138r25 и др.; Σίμων – сїмонѣ 199r27; [τῆς] Σωβάλ – совала 112v11; φαλάκρωμα – фалакрома 74v1 и др.; ὕσσωπος – ѱсопъ 96v29. Гръцката буква ω се предава с w или o след гласна или в началото на думата: Ἰωάννης – ѱяана 39v26; тоῦ Ἰωασαφάτ – ѱяасафатовѣ 179v12; тоῦ Ἰωνᾶ – ѱонннъ 199r27; Ἰωσήφ – ѱосїфъ 222v18, ѱосїфовы 151v22; Σαβαώθ – саваѱѱа 167v15; Σιών – снѱнъ 7v21; Ὠρήβ – ѱрїѣва 175r2, ѱрїѣѣ 175r4 и др. Прави-

¹⁴⁰ Връщането между f. 204v2 и f. 314v3 има само три примера: ѱѱдеїскы 204v2, ѱѱдеїска 314v3 и ѱѱдеїска 222r18.

¹⁴¹ С едно изключение 5v1.

¹⁴² С две изключения: 143v21, 148v10.

¹⁴³ Вж. примери по-горе на с. 47.

¹⁴⁴ Вж. примери на с. 47.

¹⁴⁵ В същото време еднократно е засвидетелствана йотация на начално λ в заемката Ἄαρών – ааронъ 207r7, характерен пример за някои западнобългарски ръкописи (Костова 1992: 19).

¹⁴⁶ Срв. ѱ^ртнгоинтрѣж Бол., ѱ^ртнгоинтрѣж Пог. Бук. (Jagić 1907: 377).

лото **ω** да се пише след гласна или в началото на думата е последователно прокарано в целия текст, писан от първия копист, и се отнася както за домашната лексика, така и за заетите гръцки имена¹⁴⁷.

Гръцкият диграф **ου** се предава с **оу**: Ἰδουμαία – ἰдоу̇меа 98v13, Σαούλ – саоу̇ль 188r24, τῷ Σαούλ – саоу̇ловн 98v9, [τοῦ] Σαούλ – саоу̇ло|ва 106v20-21 и др. Единствено в името Σαμουήλ двугласната **ου** се предава с **о**: σαμοу̇ль 207r10, а в [τοῦ] Σαούλ с **в** – са|вловн 2r15-16 Щук. 3. Двугласната **ου** в съчетанието **βου** не се отразява: Ζαβουλών – завлонн (!) 128v8, завлонь 128v10¹⁴⁸.

Регистрираните в частта на първия копист двойни гласни **-αα-** и **-εε-** не се опростяват: Ἀαρών – аар'ронь 152v7, Ἰαρονα 223v17, ἄρωνь 223v18, Ἀβραάμ – авраа̇мъ 36v5, ανραа̇мъ 133v8, авраа̇моу 221v12, [τοῦ] Ἀβραάμ – авраа̇мле̇мъ 88r5, авраа̇мле 221v1, τῷ Ἀβραάμ – авраа̇мовн 221v18, Γαλαάδ – гаалаа̇дъ 113v6, Ῥαάβ – Раа̇въ 181r10, Χαναάν – ханаа̇анъ 221v30, ханаа̇ань 222r2; [τῆς] Χαναάν – ханаа̇аньскы̇мь 230r6-7; γέεννα – ге̇ен̇н̇ж 99r23, 141r22, ге̇ен̇ны 118r3, ге̇ен̇ъ 175v12; Βηθλεέμ – в̇н̇θ̇ле̇ε̇ма 120r22, τῆς Βηθλεέμ – в̇θ̇ле̇ε̇мъск̇|ж 106v23-24, Βηρσαβεέ – в̇рс̇аве̇е̇ 95v27, Φινεές – ф̇н̇не̇е̇с̇ 229r23 и др. Изключенията са единични: Ἀαρών – арономь 223v22, аронь 224r3. Само в личното име Ἰσαάκ двойната гласна **-αα-** преобладаващо се опростява: Ἰσαάκ – ἱсаа̇къ 133v8, ἱсаа̇къ 159v28, ἱсакоу 221v12, [τοῦ] Ἰσαάκ – ἱсако|ва̇къ 221v23-24, с две изключения: Ἰσαάκ – ἱсаа̇къ 25r8 и τῷ Ἰσαάκ – ἱсаа̇ков̇и̇ 221v19. Двойното **ε** се опростява само в личното име Βεελεφεγόρ – вел'ф̇ε̇го̇ръ̇ 229r7, вел'ф̇ε̇го̇ръ̇ 229r10.

Гръцките дифтонги **ει**, **οι**, **αι** са предадени в съответствие с изговора им през византийската епоха (**ει** > и, **οι** > и, **αι** > е): Ποσειδών – посн|донь 151v8-9; ἡ σπεῖρα – спнра 42v2; Ἠπειγμένοι – ἕπн̇г'меносъ 162v2; ἐλωεῖ – ε̇ло̇и̇, ε̇ло̇и̇ 6v15; φοῖνιξ – ф̇и̇н̇и̇къ 195v14; ἐλαιῶν – е̇ле̇онь; οἱ δαίμονες – д̇е̇монн 7v12. Единствено в лексемата στοιχεῖον дифтонгът **οι** се предава с ижица, а не с н – ст̇н̇χ̇н̇|а 134r9-10, Ст̇н̇χ̇и̇а̇мь 183v12 и ст̇н̇χ̇и̇а 190v12¹⁴⁹. Дифтонгът **αι** в началото на думата и вътре в нея се предава с **ε** – Αἴγυπτος, Αἰγύπτιος, Αἰγύπτου – ε̇г̇н̇πε̇тъ̇ 129r12, ε̇г̇н̇п̇т̇къ̇н̇ 225r2, ε̇г̇н̇пет̇ъскы̇ 171v2; Αἰθιοπία, Αἰθίοπες, τῶν Αἰθίοπων – ἕ̇н̇ω̇п̇н̇а̇ 129r14, ε̇̇н̇ω̇п̇къ̇не̇ 139r23, ε̇̇и̇ω̇п̇къ̇ст̇и̇н̇ 181r16-17; Αἰθάμ – ε̇̇а̇ма 183v29; τοὺς Ἀμορραῖους – а̇мо̇ре̇ж̇ 169v14, τῶν Ἀμορραίων – а̇мо̇ре̇н̇скы̇ 165r2-3, Ἐβραῖοις – ε̇̇ре̇и̇ 47v23, τῶν Ἐβραίων – ε̇̇ре̇н̇скы̇а̇ 223v2, τῶν Ἰδουμαίων – ἰдоу̇|ме̇н̇с̇ка̇ 174r21-22, Ἰδουμαία – ἰдоу̇меа 98v13, Ἰουδαῖων – ἰ̇до̇де̇н̇с̇ка̇ 1v27, Ἰουδαῖοι – ἰ̇до̇де̇н̇е̇ 18r12, Ῥωμαῖοι – ро̇м̇н̇ 188v24; Χαλδαῖοις – хал̇де̇н̇ 79v18, Χетταῖων – х̇ет̇т̇-т̇н̇скы̇ 165r3 и др. Регистрирани са две изключения с по-старинната графика **ϕ** (Тотоманова, Добрев, Икономова 1986: 52): τὸν Ἰδουμαῖον – ἰдоу̇м̇|ε̇̇ан̇н̇н̇ъ̇ 98v8, τοὺς Ζιφαῖους – з̇и̇ф̇къ̇не̇ 101r21.

¹⁴⁷ Вж. и на с. 40.

¹⁴⁸ Колебания при предаването на византийското **βου** са регистрирани в редица старобългарски паметници (Тотоманова, Добрев, Икономова 1986: 54), като най-близо до изписването в *Песн е Асеманиевото евангелие* – завълонн̇хъ̇, завълон̇а (по Diels 1932: 28), завълон̇ж (по Тотоманова, Добрев, Икономова 1986: 54).

¹⁴⁹ Вж. и по-горе с. 47.

113v6, *μανασн* 113v8, *мана|сїѣмь* 169r2-3 и др. Двойните съгласни -λλ- не се опростяват единствено в лексемата ἀλληλοῦῖα¹⁵⁸. Двойните съгласни -γγ-, засвидетелствани в лексемите ἄγγελος, ἀρχαγγελος, εὐαγγέλιον и производните им, не се опростяват, предават се с -гг-, като не са регистрирани примери с -нг-: ἄγγλκοῦ 70r11, ἀγγλκы 161v12, ἀγγλκжж 161v13, ἀγγλoмь 161v14, ἀγγλoмь 173v10, ἀγγλн 176r29, ἀρχγγльскаαго 147v25, ἐγγгелъскаαго 92v28 и др. Освен при двойните -γγ- не е засвидетелствано опростяване и при двойните -ββ-, -μμ- и -ττ-: ῥαββί – ρав'вн 57r10, Ἀμμών – ам'монь 174r30, Χετταία – χετ'теж 78r21 и др.

Вмъкване на ерова буква или паерчик редовно се наблюдава при предаване на гръцките групи съгласни, в които едната (обикновено първата) е плавна или носова, или и двете са плавни или носови: -λγ-, -λδ-, -λμ-, -λφ-, -μβ-, -νδ-, -ντ-, -ρδ-, -ρμ-, -ρχ-, -ρσ-, -σμ-. Вмъкнатата ерова буква почти без изключение се бележи с паерчик: Γολγοθᾶ – гол'гоѳъ 16v23, 35r18, 88r29, 125v12, 164v26, гол'гоѳа 77v3, гол'гоѳы 114v14, гол'гоѳж 120r22, 164v30, гол'гоѳн 140r20; Σαλμανά – сал'манж 175r3, сал'мана 175r5; Βεελφεγώρ – вел'фѳгoрѳ 229r7, вел'фѳгoрѳ 229r10; Ἄενδωρ – аен'доръ 174v28, ἐн'дорѳ 174v27; Πόντος – пон'та 154r13; Ἰορδάνης – ѝ|ѳр'данъ 39v15-16¹⁵⁹; Ἑρμών – ѳр'монь 185r28; Ἑρμωνιείμ – ѳр'моннма 76r2; Ἑρμωνιείμ – ѳр'монь 76r5; Ἑρμῆς – ѳр'мїн 151v8; Κάρμηλος – [К]ар'млнъ 85v23; ἀρχηπέκπα 1r2, ἀρχηπέκпъ 4r2, ἀρχαγγέλου – ар'хггльства 147v29¹⁶⁰, ἀρχάγγελοι – ар'хгглн 191r20; Βηρσαβεέ – вїр'са-вен 95v21 (веднъж и вїрсавеé 95v27); Θαρσείς – Тар'сы 139v1, [τῆς] Θάρσις – тар'снскы 89r13, тар'сїс'цїѣ 139r30; Ἰσμαηλίτης – ѝз'манїл'тѳне 174r22 и др. Вмъкване на ерова буква, отбелязана отново с паерчик, се регистрира също така и в групите на беззвучните -пт-, -кт- и аспированите -φθ- съгласни: Αἶγυπτος – ѳгнп'та 129r10, 159v22, 164r28-29, 164v7, 169v9, ѳгнп'тѳ 163r28, 222v17, 223v22-23; Αἰγύπτιος – ѳгнп'тѳне 163r29, 163v10, 163v15, 163v19, ѳгнп'тѳномь 163v5, Ἑγνп'тѳнемь 163v7, 223v6, 223v30, 224r6, ѳгнп'тѳнн 164r5, 164r14-15, 223v11, 225r2, ѳгнп'тѳнъ 171v24, 223v2; στακτή – стак'тї 83v2, стак'тн 83v5; Νεφθαλίμ – неф'ѳалнмь 128v11. При удвоените гръцки съгласни -ββ-, -γγ-, -λλ-, -μμ- и -ττ-, които не са опростени от първия преписвач, също се наблюдава вмъкване на паерчик: ῥαββί – ρав'вн 57r10, ἄγγελοι – аг'гглн 204r25-26¹⁶¹, τοῦ εὐαγγελίου – ѳваг'гелъскы 178v16, εὐαγγελίος – ѳваг'гелнстѳхъ 131r11, τῷ εὐαγγελίῳ – ѳваг'гелнѳмь 206r28, ἀλληλοῦῖα – ал'лн 220v18, 226r5¹⁶² Ἀμμών – ам'монoмь 174v3, Χετταία – χετ'теж 169v14, Χετταῖος – χετ'теїскы 165r3. Примерите, при които двете съгласни се разделят с малък ер, са само няколко: Ἀμβακούμ – ямъвакоумь 161v22; Ἀντίοχος – янътїѳхъ 167r5; Γολγοθᾶ – голъгоѳъ 70r1, 125r28, 180v28; Ἑρμών – ѳр'монна

¹⁵⁸ Вж. примерите по-горе на с. 54.

¹⁵⁹ Вж. повече примери по-горе на с. 52.

¹⁶⁰ Веднъж без вмъкване на ерова гласна: ἀρχγγльскаαго 147v25.

¹⁶¹ Останалите форми на лексемата ангелъ и производните ѝ обаче са без вмъкване на ерова гласна. Вж. по-горе.

¹⁶² И един пример без вмъкване на ерова гласна. Вж. примерите на с. 54.

185v2; Ἰσραηλίτης – ἰζ̣'μαῖλντн 174r28; Σελμών – сельмонѣ 126v25, Сельмонъ 126v26; Χαλδαῖος – халъден 79v18, а голям ер се вмъква веднъж: Γολγοθᾶ – голъгофы 36r28.

Група -vt- се предава с -нт- (-нѣт и -нѣта-): Ἀντίοχος – ἀντιώχa 2v14-15, ἄντιώχъ 167r5; Πόντος – понѣта 154r13; Πόντιος – понѣстѣамъ 154r8, понѣстѣамъ 154r12, като в последните два примера има метатеза -нѣст- вместо -нѣтс-. Единственото изключение от изписването с -нт- е без гръцко съответствие в *Похвалата* – κοῖσταν᾿δннъ 311v16-17, в което изписването с -нд- е резултат от озвучаването на съгласната *t* след сонорния лабиал *n*¹⁶³.

На места преписвачът изписва имената Ἰερουσαλήμ, Ἰσραήλ, τοῦ Ἰσραήλ, Ἰσραηλίτης, Ἰούδα с удвояване на началното *i*: ἰѣр̣л̣ма 231v29, ἰѣр̣л̣ъ 90r25, ἰѣр̣л̣н 90r29, ἰѣр̣л̣ѣ 90v7, 169v15, ἰѣр̣л̣ю 93v12, ἰѣс̣л̣ъ 171r26, ἰѣс̣р̣л̣ъ 172r25, 172v5, ἰѣс̣р̣л̣ѣв̣ъ 93v14, ἰѣс̣р̣л̣тн 171v23, ἰѣс̣р̣л̣тѣнѣ 171v25, ἰѣю̣дж 105r13¹⁶⁴. Двукратно при името Ἀαρὼν вероятно е проявил свръхстарателност и е удвоил съгласната *p*, като е вмъкнал и ерова гласна между двете съгласни, отбелязана с паерчик – аар'ронъ 152v7, ар'ронѣж 152v3. При изписването на лексемите ἱματισμὸν – матнзмѣ 26v25; Ἰσραηλίτης – ἰζ̣'манлѣтѣнѣ 174r22, ἰζ̣'маῖλнτн 174r28, χρίσματι – хрнзмѡж̣ 22r19, и на лексемата без гръцки еквивалент от *Похвалата* – скифтро 311v18, се отразяват промените в консонантните съчетания *σμ* и *πτ* – *σμ* > *зм* и *πτ* > *фт*, настъпили в живата византийска реч (Тотоманова, Добрев, Икономова 1986: 55–56). Изписването на името Μωσῆς, Μωϋσῆς и производните му е характерно¹⁶⁵ и е прокарано последователно във всички части на изписания от първия писач текст¹⁶⁶ – мѡс'сѣѡѡж̣ 152v3, мѡс'сн 152v5, мѡс'сѣн 160v21-22, мѡс'сѣѡвн 163r14, Мѡс'сѣа̣ 163r20, мѡс'сѣемъ 169v17, мѡс'сн 189v28, мѡс'сѣѡѡв̣а 189v28, мѡс'сѣ̣ 207r7, мѡс'сѣѡвн 213v17, мѡс'сѣа̣ 223v13, Мѡс'сн 223v14, Мѡс'сѣѡмъ 223v22, мѡс'сн 224r3. При изписването на τάνεωσ̣ от Τάνις, Τάνεωσ̣ се предава генитивната форма на гръцкото име – танѣѡсѣ̣ 159v27, 163v1 (Пс. 77:12, 43b – ἐν πεδίῳ Τάνεωσ̣), която е засвидетелствана в лексикографските справочници (СР, SJS). Гръцката буква β се бележи веднъж с *в* в името Ἀμβρακοῦμ – ѡмъѡѡѡмъ 161v22¹⁶⁷. Отново с *в*, но погрешно, се бележи и на-

¹⁶³ За това балканско фонетично явление и промяната на *t* в *d*, характерна както за гръцките, така и за българските говори, вж. имената Константинъ и Констандинъ, ѡнтоннѣ и ѡндоннѣ в надписите на Боянските стенописи (Гълъбов 1963: 32), Костанѡдннѣ ѡсѣннѣ в Боянския надпис от XIII в. (Велчева 1980: 153), терѣвиндѣ терѣβνθос̣ 'терпентиново дърво' в *Шестоднева* на Йоан Екзарх (Тотоманова 2008: 558, 660).

¹⁶⁴ С начално *нѣ*- (и *нн̄*-) в Книга на Дванадесетте пророци по ръкопис от РНБ F.I.461 се изписват редовно *нѣз̣л̣* и неговите производни (Златанова 1998: 74). В преписа на същия текст от 1475 г. (ГИМ, Щукин № 507) началните *нн̄*- и *нн̄*- за тази лексема също се появяват редовно (Златанова 1998: 108).

¹⁶⁵ Подобно изписване не е регистрирано в *Бол.* и *Пог.*, нито в другите преписи, използвани от В. Ягич (Jagić 1907).

¹⁶⁶ Първият преписвач нарушава това изписване само в два случая, в които името на библейския персонаж е традиционно предадено: мѡс'сѣ̣ 159v29 (тоу Μωυσῆ), мѡс'сѣѡѡв̣а 2r9 (Μωϋσῆωσ̣).

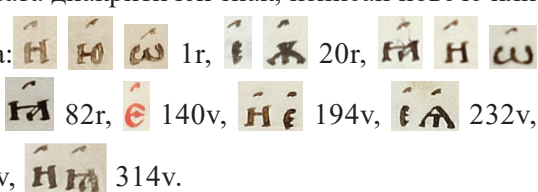
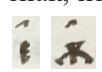

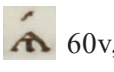

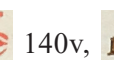

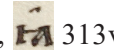
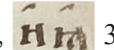
¹⁶⁷ В КСП така изписано името се среща в *Супрасълския сборник* и Триоден фрагмент (по СР).

чалното *v* от латинското име *Vespasianus* – **вѣспасіанѣ** 2v8 (Οὐεσπασιανού, PG 23: col. 69). По-късната ръка, поправяла повредените първи листове на *Песн*¹⁶⁸, е променила **вѣспасіанѣ** на **ѣспасіанѣ** 2v8¹⁶⁹.

Надредни знаци¹⁷⁰

В частта на първия писач са засвидетелствани следните диакритични знаци: дасия, остро ударение, дасия с остро ударение, двоен акут, тежко ударение, двоен гравис, камора. По-голямата част от тях се намират на f. 1r–14v (първите две коли), чиято горна част е повредена от влага и по-късна ръка е нанесла поправки в текста¹⁷¹ и е поставила допълнително надредни знаци¹⁷².

Дасия

Начертанията на дасията у първия писач са като цяло еднотипни – високо, хоризонтално поставен над буквата диакритичен знак, изписан повече или по-малко изразително като дъгичка: 1r, 20r, 40v, 60r, 60v, 81r, 82r, 140v, 194v, 232v, 235r, 311r, 312r, 313v, 314v.

Първият копист използва редовно дасия над гласни¹⁷³ в следните случаи:

– в началото на думата, напр. **а̀плѡмѣ** 2r27, **а̀зъ** 92v24, **а̀мннѣ** 155r22, **а̀ко** 4r6, **а̀ростъ** 133r5, **а̀ма** 198v5, **а̀зъ** 5r3, **а̀ннорожъ** 27r16, **а̀щезъ** 118v30, **а̀зволншъ** 226r2, **а̀ретікѣ** 4v10, **а̀гда** 201r28, **а̀н'днхто** 311r11, **а̀смѣ** 25r19, **а̀фремѣ** 166r22–23, **а̀днна** 312r1–2, **а̀троцн** 35v14, **а̀клеветаватн** 133v1, **а̀блажътъ сѧ** 224v6, **а̀смы** 12r11, **а̀дѣана** 84v13, **а̀блацѣхъ** 129v6, **а̀у'чѣніе** 1r10, **а̀у'готоватн** 160v24, **а̀у'зрнтѣ** 311v30, **а̀ностн** 31v26, **а̀ны** 128r20, **а̀га** 161v20, **а̀тробѣ** 97r24, **а̀же** 90v23, **а̀гли** 11v27, **а̀тробъ** 25v22, **а̀долъ** 113v1, **а̀же** 217v9 и др.

¹⁶⁸ Вж. в следващия параграф „Надредни знаци“.

¹⁶⁹ При някои латински имена, минали през гръцки, както в случая *Vespasianus* (Οὐεσπασιανού) в *Хипотезисите*, началното *v* пред гласна се предава с *ou* в отделни старобългарски паметници, както приблизително е поправено и по-късно в *Песн*. Вж. примери у Тотоманова, Добрев, Икономова 1986: 54.

¹⁷⁰ При описанието на надредните знаци в *Песн* е използвана терминологията, употребена у Тотоманова 2018: 17–74 (вж. Тотоманова 2018).

¹⁷¹ Само на f. 1r надредни знаци (предимно остро ударение) са добавяни в текста на целия лист, а не само на повредените редове.

¹⁷² Вж. също Кодов 1969: 12.

¹⁷³ Само над еровите гласни няма засвидетелствани случаи на употреба на дасия, а над *ou* първият копист я употребява много рядко. Обикновено *ou*, независимо от позицията си в думата, се изписва без дасия – **о̀убож сѧ** 6v23, **о̀усоу'ѣтнтн** 55r8, **о̀умножа** 122r22, **о̀устень** 188r1, **о̀утвърднтѣ сѧ** 221r15, **о̀умлькъ** 235r11, **о̀у'крадома** 314r24, **о̀оу'чнт сѧ** 4r17, **бѣ'оу'годно** 11v9, **о̀оу'чннѣмѣ** 34v15, **нео̀удръжннѣ** 69r19, **прѣ'оу'крашина** 84r4, **о̀оу'чѧ сѧ** 314v20. Срв. *ou* – 3763 пъти, *ou̇* – 34 пъти.

прѣвѣрѣніѣ 157r12-13, ѡбѣстоа́ннѡ 45v1, нѡдѣнѣ 35r8 и др. Регистрират се изключения, които обаче спрямо големия обем на текста не са толкова много, напр. азѣкъ 5v28¹⁷⁷, амалнкъ 174v1, адр'ронъ 152v7, акрофома 225v4, асѣнелъ 312r27-28, 312r28, бѡжна 3r11, въсхущенна 9v19, въздыханна 12v11, жидовское 158r3, Непостыж'ное 216v5, възносн 6v11, спсеінію 61r12-13, ѡтрѡцн 43r29¹⁷⁸, людемъ 199v19, рѣкы 312r16 и др. В някои случаи дасията отсъства на очакваното място заради серифите и/или частите на букви от горния ред, които пречат на изписването ѝ. Най-често се изпуска дасията върху гласна след десетично и с две точки, като най-многобройни са примерите в словоформи на отглаголните съществителни на -їѣ, особено във формите за им.п., ед.ч. и мест.п., ед.ч. -їн-, напр. чаанїѣ 1r18, ѡтѣметанїѣ 2r9, нз'бытїѣ 2r13, призванїѣ 3r23, ѡметанїн 1v29, спсеінію 161r25, прншествїю 204v15, прнїм'шїнхъ 2v22, бгословенїнмъ 3v25, ѡбращенїю 3v7, званїн 1r12, 1v6, гоненїн 3r6, прншѣствїн 3r9, въскрсенїн 106r20 и др.¹⁷⁹

По-късната ръка, поправяла и допълвала текста с надредни знаци, ясно е поставила еднократно над съюза *a* дасия, покрита и с дъгичка (ā 6r7). В частта на първия преписвач липсва обърната дасия.

Остро ударение

Първият копист употребява остро ударение много рядко, предимно при изписването на съюза/частица *во*, напр. вѡ (35 пъти: 95r6, 95r11, 96v11, 96v18, 97r1, 98r11, 98r15, 98r29, 98v13, 100r12, 100r30, 100v8, 100v17, 101r18, 102r4, 102r10, 102v3, 102v13, 102v21, 102v24, 102v27, 102v29, 102v30, 103r25, 103v5, 103v22, 103v30, 104v5, 105r7, 105r12, 105r25, 105v16, 105v19, 106r15, 106v1) и вѡ (16 пъти: 95v27, 98v11, 98v29, 99r25, 100r16, 100v1, 100v5, 101r1, 101r10, 101v24, 103r5, 105v9, 105v29, 106r3, 106r24, 106r27). Случаите с остро ударение в други лексеми са следните: Нж 98r5, вѡгѡу 98v1, свѡтѡмѡ 98v1, оубѡ 98v25, 103v6, Тѡу 100v20, пѡтѡж 105v28, сѡвѡтѡж 105v29, к'тѡ 134v16, жїтнѣ 155v8. По-голямата част от употребите на остро ударение са между листове 92v и 106v.

На повредените първи листове (1r–14v) се среща остро ударение, добавено от по-късната ръка, напр. прнзваннѣ 1r7, вѡгѡмъ 1r14, лѡжтъ 9v9, нѣмоцн 2v5, зѣмла 4v13, възнѣсе сѡ 6v12, мѡлїтѡва 1r21-22, нѣ вѣдѡща 10r7, нїщннїхъ 12v7, прѡѡка 1r2, гѡроѡж 5v1, вѡга 8v9, азѣкомъ 2r6, жрѣтѡвмъ 2r9, сквѡртнннмъ 11v1, зѣмѡтсцн 5r9, сѡдѡ 2v10, сѣмене 3r1, вѡтѡмѡ 4v1, Мѡнѣше вѡ сѡ 10r1, прншѣствїн 3r9, людемъ 3v1, нѡдѡлѡмъ 4r6-7, оуѡлѡзъ 8r10, азѣкъ 12v1 и др. Почти всички остри ударения са поставени върху корена на думата.

¹⁷⁷ Словоформи на *языкъ* без дасия над начална малка носовка се срещат по-често (14 пъти). Повечето примери са от *Хипотезисите* на Евсевий Кесарийски (2r27, 2v18, 2v20, 3r15, 3r20, 3r21, 3r23, 3v14, 1r27 Щук. 3, 45r13, 122v6 и др.).

¹⁷⁸ Вж. и на с. 41.

¹⁷⁹ Регистрирани са 46 примера и за други поствокални позиции извън окончанието -їѣ: тарен 151v7, іавїновѣ 174v22, іюда 92r18, діѡволь 195r5, аснїнцѣмъ 2v16, нр'мїн 151v8 и др.

Дасия с остро ударение

Първият преписвач не употребява дасия с остро ударение с едно-единствено изключение, при което знакът е поставен върху малък инициал ("Ико 61v20). Тази диакритика се среща добавена от по-късната ръка на повредените първи листове от кодекса: о҃҃҃҃҃ 1r1-2, о҃҃҃҃ 1r4, ѣ҃҃҃ 2v11, 11v4, ѣ҃҃ 5r8, ѣ҃҃ 5v1, ѱ҃҃҃ 4r3, ѣ҃҃҃҃ 4v6, 4v7-8, ѣ҃҃҃҃҃ 4v10, ѣ҃҃҃҃ 5r6, 6r6, 6r12, ѣ҃҃҃҃ 5r6, 5v7, 8r5, 8r7, 9v2, 10v2, 10v9, 11r5, 11v7, ѣ҃҃҃҃ 5r6, ѱ҃҃҃҃҃ 5r8, ѣ҃҃҃҃ 6v5, о҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃ 7v5, о҃҃҃҃҃҃҃҃ 9v9, ѱ҃҃҃҃҃҃҃ 8r9-10, ѣ҃҃҃҃ 8r11, ѡ҃҃҃҃҃ 11v, ѡ҃҃҃҃҃҃҃҃҃ 12r6.

Двоен акут

Използването на двоен акут е инцидентно – налични са само осем примера: в҃҃ 93r28, в҃҃҃҃҃ 100r29, 100v2, с҃҃҃҃҃҃҃ 105r29, т҃҃҃ 103r18, 314v16, Т҃҃ 134v16, с҃҃҃ 173v2.

Тежко ударение

Първият копист не употребява тежко ударение. Инцидентно ударението е изписано два пъти (т҃҃ 108v18, т҃҃҃ 146v8).

Тежкото ударение обаче многократно е засвидетелствано в повредените първи листове (1r–14v), добавяно от по-късната ръка обикновено върху корена на думата (т҃҃҃҃҃ 4v9, п҃҃҃҃҃҃҃ 10r3, н҃҃҃҃ 7r6, д҃҃҃҃҃҃҃҃ 7v12, в҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃ 8v8, нав҃҃҃҃҃ 12r1, н҃҃҃҃҃ 5v14, л҃҃҃҃҃ 14v8, г҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃ 3v12, ѡ҃҃҃҃҃҃ 2r3, по҃҃҃҃҃҃҃ 8r10, пр҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃ 1v1-2 и др.), но много често и върху крайната гласна на думата (пло҃҃҃҃҃҃҃҃҃ 4v1, О҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃ 7r1, ко҃҃҃҃҃҃҃ 10r5, р҃҃҃҃҃ 10r9, не҃҃҃҃ 4r3, в҃҃҃҃҃ 4v6, мо҃҃҃ 7v9, в҃҃ 4v1, 6v5, 7r6, 8v3, 9v8, 10r6, 11r4, 12r4, 12v2, 14v3, в҃҃ 7r6, з҃҃҃҃҃ 7v11, до҃҃҃҃҃ 14v10, л҃҃ 1r21, 2v2, сло҃҃҃҃҃҃҃ 4r8, Про҃҃҃҃҃ 5v11, в҃҃ 6v5, сво҃҃҃ 7r1, м҃҃҃ 6v3, 13v1, в҃҃҃҃҃ 12r1, в҃҃҃҃҃҃ 4r2, з҃҃҃҃҃҃ 10r4 и др.).

Двоен гравис

В сравнение с останалите надредни знаци, с изключение на дасията, първият копист използва двоен гравис сравнително по-често – ѡ҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃ 92v28, с҃҃҃҃҃҃҃҃҃ 132r22, в҃҃҃҃҃ 2v1 Шук. 3, в҃҃҃҃҃҃ 121v10, т҃҃҃҃҃҃҃҃ 116v12, пл҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃ 132v29, в҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃ 225r27-28, т҃҃҃҃҃҃҃҃ 130r26, т҃҃҃҃҃҃҃҃ 124r26, т҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃ 127r10, не҃҃҃҃ 93r16, з҃҃҃҃҃ 199r15, 213v15, т҃҃҃҃҃ 111v25, в҃҃ 50r18, 92v2, 234v23, в҃҃ 92r18, 92r23, 92r27, т҃҃҃ 19v25, 129v11, 129v13, 135v14, 151v1, 161r16, т҃҃҃ 1v10 Шук. 3; 31r2, 33r2, 33r4, 52r9, 86r7, 89v1, 103v22, 105v3, 114r26, 115r30, 115v1, 115v29, 128r15, 310r24, т҃҃҃ 37v2, 76r29, с҃҃҃ 18v5, 31r5, 31r8, 35v5, 39v16, 39v19, 50v27, 52v10, 55r5, 55r27, 69r24, 74r4, 111v4, 135r10, 136r18, 148r13, 178v21, 200r25, с҃҃҃ 19v12, 118r23, 118r28, с҃҃҃ 99v5, 112r30, 116v, 153v, 227v, 198v, 193r, 203r, 220v, с҃҃҃ 78r8, 89v27, 120r14, 142r3, 176v23, 177r18, с҃҃҃ 123r19, 150r18, 178v5, н҃҃҃ 151v10, 153v10, 199r19, н҃҃҃ 153r12, н҃҃҃ 98v25, о҃҃҃ 117r7. Повечето употреби на двоен гравис са върху едносрични думи, най-вече във формите за им. и вин.п., ед.ч. на местоименията т҃҃҃ и с҃҃҃, много по-рядко в други случаи.

Двоен гравис е добавян¹⁸⁰ също така и от по-късната ръка в текста на повредените листове от кодексa (f. 1r–14v), напр. **пoвѣднѧ** 1r15, **злѧѧ** 4r10, **сѣ** 5v7, **ты** 5v6, 6v10, 10v2, **тѡ** 6v6, 6v7, **снѣрѣчѣ** 6v1, 7v6, **снѣрѣчѣ** 4v2, 10v4, 10v10, 12v2, **тн** 5r11, 8v1, **Прнѧмѣтѣ** 6r8, **Сн** 7v11, **Прѣзрѧншн** 8v10, **ѧ** 7v8, **прѧ** 13v3, **Нѣвѡнѧ** 4v10, **злѧннѣ** 1r16, 1r18, **Тѣ** 5v4, 7r4, **сѣ** 6v5, **сѣ** 6v6, **тѣ** 8r7, 8r9, 10v9. На тези листове някои от случаите с двоен гравис са писани най-вероятно от първия преписвач, напр. **нѧчннѧѣ** 4r1, **сѣ** 4r1, 4r14, **прѣвѣ** 4r1, **сѣ** 11r16, **вѡ** 4r18, **Ѹвѡ** 4v29.

Камора

Камора в частта на първия преписвач е регистрирана 7 пъти само в повредените листове и не е дело на първия копист, а е изписана по-късно при опита за поправка на текста от първите две коли, напр. **нѧ** 4v12, 4v14, 7v7, 9r3, **Ѹтѡ** 9v7, **Ѹтѡ** 11v3 и **кѣѡ** 12v6.

Лигатури

Първият преписвач си служи с 118 лигатури. Най-многобройни и еднакво често са използвани лигатурите **тѣ** (41 пъти) и **тн** (40 пъти), по-рядко срещана е лигатурата **тѡ** (21 пъти), едва три пъти се среща лигатурно изписване на **рѣ**. Еднократно са засвидетелствани следните лигатури: **Ѹн** 1r1, **лѣ** 10v24, **рѣ** 14r3, **лѣ** 15r6-7, **рн** 98v7, **ты** 150r11, **нн** 155r23, **Ѹр** 158r2, **тн** 175r9, **рѣ** 183v8, **рѧ** 58v1, **Ѹтѡ** 195r20. На f. 158r в надписа над винетката е изписана лигатура между четири букви – **дрмѣ**.

Препинателни и завършителни знаци

Препинателните знаци, с които си служи първият копист, са средна точка и много рядко запетайка. За завършителен знак се използва четириточието във формата на кръст (:·). С този знак се отбелязва края на всеки псалм, тълкуванието, надписите на псалмите¹⁸¹, както и *Хипотезисите* на Евсевий Кесарийски (1r–3v). Надписите на псалмите и всички наслови са рамкирани със знак **ж**, който е поставен и отляво, и отдясно на всеки ред. Псалмите и тълкуванията им са рамкирани отляво със знака за хиляди – / , а отдясно със запетайки – / .¹⁸² Знаците са съответно червени срещу текста на псалмите и сини срещу текста на тълкуванията. Изключение правят първите редове на всеки псалм и тълкувание, при които е изпуснат знакът отляво. Композицията

¹⁸⁰ В някои от посочените примери двойният гравис може и да не е добавян по-късно допълнително, а да е повторен с по-тъмното мастило и така да е възстановен. Най-вероятно такива са случаите **здѣ** 1r2 и **сѣ** 1r4, а при **Ѹвѡ** 1r1-2 допълнително е изписана дасията с остро ударение, а двойният гравис е от ръката на първия копист. Но в почти всички посочени случаи ясно се вижда, че двойният гравис е писан допълнително по-късно.

¹⁸¹ Изключенията са малко, вж. напр. f. 87r21, 111r9 и др.

¹⁸² Знаците, рамкиращи текста на псалмите и тълкуванията, не са предадени в изданието на *Песн.*

на *Символа на вярата* (153r–155r) и молитвата *Отче наш* (155r–157v) е различна и за оформяне на текста не са използвани завършителни знаци. Единствено насловите на двата тълковни текста са оформени като останалите наслови от частта, изписана от първия писач. В изписаните също от първия копист листове 310r18¹⁸³–314v се забелязват следните особености при завършителните знаци. Редовете на Пс. 151 на f. 310r18–310v7 са маркирани отдясно с по две, поставени една до друга точки (черна и синя), наподобяващи визуално двете запетайки, използвани в паметника¹⁸⁴. На f. 311r–312v в текста на *Похвалата за цар Йоан Александър* от дясната страна се появяват характерните и за първия, и за втория копист запетайки, а от лявата – характерният за четвъртия копист знак ››¹⁸⁵, но навсякъде изписан по-отчетливо, отколкото в частта на четвъртия писач (311r7), на места наподобяващ знака за хиляди – (311r11). В запазените части от *Библейските песни* на f. 313r–314v оформянето на текста е същото, макар и на много места да не е запазено. Единственият запазен наслов на библейска песен на f. 313v11–12 е оформен със знак ※, поставен само отляво¹⁸⁶. Като завършителен знак, отбелязващ края на всеки библейски стих и на всяко тълкувание към него, вместо характерното за първия преписвач четириточие във формата на кръст е изписана голяма средна точка, използвана със същата функция и от четвъртия преписвач¹⁸⁷. В изписаните от първия копист ff. 310r18–314v се използват както общи и за двамата основни кописти завършителни знаци, така и специфични само за четвъртия копист знаци (• и ››).

Като пояснителен знак при изпусната дума или израз в текста първият преписвач използва кръст (вж. f. 5r21).

ОБОБЩЕНИЕ

Най-важните особености в правописните навици на първия писач може да се обобщят така. Той използва два ера – до f. 118r преобладава големият ер, който в краесловие се изписва предимно след най-често срещаните краесловни съгласни -м-, -х-, -т-, -д- и в предлозите въ, къ, съ. В синхрон с тази правопис-

¹⁸³ Надписът на Пс. 151 (310r15–17) със сигурност е изписан от четвъртия преписвач (втория основен). Може да се види напр. характерното за този копист изписване на всяко ери с дасия, полагагането на дасията върху по-дясната част на буквите (вж. по-нататък), както и употреба на буквата пси, която не е регистрирана нито веднъж в частта на първия преписвач. Стиховете на Пс. 151 са изписани от първия копист. Може да се види характерното само за него изписване на у като ов (310r23, 310r24), малко по-нататък изписване на ери без дасия (310r21, 310r22, 310r24, 310v4, 310v5, 310v6) и на псалтиръ без пси – пльтиръ 310r22.

¹⁸⁴ Четвъртият копист също използва запетайки като завършителен знак, но неравномерно (вж. по-нататък). Запетайки липсват и на ff. 259v–310r12, но в стиховете на Пс. 151 (310r18–319v7), изписани от първия копист, се появяват двете точки.

¹⁸⁵ Вж. по-нататък.

¹⁸⁶ Четвъртият копист до f. 291v също използва за оформяне на надписите на псалмите знака ※, но поставен отдясно и в комбинация с друг знак отляво (вж. по-нататък).

¹⁸⁷ Вж. по-нататък.

на практика голям краесловен ер се предпочита и след шушкавите съгласни, групите -щъ, -ждъ и африкатите ц и з, получени по трета палатализация – без изключения се пише -шъ, -цъ, -ждъ, -зъ или с малки изключения -жъ, -щъ, единствено след ч преобладава ь, но употребата му е ограничена почти само до снрѣкъ. След f. 118г в краесловие преобладава малкият ер, който се изписва редовно и пред енклитики, рядко се заменя с паерчик, включително и след етимологично меки съгласни, където правилото е -чъ, -жъ, -шъ, -щъ, -ждъ, -цъ, -зъ с малки изключения. В средисловие до f. 118г копистът пише сравнително последователно малък ер след етимологично меки съгласни и групи съгласни, докато след f. 118г преобладават написанията с голям ер (след ч, жд, ц, з), които понякога се конкурират с написанията с малък ер (след ж, ш, щ). В едносрични корени етимологичните ерове винаги се означават, за да се запази сричкотворността на коренната морфема и прозрачността на морфемната структура на думата – означението е с малък/голям ер (тѣщ-, рѣв-, тѣм-, рѣц-, лѣж-) или с паерчик (зѣм-, пѣш-). Не се означава коренният ер между шумова и сонорна съгласна или между два назала (мн-, зр-, дв-, зл-), но често коренната сричка в една и съща лексема се изписва по всички възможни начини. В групи ръ, лъ, наследници на праславянските съчетания *ŕr, *ŕl, *ŕr, *ŕl между съгласни, в които е имало първични сонанти, а също и възникнали след изпадането на еровете вторични сонанти, стои знак за ъ след плавната р или л, само по изключение се явява ь или паерчик. В представките вѣз- и вѣ- слабите ерове винаги се изписват, а при вѣз- и вѣз-/вѣс- след з се добавя еров завършек или паерчик. В наставки отбелязването на слабите ерове е различно – с ь и паерчик (-ѣц-, -ѣк), с паерчик или без означение (-ѣн-, -ѣнк-), с ь (-ѣск-), с ь и ъ, рядко с паерчик (-ѣств-). Нормализацията на еровете се ограничава преобладаващо в суфикси. Силният малък ер се нормализира в ѣ, но невинаги (задължително в наставките -ѣц- и -ѣн-) и никога в наставка -ѣск-. В суфикса -ѣств- (божѣство, мжѣство и мѣножѣство) се регистрира нормализация в ѣ на слаб ер след шумовата съгласна ж с цел запазване на морфемната структура. В окончания нормализация се наблюдава сравнително рядко – предимно в окончанията за тв.п., ед.ч. -ѣмъ, дат.п., мн.ч. -ѣмъ и мест.п., мн.ч. -ѣхъ при имената от -ŕ-основи. Нехарактерна за правописа на кописта е и нормализацията на силен ь в коренни морфемни – в тази позиция при някои лексеми тя липсва (лѣвъ/лѣвѣ, лѣстѣ/лѣстѣ), при други лексеми е непоследователна (дѣнѣ и дѣнѣ, чѣстѣ, чѣстѣ и по изключение чѣстѣ), но винаги се реализира в корените шѣд-, вѣс-, двѣр-. В корен не се наблюдава изясняване на ѣ в о, а малкото примери са ограничени в отделни суфикси (кротокъ, послѣдокъ, научатокъ, съвѣтокъ, любовѣ, цѣковѣ и др.). Всички форми на лексемите оупѣватн и оупѣваннѣ се изписват с о, наследство от старо редуване нормална гласна : редуцирана гласна. Налице са примери за сонантизация на съгласните в и м в консонантно обкръжение.

Въпреки че първият преписвач познава пет знака за носови гласни (ѣ, ѣ, ѡ, ѡ и ѡ), той използва предимно ѣ и ѡ. Няколкото случая с йотувани носов-

ки показват изписване в началото (за ъ) и в края на думата и предимно след гласна (за ъ и ъ). След твърди съгласни във всички части на думата двете основни носовки ж и л запазват своето етимологично място, докато в начална позиция са засвидетелствани десетки примери, в които преобладаващо голямата носовка се заменя с малка. Графично смесване на носовките има и в поствокална позиция, където словоформите с ж двукратно надвишават тези с л (само след ы и н преобладава л). Голяма носовка се пише след шушкатавите съгласни ж, ш и съгласковата група ц, както на етимологично място, така и вместо л. След ч обаче книжовникът изписва само знак за малка носовка, а след ц и з, получени по трета палатализация, писането на ж или л се колебае. Малка носовка, която може да стои и вместо голяма носовка, се предпочита след меките сонори р, л, н и смекчените лабиални б, п, в, м. Всички комбинации между знаците за двете носовки ж и л са налични у първия копист, най-често засвидетелствани в окончания на сложни форми на прилагателни и причастия. С най-голяма фреквентност е съчетанието -жж (и вместо -лл), по-рядка е комбинацията -жл (вместо -лл и -жж) и само по изключение се среща съчетанието от две малки носовки -лл и веднъж -жл. Назалните гласни рядко се заместват с неносови: ж с ъ и обратно и л с е.

Дистрибуцията на ъ, я и а се придържа към следните правила. Буквата за ят стои на етимологично място, но местоименното наречие за място сѣмо винаги е със замяна ъ > а: само. Ят се пише винаги и след меките сонори р, л, н, смекчените лабиали б, п, в, м и след ч, където употребата на ъ е аналогична на употребата на малка носовка л. След ц/з, получени от втора палатализация, също винаги се пише ъ. Буква а се изписва редовно след шушкатавите съгласни и групи съгласни ц и жд, което е в съответствие след същите съгласни/групи съгласни да се пише голяма носовка. След ц/з, получени в резултат на трета палатализация, също винаги се пише а. Първият писач на *Песн* употребява я в начална позиция и след вокал, където я се конкурира с а, като преобладават словоформите с я. С йотувано а се изписва началото на определени лексеми и техните производни (тавнѣн, тазѣа, таростѣ, тдрѣ, тастн и др.). Вътре в думата в поствокална позиция я се редува с а.

Буква ери се употребява правилно на етимологичното си място във всички части на думата, а случаите, в които ы и н се смесват, са редки. В глаголи с начално н (нтн, нскатн), предхождани от представки на з, се изписва етимологично н, но и ы (възъыскатн, възъыдѣ). След з, получено по втора и трета палатализация, и след жд има единични примери с ери (ъзы в. ъзл; тоуждыхъ, вражды), които свидетелстват за затвърждаване на палаталите. След ч, ж, ш, ц, цѣ обаче никога не стои знак за ери.

Първият копист използва три алографа за и: н, і, и і. Изписването им се среща във всички позиции, само употребата на і е по-ограничена (в цифри и

в някои лексеми). Удвояване на буква *и* се среща изключително рядко, главно в краесловие.

Алографите за *е* са **ѣ** и **є**. Обикновеното (тясно) *е* се употребява във всички позиции. Широкото *е* се използва редовно като елемент от оформянето на текста, почти винаги в края на реда и по-рядко в последната дума от реда, но не служи като знак за отбелязване на мекост на предходните съгласни. Първият писач не използва знак за **ѣ**, а единственият пример с йотувано *е* (**ѣ**) вероятно се дължи на антиграфа.

Той използва три алографа за *о*: **о**, **ѡ** и **Ѡ**. Служи си с омега **ѡ**, която почти винаги е с дасия, в началото на думата и след гласна в определени случаи (в домашни думи след представка или в композити след първи компонент на *о*, в чужди лични и местни имена и техни деривати, в окончанията **-омѣ** за дат.п., мн.ч., м.р. и **-омъ** за тв.п., ед.ч., м.р.). Преписвачът използва широко *о* в различни позиции, без поствокална, където **Ѡ** се употребява по изключение. Най-често алографът се явява маркер за края на думата или края на реда. Маркира корените на определени лексеми (**вогѣ**, **господѣ**), на притежателните местоимения **моѡ**, **твоѡ** и възвратно притежателното местоимение **своѡ**, в сложни форми на прилагателни и причастия в им.-вин.п., ед.ч., ср.р. Макар и рядко, широко *о* се среща и в началото на думата, но разпространението му там е неравномерно.

Разпределението на алографите **ѡѣ**, **Ѣ** и **ѣ** се свежда до следното. Диграфното **ѡѣ**, което понякога изглежда като **ѡѣ**, се изписва във всички части на думата. Лигатурното **Ѣ** също може да стои във всички части на думата с малки изключения. Много често **Ѣ** маркира първия ред, последната дума от реда или края на реда. Само в краесловие се явява лигатурното **ѣ**. След палаталите **р**, **л**, **н**, **ч** редовно стои **ю**. Тази дистрибуция съответства на дистрибуцията **рѡ**, **лѡ**, **нѡ**, **чѡ**. След шушкавите съгласни **ж**, **ш** и групите съгласни **жд**, **щ** се изписва единствено знак за **у**. В началото на думата стоят знаците **ѡѣ** и **ю**: винаги с начално **ю**- са лексемите с корени **юн-** и **юг-**, инцидентно **юдѣн**, а с начално **ѡѣ-** са **ѡѣжѣ**, **ѡѣтро** и производните му. Подобно разпределение на буквите за **ѡѣ** и **ю** е познато на много среднобългарски ръкописи.

Първият преписвач употребява редовно епентетично **л** във форми на съществителни, притежателни прилагателни и в някои лични и нелични форми на глаголи от IV спрежение. Примерите без епентетично **л** са малко. Забелязва се, че някои лексеми се изписват често, преобладаващо или само без епентетично **л**, напр. **възлюбѣнѣ**, **благословѣнѣ**.

Първият преписвач използва три знака за африката *dz*: **џ**, **з** и **г**. Последните два са с числена стойност, само веднъж със **з** е изписана лексемата **џѣло**. Употребата на **з** е присъща на малък брой старобългарски глаголически паметници¹⁸⁸ и най-вероятно е наследена от архаичния антиграф на преписвача.

¹⁸⁸ Зографско, Мариинско и Асеманиево евангелие, Клоцов сборник, Синайски псалтир, Рилски глаголически листове, Охридско евангелие, Боянски палимпсест.

За африката *dz* копистът, явно с добра подготовка, си служи с графемата *z*, която различава от *z*, тъй като рядко заменя *z* със *z* и обратно.

Сред графемния състав на преписвача са няколко гръцки букви. Знакът за ижица за отбелязване на гръцкия ипсилон се употребява в думи от чужд произход. Изписва се *ϣ* (до f. 88r) или *ν* (след f. 88r)¹⁸⁹. Начертанието ѝ следва начертанието на втората съставка на диграфното *υ*, което първоначално се изписва като *οϣ*, а впоследствие като *ον*. Ижицата предава гръцките диграфи *ευ*, *αυ*, *ου*, *οι* и буквите *υ* и *η* и *β*. Налице са и алтернативни форми с изписване на *ευ*, *αυ* и *β* с *κ* и на *υ* с *η*, но формите с ижица преобладават. Някои от конкуриращите се написания са в непосредствена близост, което показва неустановеност на правописните правила. Първият преписвач използва още две гръцки букви – тита (като числена стойност и в думи с чужд произход), която понякога стои вместо кирилско *т* за предаване на гр. *τ*, и кси (като числена стойност и също в името *αλεξάνδρῳ*).

Изписването на гръцките заемки от първия копист е сходно като цяло с традицията, наследена от старобългарските паметници¹⁹⁰. Забелязват се и някои особености, продиктувани от индивидуалните правописни навици, говорните особености на книжовниците или пък може би наследени от образците в процеса на преписването.

Надредните знаци, използвани редовно от него, са дасия (над гласните в началото на думата и в поствокална позиция) и двоен гравис (предимно върху едносрични думи). Рядко си служи с остро ударение и двоен акут. По-широк набор от надредни знаци е представен в повредените първи листове (1r–14v), добавени от по-късната ръка: остро ударение, тежко ударение (обикновено върху корена на думата), двоен гравис, камора. Засвидетелствани са 118 лигатури, най-фреквентни от които са *тв* и *тн*, по-рядко срещани са *тρ* и *ρѣ*. Сред препинателните знаци са средна точка и много рядко запетайка. За завършителен знак копистът използва четириточие във формата на кръст (*∴*), с което бележи края на всеки псалм, тълкуванието, надписите на псалмите и *Хипотезисите* на Евсевий Кесарийски (1r–3v). Със специален знак *✱* рамкира надписите на псалмите и всички наслови. При оформлението на *Символа на вярата* и молитвата *Отче наши* не са използвани завършителни знаци.

¹⁸⁹ Също с *ϣ* и *ν* се изписва ижицата и в *Германовия сборник* (Мирчева 2006: 76).

¹⁹⁰ Срв. Diels 1932: 27–49, 146–147; Вайан 1952: 39–40, 92–93; Тотоманова, Добрев, Икономова 1986: 51–56; също Славова 2024: 26.

II. ВТОРИ КОПИСТ

ff. 226v17–229r6, 232v22–232v30

За неголемия по обем текст, изписан от този копист, може да се направят следните наблюдения относно неговите правописни навици.

Букви за ерови гласни

Употребява се само знак за голям ер (240 пъти) с изключение на осем примера с малък ер (ъ) предимно в краесловие: пѣснь 227v2, 227v4, сытос-ть 227v24, ѡгнѣ 228r10, Пламень 228r13, іарѡсть 228v14, льстнѣн 232v27, ꙗ 232v29. Паерчик не се използва, с изключение на четири случая, в които той стои на мястото на слаб голям или малък ер: бездѣнѣ 227r11, вѣсѣ 227r19, поуч-тошѣ 228r28 и ннхѣже 228v13. Големият ер редовно се изписва в краесловие и в префикси, напр. жзыкѣ 226v28, ѣдннѣ 227r24, ннхѣ 227v10, бѣ 228r28, раздѣмныхѣ 227r25, вѣспѣшѣ 227v1, вѣсхотѣшѣ 227v13, вѣстѣжншѣ 232v30, вѣннтн 228v20, вѣннмаѡхѣ 228v27, сътворн 228v3, съвѣщаваѡше 227v9, невѣзблѡдѣтнн 228v5 и др. За разлика от двамата основни кописци (първи и четвърти¹⁹¹) представката вѣз- е без еров завършек или паерчик (вѣзлюбншѣ 227v11, вѣздвнѣ сѡ 228r8, вѣзвашѣ 232v30 и др.), с изключение на еднократно невѣззѣ|блѡдѡтны 228v7-8. За другите позиции примерите са недостатъчни, за да се направят определени заключения. Все пак са налични следи от неозначен слаб ер (Сѣтворшаго 228r30, страшна 228v1, телца 228r23), както и единични примери за нормализация на силен малък ер в суфиксите -ѣц-, -ѣн- и -ѣствѣн- със сонантизация на в (телецѣ 228r16, Невѣзблѡдѣтнѣ 226v28, мноствѣнѣ 229r1, чювестѣвннхѣ 227r25). В суфикса -ѣск- ерѣт редовно се изписва (напр. ѡплѣскыиѣ 227r29, вѣсѡвѣскаго 227v11-12, жндѡвѣскыи 228r3), за разлика от другите наставки, в които с единични изключения (безвѣрѣствна 227v22) не се отбелязва (напр. вѣрныѣ 227r16, вѣрнн 227v3, 227v7, 227v11, ѣстѣствныѣ 227r10, нѣбраннн 228v9, безводнѣ 227v18). За отбелязване на сонантичното р ерѣт стои след плавната съгласна, напр. нспрѣва 226v28, ѡврѣзе сѡ 228r4, ѡтрѣпѣ 229r1, сътрѣпѣшѣ 227v8, ѡмрѣтвнтн 227v28, грѣдыннѡ 228r7. Единственият пример с изпуснат ер след сонант рѣ е несигурен, тъй като е с изнесена над реда буква: сѣоуѣ 227r4.

Букви за носови гласни

Преписвачът използва две графемии за носови гласни ж, ѡ. Не употребява знаци за йотувани носовки. В началото на думите преобладава голямата носовка (ж х10, ѡ х3), напр. жзыкѡиѣ 227v23, жшѣ 228v21, жже 228r29, жзыкѣ 226v28, жзыцн 227r30, 227v15-16, жзыцѣхѣ 228v3, 229r2, 229r3, жзы|кѣ 229r5-6, но и ѡзыцн 232v27, ѡшѣ 227r27, ѡшѣ 228v22. Както се вижда от примерите, в начал-

¹⁹¹ За четвъртия писач вж. по-нататък.

на позиция е налице взаимна замяна на знаците за носови гласни: 8 пъти се пише **жзык-** (веднѣж **жзыци**); формата за вин.п., мн.ч., м.р. на относителното местоимение е **жже** вместо **аже**; аористната форма за 3л., мн.ч. на инфинитива **ати** два пъти е изписана със запазена етимологична малка носовка, но веднѣж – с голяма. Формата на анафоричното местоимение за вин.п., мн.ч., м.р. 8 пъти е **ж** вместо **а** (227г3, 227г11, 227г14, 227в25, 228в6, 228в7, 228в30, 229г4) и само веднѣж е с етимологична носовка **ѣ** 228в28. След гласна преписвачът изписва само знак за голяма носовка и никога за малка, напр. **спѣаж** 227г6, **стѣжажѣжѣ** 227г21, **ѡбѣщаважѣ** 228в22, **тѣроуждажѣ са** 232в24, **помагажн** 232в26, **свож** 227г7, 228в28, **пожтъ** 227в4, **вѣрныж** 227г16, **бѣжнж** 227г16, **снж** 228в12 и др. В тази позиция се наблюдава графично смесване на буквите за двете назални гласни, напр. в окончанието за им.п., ед.ч., м.р. на сегдеят.прич. при глаголи от III спрежение (**помагажн** 232в26), окончанието за род.п., ед.ч., ж.р. на притежателното местоимение (**твоеж** 226в27), сложните форми на прилагателни за вин.п., мн.ч., м.р. (**ѡстави ѣстѣственыж** 227г10) срещу етимологичен правопис в суфикса на косвените падежи на сегдеят.прич. при глаголи от III спрежение (**спѣаѣцаго** 228г27, **вѣрѣжѣ** 227в19). Етимологичният принцип се спазва след непалатални съгласни, напр. във формите за вин.п., ед.ч., ж.р. на имената от *-а*-основи (**сѣлж** **свож** 227г7, **хвалж** 227в1, **ржкж** **свож** 228в28). След шушкави съгласни също се използва само голяма носовка – примерите са само след **щ** (2 примера) и **ш** (46 примера), напр. **стѣжажѣжѣ** 227г21, **пощѣдѣ** 228в16, **дѣшж** 227в24, **сѣтворншж** 228г16, **нѣсъхошж** 228г18, **порѣпташж** 228г18, **оѣслышашж** 228в26, **вѣшж** 232в27 и др. В тази позиция голямата носовка може да стои на етимологичното си място, но може и да заменя малка носовка, както е в **стѣжажѣжѣ** 227г21, **пощѣдѣ** 228в16 и винаги в аористната форма за 3л., мн.ч. За групата от две носовки в сложни форми на прилагателни и причастия има само два примера за **-жа**: **стѣжажѣжѣ** (227г21) вместо **стѣжажѣжа** и **желанжа** (228в17) вместо **желанжж**.

Букви за ят и йотувано *a*

Вторият преписвач изписва графемата **ѣ** в следните позиции:

– на етимологично място, напр. **разоумѣшж** 226в22, **помѣнжшж** 226в27, **Нѣвъзблѣгодѣтинъ** 226в28, **Бндѣхж** 227г1, **Гнѣва** 228г11, **вѣрж** 227г27, **вѣсы** 227г22, **пѣснь** 227в2, **колѣноу** 228г6, **законопрѣстѣплѣнїе** 228г12, **грѣшннкы** 228г13, **мѣстоу** 228г17, **тѣвж** 228г23, **сѣма** 229г2 и др.

– след меките сонори **р**, **л**, **н**, за да означа мекостта на предната съгласна пред гласна *a*, напр. **морѣ** 227в2, **гнѣ** 227в30, 228в26, **землѣ** 228г4, 228г8 и др.

След шушкавите съгласни **ч**, **ж**, **ш** се пише само **a** – **скончаваа|хж** 227в14-15, **стѣжажѣжѣ** 227г21, **можааше** 232в28, **Провѣзглашааше** 226в20, **прѣсѣшаеѣ** 227г1, **сѣвършати** 227в16, **прошаахж** 227в16,23, **помыслнвшѣ нѣ вѣ|рѣовавшѣ** 228г7-8, **мждѣрѣстѣовавшѣ** 228г9, **соѣша** 228г18, **Сѣтворшаго** 228г30, **оѣслышашж** 228в26.

Йотувано *a* стои в началото на лексемите **ѣвнѣтъ** 228г2, **ѣдѣца** 228г24 и **ѣрѣсть** 228в14, също във форми на анафоричното и относителното местоиме-

ние (ѧ̇ 227v28, ѧ̇же 228v2), наречието и съюза ѧ̇ко (13 пъти). Други случаи с йотувано *a* не са регистрирани.

Буква ери

Наблюдава се правилна употреба на *ы*. Графемата се изписва на етимологично място в корени, суфикси и флексии, напр. *быти* 226v20, *ѡзыкѡ* 226v28, *рѡжы* 227r14, *бѣсы* 227r22, *не нѡбысть* 227r24, *сытость* 227v24, *помыслнвшѧ* 228r7, *оуслышашѡ* 228v26, *поустыинѧ* 228v29 др. Знакът за ери никога не стои след *ч*, *ж*, *ш* и съчетанията *ѡ*, *жд*, но след *ц*, получено по втора палатализация, еднократно се среща *ѡцы* 226v17 за тв.п. мн.ч.

Буква и

Копистът използва две графемии за *и*-знаците – *и* и *ї*, които се срещат във всички позиции в думата, напр. *мїти* 226v27, *їспрѡва* 226v28, *колнко* 228r2; *людїи* 226v18, *знаменїѧ* 226v24, *каменїемѡ* 228r1, *въмѣнїшѧ* 228v18 и др. Десетичното *ї*, маркирано с две точки над буквата, най-рядко се изписва в началото и в края на думата, напр. *їсрїлїтѣне* 227v3, 227v6, *їсрїлїтнѧ* 227v14, *їдолѡ* 228r22; *не ѡставї* 227r6, *сѣменї* 228v23 и *ннѡложнїтї* 228v28.

Буква е

Копистът си служи с букви за обикновено (тясно) *е* и широко *е* (*е*). Първият знак се употребява във всички части на думата след съгласна, напр. *знаменїѧ* 226v24, *морѧ* 226v30, *спасѧ* 227r3, *чювестѣвнынѡхѡ* 227r25, *словесемѡ* 227r29, *прошенїе* 227v20, *монсеѧ* 227v27, *велїѧ* 228r29 и др. Широкото *е* (26 пъти) се изписва в начална позиция и след гласна, напр. *еврейскыѡхѡ* 226v18, *егїптѣ* 226v22, *їстествнынѡ* 227r10, *егѡ* 227v1, *егѡже* 227v23, *етерѡ* 228r7, *елнко* 228r14, *їстѣ* 228r17; *хѡтащїе* 226v20, *твоѡжѡ* 226v27, *своѡгѡ* 227r3, *людїе* 227r5, *чрѣмноѧ* 227r22, *въсоуѧ* 232v25, с две изключения (*же* 227r20 и *прѣжде* 227v17). Не се среща йотувано *e*.

Буква о

За *о* вторият копист използва алографите тясно *о* (*o*), омега (*ω*), широко *о* (*o*) и двойно *о* (*ω*). Тясното *о* се изписва във всички части на думата, без началото, напр. *хѡтащїе* 226v20, *носѡща* 226v25, *такѡ* 227r2, *потѡпнѧ* 227r26, *колнко* 228r2, *въсхѡтѣ* 228v30, *млнѡсрѣдѡвѡвѡ* 232v29 и др. Подобна е употребата и на широкото *о* (36 пъти) – във всички позиции на думата само след съгласна, без началословие, напр. *морѧ* 226v30, *водѧ* 227r1, *жестѡкомѡ* 227r4, *егѡ* 227v1, *невнннѡгѡ* 227v25, *не вѣрѡвашѡ* 227v26, *нѡждѡкѡнѧ* 228r3, *вѡ* 228v7, *нѡдолѣсѣхѡ* 232v23 и др. Преписвачът си служи с *ω* в различни позиции на думата (28 пъти), най-вече в началото на думата (17 пъти, напр. *ѡправнѡхѡмѡ* 226v3, *ѡцы* 226v17, *ѡбразѡ* 226v25, *ѡставї* 227r6, *ѡбѡж* 227r20, *ѡгнѡемѡ* 228r14, *ѡбратнѧ* 228r14, *ѡбѣщѧнїѧ* 228v18 и др.), предлога *ѡ* (2 пъти), но също и в

Ἑβραίους – ѳвреѧ 227r15. В тези гръцки заемки в началото на думата и вътре в нея *αι* се предава единствено с *ε* (няма случаи с *ϕ*). За разлика от първия преписвач, вторият предава гръцката омега *ω* само с *ω* или *ο*, независимо че във всички регистрирани примери тя е след съгласна: Ἀαρών – ἀαρῶνα 227v30; Ἀαρών – ἀαρῶνεωμῆ 227r28; Ἀβιρών – ἀβιρῶνα 228r5; Χωρήβ – χορηβῆ 228r16, Χορηβῆ 228r17. Регистриран е един-единствен пример с *ο* (Μωσῆς – монсеѧ 227v27 и др., но и Μωσέως – монсеѧωμῆ 227r28). В името Ἰσραηλῆτις буквата *η* се предава с *н*, а буквата *ι* – с *ї*: οἱ Ἰσραηλιῖται – їсрлїтїѧе 227v3, їсрлїтїѧе 227v6, Ἰσραηλῆτι 227v14. В частта на втория копист са засвидетелствани примери само с двойна гласна *-αα-*, които не се опростяват: Ἀαρών – ἀαρῶνα 227v30, [τοῦ] Ἀαρών – ἀαρῶνεωμῆ 227r28 и Ἀβραάμ – ἀβρααμῆ 228v22-23.

Надредни знаци

Вторият копист използва следните диакритични знаци: дасия, обърнатата дасия, остро ударение, тежко ударение, двоен акут, двоен гравис, дасия и остро ударение.

Дасия

Дасията се изписва в различни варианти (**ω̄** 226v, **н̄** 226v, **н̄** 227r, **ε̄** 227r, **ω̄** 227r, **ε̄** 227r), но все пак най-често е обърнатата наляво над левия край на буквата (**ω̄** 227r, **ε̄** 227r, **ε̄** 228v, **н̄** 228r, **ω̄** 228v). Не се използва често. Поставя се само в началото на думата, най-често над *ε*, *н* и *ω*, напр. ѳврейскихъ 226v18, єгиптѣ 226v25, єго 227r27, єлко 228r14, єврен 228r15, ємоу 228r20¹⁹², їспрѣва 226v28, їмене 227r3, їсавѣ 227r9, їже 232v24, їсѣхошж 228r18, їдолѣсцѣхъ 232v23, їмѣти 228r25, їзбраннын 228v9, ѳцѣи 226v17, ѳставї 227r6, ѳбож 227r20, ѳвѣщаважщѣ 228v22, ѳвѣщанїа 228v23, ѳ 228v27 и др. По изключение е засвидетелствана над други букви в начална позиция (ἀαρῶνεωμῆ 227r28, ἀσѣ 232v29, ἀκο 227v19, Ἰηκοже 229r3, λшж 228v22, λ 228v28, жзыкъ 226v28) и само 3 пъти в поствокална позиция (своего 227r5, людїи 226v18 и твоѣж 226v27).

Обърнатата дасия

В сравнение с дасията обърнатата дасия се изписва по-еднотипно (**га̄** 227r, **ѧ̄** 227r, **ω̄** 227v, **н̄** 228v, **а̄** 228v) и се употребява често (39 пъти), също само в началото на думата (ἀαρῶνα 227v30, ἀβρααμῆ 228v22-23, ἀσѣ 228v9, 228v11, єго 228v21, їмене 227r5, їхъ 228v2, ѳнн 227v25, ѳправднхωμῆ 226v19, Оу҃моле-

¹⁹² С две изключения – єгїптѣ 226v22, єї 228v23.

нѣ 228v16, ѿннчнжншж 228v17, ѿвнтѣ 228r2, ѿдѣца 228r24, ѿже 228v2, ѿрѣсть 228v14, жѣ 228r29, жѣ|кѣ 229r5-6, жѣ|зѣцн 227v15-16, 227r30, ѿшж 227r27) и еднократно в поствокална позиция (спѣаѣцаго 228r27).

Остро ударение

Вторият копист използва 31 пъти остро ударение, най-често върху н във форми за род. и мест.п., мн.ч. на анафоричното и притежателното местоимение и върху окончанието -нѣ за род.-мест.п., мн.ч. на сложни склоняеми причастия, напр. нѣ 227r4, 227r6, 227r15, 227v20, 227v21, 227v24, 228r10, 228r12, 228r27, 228v5, 228v15, 229r2, 232v22, нѣ 226v24, 227r7, 227r21, 227v20, 227v21, 229r3, ненавндаѣцїїнѣ 227r14, свонѣ 227v15, 228v24, твоонѣ 226v23 и др. Рядко остро ударение се поставя върху н, а, ѿ, ѿ в коренни срички, напр. 227v6, Ісраїлнтн 227v14, рѣдѣ 228r3, славаѣ 228r28, снѣж 227r7, вѣда 227r12, 227r21, вѣдож 227r20, 227v3, ѿрѣсть 228v14.

Тежко ударение

Регистрирани са пет употреби на тежко ударение предимно върху ѿ в думи от чужд произход: монсеѿвомѣ н ѿрѿневомѣ 227r28, ѿрѿна 227v30, нѿдолѿмѣ 228r15 и жѿзыкѣ 232v24.

Двоен акут

С двоен акут се изписва съюзът/частицата во (16 пъти), напр. во 228v7, во 226v24, 226v8, 227r1, 227r4, 227v17, 227v28, 228r1, 228r14, 228r27, 228v2, 228v11, 228v22, 229r5, 232v23 и веднѣж в оѿво 228r18.

Двоен гравис

Преписвачът поставя двоен гравис 21 пъти, най-често над краесловни гласни в едносрични думи (жѣ 227r22, ѿ 227v28, ѿтѣ 227v9, во 227r10, во 227r12, 227r15, 228v30, сн 228r19, ж 227r18, 229r1, ѿ 228v11), но се среща и в многосрични (ѣж 227r12, ѣрѣж 227r15, снж 227r19, 228v12, завѣ 227r10, ѿнѣ 227r19, вннѣ 227v22).

Дасия с остро ударение

Дасия с остро ударение в два варианта (´ и ´¹⁹³) е засвидетелствана 15 пъти в началото на думата, най-често над буквите за омега (ω) и широко е (ε): ѿбразѣ 226v25, 227r13, 227v29, ѣстѣствнѣж 227r10, ѣстѣ 226v18, 227r18, 228r17, ѣднѣ 227r24, ѿгнѣ 228r10, нѣмѣ 228r17, ѿѣѣцанїѣ 228v18, нѣмѣше 228r2, ѿгнѣмѣ 228r14, ѿбратн сѣ 228r14, ѿбразѣ 228r23, но и веднѣж ѿплѣтѣскимѣ 227r29.

Камора

Камора е употребена в един-единствен пример (нѣтоѿканномѣ 228r21).

Препинателните и завършителните знаци са аналогични на тези в частта на първия преписвач.

¹⁹³ Вторият вариант (´) е изписан приблизително по този начин.

ОБОБЩЕНИЕ

Правописните особености на изписания от втория копист неголям по обем текст (приблизително три листа) могат да се обобщят по следния начин. Книжовникът използва само буква за голям ер с изключение на няколко словоформи с малък ер предимно в краесловие и на няколко случая с паерчик (вместо слаб голям или малък ер). За разлика от двамата основни кописи (първи и четвърти), представката **вгъз-** не се изписва с еров завършек или с паерчик. Налице са единични примери за нормализация на силен малък ер в суфиксите **-ъц-**, **-ън-** и **-ъствън-** (**-ъстъвън-** със сонантизация на **в**), но не и в суфикса **-ъск-**. След сонанта **р** (за **л** липсват примери) ерът винаги се изписва.

Преписвачът използва две графеми – **ж** и **л** – за носови гласни. В начална позиция употребява предимно голяма носовка и много рядко малка, като носовките се смесват. В поствокална позиция и след шушкави съгласни (има примери само за **ш** и **щ**) преписвачът изписва само знак за голяма носовка, включително и вместо малка. Групата от две носовки в сложни форми на прилагателни и причастия е представена с два примера **-жл**.

Дистрибуцията на знаците за **ѣ**, **га** и **а** изглежда по следния начин. Вторият копист употребява **ѣ** на етимологично място и след меките сонори **р**, **л**, **н**, за да отбележи мекостта на съгласните пред гласна **а**. Начално йотувано **а** е регистрирано в лексемите **гавити**, **гастн** и **гаростъ**, във форми на анафоричното и относителното местоимение и в наречието/съюза **гакъ**. След шушкавите съгласни **ч**, **ж**, **ш** се пише само **а**. Книжовникът употребява правилно знака за ери (**ы**) на етимологично място в корени, суфикси и флексии. Този знак никога не стои след **ч**, **ж**, **ш** и съчетанията **щ**, **жд**, но е налично едно изключение след **ц** по втора палатализация. Копистът използва за **и**-знаците алографите **н** и **ї**, които се срещат във всички части на думата. Десетичното **ї**, маркирано с две точки над буквата, рядко се изписва в началото и в края на думата. Алографите за **е** са два – тясно **ѣ** и широко **е**. Тясното **е** се употребява във всички позиции на думата след съгласна, с изключение на началото. Широкото **е** се използва в начална и поствокална позиция. Преписвачът не си служи с йотувано **е**. Алографите за **о** са четири – **о**, **о**, **ω** и **ω** (веднъж). Тясното **о** и широкото **о** се изписват във всички позиции на думата, без началото, където най-често стои омега **ω**. **У**-знаците са представени от алографите **оу**, **Ѹ** и **ѹ**. Последните два се употребяват рядко – **Ѹ** предимно в началото на думата, а **ѹ** – в различни позиции. След **ч**, палаталите **р**, **л** (няма примери за **н**) и след гласна се пише само **ю**, а след **щ** – само **Ѹ**. Липсват примери за употребата на **у**-знаците и **ю** след затвърделите шушкави съгласни **ж**, **ш** и съчетанието **жд**. Копистът използва знака за ижица и гръцката буква тита. Ижицата се изписва само с **ѵ** винаги с двоен гравис и предава буквата **ѵ** в гръцката лексема **Αἴϋλλτος** и производните **й**. Буквата тита се среща еднократно, а буквите **ѳ** и **ѵ**, **Ѷ** и **ѷ** не са регистрирани. От малкия брой гръцки заемки, попадащи в частта на втория преписвач, се вижда, че принципите на

тяхното изписване не са по-различни от тези на първия копист. Единствената разлика е, че вторият преписвач изписва гръцката омега ω само с ω и Ω .

Системата от диакритични знаци у втория преписвач е богата и включва дасия, обърнатата дасия, остро ударение, тежко ударение, двоен акут, двоен гравис, дасия с остро ударение. Дасията е в различни графични варианти и се поставя само в началото на думата, най-често над ϵ , n , ω и по изключение над други букви. Обърнатата дасия, характерна единствено за втория писач, е по-еднотипна и се употребява често само в началото на думата. Преписвачът използва остро ударение най-често върху n , а тежко ударение – предимно върху ω в думи от чужд произход. С двоен акут изписва съюза/частицата $\omega\omega$, с двоен гравис (над гласни) се пишат предимно едносрични думи. Дасия с остро ударение стои в началото на думата най-често над ω и ϵ . Еднократно е засвидетелствана камора. Лигатури липсват, а препинателните и завършителните знаци са същите като у първия преписвач.

III. ТРЕТИ КОПИСТ

ff. 233r1–234r5, 234r19–234r30

От малкия по обем текст, изписан от този копист, може да се направят следните наблюдения.

Букви за ерови гласни

Употребява се предимно голям ер (135 пъти, напр. ѿцѣъ 233v21, крѣщаємн 234r22 и др.), а малък ер – по изключение (18 пъти, напр. члѣвѣскомиъ 233r15, 233v29, ѿсранлѣтѣхъ 233v14, жъзъчъскыхъ 233v16, ѿзъчъстн 234r3, лѣстн 234r3, сѣрѣчъ 233r9, плѣтъ 233r30, 233v23 и др.). Малък ер се пише винаги след съгласната ч (няма примери за чъ), в корена на лексемата лѣстъ и в окончанието -ъ за им.п., ед.ч., м. и ж.р. на съществителни от стари -й-основи. Регистрирани са девет употреби на паерчик, който се явява вместо слаб етимологичен заден или преден ер вътре или в края на думата: дѣмонѣстѣъ 233r7, єгипетѣстѣн 233r8, дѣмонѣскахъ 233r29-30, невѣрѣстѣє 233v10, ѿмерѣшж 233v11, прншедѣ жѣ 233v24, члѣкомѣ 233v30 и болѣша 234r21. Ерът редовно се изписва в краесловие и в префикси¹⁹⁴, напр. грѣхъ 233r11, призвавъ 233v25, свѣтъ 233v25, сѣномѣ 233r16, свѣтънимѣ 234r1, пожрѣтъ 234r2, нѣсѣъ 234r30, въпнахъ 233r1, въстѣжншж 233v13, възнесошж сѣ 234r26, възвашж 233v13, сѣкроушн 233r20, 233r24, сѣломн 233r21 и др. Представката въз- не се изписва с еров завършек или с паерчик, с едно изключение (възѣгнѣша сѣ 233v6). В суфиксите -ъск-, -ъств-о, -ъств-н-є обаче ерът или паерчикът се изписват, напр. ѿдѣлѣскы 234r3-4, члѣвѣскомиъ 233r15, 233v29, жъзъчъскыхъ 233v16, прѣчъство 233v16, члѣвѣство 233v21, невѣрѣстѣє 233v10. В наставката -ън- слабият ер не се отбелязва (воурнын 234v23, праведное 233r9, мѣдна 233r20, 233r22, блѣгоднж 234r5, грѣхѣвнож 233v12), както и в представката сѣ- (сподѣлѣжѣт сѣ 234r22, сказѣтъ 233v16). Групите рѣ, лѣ, наследници на праславянските съчетания *ŭr, *ŭl, *ŭr, *ŭl между съгласни, в които е имало първични сонанти и възникнали след изпадането на еровете вторични сонанти, се изписват винаги с буква за голям ер след плавните р или л: сѣмрѣтны 233r5, сѣмрѣтныж 233r23, сѣмрѣтныхъ 233v9, сѣмрѣтнж 233v11-12, прѣтрѣже 233r10, тѣрѣда 233r22, ѿврѣже 233v4-5, жрѣтѣж 234r2, 234r5, влѣны 234r26, 234r28; крѣвѣъ 235v11, 242v19, 249r26, 271r19, 302v12, 304v3, слѣзъ 235v24, 25, 248v29, 263r29, плѣтъ 240v18, 274r10, 290r19, 301v2.

Налични са следи от нормализация на силен малък ер в суфикс и по-рядко в корен: прншедѣ 233r24, прншедѣ 233v24, праведное 233r9, ѿмерѣшж 233v11, тѣмнѣ 233r8, чювестѣвныхъ 233v18, чювестѣвномѣ 234r20. Последните два примера свидетелстват за сонантизация на съгласната в в консонантна среда в суфикса -ъствън-, характерна и за други среднобългарски паметници. Няма примери за нормализация на силен голям ер. Той се явява единствен еров знак след съчетанията ѿ и жд (ѿвращѣше 234r3, заблѣждѣшж 233r27, няма при-

¹⁹⁴ Без четири случая: Да ѿповѣдат сѣ 233r13, 233v26, Да хвалѣт сѣ 233v27, сподѣлѣжѣт сѣ 234r22.

мери за **цѣ/ждѣ**), докато след шушката палатална съгласна **ч** стои само знак за малък ер **ь** (8 пъти, няма **чѣ**), след **ц** се пише голям ер (**ѡцѣ** 233v21, няма примери за **цѣ**), липсват примери за ерови знаци след **ж** и **ш**.

Внимание заслужава формата на мин.деят.прич. **Ѳѡспрѣнѣжѡше** 233r1 със заменена със знак за **ѣ** коренна етимологичната малка носовка (стб. **Ѳѡспрѣнѣжѡти**), което може да се получи само ако е имало предходно смесване на носовките (**ѡ > ѡ**).

Букви за носови гласни

Третият копист използва две графема за носовки: **ж** и **ѡ**. Не употребява знаци за йотувани носовки. В началото на думите повечето примери са с голямата носовка – 6 пъти **ж** (**ѡзѡцѣ** 233r7, **ѡзы** 233r10, 233r11, **ѡзыкы** 233r29, 233v24, **ѡзычѣскычѣ** 233v16), 2 пъти **ѡ** (**ѡзычѣстѣ** 234r3, **ѡже** 233r11). В тази позиция **ж** може да е етимологична (**ѡзы**), но може и да е резултат от графично смесване с малката носовка, напр. 5 пъти се пише **жзык-** и производните **й** и само веднѣж **ѡзычѣстѣ**. Смесване на носовките е налично и във формите на анафоричното и показателното местоимение за вин.п., мн.ч., м.р. (**ж** 233r5, 233v5, 233v22, 233v24, **снж** 233r30, 233v18).

След гласна преписвачът изписва само знак за голяма носовка, напр. **нѡповѣдаѡщѣ** **сѡ** 233v27, **плаваѡщѣ** 234r20, **нѡповѣдаѡщѣ** **сѡ** 233r14, **сподобѣѡжѣт** **сѡ** 234r22, **верѣж** 233r20, 233r22, **мноѡжнѣж** 233r27-28, **поѡтѣ** 233r14, **покрѡжѣтѣ** 234r29, **желѣзныж** 233r20-21, **сѣмирѣтныж** 233r23, **зѡтворѣныж** 233r24-24, **снж** 233r23, **Прнѡтѣ** 233r26, **блѣтнж** 233r14, **бѣжнж** 233r18, 233v27, **сѣмирѣтнж** 233v11-12 и др. И в тази позиция често знакът **ж** стои вместо **ѡ**, напр. във форми (вкл. и сложни) за вин.п., мн.ч., м. и ж.р. на прилагателни и склоняеми причастия (**верѣж** **желѣзныж** 233r20-21, **зѡтворѣныж** 233r24-25, **ѣврѣнскыж** ... **зѡблѡждѣшжѡ** 233r27, **блѡдащж** 233r29, **вѣсы таѡщж** **сѡ** 234r25, **горы сѡщж** 234r29), във форми на прилагателни за род.п., ед.ч. за ж.р. (**мѡтн бѣжнж** 233v27), в инфинитива **ѡти** (**Прнѡтѣ** 233r26). Има и пример за обратна замяна на етимологична голяма носовка с малка (**вѣрѡѡ** 233v12).

След затвърдели шушкови съгласни се изписва само голяма носовка – **ѡж** вместо **ѡѡ** 3 пъти в окончанието за вин.п., мн.ч., м. и ж.р. на сег.деят.прич. (**блѡдащж** 233r29, **таѡщж** **сѡ** 234r25, **сѡщж** 234r29) и мин.деят.прич. (**ѡмерѣшж** 233v11) и **шж** вместо **шѡ** 19 пъти в окончанието за вин.п., мн.ч., м.р. на мин.деят.прич. (**зѡблѡждѣшжѡ** 233r27) и винаги в окончанието за 3л., мн.ч., аор. (**нѣ разоѡмѣшж** 233r28, **вѣшж** 233v3, **прѣстѣпншж** 233v4, **сѣврѣшж** **сѡ** 233v2, 233v5, **прнѣлнжншж** **сѡ** 233v9, **бышж** 233v10, 233v15, **вѣзвашж** 233v13, **вѣстѣжншж** 233v13, **нѣзѡбвншж** **сѡ** 233v15, **погоѡбншж** 233v23x2, **пожрѣшж** 234r4, **внѣѣшж** 234r19, **вѣзнѣсѡшж** **сѡ** 234r26, 234r27-28).

От групата от две носовки има само един пример за **-ѡѡ** в сложна форма на причастие: **зѡблѡждѣшжѡ** 233r27 вместо **зѡблѡждѣшѡѡ**.

Букви за ят и йотувано *a*

В частта на третия преписвач графемата **ѣ** се изписва в следните позиции:

– на етимологично място, напр. вѣдѣ 233г3, 233v17, прѣзрѣ 233г4, сѣни 233г5, вѣсвѣтнѣмъ 233г6, грѣхѣ 233г11, ѿповѣдающе сѧ 233г14, да повѣдають 233г19, мѣднаа 233г20, 233г22, желѣзныѧ 233г20-21, крѣпкѣ 233г23, лѣты 233гv25, ѿцѣн 233v20, 233v21, свѣтъ 233v25, пожрѣшж 234г4, видѣшж 234г19, дѣла 234г19 и др.

– след меките сонори р, л, н, за да значи мекост на предходната съгласна пред а, напр. морѣ 234г27, ѧвлѣетѣ 233v11, сподоблѣжт сѧ 234г22, гнѣ 234г19.

Няма примери за разпределението на ѣ и а след ч, ж, ш, и групите съгласни щ, жд. След ц и з се пише етимологичен ят (ѿцѣн 233v20, жъциѣ 233г7, дроуѣмъ 233г19, зѣло 233г27, зѣло 233v14).

Третият копист изписва йотувано а само в началото на лексемата ѧвлѣетѣ 233v11, наречието/съюза ѧко (7 пъти), ѧкоже 233г7, 233г18 и относителното местоимение ѧже 234г22.

Буква ери

От малкото примери може да се заключи, че ы се употребява правилно от кописта: жъциѣ 233г7, жъчыцкыѣхъ 233v16, высци 233v3, вышж 233v10, 233v15, покръжтѣ 234г29. Липсват случаи на замяна с н. С ери се означава и асимилираният от следващата гласна ер във форми за им.-вин.п., ед.ч., м.р. на сложни прилагателни от твърдите основи (ѿстнѣнын 233v1, ѿстовын 233v25).

Буква и

Копистът използва два алографа за и: н и ѿ. Преобладава употребата на н във всички части на думата, напр. ѿповѣдають 233г18, ѡвренскыѧ 233г27, вѣпнахж 233г1, снж 233г30, 233v18, смѣрншж сѧ 233v2, нсходатѣ 234г30, сѣни 233г5, ѡгнпѣтѣн 233г8, сѣкроушн 233г20, бжнн 233v30 и др. Употребата на ѿ е много по-рядка (12 пъти) и винаги пред гласна: людіе 233г7, ѡврейѿстѣн 233г7-8, вѣсѧетѣ 233v9, невѣстѣемъ 233г11, крѣщенѣа 233г12, 234г21, 234г24, 234г27, прѣмшѣнмъ 233г17, безаконѣа 233г26, бжнн 233v3, невѣрѣствѣе 233v10.

Буква е

Копистът използва два алографа на буквата е: ѡ и ѡ. Липсва знак за йотувано е. Тясното е се среща във всички позиции без началото на думата, напр. демонѣтѣ 233г7, ѡже 233г1, ѿзведе 233г5, невѣстѣемъ 233г11 и др. Широкото е се изписва в началото на думата и след гласна: ѡврейѿстѣн 233г7-8, ѡгнпѣтѣн 233г8, ѡгш 233г13, ѡгдаже 233v4, ѡгда 233v4, ѡстѣ 234г27, крѣщаѡмн 234г22, сказѡетѣ 233v16, прѣмшѣнмъ 233г17, правѡное 233г9, своѡ 233v20, сѣкроушенѡе 233v21, ѡврее 233v23, людне 234г3, невѣрѣствѣе 233v10.

Буква о

Алографи за о са ѡ, ѡ и ѡ. Тясното и широкото о стоят във всички позиции, без началото на думата, напр. демонѣтѣ 233г7, ѿповѣдающе сѧ 233г14, добра 233v8, сподоблѣжт сѧ 234г22, родѣ 233г19, сѣломн 233г21, ѧко 234г29, свободн 233г24, ѿстовын 233v25, блѡгѡгѡднж 234г5, чювестѣвномоу 234г20,

бол'ша 234r21, водахъ 234r25, да потопатъ 234r28 и др. Преписвачът пише w във всички позиции, включително и в начална, с омега изписва и предлога ѿ: ѿнн 233r28, ѿбратнвъ 233r30, ѿбращъше сѧ 234r3, высѡци 233v3, нѡвѡлѡтскы 234r3-4, вѡ 233r6, ѳѡ 233r13, ѡ 233v14.

Буква у

Третият преписвач използва следните алографи за у: оу, Ѹ и ѹ. Диграфното оу се изписва в различни части на думата, еднократно в началото, напр. оу-далн 233v8, боу 233r1, дроуѡѡмъ 233r19, съкроушн 233r20, ѡдоу 233v10, емоу 234r2. Лигатурните Ѹ и ѹ са употребени по веднъж: Ѹмѳр'шж 233v11 и сказѸетъ 233v16. След ч стои само ю: ююдѳса 233r16, 233v29, 234r19, 234r21, чювестѡв-ныхъ 233v18, чювестѡвномоу 234r20. Липсват примери за употребата на у-знаците и ю след шушкавите съгласни ж, ш и групите жд, ц с изключение на сонорите р, л (морю 234r20, людехъ 233v16, людне 234r3).

Епентетично л

При третия копист е налична само лексемата зѳин 233r8 без епентетично л.

Употреба на з и ж

В частта на третия преписвач са регистрирани три употреби на буквата дзяло, която стои на етимологичното си място като з: дроуѡѡмъ 233r19, зѡло 233r27 и зѡло 233v14.

Правопис на гръцките заемки

От малкото гръцки заемки в тази част могат да се направят следните наблюдения. Гръцката буква α се предава с а, включително и след н (ἄδη – ѡдоу 233v10, τὸν διάβολον – днавола 234r28); буквите η и ι се предават с н (τὸν Ἰσραηλιτῶν – ѳсрѧнлѡтѡхъ 233v14); на мястото на гръцкия ипсилон също стои н: τὸν Αἰγυπτῶν – ѳгнпѳт'стѡн 233r8, а гръцкият дифтонг αι се отразява в съответствие с изговора му през византийската епоха – ai > e (τὸν δαιμόνων – дѳмон'стѡ 233r7; τὸν Ἑβραίων – ѳврѳнстѳн 233r7-8; τὸν Ἑβραίων – ѳврѳнскы 233r27; οἱ Ἑβραῖοι – ѳврѳе; τὸν δαιμόνων – дѳмон'скахъ 233r29-30).

В частта на третия преписвач не е регистрирана употребата на знак за ижица, на гръцките букви ϕ, χ и ψ нито в заета, нито в домашна лексика.

Надредни знаци

Копистът използва следните диакритични знаци: дасия, остро ударение, двоен гравис, дасия с остро ударение.

Дасия

Дасията се изписва в различни варианти, както показват примерите само от един лист и една буква: 233r, но все пак може да се каже, че преоб-

ладава изписването ѝ и обърнатата наляво, и като хоризонтална на реда дъгичка. Дасия се поставя в само в началото на думите¹⁹⁵ и върху съюзите а, н и предлога ѡ: а̇ 233r22, а̇доу̇ 233v10, а̇плоу̇ 234r5, іако х7, іакоже 233r7, 233r18, іавлѣтѣтъ 233v11, іаже 234r22, ѡнн 233r28, ѡбратнѣтъ 233r30, ѡ 233v14, 233v16, ѡбращѣше сѧ 234r3, н̇ 233r4, н̇же 234r4, н̇с 233r5, н̇зде 233r5, н̇стїн 233r8, н̇сранльѣхъ 233v14, н̇повѣдаѣт сѧ 233v26, н̇стовын 233v25, 'Ѡже 233r1, оу̇далн 233v8, 'Ѡже 233r11, 'Ѡзычѣстн 234r3, ж̇зыцѣ 233r7, ж̇зы 233r10, ж̇зычѣскихъ 233v16, єврейн̇стїн 233r7-8, єгнпет'стѣн 233r8, єгѡ х7, єстѣ х3, єврейскыж 233r27, єгдаже 233v4, єгда 233v13. Единствено върху голяма носовка и широко е се появява дасия в поствокална позиция. Вж. примерите за ж̇ (пож̇тѣ 233r14, снж̇ 233r23, таж̇щж сѧ 234r25, покрывж̇тѣ 234r290) и за є, където употребата на дасия е непоследователна¹⁹⁶ – 6 пъти є с дасия (въсїаєтѣ 233r9, прнємшїнлѣ 233r17, н̇мєноуємн 233v3-4, сказуєтѣ 233v16, спасаємн 233v28, крѣщаємн 234r22) и 8 пъти є без дасия (правєднє 233r9, жестокє 233v7, негѣбенє 233v7, невѣр'ствїє 233v10, своє 233v20, съкроушенє 233v21, єврєє 233v23, люднє 234v3).

Остро ударение

Преписвачът използва 9 пъти остро ударение: н̇хъ 233v7, 233v8, 233v11, 233v17x2, 233v22, сво̇нхъ 233v2, чювєстѣвнын̇хъ 233v18 и р̇дъ 233v3. Употребата на остро ударение е като у втория преписвач.

Двоен гравис

Двойният гравис се употребява 14 пъти, най-често над гласни в едносрични думи: ж̇ 233v12, 233v14, 233v24, ж̇ 233v23, в̇ 233r4, 233r23, 233v3, 233v7, 233v23, сн̇рѣкы 233r9, тн̇ 233r14, 234r19, н̇ж̇ 233r28, но и крѣпкы̇ 233r23.

Дасия с остро ударение

Дасия с остро ударение във вариант ' е засвидетелствана три пъти само във форма на анафоричното местоимение: н̇хъ 233r2₁, 233r2₂, 233r26.

Препинателните и завършителните знаци са като в частта на първия преписвач. Единствената регистрирана лигатура е тр̇ на f. 233r11-12.

ОБОБЩЕНИЕ

Правописната практика на третия копист, който изписва само лист и половина, се отличава със следните особености. Той използва преобладаващо голям ер (и след щ, жд и африката ц) и само по изключение малък ер (след ч и в окончанието -ѣ за им.п., ед.ч., м. и ж.р. на съществителни от -ї-основи). Ерът редовно се изписва в красловие и в префикси. Преписвачът рядко си служи с паерчик (вместо слаб етимологичен ѣ или ѣ вътре в думата или в красловие).

¹⁹⁵ При буква н има няколко изключения: нхъ 233v20, єврейскыж 233r27, єврейн̇стїн 233r7-8.

¹⁹⁶ В началото на думата и в поствокална позиция не се употребява є, с едно изключение не 233r11.

Както при втория копист, представката **въз-** не се изписва с еров завършек или с паерчик. По същия начин се обозначава и наставката **-ън-**, но в суфиксите **-ъск-**, **-ъств-о**, **-ъств-н-ѣ** ерът или паерчикът се отбелязват. За означаване на ликвидните сонанти ерът винаги се изписва. Налични са следи от нормализация на силен малък ер в суфикс и по-рядко в корен. Няма примери за нормализация на силен голям ер. Два примера свидетелстват за сонантизация на съгласната *в* в консонантна среда в суфикса **-ъствън-**.

Третият копист използва две графеми за носовки (**ж** и **л**) и не си служи със знаци за йотувани носовки. В начална позиция употребява предимно голяма носовка и много рядко малка, като е налице тяхно графично смесване. След гласна и след затвърдели шушкови съгласни и групи съгласни преписвачът пише само голяма носовка (**шж** и **цлж**), която често стои вместо **л**. От групата от две носовки има един пример за **-жл** вместо **-лл**.

Знаците за **ѳ**, **га** и **а** се разпределят по следния начин. Ят се употребява на етимологично място, след меките сонори **р**, **л**, **н**, за да отбележи мекостта на съгласните пред гласна *а*, и след **ц** и **з** на етимологично място. Няма примери за **ѳ** и **а** след **ч**, **ж**, **ш** и съгласковите групи **щ**, **жд**. Йотувано *а* е засвидетелствано само в начална позиция (**гавити**, **гако**, **гажѣ**).

Няколко примера показват, че книжовникът употребява **ы** правилно. С него се означава и асимилираният ер във форми за им.-вин.п., ед.ч., м.р. на сложни прилагателни от твърдите основи. Липсват случаи на замяна с **н** или **ѳ**. Алографите за *и* са **н** и **ї** – първият преобладава във всички части на думата, докато употребата на **ї** е по-рядка и винаги пред гласна. За *е* копистът използва алографите **ѣ** и **ѥ**, липсва знак за йотувано *е*. Тясно *е* се среща във всички позиции на думата без началото, а широко *е* се изписва в начална и поствокална позиция. Разпределението на трите алографа за *о* (**о**, **ѡ** и **Ѡ**) е следното. Тясното и широкото *о* стоят във всички части на думата, но не и в началото. Омега **ѡ** се среща във всички позиции (и в начална), с омега се изписва и предлогът **ѡ**. У-знаците са **ѡѳ**, **ѡѧ** и **ѡѧ**. Диграфното **ѡѳ** се изписва в корени, афикси и окончания, лигатурните **ѡѧ** и **ѡѧ** се срещат еднократно. След **ч** и меките сонори **р**, **л** стои само **ю**. За африката *dz* се употребява графемата **з**. Вероятно малкият обем текст е причината да не се регистрират гръцки букви.

Системата от диакритични знаци у третия преписвач включва дасия, остро ударение, двоен гравис и дасия с остро ударение. За разлика от първия и втория копист, третият си служи с най-малко диакритични знаци, като не познава тежко ударение, двоен акут и камора. Дасия (в различни варианти) се поставя само в началото на думите и върху съюзите **а**, **н** и предлога **ѡ**. В поствокална позиция се появява само върху голяма носовка и понякога върху широко *е*, където употребата ѝ не е последователна. Остро ударение се среща в ограничен брой случаи, двоен гравис се поставя най-често над гласни в едносрични думи, а дасия с остро ударение е налична само във формата **ѧѳъ** на анафоричното местоимение. Препинателните и завършителните знаци са като в частта на първия преписвач. Регистрирана е една-единствена лигатура (**ѳр**).

IV. ЧЕТВЪРТИ КОПИСТ

ff. 235v1–310r17

Букви за ерови гласни

Четвъртият копист, втори основен, употребява само голям ер (ѣ). Малък ер е регистриран по изключение четири пъти, в краесловие: ѣсть 275r11, въсѣхъ 285v18, стѣнь 297r2, дастъ 304v8.

В коренни срички, както и при първия копист, с ерова буква се изписват определени лексеми, други лексеми се бележат само с паерчик, а при трети ерът се изпуска. В едносричен корен етимологичен слаб или силен ер винаги се изписва, срв. сън-, дъжд-, мѣгл-, жън-, лѣж-, ѡст-, лѣст-, тѣщ-, тѣв-, тѣм-, напр. сънѣ 272r16, 272v9, съна 267v17, дъждѣ 304r14, дъжда 279r4, Мѣглѣ 305v3, мѣглѣ 305v5, запожънѣ 273v22, пожънѣтѣ 236r5, лѣжѣ 249r21, нелѣжна 243r3, ѡстна 249v3, неѡстѣа 248r8, неѡстнѣвнѣ 236v16, лѣстнѣ 238v10, лѣстнѣва 238v4, тѣщѣтѣ сѣ 238r6, тѣщаннѣмѣ 253r16, ѣстѣаннѣтѣ 284r25, не тѣвнѣ 240r18, тѣма 267r22, тѣмѣ 305v5, тѣмѣ 243v29¹⁹⁷ и др. Някои от изброените корени се изписват с буква за ер (ѣ и/или ѡ) и от първия писач, напр. лѣж-, тѣщ-. Основната причина за задържането на коренния ер в тези случаи е стремехът да се запази сричкотворността на коренната морфема, а оттам и прозрачната морфемна структура на думата. Само с паерчик на мястото на слаб ер се изписват корените ѡт- (с изключение на ѡсѡстѣж 288v22), бѣд-, жѣв-, напр. ѡтѣтѣ 249v5, ѡтѣтѣ 264v11, бѣдѣтѣ 264r20, бѣдѣ 272r3, бѣдѣще 272r10, Жѣзѣвахъ 293v16. Коренният ер между шумова и сонорна съгласна или два назала не се изписва, срв. зр-, зл-, кн-, мн-, напр. зрѣтѣ 247r7, зрѣахѣ 240v24, прозрѣашѣ 272r6, ѡзрѣвѣ 245v28; злѡба 292v9, злѡбнѣвнѣ 261v7, зла 238v20, злѣнѣхъ 267r9, злѡвѣрнѣнѣхъ 263r19, ѡзлѡбнѣшѣ сѣ 236v15¹⁹⁸. Не се изписва и ерът в думи с двусричен корен като кнѣгѣ 251r12, кнѣгѣ 244v25, кнѣгнѣ 252v12¹⁹⁹; мнѣше 238v11, мнѣшѣ 250v28, мнѣтѣ 267r15²⁰⁰; коренът мѣног- преобладаващо (29 пъти) също е изписан без ер (мнѡгѣ 241r21, мнѡгѣннѣ 242r11, мнѡгомѣ 243r26, мнѡгѣ 245r2, мнѡго 236v29, мнѡга 240v16 и др.), само в няколко случая е с паерчик (мѣногѡ 265r22, мѣногѡу 269v2, мѣногѡплѡднѣ 298r24 и прѣмѣногѡмѡу 309v10). Коренът жѣм-, в който ерът е вторичен в резултат на сонантизация, се

¹⁹⁷ Коренът тѣм- се изписва само с ер – 12 пъти в различни форми на съществителното тѣма и два пъти в съществителното тѣмнѣнѣца (тѣмнѣнѣца/тѣмнѣнѣца – 294r1, 294r5-6). Регистриран е един-единствен случай на изписване с паерчик: тѣма 287v11.

¹⁹⁸ Регистрирани са и написанията злѣ 252r21, 269r17, 291r6, злѣмн 240r28. Вероятно писачът пише зл- без ер в силна позиция, защото по същия начин пише зл- без ер и в слаба позиция, т.е. причината е редуването на слаба и силна позиция в тази коренна сричка.

¹⁹⁹ Регистриран е един-единствен случай на изписване с паерчик: кѣнѣгѣ 239v9.

²⁰⁰ В същите коренни морфемни липсва еров знак и у първия преписвач, с изключение на зл- в силна позиция. У четвъртия писач е регистриран един-единствен случай на изписване с паерчик: мѣнѣвѣ 294v13.

изписва различно: зъминѣ 290r12, зъминѣтъ 290r10, зъминѣтъ 242r13, зъинѣ 307r6. За разлика от първия преписвач, който с много малки изключения запазва ера в корена въ-, четвъртият копист го изписва различно: с ерова буква 200 пъти (въсе 243v21, въсеѣмоу 237r29, въсеѣмн 238r4, въсеѣж 241r22, въсеѣкъ 252v5, въсеѣкомъ 253r5, въсеѣко 263r15, въсеѣлѣвскы 240r19-20 и др.), без ер 79 пъти (всѣмн 237r9, всѣхъ 235v2, всеж 245r7, вса 259v4, всѣкъ 260v12, всѣко 253v6, всѣкомъ 300r25 и др.), с паерчик 15 пъти (в'сеѣ 236r10, в'сеѣтъ 236r14, в'сѣмн 237r8, в'сѣ 237r26, в'са 279v21, в'сѣкого 301r22 и др.).

Групи рѣ, лѣ, наследници на праславянските съчетания *ŭr, *ŭl, *ŭr, *ŭl между съгласни, в които е имало първични сонанти, а също и възникнали след изпадането на еровете вторични сонанти, се изписват с ерова буква след плавната р или л, напр. њсплѣнненѣ 237v19, прѣвоѣ 281r10, прѣвоздан'нааго 269r19, скрѣвн 245v17, ѡскрѣвлѣжѣтъ 264v26-27, млѣуатъ 267r15, без'млѣвѣѣмъ 305v1-2, длѣженъ 251v10, Задлѣжншж 273v7, дрѣжааѣж 242r19, ѡдрѣжаннѣ 279v10, дрѣзатн 238r24, дрѣзновеннѣ 277r5, Млѣннѣ 279r3, хлѣмо-мъ 246r7, тврѣдъ 237v26, ѡтврѣдн са 250r2, ѡврѣгж 252r5, поврѣже 302v20, просмрѣдѣла вѣ 240v20, трѣплатъ 243r26, трѣпостъ 305v18, дрѣжааѣж 242r19, ѡдрѣжаннѣ 279v10, жрѣтва 292r2, трѣнн 251r6 и др. Единични са случаите с паерчик вместо ѣ след сонанти (ѡспл'ѣнн са 242r9-10), само при корен мрѣт-изписванията с паерчик леко превишават изписванията с ѣ: ѡмр'твннн 240r4, смр'тнѣ 272r18, 272r21, ѡмр'твннъ 290r15, мр'твѣцъ 295r26 срещу мрѣт'въ 247r13, Мрѣтвнн 280r7, мрѣт'внн 294v14 и мрѣт'вннхъ 236v29-30.

Слабите ерове в представките въ- и въз- винаги се изписват, както е и у първия преписвач. Няма регистриран случай на изпуснат ер, нито заменен с паерчик в представката въз-, напр. възноснтн 235v1, възыде 236v29, възвелнчн са 237r12, възлюбленнѣ 237r23, възвеселнт са 241r10, възвѣстнтъ 242v23, въздвиже 244r28, възрнтъ 244r30, възы|грашж са 246r7-8, възгласатъ 247r16, въззнавндѣхъ 260v12 и др. Ерѣт в представката въ- се изписва, включително и пред т.нар. епентетично *н* пред гласна, напр. вѣнн-де 248v2, вѣнндѣ 251v16, вѣнндѣтъ 251v21, вѣнндѣмъ 275v27, вѣннѣдоу 240r15, 277v8, вѣнатрѣдоу 240r16, вѣнатрѣ 240v7, вѣннѣда 252v2, вѣноушжтъ 280r9. Слабият ер в представката съ- също се изписва редовно: съннтн 292v24, сътворн 237v10, съгрѣшн 239v14, съдѣватъ 259r14, съгвож-денъ 262r10, съжнтнѣ 267r18, съкроушн са 270r20, съсѣуетъ 273v9, съвнражн 273v25. Изключенията са малко, най-вече пред *в*, *к*, *м*, *т*, *х*: свѣдѣннѣ 237v8, свѣдомѣ сжт' 288v25, вѣзатн 309r10, казаѣт' са 237v3, скон'ча са 295r17, смѣрнхъ са 248v19, смѣреннѣ 264v7, смѣтохъ са 256v28, смѣтншж 297r18, стѣжншж 238r28, стѣжажѣшж 296r11, стѣжашж 307r26, створ'шааго 270r23, створнсте 310r21, сѣодошн 277v17, включително и пред т.нар. епентетично *н*, напр. снндн 297r5, сннтн 297r7. Представката въз- обикновено се изписва без еров завършек и без паерчик след *з* (195 пъти, почти винаги пред съгласна). Нерядко обаче, за да маркира морфемния шев, преписвачѣт отбелязва представката въз- с паерчик (40 пъти, винаги пред съгласна) или и с

еров завършек (12 пъти, обикновено пред гласна), напр. възъоушениѣ 235v2, възъ|глаголаста 238v7-8, възъ|нграшж сѧ 246r4, възъ|нцжтть 252r10, възъ|нскахъ 252v16, възъ|нска|ннѣ 254r4-5, възъ|пнвѣ 266v27, възъ|межнѧ 236v25, възъ|гласн 238v1, възъ|вѣдѣ 242r23, възъ|можно 246v3, възъ|браннхъ 260r24, възъ|вратнвѣ 271r14, възъ|днвншж сѧ 271v26, възъ|любенинмъ 272r15-16, възъ|мыслншж 290r1, възъ|вахъ 291v18, възъ|воднтть 300v11, възъ|глатть 247r1, възъ|метть 302r7, вѣс|пріжтть 241v28 и др.

За разлика от първия, четвъртият копист изписва представката *вѣз-*, без да отбелязва морфемната граница. Регистрирани са само три изключения с паерчик: *вѣзъ|годн* 264r13, *вѣзъ|млѣвѣ|ѣмъ* 305v1-2, *вѣсъ|конечнѧ* 300r23. В старинната форма *вѣчнслѣно* 243v24 след изпадането на слабия ер в основата *чнслѣн-* е настъпила вторична сонантизация.

Отбелязването на ера е различно в отделните суфикси. В силна позиция ерът в наставката *-ѣц-* се нормализира²⁰¹. В слаба позиция ерът се заменя с паерчик 20 пъти (*рожъ|ца* 236v2, *конъ|ца* 243v3, *млѧденъ|ца* 248v15, *вндъ|ца* 249r23, *прѣвѣнъ|цы* 279r9, *творъ|ца* 287r3, *слѣпъ|ца* 302v15, *прншелъ|ца* 302v26, *Старъ|цн* 307v18 и др.), а с еров знак се среща по изключение 3 пъти (*дгнъ|цн* 246r19, *мждръ|цн* 260r18, *сръ|дъ|цѣмъ* 301r11-12).

В наставката *-ѣн-* ерът в силна позиция също се нормализира²⁰². В слаба позиция наставката най-често се изписва без означаване на еровата гласна или с паерчик. След сонорните съгласни *л*, *н*, *р* наставката *-ѣн-* се въвежда с паерчик (*ѡвнѣ|ѣлъ|ны* 235v29, *спснѣ|ѣлъ|но* 238r25, *хвалъ|нж* 249v14, *ѡвнѣ|нжъ* 269r26, *Доволъ|на* 292v9, *погы|ѣлъ|на* 298v8-9, *равно|слъ|на* 307r11-12; *врѣменъ|ннѣ|хъ* 236r13, *непрѣстанъ|но* 242r25, *непрѣмѣнъ|но* 244r5, *нстннъ|нааго* 258r13, *законъ|нааго* 253r28, *прѣвѡзданъ|нааго* 274r13, *поустынъ|ннѣ|мѣ* 267r12, *непостоа|ннѣ|ны* 270r4, *степенъ|нн* 266v22, *ѡкованъ|ннѣ|жъ* 302v13, *зловѣръ|ннѣ|хъ* 263r19, *горъ|нѣаго* 238r5, *нейзмѣръ|но* 259v7, *пещеръ|ноѣ* 293v8, *лицемѣръ|ннѣ|хъ* 301r10) и рядко без означение²⁰³. След шумови съгласни (*д*, *в*, *б*, *т*, *ш*, *ч* и *ж*) и сонора *м* наставката се изписва без означение на ера (*вѣс|конечна* 243v1, *непорочнѧ* 256v27, *сѣунѣн* 253r28, *конечнѣ|жъ* 257r16, *ѡблачнын* 279r2; *земнааго* 235v15, *разоумннѣ* 241v13, *чръмнѧ* 282r6, *вѣ|зоумннѣ* 305v19-20; *воднаа* 235v10, *непрѣходнѣ* 236r25, *господн* 252r5, *нескждна* 300v5, *повѣдна* 308r18; *грѣховнаа* 283v7, *дшевенѣн* 253r25, *древна* 295r1, *цркви* 308v7, *славна* 281r5; *неподобен* 247r23, *слоужевннѣ* 247v29, *прѣвннѣ|хъ* 249v3, *непо|трѣвна* 252v19-20, *прнскрѣвна* 294v24, *трженѣмъ* 309v14; *ненавнстнѣ|жъ* 238v12, *животннѣ|жъ* 246v5, *смртннѣ|жъ* 248r27, *влгтнааго* 259v16, *работнаа* 259v10; *грѣшннѣ|жъ* 270v14, *поу|стошнн* 246v25-26, *вѣздоушннѣ|жъ* 247r21, *нннѣшннѣ|жъ* 248r14, *страшннѣ|жъ* 299v3; *полезно* 278v4, *полезнѣ* 283v19, *желѣзнѣ|жъ* 309r14-15

²⁰¹ Примери вж. по-нататък.

²⁰² Примери вж. по-нататък.

²⁰³ След *л* – изписване само с паерчик (21 пъти); след *н* – 77 пъти с паерчик и 2 пъти без означение (*степеннаа* (!), *нстннннѣ*); след *р* – 141 пъти с паерчик (най-много примери в словоформите на прил. *вѣрннѣ*) и 4 пъти без означение (*вѣрнѣ|жъ*, *вѣрннѣ|жъ*, *вѣрннѣ|жъ*, *вѣрннѣ|жъ*).

свѣтна'ннкъ 260v18, 277r12, свѣтна'ннкоу 260v21, грѣш'ннкы 289r1, 304r1, правед'ннкъ 292r28, хоул'ннкъ 267r3) или без означение на ера (11 примера: грѣшннци/грѣшнѣци х8, законопрѣстѣпннци 259r8, наста|вннци 277v28-278r1, праведннци 294r8).

Предлогът *вез* се изписва предимно с паерчик или с еров завършек и по-рядко е без означение (*вез*^{х3}, *вєс*^{х7}, *вєзъ*^{х3}, *вєз*^{х1}²¹⁰, *вєс*^{х5}²¹¹). Предлогът *нз* обаче по-често е без еров завършек (*нзъ*^{х2}, *нз*^{х4}, *нз*^{х13}, *нє*^{х4}).

В краесловие ерът се изписва редовно. В рамките на фонетичната дума (пред енклитиките *са*, *ма*, *та*, *же*, *во*, *ми* и под.) краесловният ер обаче нерядко се заменя с паерчик²¹² – най-често в глаголното окончание *-тъ* пред *са* във възвратнострадателни глаголни форми²¹³, но и в други глаголни и именни окончания, напр. *вєсєлаѣтъ*^с *са* 236v7, *прославаѣтъ*^с *са* 236v25, *нє оуѣкланѣѣтъ*^с *са* 260v4, *спѣсєтъ*^с *са* 251v23, *Поклоннма*^с *са* 276r3, *плакахома*^с *са* 283v2, *Нсповѣма*^с *са* 237r6, *наставнма*^с *ма* 238r7, *смѣрнма*^с *ма* 258r22, *оуѣщннма*^с *ма* 260r16, *роднма*^с *та* 241v21, *прѣд*^с *та* 266r7, *любащннма*^с *та* 268v15, *глет*^с *же* 235v5, *вѣровавшем*^с *же* 304v2, *навык*^с *же* 285r4, *прѣком*^с *же* 263r10, *закон*^с *же* 265r24, *нз*^с *же* 257v19, *млнт*^с *во* *са* 294r19, *мана|єнс*^с *во* 237v10-11, *ѣдннма*^с *во* 239v14, *Поразнв*^с *во* 281v22, *Нсоуѣ*^с *во* *са* 261r9, *сїѡн*^с *во* 279r28 и др. Паерчик се появява в краесловие в края на реда пред средна точка: *кѣтъ*^с • 242r2, *спѣсєтъ*^с • 250r4, *выст*^с • 250v6, *лх*^с • 257v1, *ѣлком*^с • 259v9, *вѣр'ннма*^с • 260v10, *оупованнма*^с • 274r27, *нх*^с • 292v12, *своѣма*^с • 308v3, *напнсан*^с • 309r20 и др. Краесловният ер не се изписва, най-често при същите условия, при които се изписва паерчик, т.е. пред енклитика, отново най-често в глаголното окончание *-тъ* пред *са*²¹⁴, но и в други глаголни и именни окончания, напр. *нарнцаѣтъ*^с *са* 236r1, *лншаѣтъ*^с *са* 236r13, *Оуѣстнт*^с *са* 239v20, *поѣсѣтъ*^с *са* 240r24, *нє раскаѣтъ*^с *са* 241v24, *родословнт*^с *са* 241v30, *наслаждаѣтъ*^с *са* 273r13, *блѣвѣтъ*^с *са* 274r3, *нє раскаѣтъ*^с *са* 241v24, *оумножнв'шнма*^с *са* 236r17, *божннма*^с *са* 257r13, *протнвлѣдх*^с *са* 250v30, *пє|ѣдх*^с *са* 253v28-29, *смѣрѣдх*^с *са* 256r13, *оу|тѣшнх*^с *са* 256r24-25, *пооуѣнх*^с *са* 295r9, *ѡблѣгажннма*^с *ма* 240r27, *сжт*^с *же* 248r12, *глет*^с *же* 246r28, *тѣма*^с *во* 237r26, *том*^с *во* 237v26, *Нє оутант*^с *во* *са* 285r7. Изпускане на ер в предлога *къ*, както и при първия копист, се наблюдава само в *к томоу* (9 пъти), *к тѣвѣ* (12 пъти) и *веднѣж при к нємоу*.

²¹⁰ Вж. *вєз* *лѣжа* 302v4.

²¹¹ Вж. *вєс* *кон'ца* 243v3, *вєс* *прав'ды* 258v3, *вєс* *прѣпра* 261v23, *вєс* *пєча|н* 293r11-12, *вєс* *прав'ды* 298r4.

²¹² Срв. 142 пъти краесловен *-ъ* пред *са*, 142 пъти краесловен паерчик пред *са*; 4 пъти краесловен *-ъ* пред *ма*, 21 пъти краесловен паерчик пред *ма*; 6 пъти краесловен *-ъ* пред *та*, 7 пъти краесловен паерчик пред *та*; 4 пъти краесловен *-ъ* пред *ми*, 2 пъти паерчик пред *ми*.

²¹³ 91 пъти.

²¹⁴ Еднакъв брой са изписванията с паерчик – 91 пъти. Краесловният ер е запазен в окончанието *-тъ* само в три случая: *дастѣ*^с *са* (244r26, 267r5, 308r11-12).

Нормализиран малък ер в силна позиция е регистриран в суфикси, окончания и много рядко в корени²¹⁵. В суфикса -ѡц- всичките 15 словоформи за им.-вин.п., ед.ч., м.р. и род.п., мн.ч., м.р. на съществителни от смекчени -о-основи са с нормализиран силен ер, напр. старецъ 235v3, занюдавецъ 239r28, конецъ 244v10, творецъ 245r9, Прішлецъ 253r30, мр'твецъ 295r26 и др. Липсват примери с ненормализиран силен ер при тази наставка.

И в суфикса -ѡн- силният ер редовно е нормализиран, напр. безводенъ 235v23, житенъ 236r7, плодоносенъ 237v14, нескжденъ 238r16, в'ѡвенъ 281r15, бездоушенъ 247r11, непороченъ 301r4, славенъ 252r15 и др.

За разлика от безизключителната нормализация на силния ер в наставките -ѡц- и -ѡн-, в наставката -ѡск- няма случаи на нормализиран силен ер: ѡлѡв'ѡскъ 246v27, стареч'ѡскъ 263v19. Така в тези три наставки правописното правило на четвъртия копист по отношение на еровата гласна е аналогично на това у първия писач.

Нормализиран ѡ има и в други наставки, напр. стареч'ѡскъ 263v19. Изясняване на вмъкнат малък ер има в името павель < павль (павель 248v17, 284v19) и в три от общо деветте употреби на егупетъ < егупѡтъ (ег'ѡпетъ 245v17, ег'ѡпетъ 279r17, 'Ег'ѡпетъ 281v17).

Често се откриват следи от замяна на еровия знак с ѡ в окончания, напр. в тв.п., ед.ч., м.р. -ѡнь, дат.п., мн.ч., м. и ж.р. -ѡнѡ и мест.п., мн.ч., м. и ж.р. -ѡхъ при имената от -ѡ-основи, напр. людемъ 306r10, пжтемъ 252r20, 254v16, грѡтанемъ 247r16, запов'ѡдемъ 257v1, 262v18, д'немъ 265v1, 281v4, господемъ 280v25; людахъ 271r5, запов'ѡдахъ 255v26, пжтехъ 300v27, ноцехъ 278r9, п'ѡснехъ 285v11, страстехъ 291r21, с'ѡтехъ 293r13, напастехъ 293r19, тварехъ 295r9 и др.

Рядко се регистрира нормализиран силен малък ер в коренни морфеми, напр. единичното темн'ѡхъ 294v17 срещу 14 словоупотреби на корен т'ѡм-²¹⁶, еднократните деннѡ 241v21, о'ѡмер'ѡше 248r10, с'ѡнемъ 242r30. При съществителното ѡстъ и неговите деривати се наблюдава тенденция към запазване на коренния ер независимо от фонетичната му позиция (17 пъти ѡстънн 288v12, 288v14, ѡстъенъ 262v15, ѡстън 264r29, ѡстънѡнша 287r7, безѡстънн 235v16, неѡстънн 238r12, ѡстънѡнша 287r7, неѡстъннн 236r16, б'ѡѡстънн 277r2 и др.) и много по-рядко има случаи на нормализация (5 пъти ѡстън 295v23, безѡстънемъ 300v12, Неѡстънн 239v21, ѡстънѡншъ 252r4, ѡстънѡншж 262v16). Същата тенденция личи и при съществителното л'ѡстъ и производните му – 13 словоформи са със запазен коренен ер (л'ѡстънѡ 238v4, 238v7, л'ѡстъннннхъ 267r15, 301r10, л'ѡстъннѡмъ 238v9, л'ѡстъннн 238v14 и др.) и 2 словоформи са с нормализиран ер (л'ѡстънѡ 267r1, л'ѡстъннѡ 267r6). Нормализацията е задължителна при всички словоформи на съществителното дв'ѡр (дверехъ 272v10, дв'ѡрн 292r9, дв'ѡр'ѡнн 305r9), всички словоформи от корена ш'ѡд- (в'ѡш'ѡдъ 305r9, прнш'ѡдъ 269r25, прѡб'ѡш'ѡдъ 245r14, н'ѡш'ѡдннн 245v20, с'ѡш'ѡдъ 287r25, пріш'ѡствнн 242r9, пріш'ѡствнн

²¹⁵ Отделни примери вж. у Попова 2001: 566–567.

²¹⁶ За изписването на корена т'ѡм- вж. по-горе на с. 81.

244v30, прішествін 252r27, прішествнѣмъ 252v12 и др.) и всички словоупотреби на местоимението **всь** – **вєсь** (7 пъти). Нормализация е налице и в словоформите на прилагателните **чювьєстѣвьнѣ** и **нечювьєстѣвьнѣ** със среднобългарска сонантизация на съгласната **в** в суфикса **-ьствьн-** (16 пъти **чювьєстѣвьнѣ** 245v15, **чювьєстѣвьнѣхъ** 245v15, **чювьєстѣвнаа** 281r10, **нечювьєстѣвьнѣмъ** 247r22 и др. и 2 пъти **чювьєстѣвьнѣж** 239v26, **чювьєстѣвьнѣин** 245r12). За подобна сонантизация свидетелстват и словоформите с корен **цвѣт-**, изписан с **ер** пред съгласната **в**: **процѣвѣтѣтъ** 277r19, **цѣвѣтѣтъ** 278r12.

Следите от нормализиран голям **ер** ъ са много слаби и са регистрирани само в суфиксите **-къкъ** и **-ѣвъкъ**: **сладокъ** 260v9, **кроѣтокъ** 275r23-24, **кротокъ** 275r25, **цѣркоѣвъ** 268r22-23, **цѣрковъ** 281v11, **любовъ** 258r16. Не се наблюдава нормализация на **ѣ** в корен (**сѣнѣ** 272r16, 275v9) и в представки (**вѣплѣщнѣ** 245v24, **вѣплѣтн сѣ** 287v5, **вѣплѣщѣ сѣ** 296r14). Всички форми на лексемите **оупѣватн** и **оупѣваннѣ** (42 пъти) се изписват с **о**, вероятно резултат от старо редуване нормална гласна : редуцирана гласна, напр. **оупованнѣ** 237v20, **оупованнѣмъ** 304r21, **оуповатн** 244r24, **оуповаж** 258v19, **оуповажѣтъ** 247v1, **оуповажѣтъ** 300v15, **оуповахъ** 255v3, **оупова** 247r25, **оуповашж** 247r27, **оуповажѣж** 304v22 и др.

Букви за носови гласни

Четвъртият копист използва шест графеме за носовки: **ж**, **ѣж**, **л**, **ѣл**, **д** и **ѣд**. Както при първия писач, употребата на йотувани носовки е спорадична. Йотуваната голяма носовка е регистрирана 8 пъти, винаги след гласна: **вѣрѣнѣж** 267r11, **моѣж** 248v8, **твоѣж** 253r10, 295v20, **мирѣскѣнѣж** 255r5, **тоѣж** 257r17, **сѣѣнѣскѣнѣж** 277v14-15 и **не поѣстоѣжѣтъ** 291r21-22. За разлика от първия копист, четвъртият изписва йотувана малка носовка по-често (19 пъти) в началословие и след гласна: 1) в етимологична позиция (**ѣжѣкомѣ** 238v9, 303r7, **ѣжѣщн** 267r9, 302v16, **ѣжѣкѣ** 303r8, **ѣжѣ** 243r9, 257r4-5, 281r7, 281r12-13, 289r12, 297v8, 299v13, **ѣ** 247r4, 287r15, **деѣмонѣскѣнѣ** 252¹v19-20 и др.), 2) в неетимологична позиция вместо **ж/ѣж** (**ѣѣтробѣ** 272r25, **ѣѣглоу** 252¹r2, **неѣправѣѣмѣжѣ** 260r6-7, **вѣжѣскаѣѣщнѣ** 264r7-8 и др.). По веднѣж са използвани графемите за малка носовка **д** и **ѣд**: **раѣсѣпѣтнѣ** 275v28-276r1 (не в края на реда, както е при първия копист) и **ѣд** 275v20 (като главна буква, с която започва тълкуванието към съответния псалтирен стих).

След твърди съгласни в корен, суфикси и флексии двете основни графеме за носовки **ж** и **л** запазват своето етимологично място, напр. **рѣжѣ** 240v29, **рѣжѣ** 240v13, **рѣѣжѣдрѣ** 236v12, **гѣслн** 237r1, **жѣбѣ** 244v16, **ѣрѣжѣѣ** 297v20, **сѣдѣнаѣгѣ** 302r17, **трѣжѣ** 309v15, **дѣжѣравѣ** 275v23, **сѣжѣтъ** 242r14²¹⁷, **вѣѣстанѣж** 237r5, **пожѣрѣж** 249v14, **пожѣтѣнѣжѣтъ** 236r5, **жнѣжѣтъ** 236r2, **вѣѣжѣ** 298r16, **нѣтѣнѣж** 243r12, **слѣж** 251r28, **жрѣтѣвѣж** **хѣвалѣнѣж** 249v14, **плодѣвѣтѣж** 235v13, **грѣдѣжѣща** 246r13, **жнѣжѣщнѣ** 248r12, **тѣжѣщѣмоу** 271v26, **вѣдѣжѣщнѣхъ** 304r22; **чѣдѣ** 239v10, **прѣчѣлѣстѣнѣжѣ**

²¹⁷ Срещу многобройни изписвания на Зл. мн.ч. на глагола **вѣтн** – **сѣжѣтъ/сѣжѣтъ** (75 пъти), един път **сѣжѣтъ** 310r12.

238v28-29, клатвж 239v17, да нстага|нть 240r25-26, матежъ 240v8, Свѣзати 309r10, оубѣлз|нжть 293r12-13, свѣтаа 278r10, распѣтнѣ 287v12-13, деса-тостроун'нѣ 297v9, прослават' сѧ 236v25, сѣдѣтъ 239r2, видѣтъ 247r5, въсхва-латъ 235v3, расхѣтѣтъ 239v1, нповѣдѣтъ 299v1, слава 241r22, сѣда 283v8, въз'гѣа 247r1, хотѣшнѣхъ 238r29, творѣшнѣхъ 243r27, ннеходѣшнѣ 248r7, лю-бѣшнѣхъ 265v9, зраше 268v7, крѣше 300r12 и др. Както при първия копист, изписването на вънѣтр- винаги е вънатр- със старо редуване *о-е* (Вънатрѣ 240v7, вънатрѣ|ддоу 240r16, вънатрѣнѣ|а 240r18-19, вънатрѣ|ддоу 277v7-8), което отразява източнобългарска диалектна особеност.

В началото на думите четвъртият писач употребява предимно голяма носовка (113 употреби) както на етимологично място (жгльн 267r12, жтробж 240r13, жжѣкы 302r16 и др.), така и вместо малка носовка (жзыкъ 237r11, жзычъскыиъхъ 298v25, жзычныиъ 282v2, жшж 304r2, жже 239r10 и др.). По-рядко в тази позиция стои малка носовка (30 употреби), както етимологична (жзыкъ 242r6, жзычъскыиъхъ 236v1, жже 239r20 и др.), така и неетимологична (ддолъ 237v4, ддолъ 237v5, дгнѣ 291r20 и др.). За замяната на знаците за носови гласни в начална позиция свидетелстват десетки примери: 61 пъти се пише жзыкъ и производните му срещу 10 пъти жзык-, три са словоформите на жгль срещу една дгнѣ, формата за вин.п., мн.ч., м.р. и ж.р. на анафоричното и на относителното местоимение често е ж вместо ѧ и жже вместо жже, но и формата на относителното местоимение за вин.п., ед.ч., ж.р. се среща като жже вместо жже. Само етимологична е употребата на начална голяма носовка при лексемите жтроба (4 словоформи), жза (жзы 249v11), жжнкъ (жжѣкы 302r16). Само неетимологична е употребата на началната носовка в аористната форма за 3л., мн.ч. жшж 304r2 и в лексемата ддолъ (ддолъ 237v4).

Инфинитив атн с предлог четвъртият копист изписва по различен начин, вж. напр. малка носовка в ѡвѣлт-ы 240r15, ѡвѣтн 240r28, ѡвѣсж 248r27, възѣхъ 295v11 и голяма носовка в прѣжтъ 240r14, прнж|шж 244r1-2, прѣжта 266r9, прнжхъ 292v3, въспрѣжтн 292v11, въс'прѣжтъ 241v28, прѣжтнѡ 236v21, ѡжхъ сѧ 240v9.

След гласна, с единични изключения, четвъртият копист изписва голяма носовка (1016 словоформи срещу 40 словоформи с малка носовка). След буква а се употребява само голяма носовка (197 пъти), напр. не съчетаѣ сѧ 292r24, нспѣтаѣ 254v21, вѣгаѣ 293v11, вываѣ 238v21, даѣ 244r7, оубоуѣжтъ 237v16, ѡвѣшаѣтъ 283v18, прѣѡщаѣщѣ сѧ 268r25, пожнраѣще 259r18, оубоваѣщж 304v22, прѣвываѣн 255r12, съвенраѣн 273v25, знаѣн 293v7, възыскаѣн 293v13 и др. Както показват примерите, в тази позиция ж има етимологична употреба предимно при глаголите от III спрежение в окончанията за сег.вр., 1л., ед.ч., и 3л., мн.ч. и в косвените форми на сег.деят.прич., докато в окончанието за им.п., ед.ч., м.р. на това причастие употребата е неетимологична.

След ѣ се употребява само голяма носовка (65 пъти), както етимологична (вънѣддоу 240r15, да не помышлѣжъ 292r19, Пролѣжъ 293r25, разоумѣжтъ 236v16, надѣжше 285r17, не ѡскѣдѣжъ 242v11, Нцѣлѣжъ 303v7 и др.), така и неетимологична (прѣлѣплѣжн сѧ 254v7, нлѣжн 261v20, оупрѣжнѣжн сѧ 261v24

и др.). Има регистриран само един пример на малка носовка след **ѣ**, която е на етимологично място: **Въселѣаи** 245v5.

След **ѣ** се използва само голяма носовка (41 пъти). Морфологичните основания за употребата на голямата носовка се свеждат до етимологична употреба в окончанието за тв.п., ед.ч., ж.р. при съществителни от **-ја**- и смекчени **-а**-основи и при притежателните местоимения (**бѣѣж** 241v17, **волеж** 240r2, **грѣдынеж** 274v28, **десницеж** 282r1, **мышцеж** 281v28, **дшеж** 237r3, 285r28, **прѣтчеж** 305v12, **жаждеж** 235v12 и др.; **твоеж** 296r8 и др.), наречието **множницеж**, докато неетимологичната употреба е в окончанието за вин.п., мн.ч., м.р. при съществителни от **-jo**-основи (**ѣреж** 247v1, **ѣудеж** 277r17, **ѣудеж** 283v27) и в окончанието за род.п., ед.ч., ж.р. при показателни, притежателни, обобщителни местоимения (**моѣж** 237v12, 273r20, 274r12, 275v5, **ѡ сеж** 298r20, **ѡ всеж** 245r7, 252r16 и др.).

След **о/о** се използва само голяма носовка (300 пъти). Има регистриран само един пример на употреба на малка носовка след **о** и тя е етимологична: **воѡщѡж** сѡ 301r14. Етимологичната употреба на голямата носовка е редовна в окончанието за тв.п., ед.ч., ж.р. при съществителни и прилагателни от **-а**-основи и при личните и притежателните местоимения (**крѣѡж** **хѡж** 235v28, **вѣчнож** 236v8, **многж** 236v29, **славож** 244v1, **правдож** 248r12, **вѣрож** 250v9, **снож** 259r26, **хриѡж** 277r15, **Ржкож** 281v28, **демонскож** 297r26; съ **множ** 240v2, **Г товож** 241v15, съ **сѡж** 244r28 и др.), както и в окончанието за 1л., ед.ч. и 3л., мн.ч., сег.вр. и във форми на сег.деят.прич. на глаголи от III спрежение (**вѣспож** 236v24, **пожтъ** 285r5, **пожще** 251r25 и др.); вж. в корен **блѡжхан'но** 277r24. Неетимологична употреба се среща последователно във форми за 3л., мн.ч., сег.вр. и форми на сег.деят.прич. при глаголи от IV спрежение и в окончанията за вин.п., мн.ч., м. и ж.р. на притежателните местоимения (**вожѡщннѡ** сѡ 242v15-16, **вожтѡ** сѡ 247v18, **вожнѡ** сѡ 243v6 **стожщемѡ** 249v22; **мож** 238v2, на **врагѡ свож** 244r30 и др.).

След **оу** се използва преобладаващо голяма носовка (23 пъти). Редовна е нейната етимологична употреба при глаголи от III спрежение в окончанието за 3л., мн.ч., сег.вр. (**вѣзрѡужт** сѡ 277r6, **рѡужтѡ** сѡ 308v25, **трѣвоужтъ** 293r16-17 и др.) и във форми на сег.деят.прич. (**оутрѡноужще** 237r7, **младрѡствоужще** 238v23, **говѡужщннѡ** 269v9, **младенѡствоужще** 263v19 и др.), докато неетимологичната употреба е последователна в окончанието за им.п., ед.ч., м.р. на сег.деят.прич. при глаголи от III спрежение (**мѡуж** 244r7, **блѡсловѡствоуж** 276v26, **Повноуж** 296v15 и др.). Има четири примера с малка носовка: етимологична в окончанието за им.п., ед.ч., м.р. на сег.деят.прич. (**мѡужнѡ** 244r8, **мѡужнѡ** 281v1) и неетимологична в окончанието за 1л., ед.ч. и 3л., мн.ч., сег.вр. (**Вѣзрѡуж** сѡ 265r18, **вѣзрѡуж** сѡ 276r20).

След **ы** се пише само голяма носовка (104 употреби) и употребата ѝ е неетимологична (вместо **-ыа**) в окончанието за вин.п., мн.ч., м. и ж.р. (**грѣховныж** 235v9, **вѣрныж** 278v10, **сѣтыж** 247v16, **жндовскыж** 298r7, **ѡкованныж** 302v13 и др.) и род.п., ед.ч., ж.р. на сложни прилагателни (**старыж** 235v6, **злыж** 236v18, **чювѡстѣвныж** 239v26, **нераздоушныж** 301v13 и др.). Във втората морфоло-

гична позиция (род.п., ед.ч., ж.р.) има само един случай на етимологична употреба на малка носовка след **ы**: **ра|зоу|лнны|** 239v26-27.

След **и/ї** се използва само голяма носовка (170 пъти). Знакът за голяма носовка стои на етимологично място в окончанието за тв.п., ед.ч., ж.р. при имена от **-ї-** и **-ї-**основи (**солн|** 235v17, **любовн|** 265v22, **жизнн|** 266v7, **бл|гостн|** 302r6, **бл|т|ї|** 288r3, **кр'|в|ї|** 235v28 и др.) и в окончанието за 3л., мн.ч., сег.вр. и форми на сег.деят.прич на глаголи от III спрежение (**п|ї|т|** 236r6, **въпнн|щ|** 251r4 и др.), докато употребата е неетимологична в окончанието за род.п., ед.ч. и вин.п., мн.ч., ж. и м.р. при имена от **-ja-**основи (**мл|чнн|** 279r8, **братрн|** 268v26, **захарн|** 284v24, **нз марн| / ѿ марн|** 241v16, 252r10, **ѿ праведнааго сждн|** 239r4 и др.), прилагателното божни (**б|жн|** 236v17), както и при форми на глагола **прн|тн** (**в|съспрн|т|** 248v23, **в|съ|прн|т|** 285v28, **прн|тн** 291v23 и др.).

След знак **ъ** са регистрирани два случая с голяма носовка (**вън|атр|ъ|доу** 277v7-8, **ѿв|ъ|ханн|** 247r11 с вторичен ер за разделяне на представка и корен) и два случая с малка носовка (**ѿв|ъ|ат|ы** 240r15, **вън|атр|ъ|доу** 240r16 с вторичен ер в резултат на сонантизация).

След затвърделите шушкави съгласни **ж**, **ц** и **ш** четвъртият копист изписва голяма носовка, но изключенията с малка носовка са повече спрямо частта на първия писач, където тези примери са единични. След съгласната **ж** са регистрирани 27 изписвания с голяма носовка, която стои на етимологично място в окончанието за вин.п., ед.ч., ж.р. на съществителни от **-ja-**основи (**в|ъ| мр|бж|** 293r7, **страж|** 274r28 и др.) и в окончанието за сег.вр., 1л., ед.ч. при глаголите от IV спрежение (**в|б|ж|** 287r17, **н|е| пр|б|дож|** 284r14, **налж|** 237v22, **полож|** 241v6 и др.), докато при същите глаголи във форми за сег.деят.прич. и в окончанието за 3л., мн.ч., сег.вр. **ж** заема неетимологична позиция (**сл|оу|ж|т|** 247v28, **л|ж|т|** 270v25, **н|двн|ж|н| с|а** 247r15, **пр|б|д|л|ж|ща** 293r16, **о|с|ж|т|** 247r12, **др|ъ|ж|щ| с|а** 237v18 и др.), **вж** също и коренните срички при определени лексеми (**ж|ж|д|ж** 235v10, **ж|т|в|ж** 271v12). С етимологична **а** изписванията са 13, предимно в корена **жа|жд-** / **жа|д-** (**жа|жд|е|** 235v12, **жа|ж|щ|ї|а** 235v21, **жа|ж|щ|ж|а** 235v27, **жа|д|ѿ|ше** 269r19-20) и в окончанието за род.п., ед.ч., ж.р. на съществителни от **-ja-**основи (**л|ъ|жа** 238r25, 255v9, 259r16, 263v8, 300v2, 302v1, 302v4 и др.), също във форми на сег.деят.прич. на глаголи от IV спрежение (**пр|б|д|л|ж|щн** 250r11, **Двн|ж|щ| с|а** 239r18).

След **ц** са засвидетелствани 74 примера с **а**, която стои на етимологично място в окончанието за вин.п., ед.ч., ж.р. на съществителни от **-ja-**основи и на сег.деят.прич. (**пн|щ|ж** 242v15, **с|ж|щ|ж** 267v25, **пл|о|д|щ|ж с|а н| почн|ва|щ|ж** 272v28 и др.) и в окончанието за 1л., ед.ч. и 3л., мн.ч., сег.вр. при глаголи от III и IV спрежение (**х|о|щ|ж** 257v27, **нас|ъ|щ|ж** 277r1, **въ|зр|щ|ж** 277r9, **въ|з|ъ|н|щ|т|** 252r10, **н|щ|т|** 252r12, **ѿб|р|щ|т|** 271v13, **т|ъ|щ|т| с|а** 238r6, 243v11 и др.), докато в окончанието за вин.п., мн.ч., м. и ж.р. на прилагателни и на сег.деят.прич. от същите глаголи голямата носовка е вместо малка (**пн|щ|ж|а** 277r1, **х|о|т|щ|ж|а**

246r16²¹⁸ и др.). В последната позиция обаче преобладават случаите с етимологична малка носовка (а̀лч̀ащ̀а̀ 235v27, с̀ж̀щ̀а̀ 239r20, 284v10, т̀щ̀щ̀а̀ 273r27, х̀од̀ащ̀а̀ 252r3, дос̀а̀жд̀а̀ж̀щ̀а̀ 265r3-4, н̀м̀ащ̀а̀ 266v20, Ст̀о̀ж̀щ̀а̀ 268r18, л̀ю̀б̀ащ̀а̀ 301r20), която се пази и в окончанието за им.п., ед.ч., м.р. на сег.деят. прич. (т̀щ̀щ̀а̀ с̀а̀ 252r25), вж. и л̀щ̀щ̀а̀|щ̀ж̀ с̀а̀ 309r4-5. Общо с малка носовка са регистрирани 12 примера след щ.

След ш са засвидетелствани 285 примера с голяма носовка, която се пише вместо малка винаги в окончанието за 3л., мн.ч., аор. (с̀с̀т̀с̀т̀ав̀н̀ш̀ж̀ 235v29, на̀с̀ад̀н̀ш̀ж̀ 236r3, н̀с̀о̀у̀ш̀н̀ш̀ж̀ 235v16, на̀с̀т̀б̀а̀ш̀ж̀ 236v3, бра̀ш̀ж̀ с̀а̀ 238v15, 273r19 не в̀ъз̀люб̀н̀ш̀ж̀ 238v19²¹⁹ и др.), а също и в окончанието за 3л., мн.ч., сег.вр. на глаголи от IV спрежение (не в̀ън̀о̀у̀ш̀ж̀т̀т̀ 280r9, не с̀л̀ы̀ш̀ж̀т̀т̀ 247r8 и др.), окончанието за вин.п., мн.ч., м. и ж.р. на прости и сложни форми на мин.деят. прич. и сравнителна степен на прилагателни (пр̀ос̀в̀т̀щ̀т̀щ̀ж̀ 281r25, ч̀ест̀н̀т̀щ̀н̀ш̀ж̀ 262v16, 'Об̀н̀н̀щ̀ав̀'ш̀ж̀ 277r2, пр̀б̀л̀т̀щ̀т̀щ̀ж̀ 296r9), докато етимологична употреба е налице в окончанието за вин.п., ед.ч., ж.р. на съществителни от -ja-основи (на д̀ш̀ж̀ 240r30, О с̀ам̀ж̀ д̀ш̀ж̀ 293r22, д̀ш̀ж̀ м̀о̀ж̀ 294r1 и др.), окончанието за сег.вр., 1л., ед.ч. и 3л., мн.ч. на глаголи от III и IV спрежение (с̀ъ̀г̀р̀т̀щ̀ж̀ 252²v22, на̀п̀н̀ш̀ж̀т̀т̀ с̀а̀ 288v1 и др). С малка носовка са 15 примера, в които тя е на етимологично място, напр. в корен (ш̀а̀т̀ан̀н̀а̀ 250v10), в окончанието за им.-вин.п., мн.ч., ж.р. и вин.п., мн.ч., м.р. на съществителни от -ja-основи, на склоняеми причастия и на притежателни местоимения (д̀ш̀а̀ 276v28, 'Ю̀но̀ш̀а̀ 307v15; п̀а̀ш̀а̀ 244v1, в̀б̀ла̀дав̀ш̀а̀ 282v8, в̀ж̀ест̀о̀|в̀ав̀'ш̀а̀ 271v6-7, в̀т̀р̀ова̀в̀ш̀а̀ 302v27, в̀б̀на̀жав̀'ш̀а̀ 288r17-18; на̀ш̀а̀ 238r 26, 268r18, ва̀ш̀а̀ 278r9 и др.), в окончанието за род.п., ед.ч. на притежателни местоимения (на̀ш̀а̀ 238r15, 285v27, 283v13).

След палаталната шушкава съгласна ч четвъртият книжовник изписва само малка носовка на етимологичното ѝ място, напр. в корен (ч̀а̀д̀н̀ 235v6, н̀но̀ч̀а̀д̀а̀а̀г̀о̀ 294r28, пр̀н̀ч̀а̀ст̀н̀н̀к̀т̀ 292v10, на̀ч̀а̀ло̀ 299r16 и др.), в окончанието за род.п., ед.ч., ж.р. на прилагателни по мекото склонение (гр̀т̀ш̀н̀н̀ч̀а̀ 290r16), в окончанието за 3л., мн.ч. сег.вр. и форми на сег.деят.прич. на глаголи от IV спрежение (на̀о̀у̀ч̀а̀т̀т̀ 303v2, м̀л̀т̀у̀ч̀а̀т̀т̀ 267r15, по̀о̀у̀ч̀а̀ с̀а̀ 261v22, в̀тъ̀вл̀а̀ч̀а̀щ̀ж̀ 270r3 и др.). Неетимологична малка носовка има в окончанието за вин.п., ед.ч., ж.р. на прилагателни по мекото склонение (о̀ч̀а̀ 259v30, 267v25, 297r20). Регистриран е един-единствен случай на употреба на голяма носовка след ч на етимологично място: л̀а̀ч̀ж̀т̀т̀ 261r16.

След ц изписването на ж или љ, както и при първия преписвач, е проведено предимно по морфологична категория при имената от смекчени -а- и смекчени -о-основи – във вин.п., ед.ч. се употребява етимологична ж (л̀т̀с̀т̀в̀н̀ц̀ж̀ 266v18, д̀ес̀н̀н̀ц̀ж̀ 267v25, 297r20, п̀ш̀ен̀н̀ц̀ж̀ 273v26, ж̀н̀т̀н̀н̀ц̀ж̀ 273v27, б̀ц̀ж̀ 275r28, 275v20, 277r10, т̀р̀ц̀ж̀ 303r20, 306r19, 306r22, 306r25, 306v1, 306v10,

²¹⁸ Повечето примери с голяма носовка след щ са от група с две носовки в сложни форми на прилагателни и причастия.

²¹⁹ По-голямата част от примерите с голяма носовка след ш са за аорист, деят. залог, 3л., мн.ч.

309v2), а във вин.п., мн.ч., м.р. и им.-вин.п., мн.ч., ж.р. – етимологична **л**²²⁰ (рож'ца 236v2, Овца/ѡвца 298r24, 236v4, 298r27, младен'ца 248v15, 248v17, 262v30, Храннл'ница 298r19, слѣп'ца 302v15, пришеа'ца 302v26, птница 307v4, 307v24). Етимологична употреба на **л** има и в окончанието за род.п., ед.ч., ж.р. при имената от смекчени *-а*-основи (денница 241v21, тъл'ница 294r1, тъл'ница 294r5-6, трѣца 301v20).

След буквата *s* е регистрирана само малка носовка в етимологична употреба в окончанието за вин.п., мн.ч., м.р. при имената от смекчени *-о*-основи: кназъа 236r21, 250v22, 250v24, 288v19, 301v26; вж. и примерите с вторична африкати-зация Прозъаваѣцоуѣ 304r18, прозъаѣ 304r20. В лексемата стъзъа, както и след *ц*, в окончанието за вин.п., ед.ч., ж.р. при имената от смекчени *-а*-основи се употребява етимологична **ж** (стъзъж 245v25, 286v10, десница 297r20, трѣж 306v1 и др.), а във вин.п., мн.ч., ж.р. – **л** (стъзъл 260v23, 289v5, 293v1).

След меките сонори *р*, *л*, *н* и смекчените лабиални съгласни *в*, *п*, *в*, *м*, със или без епентетично *л*, четвъртият писач, независимо от формата, употребява етимологична малка носовка в окончанието за род.п., ед.ч., ж. и м.р. на съществителни и прилагателни с меки основи (оу самарѣ'ница 242r16-17, дѣвола 267r9, 290r17, гна 237r24, рабына 269r18, стына 276r12, земля 278v28 и др.) и в окончанието за им.п., ед.ч., м.р. на сег.деят.прич. на глаголи от III спрежение (гла 288v11 и др.). Неетимологична е употребата на малката носовка в окончанието за вин.п., ед.ч., ж.р. на съществителните от *-ја*-основи (въ поустына 235v8, на земля²²¹ 257v4, творити вола твоѣ 295v20, воура 240v8, млына 250r17) и в окончанието за 1л., ед.ч., сег.вр. на глаголи от IV спрежение (сър-рана²²² 252v6, Люба 266v3, раздѣла 237v1, крѣпла са 256r11, исправла 263r16, мла са 294v4, нъзавла са 264v14, поглумла са 253r9 и др.).

В групата от две носовки в окончанията за вин.п., ед.ч., ж.р. и вин.п., мн.ч., м. и ж.р. на сложни форми на прилагателни с меко склонение и на склоняеми причастия четвъртият копист използва комбинацията **-жа** (73 пъти) вместо **-ла** или **-жа**, вж. окончанието **-жа** вместо **-жа** за вин.п., ед.ч., ж.р. (бывшжа 236v17, рождѣшжа 239v22, хотѣшжа 246r16, сѣшжа 306v9, рѣсно-тнѣжа 236v26, агг'л'скажа 252v27-28, ел'скажа 263r1, новжа 271r20, прѣвжа 286v25, нстовжа 295r23, стжа 309v3 и др.) и вместо **-ла** за вин.п., мн.ч., м.р. (прѣлѣшѣшжа 296r9, жажѣшжа 235v27, бошжа са 304v19, младен'ствоуѣшжа 284v15, ненавндашжа 289r15, оскѣдѣшжа 300r24 и др.). Комбинацията от две еднакви носовки се среща в единични случаи: **ла** 5 пъти (алѣшжа 235v27,

²²⁰ Има няколко изключения от възприетото правило: вин.п., мн.ч., ж.р. Бѣлницъ 270r8, вин.п., ед.ч., ж.р. Бдовница 276v26.

²²¹ В лексемата земля са регистрирани 30 примера с малка носовка (земла) и само един с голяма земля 279v9. Без епентетично *л* са регистрирани изписвания само с малка носовка – земля (7 примера).

²²² Независимо от морфологичната категория формата съррана се изписва с малка носовка (8 пъти). Регистрирано е само едно изписване с голяма носовка в 1л., ед.ч., сег.вр. – сърранъ 279v9.

също в анафоричното местоимение и производните му относителни местоимения и наречия *та*, *тако*, *такоже*, и *таже*. Домашните думи *агньць*, *аще*, *азъ* са без начална йотация, напр. *агньци* 246г6, 246г19, *агната* 246г22, *аще* 238г20, 239в11, 259в16 и др., *азъ* 238в21, 249г16, 296г12 и др., съюзът *а*, но също и гърцизмите *апостолъ*, *адъ*, *алиоѹа*, както и пагроними от чуждо потекло като *адмиъ*, *аген* (*аплн* 276г21, *адѣ* 292в21, *амилѹта* 303г14, *адмиъ* 269г11, *аггени* 304в27). В начална позиция решително преобладават словоформите с *а* (38 случая) срещу *та* (11 случая).

В поствокална позиция предимно в краесловие и по-рядко в средисловие *та* се появява инцидентно, като са регистрирани 14 примера, почти всички след *а*: *оуннчнже|нна* 269в2-3, *поасъ* 240г24, *ѡвоа* 244г5₁, 244г5₂, *растаа* 244в16, *раа* 248в23, *каа* 251в22, 252г10, 256в13, 306в23, *краа* 252в9, *мирънаа* 267в1, *хда-таа* 287в20 и *напааѣтъ* 304г15.

Буква *ери*

Наблюдава се правилна употреба на *ы*. Графемата се изписва на етимологично място в корени, суфикси и флексии, напр. *вьстъ* 237г5, *оуслышн* 294в3, *насъщаѣт сѧ* 300в26, *покрышж сѧ* 237в29, *помыслнтъ* 285г8, *покывааѣж* 240в23, *погыбнетъ* 244в18, *забытн* 299в12, *навыѣетъ* 254в19, *Оусьри сѧ* 257в23, *възвьисне* сѧ 282в19, *расыпатн* 292в10, *прѣзваѣщнмъ* 301г5, *въсхыщеннѣ* 257в29, *жзыкъ* 237г11, *дыханнѣ* 301в5, *нспытанїѣ* 261в12, *мышъцеѣ* 281в28; *поустына* 235в19, *млына* 250г17, *блгостына* 250г23, *равына* 269г18, *стына* 276г12; *рабы* 279г20 (вин.п., мн.ч.), но и *рабн* 278г21 (им.п., мн.ч.), *бѣсы* 238г27 (вин.п., мн.ч.), но и *бѣсн* 291г18 (им.п., мн.ч.), *демоны* 236г22 (вин.п., мн.ч.), но и *Демонн* 258в5 (им.п., мн.ч.), *прѣстолаы* 268в11 (вин.п., мн.ч.), но и *прѣстола* 268в9 (им.п., мн.ч.), *сѧдъвы* 266в9 (им.п., мн.ч.) и *сѧдъвы* 254в4 (вин.п., мн.п.), *стрѣлы* 267г8 (им.п., мн.ч.) и *стрѣлы* 297г16 (вин.п., мн.ч.), *ты* 279в24 (вин.п., мн.ч.) но и *тн* 241г5 (им.п., мн.ч.), *покры* (аор. – 241г17) и др. Наречието *нынѣ* обаче се изписва с *н* (*нинѣ* 15 пъти, *нїнѣ* 3 пъти) и само веднъж с *ери* (*нынѣ* 245г1). Регистрирани са единични случаи, при които *ы* и *н* се смесват: *корыстъ* 265г19, но и *Послааѣн* 305г20.

В глаголи с начално *н* (*нскатн*, *нтн*, *нгатн* и техни производни), предхождани от представки на *з* (*въз-*, *нз-*), се изписва *ы* вместо етимологично *н* (*ы* < *ъ* + *н*): *възъискахъ* 253в19, *възъиска|аще* 264г7-8, *възъискаѣн* 293в13, *не възъискашж* 264в17, *Бъзъщн* 266в14, *възъщж* 254в18, *възъ|тн* 287г20-21, *възъде* 236в29, *възъдж* 268в1, *възътнѣ* 276г1, *възъсканнѣ* 286в5, *Нзыскаѣще* 242в3, *нзыде* 245в15, *възъ|грашж сѧ* 246г7-8, но 2 пъти и *възънщжтъ* 252г10, *възънщж* 264г6.

Липсват примери за замяна на *н* с *ы* след шушкави съгласни и групите *щ*, *жд*.

Буква *и*

Четвъртият копист използва три алографа за *и*: *н*, *ї*, и *і*. Изписването на *и* се среща във всички части на думата, напр. *нсходница* 235в10, *оутант сѧ* 287г4,

братнѣ 310r18 и др. Десетичното *ї*, маркирано с две точки над буквата, също се среща във всички възможни позиции:

– пред гласна, напр. славѠсловѣа бжѣа 235v6, прѣжѣт 251r16, Прѣѣмлаа 300v27, Сѣѣна 282v17, сѣѣне 303r12 и др.

– между съгласни, напр. сѣлѣ 237v3, сънаслѣднѣици 242v29-30, жѣвн 264v21, съжѣдетѣ 271v24, гѣганѣта 296v5, хрѣстѣ 309r27 и др.

– в началото на думата, предимно в имена от чужд произход и техни деривати, напр. ѣѣда 237v17, ѣѣдеѣмѣ 264v18, ѣѣрен 242r1, ѣѣренскѣ 280r27, ѣѣрданѣ 246r2, ѣѣковѣ 278v7, ѣѣковѣ 246r25, ѣѣраѣлѣ 267v20, ѣѣраѣлевѣ 247r25 и др.

– в края на думата, напр. водамѣ 235v21, оѣщеннѣ н званнѣ 236v19, оѣправданнѣ 253v29, пыѣтатѣ 262v28, заповѣдѣ 263v24, врѣвнѣ 283v12, моѣѣ 296r11, захарѣ 306r14 и др.

– в съюза *ї* (279v3, 282v22 и др.)

– в повече от една позиция в една и съща дума, напр. ѣѣаѣ 278v8, оѣмѣленѣа 235v24, амѣлоѣѣа 242r24, прѣшестѣѣа 244v30, славѣмѣ 273r8 достѣѣнѣ 274r1, хрѣстѣѣномѣ 279v17, нѣколѣже 283r22 и др.

За разлика от първия, при четвъртия преписвач се забелязват предпочитания към употребата на *ї* в определени случаи, напр. в окончанието *-ѣа/-ѣа* (210 пъти) срещу *-на/-на* (106 пъти) и в префикса *прѣ-* (190 пъти) срещу *прн-* (59 употреби). Предпочитанието да се изписва окончанието *-нѣ* (218 пъти), а не *-нѣ* (176 пъти) е свързано с честата употреба на *ї* в края на думите: изписване *-ѣн/-ѣн* се среща само 9 пъти²²³. Алографът *ї* преобладава в определени корени, вж. напр. 27 употреби на *мѣл-* (оѣмѣленѣа 235v24, оѣмѣлена 240r4, оѣмѣлн сѣ 240r5, мѣлоѣѣтѣ 248v13, мѣлоѣѣ 281r1, мѣлостѣ 281v14, полмѣлова 282r18-19, мѣлоѣѣ 283r12, мѣлостнѣенѣ 296v27 и др.) и само една употреба на *млн-* (млнлоѣѣ 248v14).

Десетично *ї* без две точки над буквата се среща в състава на цифри и в лексемите *нздранѣ* и *нздранлевѣ*, напр. рѣѣ 244v23, рѣѣ 245v13, рѣѣ 248r19, рѣѣ 249r12, рѣѣ 249v25, нѣ 252v26, рѣѣ 266v23, ѣѣлѣ 245v15, ѣѣлѣ 273r16, ѣѣлю 279v12, ѣѣлемѣ 296v18, ѣѣлѣ 280r24, ѣѣлево 268v2, ѣѣлева 303v4, ѣѣлевомѣ 308r13. Изключенията са няколко: *ѣѣсѣ* 290v2, *тѣво* 296r12 и *дѣволѣ* 248r28. Честотата на употреба на *ї* при четвъртия копист е почти еднаква с тази при първия²²⁴, но предвид обема на техните текстове, при четвъртия фреквентността на алографа *ї* е по-голяма.

Буква *е*

Освен обикновено (тясно) *е*, което изписва във всички позиции, четвъртият копист използва и алографите *ѣ* и *ѣ*. Широко *е* се употребява в началото на думата или след гласна, т.е. в случаи, в които се конкурира с йотувано *е*. В начална пози-

²²³ Срв. *-ѣѣ/-ѣѣ*, *-ѣѣ/-ѣѣ* (33 пъти) и *-нѣ/-нѣ*, *-нѣ/-нѣ* (300 пъти); *-ѣж/-ѣж* (25 пъти) и *-нж/-нж* (147 пъти).

²²⁴ В частта на първия книжовник *ї*/*ї* 62 пъти, в частта на втория книжовник *ї*/*ї* 50 пъти.

ция са регистрирани 23 употреби на широко *е*: *ѣже* 237r18, 238r5, 245r13, 308v22, *ѣстѣ* 237v8, 239v27, *ѣфрѣи* 237v14, *ѣго* 239r15, 241r6, 274v16, 284r26, 294r17, 300r19, 304v22, 306r27, *ѣлнко* 240r28-29, *ѣгда* 248r26, 293r14, *ѣдннои* 267v2, *ѣднногò* 274v14-15, 303r26, *ѣси* 286v28, *ѣѡлскыи* 243r19. В поствокална позиция са засвидетелствани 36 употреби²²⁵ на широко *е* при имена на *-не* от *-jo*-основи ср.р., им.п., ед.ч. *-нѣ/ -їѣ* (18 пъти *оупованнѣ* 237v20, *въуѡвчєнїѣ* 240v3, *блгодарїѣ* 243v4, *блвеннѣ* 280v8, *жнтнѣ* 299v24 и др.) и тв.п., ед.ч. (*обращєнїѣмѣ* 236r23-24), при имена от *-ї*-основи (им.п., мн.ч., м.р. *жвѣрнѣ* 270r13, *люднѣ* 306r12), при глаголи от III спрежение в окончанията за 2/3л., ед.ч., сег.вр. (*нспытаѣтѣ* 239r28, *сказаѣтѣ* 242r26, *прѣбываѣтѣ* 244v7-8, *да не лншаѣт са* 248r2-3, *знаѣши* 288r28, *въсѣлѣѣтѣ* 245v7-8, *павлѣетѣ* 252v20, *павлѣетѣ* 286r20), във форми на притежателното и възвратно-притежателното местоимение *твон/свон* (*твое* 259r29, *твоеѡ* 264v21, *твоеѡ* 265v28, *своего* 302r23) и по изключение в *нѣросалнѣскѣ* 284r18-19, *высокоѣ* 268r13, *прнѣлшннѣ* 243r22-23. В над половината употреби на широко *е* писачът съчетава горните правила с още едно правило – оформяне края на реда. От общо 59 употреби в 25 от тях с *е* се завършва редът, напр. *нсповѣданїѣ* 242v7, *възданїѣ* 261r24, *ѡще* 292r25, *сказанїѣ* 294r18, *ѣдннѣствѣ* 306r21-22 и др. Описаните по-горе позиции на широко *е* обаче не са регулярни, защото на същите позиции книжовникът редовно използва и обикновено (тясно) *е*²²⁶.

За разлика от останалите кописи, четвъртият използва *ѣ* (267 пъти), и то на строго определени места и избрани лексеми. Понякога йотувано *е* се регистрира в същите позиции, в които се употребява и широко *е*, а именно в окончанията за им. и тв.п., ед.ч., ср.р. на имена от *-jo*-основи на *-нѣ*²²⁷, напр. *вѣчѣстнѣ* 235v16, *люднѣ* 249v29, *пѣннѣ* 266r14, *нѣвѣрѣствнѣ* 236r19, *свѣдѣннѣ* 237v8, *прїшєствнѣ* 257v6, *пооучєннѣ* 263v25, *блгодѣаннѣмѣ* 238v18, *ѡправданнѣмѣ* 263r26, *крѣченнѣмѣ* 303v13, *покааннѣмѣ* 257v12, *тѣченнѣмѣ* 306v3 и др. Йотувано *е* се пише и в лични и нелични форми на глаголите *прнмати*, *въспрнмати*, *подгнмати* и *прлати* (11 примера)²²⁸ – *въспрнѣмѣжтѣ* 255v15-16, *прнѣмѣлѡще* 298v12-13, *въспрнѣмѣлѡще* 299v17, *прнѣмѣлѣтѣ* 301r14-15, *прнѣмѣлѣтѣ* 269v17, *прнѣмѣлѡца* 304r10, *прнѣмѣлѣтѣ* са 249r29-30, *Прнѣмѣлѣ* 303v27, *Въспрнѣмѣлѡще* 308v24, *Подгнѣмѣлѣтѣ* 300v10, *прнѣмѣше* 271v1. Също така *ѣ* се изписва и в сегашните форми на глагола *вѣти* (83 пъти)²²⁹, напр.

²²⁵ Срв. *-аѣ* 5 пъти, *-оѣ* 4 пъти, *-оѣ* един път, *-нѣ* 11 пъти, *-їѣ* 11 пъти, *-ѣѣ* 4 пъти.

²²⁶ Срв. напр. *ѣже* 4 пъти : *ѣже* 60 пъти; *ѣстѣ* 2 пъти : *ѣстѣ* 121 пъти; *ѣго* 8 пъти : *ѣго* 77 пъти; *ѣлнко* един път : *ѣлнко* 18 пъти; *ѣгда* 2 пъти : *ѣгда* 37 пъти; *вєзаконїѣ* 2 пъти : *вєзаконнѣ/вєзаконїѣ* 8 пъти и др.

²²⁷ И 3 пъти в *вожнѣ* – *бжнѣ* 256r17, *бжнѣмѣ* 244r2, 260v6. Но изписването *бжнѣ* е регистрирано пет пъти (237v25, 243r21, 250r28, 256r13, 274r24).

²²⁸ Регистрирани са три примера без йотувано *е* – *прнѣмѣ* 257v30, *прнѣмѣлѣтѣ* 301r18-19, *прнѣмѣлѣтѣ* 267v17.

²²⁹ Вж. също и *ѣстѣ* 237v8, 239v27, *ѣси* 286v28. Производните от тази основа *нѣстѣство* и *нѣстѣствнѣ* не са регистрирани в частта на четвъртия преписвач. Изписване на йотувано *е* единствено в сегашните форми на глагола *вѣти* е засвидетелствано в Книгите на пророк Исаия (в частта на втория копис) и на пророк Йезекиил по ръкопис F.I.461 (Попова 1996: 59; Илиева 2007: 69).

ѣсмѣ 239v18, ѣсн 253v10, ѣстѣ 260r9, ѣ 309r9, ѣсны 292v26 и др.), в анафоричното местоимение за м.р., ед.ч., род.п. ѣго (13 пъти)²³⁰, в различни форми на местното име нѣроусланиѣ (26 пъти, напр. нѣрлѣнѣ 268r19, нѣрсланиа 272гб-7, нѣрлмоу 269гб, нѣрлѣнѣ 270vб, нѣрлѣне 305r1²³¹) и еднократно в производното прилагателно нѣрлмоуѣ 284г24. Единствените изключения от описаните правила за употреба на ѣ са местоименните форми за ср.п., ед.ч. ѣ 236v14 и Моѣ 237v8.

Разпределението на алогографите за е показва по-голяма честота на ѣ (267 пъти) в сравнение с е (59 пъти), като в определени позиции алогографите се конкурират. В други позиции ѣ се конкурира с тясното е, чиято употреба преобладава²³², с изключение на местното име нѣроусланиѣ, което винаги се изписва с йотувано е. Понякога в непосредствена близост в една и съща позиция се изписва и е, и ѣ: Ча̀ннѣмѣ ꙗ̀ оꙋпованнѣмѣ 258v21, както и оꙋпованнѣмѣ ꙗ̀ ча̀ннѣмѣ 304г21.

Буква о

Четвъртият копист използва следните алогографи за о: о, ѡ, Ѡ и в четири случая о: Оправда 242v9, Оправданнѣ 258v29, 264гб, Окрѣлатѣвшн 270г16.

Той си служи с ѡ най-често в началото на думата (223 пъти, напр. ѡвнтѣлѣнѣ 235v29, ѡвонѣжѣтѣ 247г10, ѡскверненнѣ 255v9, ѡбндащннѣмѣ 262г16, ѡтѣтѣнѣхѣ 272v1, ѡснованнѣ 284г26, ѡрелѣтѣ 287v1, ѡгражденѣ 292г9, ѡбразнѣ 294г20, ѡбѣтѣтѣ 302v4, ѡстростѣтѣ 305v18, ѡрганѣ 309v21 и др.), както и за отбелязване на предлога ѡ (66 пъти). След гласна са регистрирани написания с омега в:

– няколко имена от чужд произход – сѣѡнѣ²³³ 270v27, сѣѡна 280v7, сѣѡноу 305г3, сѣѡне 303г12, сѣѡна 277v18, сѣѡнскѣхѣ 284г1, ѣѡрданѣ 246г1, 246г2, ѣѡрданѣ 246г3, фараѡна 279г20, 282г20 и аггѣѡсѣ 301v14²³⁴

– домашни думи на морфемна граница след представка (3 пъти) – Поѡстрншж 290г10, прѣѡбрѣтажѣще 251v26, неѡбненнѣтѣ 255г17

– наставката -ов- на притежателни прилагателни, производни от чужди думи (2 пъти) – ѣреѡва 277v4, ѣреѡвж 277v6

– окончанието за дат.п., мн.ч. на лексемата ноудѣн (2 пъти) – ѣоудѣѡмѣ 264v18, ѣоудѣѡмѣ 276v10

– окончанието -оѡмоу за дат.п., ед.ч., м.р. на сложни форми на прилагателни и склоняеми причастия, включително и след ш, жд, ц (20 словоформи: повѣждѣ|шоѡмоу 241г29-30, сътворѣшоѡмоу 247v23, нѣноѡмоу 248г2, 283г23, члѣвѣскоѡмоу 275v21, неразоу|мѣноѡмоу 280г22-23), проведѣшоѡмоу 282г14, Ож-

²³⁰ Вж. ѣго 7 пъти, ѣго 2 пъти, ѣго 4 пъти.

²³¹ Един-единствен път 'Нѣрлѣнѣ 268г21.

²³² Срв. напр. житнѣ 5 пъти – житнѣ 0 пъти (веднѣж житнѣмѣ); ѣстѣ 61 пъти – ѣстѣ 121 пъти; вж. изписването на местоимението ѣго в бел. 226 и 230, изписването на прил. вожнѣ в бел. 227 и др.

²³³ Местното име снѡнѣ е регистрирано 22 пъти, а прилагателното снѡнѣскѣ веднѣж. Всички примери са изписани с омега и в съчетание с десетичното ѣ, маркирано с две точки. За останалите чужди имена са указани всички регистрирани словоупотреби.

²³⁴ Вероятно и името нѡѡ (Иѡѡ) първоначално е трябвало да бъде изписано според възприетото правило, но вместо това погрешно е изписано като нѡѡ 284v25.

щомоу 283r24²³⁵ и др.), в които старото окончание на сложните прилагателни -оумоу за дат.п., ед.ч. е заменено с местоименното окончание -омоу.

Четвъртият копист използва широко *o* редовно в различни позиции, най-често в началото на думата, напр. *о́пстї* 235v9, *о́тъвѣствнѧ* 236v4, *о́цѣ* 239v17, *о́лѣа* 240v18, *о́чн* 263r28, *о́кѣтъ* 273v3, *о́влѣкостѣ сѧ* 277v11, *о́жнвн* 284v10, *о́плѣчааѣж* 290r7, *о́гнѣ* 291r24, *о́бразѣ* 238v21, *о́ржжнѧ* 297v19, *о́кованѣнѣж* 302v13, *о́вещѣ* 310r26, *о́каменѣ|шж* 257v24-25, *о́правданнї* 253v29, *о́ставнѣхѣ* 259r21, *о́жнвлѣжѣн* 259r25 и др. С широко *o* се бележи и краят на думата или/и краят на реда, често и род.-вин.п., ед.ч. на относително-анафоричното местоимение *нго(же)*, а по аналогия и всякакво финално -го²³⁶, напр. *хѣо* 275v26, *слово* 256r17, *ісѣво* 268v2, *жѣло* 249r16, *пїсано* 275r12, *добро* 277r22, *ѣго* 238v30, *ѣго* 284r26, *нго* 250r24, *моѣго* 252v24, *твоѣго* 295r21, *своѣго* 237r22, *своѣго* 302r23, *ндола̀скаа̀го* 282r8, *въставѣжѣцаа̀го* 258r24 и др. Повечето примери в тези позиции са с тежко ударение върху *o*²³⁷. Ограничени са случаите с употреба на *o* след съгласна – *водахѣ* 281r16, *дїаволѣ* 282v27, *Волове* 298v1, *Волѧ* 301r13, *господн* 266r8, *моѣго* 310r26, *сіротѣ* 239v5, *Роса* 277v16, *соломонѣ* 276v8, *врѣхѣвнѣ|нхѣ* 277v26-27. След гласна употребата на широко *o* е инцидентна, регистрирана е в няколко примера – след вторичен ер след представка на съгласна (*нзѣо́цѣрѣнѣ* 267r8) и след *оу* (*ѡ́вождоу́острн* 309r2, *по|вождоу́острн* (!) 309r3-4). Предлогът и представката *отѣ* се предават с лигатурно *ѡ*, с изключение на *о́тъ* 270r25, 274v7, 274v8, *ѡ́трѧстѣ* 240v13, *о́тъвѣствнѧ* 236v4, *’Отѣселн* 248r13, *’Отѣ* 274r28, 274v4, 288r10, *’Отѣвѣсѣдоу* 298v12, *ѡ́трѣкѣ*²³⁸ 246r26, 278v7, *ѡ́троуѧ* 275r10, *о́трѣкѣ* 275v17, *о́троцн* 244v24, 272v3, *о́трокѣ* 244v25, 298r7. Предлогът *o* се изписва не само с *ѡ*, но и с *o*, макар и по-рядко (39 пъти).

Буква у

Четвъртият преписвач си служи с алографите *оу*, *ѡ* и *ѡ́* за отбелязване на *у*. Употребата на двете разновидности на лигатурното *у* (*ѡ* и *ѡ́*) е силно ограничена, по-скоро инцидентна. С *ѡ* са засвидетелствани осем примера (*ѡ́зрѣ* 244v1, *ѡ́вѡ* 251v10, *поѡ́чѧ сѧ* 255v13, *дѡ́ха* 287r12, *вездѡ́шнѣнѣ* 247r22-23, *покаанїѡ́* 255r19, да *разѡ́мѣж* 258r12-13, *прїѡ́дѣншж сѧ* 294r20-21), а с *ѡ́* – шест примера (*прїтѣвѣствѡ́їтѣ* 238r4-5, *ѡ́лкѡ́* 244v14, 287v13, *томоѡ́* 287r10, *ѣмоѡ́* 290v24, *разѡ́мѣж* 305r15-16). Тези алографи за *у*, както и диграфното *оу*, се употребяват в различни позиции на думата – в корен, представка и окончание (*поо́учѣннї* 253r7, *поу́стѣнѧ* 235v8, *оу́мїантѣ* сѧ 279v23, *поношенїо́у* 240v21). Както и при първия преписвач, се забелязва тенденция лигатурно *ѡ* да стои в края на реда (4 пъти: f. 247r22-23, 255r19, 258r12-13, 294r20-21), на първия ред (*ѡ́зрѣ* 244v1) или в последната дума от реда (*поѡ́чѧ сѧ* 255v13), а лигатурното *ѡ́* – само в края на реда.

²³⁵ Такива форми, които са възприети като книжовни и в други среднобългарски паметници, са налични и при първия преписвач.

²³⁶ Срв. Тотоманова 2018: 59.

²³⁷ За употребата на тежко ударение вж. по-нататък.

²³⁸ Лексемата *отрѣкѣ* се изписва само с *o* широко *o* в началото.

След меките сонори р, л, н и след ч се пише само ю, напр. п'сал'тырю 237г1, црю 298v27, црюѣмн 307v8, ѿаковлю 245v19, іаю 279v12, 283г3, 306г5, 306г6, ст'ѣню 240v10, гню 254v20, 268v6 и др.; чюдєсъ 242v12, чюдєса 253г26, чюдєсєхъ 254г16, чюдєсє 268v7, чювъѣство 258г12, чювъѣствѣннѣ 303v15, чювъѣст'ѣвнѣж 239v26, нечювъѣствѣнаа 247г2 и др. След затвърделите шушкави съгласни ж, ш и съчетанието щ се употребява само знак за у. След и-знаци ю (с двоен гравис) се появява 6 пъти (прі'жтнѣ 236v21, мжчєннѣ 239г24, ѡчнѣ 252г9, оу'чєннѣ 260г27, 304г2, любод'ѣаннѣ 298г16)²³⁹, но в останалите случаи след и се изписва само оу (іоу'да 237v15, іоу'дова 238v7, іоу'дєа 245v22, ѡ'сжжєдєннѣ 239v5-6, бнѣ 247v24, д'ѣнствѣнѣ 265v4, с'ѣроднѣ 302г8, вєл'ѣннѣ 307г13, жнтнѣ 307v12, в'ѣсклн'цаннѣ 310г3-4, покaннѣ 255г19, поношені'оу 240v21). С ю се изписват и лексемите югъ, юнъ и техните производни – юга 271v7, юностн 298г8, юнѣтамн 307v18, Юноша 263v17, Юнъ 296v5, Юноша 307v15. Само с оу се изписват наречието оужє (4 пъти), съществителното оутро и производните оутрѣнъ, оутрѣнєватн и зaоутра (оутро 295v1, оутра 274v5, оутроу 264г17, зaоутра 274v8, както и примери с вторичен р-сонант като оутрѣнн|хъ 264г19-20, оутрѣннaа 274г28, оутрѣнн'агѡ 274v4, оутрѣнєватн 272г8, оутрѣноу'жцє 237г7).

Епентетично л

В частта на четвъртия копист епентетичното л е засвидетелствано в някои именни и глаголни категории. Така напр. съществителното име зємла се изписва редовно с епентетично л (зємла 235v22, 278v23, 302г10 и др., зємлн 235v18, 288г20, 304г14 и др., зємлї 307г25, зємлѣ 245г21, 257г18, 307г1 и др., зємлж 279v9, 296г1, зємлєж 282v27), а изключенията са малко (зємла 278v28, 292v20, 297г8, 302г5, 305г21, 305v2, 306v28, зємн 284г4, 292v20, 299г13, 305г20, 305г23, 305г26, 308г1, 308г3, 308г4)²⁴⁰. Формите на притежателни прилагателни от личните имена адамъ и наковъ, образувани със суфикса -ъ < *jъ, се пишат без изключение с епентетично л: адамлѣ 248г20, 264г24, 285г26, адамлє 240v7, 291v28, адамлѣ 240v5, 240v27, 248г26, 274г9, 274v5-6, 295г19, адамла 288г18, іаковлѣ 245v20, 302г18, іаковлѣ 246г25, іаковлю 245v19, іаковл 275v15; вж. и прилагателното довлѣ 288v24.

Употребата на епентетично л след лабиали в отглаголни съществителни също е редовна: в'ѣзлюбєннѣ 238v24, 238v25, глоу'мєннѣ 259г9, Дївєннѣ 252'г22, законпрѣст'жплєннѣ 261v29, законпрѣст'жплєннѣмъ 239г17, нз'бавєлннѣ 274v12-13, 274v14, 243г14, нс'правєннѣ 292г11, прѣст'влєннѣ 253v1, прѣст'ж|плєннѣ 263г29-30, прѣст'жплєннѣ 256г14, прѣст'ж|плєннѣмъ 240v10-11, 248v20-21, 249г1, 249г6, 259г20, св'ѣто'павєннѣ 252'v30-31, павєннѣмъ 281v20 и др.

Епентетично л присъства и в различни форми (лични и нелични) на глаголи от IV спрежение.

²³⁹ След ѣ веднъж се среща ю (ногѡу твоєю 267v14), но вж. и в'ѣ ѡчнѣ нашєоу 252г9.

²⁴⁰ Срв. зємла (30 пъти) : зємa (7 пъти); зємлн (35 пъти), зємлї (1 пъти) : зємн (9 пъти); зємлѣ (10 пъти) : зємлѣ (0 пъти).

Сегашно време, 1л., ед.ч.

нзбавла сλ 264v14, нсправла 263r16, крѣпла сλ 256r11, 303r1, протнѣжпоставла 255r30, оуподобла сλ 295r24 и др.

Минало деятелно I причастие

прѣстжплъ 287r15, съставлъ 236r1, поставлъ 275r27, оуднвлъ сλ 288r11 и др.

Минало страдателно причастие

възлюбленнѣ 237r23, нзбавленн бѣхѣ²⁴¹ 270r20, да не ѡставленъ бждж 252^v9, потопленн бжджтѣ 292v13-14, съставленн бѣшж 246v30 и др.

Също както при първия копист случаите с епентетично л преобладават и при четвъртия преписвач, но, макар много по-рядко, се засвидетелстват и форми без епентетично л: в отглаголни съществителни (блвѣнїѣ 273v28, 277v20, 280v8, блвѣнїа 240r10, 292v4, блвѣнїоу 240r9, 274r1, блвѣннїмъ), в окончанието за 1л., ед.ч., сег.вр. при глаголи от IV спрежение (блва 299r2, 299r4, нсправла сλ 252^r20), в мин.страд.прич. на глаголи от IV спрежение (блвѣнъ 252^r26, 252^v1, 252^v25, 252^v27, 270r10, 296r21, блвѣно 244v29, 244v30, 245r2, блвѣнн 247v23, блвѣнн сж 236r14, 247v25-26, блвѣнн бѣшж 273r12, възълюбленнїмъ 272r15-16) и др. Отново при лексемите с корен слов- (богословѣннїе, благословѣнъ) се забелязва последователно изписване без епентетично л.

Употреба на з и ѕ

Копистът употребява два знака за буква *дзяло*: **з** и **ѕ**. Графемата **ѕ** е засвидетелствана само 3 пъти и има единствено числена стойност: рѕї 249v25, рлѕ 283r28 и рѕнѕ 303r18. За означаване на африката *dz* се използва графемата **з** (124 употреби), като преписвачът последователно различава **з** и африката **ѕ**, който изписва на етимологично място, напр. ѕѣло 236r9, ѕвѣзды 281v9, княѕн 253v23, лѕн 275v24, стъѕн 290v10, вѣздвижаж 245r23, растръѕа 249v11, подвнжааше сλ 238v11, двнжааше 266r21, проѕабе 304r20, мноѕн 242r19, поможн 259r17, оубожн 244v3, нозѣ 241v8, пржн 240v12, нехждоѕн 252r5. Примерите за замяна на **з** със **ѕ** са единични: Ѡвръѕѣте 251v15, рлзвръѕн 253r24. Африкатът, макар и рядко, може да се срещне и вместо етимологично **з**, напр. ѕвакъ 310r1, ѕнждж²⁴¹ 303r27, съѕїждетѣ 271v24, ѕвѣрне 270r13, ѕнждемъ 268r21, съѕнжджтѣ сλ 288v5, ѕвѣрнї 307r28, ѕнждж|цен 252^r1-2.

Употреба на ижица

Четвъртият копист изписва ижицата само като **ѳ**. Тя се употребява в чужди думи и лигатури. В чужди думи знакът за ижица предава:

– дифтонга *eu* в лексемите *εὐαγγέλιον*, *εὐαγγελικός*, *Еѡ* и *του Λευί* – *ѣгалїѣ* 237v25, *ѣгалскжж* 263r1, *ѣга* 248v12, *леѳгнїнъ* 280v2

– буквите *υ*, *ι*, *η* и *ο* в лексемите *μύρον*, *ὕποστασις*, *τύμπανον*, *κύμβαλον*, *Βαβυλών*, *Βαβυλώνιος*, *Αἴγυπτος* и производните *й*, *киѡтос*, *Кηдър*, *топáцион*, срв. съответно *мѳромъ* 277v7, *ѳпостасъ* 288r19, *тѳмпанѣ* 308v8, *кѳмвалъ*

²⁴¹ Вм. *ѕнжджн* (*οἰκοδομῶν*).

Само ижица (ϣ) съответства и на гръцката буква υ²⁴⁶.

На гръцкия омикрон съответства буквата ο: ἀκρότομος – ἀκροτοма 246r28, ἀκροτομῆς 246v1, 246v2; κρόταφος – κροтафῆν (!) 275v14 и др., единични са случаите с ο (φιλόσοφος – фїлосοφῆς 260r23). За разлика от първия писач, при предаването на хидронима Ἰορδάνης и в трите регистрирани примера четвъртият копист не отбелязва преглас на ο в ε: ὁ Ἰορδάνης – Ἰϊώρданῆς 246r1, Ἰϊώρданῆς 246r2, Ἰϊώρданε 246r12.

Той предава гръцката буква ω само с ο²⁴⁷: Ἀαρών – ἀаронῆς 247r30; Ἀβεσσαλώμ – ἀβεσαломῆς 294r17; Ἀερμών – ἀерῆмонῆς 277v16; Ἰακώβ – ἰяковῆς 246r26; τοῦ Ἰακώβ – ἰяковлю 245v19; Σαλωμών – соломонῆς 271v28; Μωάβ – моавῆς 237v21 и др. Два пъти ω се предава с широко ο: ἰяκὸβλῆς 302r18 и Μὸαβῆς 237v18. Само в едно име гръцката омега ω се изписва с ω: Ὠγα – ѡга 279v3, ѡгῆς 279v5, ѡга 282v22, вероятно защото книжовникът спазва правилото ω да се пише в началото на думата²⁴⁸.

Гръцкият диграф ου се предава с оу: Ἰδουμαία – ѝдоумяеж 237v22, Σαούλ – саоуломῆς 293v12 и др. Единственото изключение с рефлекс ο е в прил. [τῆς] Ἰερουσαλήμ: ἡἱεροςалиμῆς 284r18-19.

Дифтонгът αι се предава в съответствие с изговора му през византийската епоха – αι > е: Οἱ δαίμονες – Демонн 258v5; τῶν δαιμόνων – демонῆскож 297r26; Ἀγγαίου – аггеоу 301v11; Ἀμορραίους – амореж 279v1; τῶν Ἀμορραίων – аморренска 282v17; τῶν Ἑβραίων – евренскѣнхъ 289r27; τὴν Ἰδουμαίαν – ѝдоумяеж 237v22; Ἰουδαίους – ѝудеѣхъ 280r14 и др., с изключение на ἔλαιον – ѡлѣа 240v18. В името Ἐφραίμ дифтонгът е преданен с -εε-: ἐφреѣмῆς 237v12, ἐφреѣмῆς 237v14, за разлика от първия копист, който го изписва с едно -ε²⁴⁹. Както се вижда от примерите, дифтонгът αι под ударение и пред окончание редовно се предава единствено с ε, както и при първия писач.

Дифтонгът αυ в личното име Παῦλος се изписва и в двете употреби с ав (павелῆς 248v17, 284v19), докато дифтонгът ευ се отбелязва само с ижица (εϣ)²⁵⁰.

В частта на четвъртия копист двойните гласни -αα- и -εε- не се опростяват: Ἀαρών – ἀаронῆς 247r30, ἀаронῆς (!) 277v3, Γαλαάδ – галаадῆς 237v7; Χαναάν – ханаанῆς 279v3, Βηθλεέμ – вѣлѣѣма 275v22, вѣлѣѣма 275v24.

Гръцката буква θ се среща в имената Μαθίας, Ἐφρανθά, Γολγοθᾶ, Βηθλεέμ и се предава само с ѳ (маѳїѣ (!) 239r12, ἐφρανῆѳῆς 275v19, ἐφρανῆѳα 275v21, вѣлѣѣма 275v22, вѣлѣѣма 275v24, голѣаѳоу 296r17). На гръцката буква φ съответства кирилското ф: Ἐφραίμ – ἐφреѣмῆς 237v12, ἐφреѣмῆς 237v14, φιλόσοφος – фїлосοφῆς 260r23, κρόταφος – кροтофома 275v13, κροтафῆν (!) 275v14; Ἐφρανθά – ἐφρανῆѳῆς 275v19, ἐφρανῆѳα 275v21; Φαραώ – фараѡна 279r20, фараѡна 282r20.

²⁴⁶ Вж. примери по-горе на с. 100–101.

²⁴⁷ С изключение на името Σιών. Вж. на с. 97.

²⁴⁸ Вж. тук с. 97.

²⁴⁹ Вж. в Приложение № 2.

²⁵⁰ Вж. примери по-горе на с. 100.

Двойните съгласни -рр- и -сс- се опростяват: Ἀβεσσαλώμ – ἀβεσαλωμъ 294r17; τοῦ Ἰεσσαί – нѣсѣва 241v11; Μανασσῆς – манасн 237v7, мана|снѣ 237v10-11; Ἀμορραῖος – ѿморѣж 279v1; τῶν Ἀμορραίων – ѿморѣнска 279r27, ѿморѣнска 282v17 и др. Подобно на първия преписвач, и четвъртият не опростява двойните съгласни -γγ-: Ἀγγαῖος – аггеоу 301v11, аггеѡсѣ 301v14, аггеоу 303r14, агген 306r15; ἄγγελος – аггѣлы 285r3, аггѣлн 306r24; τῶν ἀγγέλων, ἀγγελικός – агг|лѣскжжъ 252v26, агг|лѣкжжъ 271r22, агг|лѣтѣн 285r4, агг|лѣкаъ 308r19, агг|лѣка 303r15; εὐαγγέλιον – ѣг|аггелнѣ 286v14, ѣг|аггелнѣ 305r22; εὐαγγελικός, τοῦ εὐαγγελίου – Ѣг|агг|лѣка 251v16. За разлика обаче от първия копист, той не опростява двойната съгласна -λλ- в името Ἑλλήν и производните му: Ἑλλήν – ѣл|л|нѣхъ 280r14-15, ѣл|л|ннѣстнѣ 260r18, ѣл|л|ннѣстнн 270r1, с едно изключение: Ἑλλήν – ѣл|л|нъ 260r14. В част от примерите в групата на удвоените съгласни -γγ- и -λλ- се вмъква паерчик: агг|ген 303r16, 304v27, агг|геоу 304v24, 306r14; агг|гелѣскаъ 278r20, Ѣл|л|ннѣскжжъ 250v11. Вмъкване на паерчик редовно се наблюдава обаче при предаване на гръцките групи съгласни, в които едната (първата) е плавна или носова – -λγ-, -λχ-, -νθ- и -ρμ-: Γολγοθᾶ – гол|гофѣ 246r17, гол|гофж 276r2, 276r5, τοῦ Γολγοθᾶ – гол|гоф|нѣ 246r5; Μελχισεδέκ – мел|хнседекъ 241v29, мел|хнседека 242r5, [тоῦ] Μελχισεδέκ – мел|хнседекоѡ 241v27; Ἐφρανθᾶ – ѣфранѣфѣ 275v19, ѣфранѣѡ 275v21; Ἀερμών – ѣер|монѣ 277v16. Към горните групи съгласни може да се добавят и -ντ-/-νδ-, които се предават с -нт-/-нд- и има вмъкване на ерова гласна: γίγας, αὐτος – г|нганѣтѣ 246r30, г|нганѣта 296v5; σκάνδαλον – сканѣдала 265v14.

В няколко случая четвъртият преписвач, подобно на първия, предава гръцките Ἰσραήλ и Ἰορδάνης с удвоено начално *и*: Ἰησῆ 245v25, Ἰησѣлѣ 278v9, Ἰηѡрданъ 246r1. В тълкуванието към Пс. 107:9а той изписва името Μανασσῆς, като следва буквално гръцката номинативна форма (мана|снѣ 237v10-11) – написанието манаснсѣ вероятно е наследено от антиграфа, доколкото подобна морфологична адаптация на гръцки имена не е характерна за XIV в. В текста на самия псалм (Пс. 107:9а) обаче Μανασσῆς се предава със славянското окончание по -ja-основа (манасн 237v7). В едно от изписванията на името агген също е имитирана номинативната форма Ἀγγαῖος – аггеѡсѣ 301v14, срв. с агг|ген 303r16 и др.

Надредни знаци

Четвъртият преписвач използва следните диакритични знаци: дасия, тежко ударение, двоен акут и двоен гравис.

Дасия

Начертанията на дасията у четвъртия копист имат различни вариации, често на един и същ лист, ред или в една дума: 235v, 237r,   303v, 303v, 236r, 236r, 294r,

о̇ у̇ 262r, о̇ 270v, о̇ у̇ 306r, н̇ 303v, а̇и̇ 303v, іа̇ 236r, ы̇ 236r, ы̇і̇х̇ 238 v, ж̇ 265v, ы̇і̇ж̇ 294r, ж̇ 303r, ы̇і̇ы̇і̇ж̇ о̇у̇ 303v. Друга специфика,

която може да се види и в приведените примери, е честото изписване на дасия-та в по-дясната част над буквата, а при букви като оу, ы, іа, е, іа, іж тя стои над втория елемент от графемата.

Четвъртият копист поставя редовно дасия над гласни²⁵¹ в следните случаи:

– в началото на думата, напр. а̇п̇л̇н̇ 268r17, а̇л̇л̇і̇о̇у̇і̇а̇ 308r18, іа̇д̇д̇щ̇е̇ 236v2, іа̇ростн̇ 269v27, і̇сповѣдані̇е̇ 237r9, і̇стїна̇ 264r30, і̇стнцѣт̇ь 306r1, і̇с̇л̇ь 308r27, і̇п̇і̇ѣ̇ство̇ 239r11, і̇ретнк̇ь 290r21, е̇фр̇е̇ѣ̇м̇ 237v14, е̇гда̇ 293r14, о̇скр̇ь̇бн̇ 236r21, о̇бл̇ѣ̇косте̇ с̇а̇ 277v11, о̇гн̇ем̇ь 305v26, о̇гра̇жд̇еноу̇ 238r3-4, о̇л̇т̇ар̇ѣ̇ 280v1, о̇у̇чн̇тел̇с̇тва̇ 235v17, о̇у̇щ̇едрн̇т̇ь 269r24, о̇у̇твр̇ь̇ж̇енн̇і̇ 309v4, ю̇га̇ 271v7, ю̇ностн̇ 298r8, ю̇нотамн̇ 307v18, ж̇гл̇ь̇н̇ 267r12, ж̇т̇р̇ов̇ж̇ 300v24, а̇дол̇ь 237v4, а̇же̇ 301r18, іа̇же̇ 243r9 и др.

– в поствокална позиция²⁵²: ра̇іа̇ 248v23, фара̇ѡна̇ 282r20, подова̇ѣ̇т̇ь 300r4, зна̇ѣ̇шн̇ 288r28, за̇н̇модавец̇ь 239r28, сло̇у̇ло̇м̇ь 293v12, сказа̇ж̇т̇ с̇а̇ 238r1, сво̇а̇ 294r13, по̇іа̇с̇ь 240r24, н̇ѣ̇но̇ѡ̇моу̇ 283r23, по̇ѣ̇т̇ь 250r17, вы̇с̇о̇ко̇е̇ 268r13, Мо̇ѣ̇ 237v8, по̇ко̇н̇ 276v21, по̇о̇у̇чатн̇ с̇а̇ 264r17, в̇ъ̇спо̇ж̇ 236v24, ц̇р̇т̇вн̇а̇ б̇н̇а̇ 285v6, о̇у̇нн̇ун̇ж̇е̇нн̇і̇а̇ 269v2-3, ж̇н̇і̇в̇е̇ 307r4, о̇упованн̇е̇ 237v20, в̇е̇ч̇ь̇стн̇і̇ 235v16, нев̇ѣ̇р̇нн̇і̇ 306r12, с̇ь̇родноу̇ 302r8, іа̇ростн̇ж̇ 298r9, с̇т̇ын̇х̇ь 278r14, о̇у̇мр̇і̇в̇ены̇ж̇ 248r6, нас̇ѣ̇л̇аш̇ 236r3, о̇ск̇л̇д̇ѣ̇т̇ь 250r30, іа̇вл̇ѣ̇т̇ь 252¹v29, над̇ѣ̇н̇те̇ с̇а̇ 301v26, пр̇ѣ̇о̇у̇кра̇ш̇ены̇ 298r11-12, в̇ь̇н̇ѣ̇жд̇оу̇ 240r15, в̇ь̇сел̇ѣ̇л̇н̇ 245v5, і̇доу̇м̇е̇а̇ 237v23, не̇ѡ̇в̇нн̇ен̇ь 255r17, ге̇ен̇ж̇ 309r13, в̇с̇ей̇ 236r10, а̇г̇ге̇о̇у̇ 301v11, пр̇і̇т̇ь̇ч̇е̇ж̇ 305v12, сказа̇о̇у̇ѣ̇т̇ь 271r6, пол̇л̇о̇у̇н̇ 254r28, м̇жд̇р̇ь̇ст̇воу̇ж̇ще̇ 238v23, м̇і̇лоу̇ж̇ 281r1, ц̇р̇ю̇емн̇ 307v8, сп̇ѣ̇ж̇н̇ 257v18, Оу̇клан̇ѣ̇ц̇я̇ж̇ же̇ с̇а̇ 270v27, н̇ѣ̇н̇ж̇а̇ 307v13, х̇ран̇л̇н̇ 267v16, о̇у̇т̇р̇ь̇н̇л̇л̇ 274v7 и др.

– над всяка буква ы независимо от позицията ѝ в думата: ды̇ханн̇і̇ 292r1, слы̇ш̇ж̇цн̇х̇ь 235v2, был̇ь 251r15, в̇ь̇зы̇де̇ 236v29, ж̇зы̇ка̇ 267r2, рас̇х̇ы̇тн̇ш̇ж̇ 239r29, за̇м̇ы̇слн̇ш̇ж̇ 247r3-4, ры̇данн̇і̇а̇ 249v8, ды̇м̇ь 297r12, кы̇ждо̇ 300r27, лы̇сте̇х̇ь 304v14, мы̇сл̇ь 304v14, в̇езакон̇ны̇лн̇ 271r2, р̇ѣ̇кы̇ 235v8, пото̇кы̇ 297r22, воды̇ 305v25, н̇мы̇ 263r7, грады̇ 289r11, горы̇ 277v14, вно̇грады̇ 236r3, скоты̇ 236r12, вы̇ 247v20, пакы̇ 294r2, ты̇ 235v30, мы̇ 248r11, ны̇ 269r24, вы̇со̇кы̇х̇ь 245r17 и др. Това правило, характерно само за четвъртия писач, се нарушава рядко²⁵³ – х̇бы̇ 236v15, с̇ны̇ 247v20, о̇у̇мр̇і̇в̇ены̇ж̇ 248r6, і̇с̇пы̇т̇і̇ 267r28, с̇ты̇ 272v24 и др.

Изписване на две последователни дасии се наблюдава най-често при три последователни гласни, като редовно се отбелязват във форми за ед. и дв.ч., ж.р. на притежателните местоимения мон, мога, моє, твон, твога, твоє и на възвратно-при-

²⁵¹ За разлика от първия, четвъртият копист редовно поставя дасия и върху оу според спазваните от него правила (оу 738 пъти, оу̇ 481 пъти; за сравнение с първия копист вж. бел. 173).

²⁵² След а, о, н, ы, ъ, е, оу, ю, ж, љ.

²⁵³ В частта на четвъртия преписвач ери с дасия (ы) се регистрира 1427 пъти, докато изписванията на ы без надредния знак са 12 пъти, като почти всички случаи са регистрирани в окончания.

246r4, 246r5, 307r18, 307r20, дѣволѣ 243r16, зѣло 260r5, 265v21, 288r9, 299r12, іакò 273r1, 282r1, 295r22, 295v20, 296v11, оубò 236v3, 238r21, 245r21, 262r26, 283v14, Ысòкъ 245r8, Ысòкынѣхъ 277v26, слò|вòмѣхъ 307r28-307v1, слòвò (14 пъти) и др. Най-често се изписва в род.-вин.п., ед.ч. на анафоричното местоимение *ѣго*, а по аналогия и във всякакво финално -го, особено често в края на реда: *ѣго*²⁵⁵, *моѣго* 237v18, 248r19, 256v5, 261v17, *твоѣго* 238r13, 253r26, 255r28, 258r27, *своѣго* 237r22, 273v25, *нашего* 278r25, *сего* 242r21, 250v24, *ѣдногò* 307v26, *вѣр̀нагò* 257r7, *створ̀шаагò* 270r23, *разоумнаагò* 281v24, *н̀дол̀скаагò* 282r16, *н̀новѣдаагò* 294r28, *с̀ждаагò* 302r17, *ѣтгò* 302v18, *тайнаагò* 305r19, *посѣпажцаагò* 305v3-4, *прѣждереѣнаагò* 292v17 и др. И в други думи широко о с тежко ударение завършва реда: *вò|гатѣства* 265r27-28, *н̀схò|жденнѣ* 268r8-9, *бл̀говò|лн* 271v28-272r1, *ѣрò|салнма* 272r6-7, *о̀умно̀|женнѣ* 285v1-2.

Двоен акут

Двоен акут е употребен само 2 пъти: *òблаунт̀* сж 240r21, *ò тайннѣхъ* 285r5.

Двоен гравис

Четвъртият копист изписва двоен гравис най-вече върху о, ѣ, ю:

– в частицата во (вò 96 пъти, вò 3 пъти) и съюзите оубò 236r28 и 'Нвò 248r5, 253v23, 253v30

– в им. и вин.п., ед.ч., м.р. на показателните местоимения тѣ и сѣ (тѣ 15 пъти, сѣ 8 пъти), за да се подчертае сричкотворността на ера

– в окончанието -ню за дат.п., ед.ч., ср.р. -jo-основи (прі́жтннѣ 236v21; м̀жвенію 239r24; лю̀бодѣаннѣ 298r16; о̀уѣеннѣ 260r27, 304r2) и род.-мест.п., дв.ч., м.р. -ї-основи (òуннѣ 252r9), по изключение във форми на анафоричното и притежателното местоимение за род.-мест.п., дв.ч., м. и ж.р. (твоѣю 261r10, 286r15, 295r9, нею 305r5, ію 278v23, моѣю 292r2), както и в отделни лексеми в начална и поствокална позиция (ю̀ності 273r19, ю̀ностн 273r26, ю̀нын 252v10, во̀ю̀лца 239v8).

Лигатури

В частта на четвъртия копист лигатурите са общо 31. Най-често срещаната лигатура е *лѣ* (12 пъти), следвана от *тѣ* (9 пъти). Четири пъти е регистрирана лигатура *лѣ*, и по 3 пъти – *тѣ*, *тї*.

Препинателни и завършителни знаци

От препинателните знаци четвъртият копист употребява средна точка и рядко запетайка. За завършителен знак се използва голяма средна точка (•), с която се отбелязва края на всеки псалм и тълкувание и с малки изключения надписите на псалмите. Последното тълкувание към последния стих на всеки псалм завършва с четириточие във формата на кръст (:·). Надписите на псалмите и останалите заглавия в частта са рамкирани със знак , поставен

²⁵⁵ В края на реда *ѣго* 71 пъти.

отляво, и знак , поставен отдясно. От f. 286г нататък първият ред на надписите на псалмите и останалите заглавия се маркира отляво със знак , който се използва до края на частта, като се изписва все по-стилизирано . А от f. 291v нататък знакът ж, поставен отдясно на надписите на псалмите, изчезва. До f. 261v текстът на псалмите и тълкуванията към тях се оформят по следния начин: отляво се отбелязва със знак , , , , а отдясно със запетайки . Първият ред на всеки псалм и тълкувание няма украсителен знак отляво, както и при първия писач. От f. 261v текстът на псалма, отново без първия ред, започва да се оформя отляво със знак , а от f. 268v така започва да се оформя и текстът на тълкуванието , пак без първия ред. Употребата на запетайките отдясно не е редовна. На f. 292v–294г и 295v–310г те липсват. На f. 291г пък е изписвана само по една запетайка.

За пояснителен знак в текста при изпусната дума или израз четвъртият писач използва четириточие във формата на кръст (:·) – срв. f. 248v24.

ОБОБЩЕНИЕ

Правописът на четвъртия писач на *Песнивеца* се откроява със следните най-важни характеристики. Книжовникът използва само буква за голям ер с изключение на няколко словоформи с малък ер. В корена на определени лексеми еровата гласна се изписва, при други лексеми се бележи с паерчик, а при трети ерът не се означава, но често слабият коренен ер се изписва по всички възможни начини в една и съща лексема. В групите рѣ, лѣ, наследени от праславянските съчетания *ŭr, *ŭl, *ŭr, *ŭl между съгласни, в които е имало първични сонанти, както и възникнали след изпадането на еровете вторични сонанти, еровата буква стои винаги след плавната р или л, много рядко вместо знак ѣ стои паерчик. В представките вѣ-, вѣз- и сѣ- слабите ерове се изписват. Сравнително последователно е маркирането на слабия ер в наставки, като това става по различни начини в различните суфикси. В наставката -ѣц- слабият ер се отбелязва с паерчик и по-рядко със знак ѣ, в наставките -ѣн- и -ѣнн- – с паерчик, но може и да липсва означение, в наставката -ѣк- отбелязването е с паерчик, в -ѣск- изписванията с ер или с паерчик са почти поравно, при суфикса -ѣств- слабата позиция се обозначава с ѣ и по-рядко с паерчик. В краесловие ерът се изписва редовно, като в някои случаи (пред енклитики) нерядко се заменя с паерчик, който може и да липсва. Нормализацията на етимологичен ѣ се ограничава в суфикси (винаги в -ѣц- и -ѣн-, никога в -ѣск-), по-рядко в окончания (за тв.п., ед.ч., м.р., дат. и мест.п., мн.ч., м. и ж.р. при имена от стари -ѣ-основи) и по изключение в корени (задължително в двѣр-, шѣд- и вѣс). Нормализация е налице и в прилагателното (нѣ)чювьстѣвьнѣ със сонантизация на съгласната в в консонантно обкръжение. Лексемите оупѣватн и оупѣваннѣ

се изписват като *оуповатн* и *оупованнѣ* в резултат на старо редуване нормална : редуцирана гласна. При *чьсть* и *льсть* и техните деривати има тенденция към запазване на коренния ер независимо от неговата фонетична позиция (силна, но и слаба). Следите от нормализиран голям ер *ъ* са много слаби и само в отделни суфикси.

Четвъртият копист използва основно два знака за носови гласни – *ж* и *љ*, но познава още четири графемии: *ѣж* (8 пъти), *ѣљ* (19 пъти), *ѣ* и *ѣ* (по веднъж). Йотувани носовки се пишат спорадично в началото на думата и след гласна. След твърди съгласни *ж* и *љ* запазват своето етимологично място. В начална и поствокална позиция преписватът си служи предимно със знака за голяма носовка и много по-рядко с малка, като се наблюдава тяхното графично смесване. Етимологична употреба на *ж* има в сег.вр., 1л., ед.ч. и 3л., мн.ч. и косвените форми на сег.деят.прич. при глаголи от III спрежение; тв.п., ед.ч., ж.р. на имената от *-ja-* и смекчени *-a-*основи и др. В други позиции е налична замяна на *ж* с *љ* (им.п., ед.ч., м.р. на сег.деят.прич. при глаголи от III спрежение; вин.п., мн.ч., м.р. на имената от *-jo-*основи; род.п., ед.ч., ж.р. на редица местоимения и др.). След затвърделите шушкави съгласни *ж* и *ш* и група *ѣ* четвъртият преписвач категорично предпочита знака за голяма носовка, както в етимологична, така и в неетимологична позиция (27 *жж* срещу 14 *жљ*, 285 *шж* срещу 15 *шљ*, 74 *ѣж* срещу 12 *ѣљ*). След африката *ѣ* разпределението на двата знака *ж* и *љ* е почти поравно (16 *ѣж* срещу 19 *ѣљ*). След *ѣ* (с едно изключение), африката *ѣ*, меките сонори *р*, *л*, *н* и смекчените лабиали *в*, *п*, *в*, *м* копистът си служи само с малка носовка. В групата от две носовки в сложни форми на прилагателни и склоняеми причастия той използва преобладаващо комбинацията *-жљ* вместо *-љљ* или *-жж*. Изписването на *вѣнѣжтр-* винаги е *вѣнѣтр-*.

Дистрибуцията на знаците за *ѣ*, *ѣ* и *ѣ* у четвъртия писач изглежда по следния начин. Копистът употребява *ѣ* на етимологично място след меките сонори *р*, *л*, *н*, след лабиалните съгласни *в*, *п*, *в*, *м*, за да означаи мекост пред гласна *ѣ*, както и след *ѣ/ѣ*, получени по втора палатализация. След шушкавите съгласни *ѣ*, *ж* и *ш* и групи *жѣ*, *ѣ* той си служи с буква *ѣ*, както и след *ѣ/ѣ*, получени по трета палатализация. Единичните изключения *ѣѣ*, *жѣ*, *ѣѣ* противоречат на правописната му практика. В начална и поствокална позиция се конкурират *ѣ* (в определени думи със славянски и чужд произход) и по-рядко *ѣ* (в *ѣвнтн*, *ѣстн*, *ѣростѣ* и техни производни и форми на анафоричното и относителното местоимение). С инцидентна поява е йотуваното *ѣ* и в поствокална позиция в краесловие и средисловие.

Копистът употребява правилно знака за ери (*ѣ*), като го изписва на етимологично място в корени, суфикси и флексии. Само в единични случаи *ѣ* и *н* се смесват след твърди съгласни (редовно в наречието *нѣнѣ*), но липсва графично смесване след шушкавите съгласни и групите *ѣ*, *жѣ*. В глаголи с начално

н- (нскатн, нтн, нгратн и техни производни), предхождани от представки на -з (възз-, нз-), се изписва ы вместо етимологично н.

За и копистът използва алографите н, ї, и і, като първите два се срещат всички части на думата, а употребата на і е ограничена в състава на цифри и в лексемите нздранль и нздранлевъ. Алографите за е са обикновено (тясно) е (ѐ), широко е (є) и йотувано е (ѣ). Широко е се пише в начална и поствокална позиция (особено в окончания на имена от -jo- и -ї-основи и в презентни форми на глаголи от III спрежение), но служи и за оформяне края на реда. В някои от тези позиции є се конкурира с ѐ и ѣ. Понякога йотувано е се регистрира в същите позиции, в които се употребява и широко е, а в други позиции ѣ се конкурира с тясното е, чиято употреба преобладава. Четвъртата ръка отбелязва о с алографите ѳ, ѱ, Ѵ и Ѷ (много рядко). Писачът си служи с ѱ най-често в началото на думата и след гласна в определени лексеми, наставки и окончания. Широкото о е засвидетелствано в различни части на думата, преобладава в началото, сравнително често се появява в род.-вин.п., ед.ч. на относително-аналфоричното местоимение иго(же) и по аналогия във всяко финално -го, а също така бележи краесловие или/и край на реда. Разпределението на алографите ѳ и Ѷ у четвъртия писач, чиято употреба е силно ограничена, изглежда по следния начин. Лигатурното ѳ се изписва във всички позиции на думата, най-често в края на реда, на първия ред или в последната дума от реда. Лигатурното Ѷ се употребява само в края на реда. След меките сонори р, л, н и палаталната шушкава съгласна ч редовно стои ю, докато след ж, ш и щ се изписва единствено знак за у. След и-знаци се предпочита ѳу и само по изключение ю. В началото на думата стоят и ѳу, и ю: винаги с начално ю- са лексемите с корени юн- и юг-, а винаги с ѳу- са наречието ѳуже, съществителното ѳутро и дериватите му. Така правописните навици на четвъртия писач по отношение на употребата на знаците за ю/ѳу са аналогични на тези при първия копист.

Четвъртият копист редовно изписва епентетично л. Рядко са примерите, в които то е изпуснато.

Знаците за буквата дзяло са два – з и з (вторият само с числена стойност). Копистът последователно различава з и з (за африкат dz) и ги изписва на етимологичните им места. Примерите за опростяване на з и замяната му със з са единични, каквито са и обратните случаи със з вместо етимологично з. Знакът за ижица, който се изписва само с ѳ, се употребява в лигатури (аѳ, лѳ) и в чужди думи, в които предава диграфа ev и буквите v, i, η, o и β. Освен с ижица липсва друго изписване на съответните чужди лексеми с изключение на два примера със съгласна в. В частта на четвъртия копист се срещат гръцките букви ѳ и ѱ. Тита има значение на цифра или се използва в думи от чужд произход на етимологично място. С пси се изписва лексемата ѱлаломъ, която има и паралелно изписване псалъмъ. Наблюденията върху изписването на гръцките заемки у

четвъртия копист са аналогични на тези при първия. Различията са в дребни детайли (напр. неопростяването на двойните съгласни -λλ- в "Ελλην – ελλινъ, предпочитанието на ĭ в чуждите думи и под.).

Системата от диакритични знаци у четвъртия преписвач включва дасия, тежко ударение, двоен акут (2 пъти) и двоен гравис, но не и обърната дасия, остро ударение, дасия с остро ударение и камора. Дасията (с различни вариации, често в дясната част над буквата, включително и над втория елемент при двукомпонентните букви) се поставя редовно в начална и поствокална позиция, както и над всяка буква ѱ независимо от позицията. Последното правило е характерно само за този копист, който следва определени правила и при изписването на две дасии (при три последователни гласни, над ери и следходна гласна и по-рядко при две последователни гласни в началото на думата и във форми на анафоричното и относителното местоимение). Всички правила за употребата на дасия се изпълняват редовно и едновременно, а изключенията са редки. Писачът използва тежко ударение, като най-често го изписва над широко и тясно *o*, а над останалите гласни – по изключение. Широко *o* с тежко ударение (ὀ) се предпочита в определени лексеми и техни производни, в частицата βὸ, във формата за род.-вин.п., ед.ч., м.р. на анафоричното местоимение ἡγο, а по аналогия и във всякакво финално -го, особено често и в края на реда. Поставя двоен гравис главно върху *o* (в частицата βῶ), ѱ (във форми на показателните местоимения τῷ, сῷ), ю (в окончанието -ню за дат.п., ед.ч., ср.р. -jo-основи и мест.п., дв.ч., м.р. -ĭ-основи).

Подобно на първия писач, препинателните знаци, с които си служи четвъртият копист, са средна точка и рядко запетайка, а завършителните знаци – голяма средна точка (бележи края на всеки псалм и тълкувание) и четириточие във формата на кръст ∴ (бележи последното тълкувание към последния стих на всеки псалм). Надписите на псалмите, останалите заглавия, текстът на псалмите и тълкуванията към тях са рамкирани със специални знаци. Най-често срещаните лигатури са αϛ, τϛ, по-рядко лигатурно се изписват αϛ, τϛ, τĭ.

V. БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ f. 92v21–25

Краткият текст на f. 92v21–25, изписан от пети копист (Цонев 1916: 11; Му-сакова (под печат), не е достатъчен, за да се открият правописни характеристики. Но в тези пет реда са отбелязани няколко надредни знака: *вѣзън* 92v24, *нѣ* 92v22, *ѣсть* 92v23 и *ѣзъ* 92v24. Двоен гравис е регистриран при всички писачи, остро ударение при първия, втория и третия, а дасия с остро ударение – при втория копист и само в няколко изключения при третия. Употребените диакритики се срещат при всички останали кописти, но не заедно наведнъж. Прави също така впечатление, че в този толкова кратък текст са използвани начесто няколко различни надредни знака, което също не е много характерно за останалите писачи.

ИЗВОДИ И ОБОБЩЕНИЯ

Четиримата преписвачи на *Песнивеца* представят няколко правописни системи, между които има съвпадения, но и различия. Детайлно могат да се проследят правописните навици на двамата основни кописти – първия и четвъртия, които преписват почти целия текст (ок. 313 листа), докато вторият и третият се включват инцидентно, общо с около 4 листа, поради което техният правопис е само един допълнителен шрих в общата картина на цялостната преписваческа практика.

По отношение на буквите за еровите гласни и четиримата книжовници използват знаците за голям и малък ер, но разпределението им е различно. В целия текст преобладава употребата на голям ер, а знак за малък ер се появява по-рядко (у първия писач) или само по изключение (у втория, третия и четвъртия писач, главно в краесловие при имена от *-ѣ*-основи и след *ѣ*). Важно обаче е уточнението, че у първия копист предпочитането на голям ер е в сила до л. 117v (в краесловие, предлози и след палатали, без *ѣ*; *ь* в средисловие след етимологично меки съгласни), след което надделява употребата на малък ер (в краесловие, включително и след етимологично меки съгласни, *ь* и *ѣ* в средисловие след палатали). Преобладаването на знака за голям ер (етимологичен или вместо *ь*) свързва *Песнивеца* с ръкописи, които Б. Цонев определя като представители на Търновската (пета) правописна школа (*Песн* е под № 6, Цонев 1905: 28)²⁵⁶. По-късно в Описа на славянските ръкописи в Българската академия той представя правописните школи, по които пишат отделните преписвачи, по следния начин: първият копист пише по V и VI правописна школа, „и то на л. 1–116 по V школа (*ѣ* и *ь* без правило, с предпочитание на *ѣ*), а от л. 117 до края – по VI школа (*ѣ* за еров звук, *ь* за еров знак)“; втори и трети копист пишат по I (етимо-

---

²⁵⁶ Сред търновските ръкописи Б. Цонев посочва *Четириевангелието на цар Йоан Александър* от 1356 г., преписите на *Манасиевата хроника* (Ватикански от 1345 г. и Московски (*Поп-Филипов сборник*) от 1348 г.) и др.

ложка) школа, а четвъртият копист пише по II правописна школа (употребява само ъ) (Цонев 1916: 11). Както отбелязва и Е. Мирчева, в Търновската школа Б. Цонев включва предевтимиев и Евтимиеви ръкописи (Мирчева 2006: 61). Сред предевтимиевите могат да се посочат *Германовият сборник* (Мирчева 2006: 68–69), *Пандектите* на Никон Черногорец (Богданова 2023: 561–563), Книга на Дванадесетте пророци (по ръкопис от РНБ F.I.461²⁵⁷, Мирчева 2006: 74), Книга на пророк Иезекиил (по ръкопис от РНБ F.I.461, Илиева 2007), Книга на пророк Исаия (по ръкопис от РНБ F.I.461, Попова 1996), с които *Песн* си кореспондира правописно. Неговите двама основни кописти изписват слабия коренен ер в определени лексеми, в други лексеми го бележат с паерчик, в трети изобщо не означават еровата гласна, а често коренната сричка в една и съща лексема изписват по всички възможни начини. Същото правило важи и за маркирането на слабия ер в наставки, който основните преписвачи отбелязват по различни начини в различните суфикси – с ер или паерчик (-ьц-, -ък-, -ьск-), с паерчик или без означение (-ьн-, -ьннк-), с ер и рядко с паерчик (-ьств-, -ьск-). Те редовно изписват слабите ерове в представките въ-, вьз-/въс- и сь-, а при вьз- и вьз-/вьс- след з има еров завършек или паерчик (такива не се откриват в няколкото преписани листа от втория и третия копист). В групи рь, ль, наследени от праславянските съчетания *ŭr, *ŭl, *ŭr, *ŭl между съгласни, в които е имало и първични сонанти, и възникнали след изпадането на еровете вторични сонанти, и четиримата пишат знак за ер след плавната р или л, много рядко паерчик. В целия текст на *Песнивеца* нормализацията на еровете се ограничава преобладаващо в суфикси и засяга предимно силния малък ер. Процесът е задължителен в наставките -ьц- и -ьн-, но не и в наставка -ьск-; нормализация ь > ѳ има и в прилагателното (нѣ)чювѣстѣвнѣ със сонантизация на съгласната в в суфикса -ьствн. Подобна активна сонантизация (вж. още в жрѣтѣвѣ, жрѣтѣвнѣ, процѣвѣ, процѣвѣтѣ, просѣвѣтѣ сѣ) е характерна за среднобългарски писмени паметници с търновско потекло²⁵⁸. В окончания нормализация ь > ѳ се наблюдава по-рядко (предимно в окончания на имена от -i-основи). Нехарактерна за правописните навици на всички кописти е нормализацията на силен ь в коренни морфемни и обикновено тя се реализира в корените шѣд-, вѣс-, двѣр-, но напр. липсва или е непоследователна в корени като лѣв-, лѣст-, чѣст-, дѣн-. Следите от нормализиран голям ер ъ са много слаби и само в отделни суфикси (-ък-, -ъв-). Именно в тези суфикси във всички преписи на *Манасиевата*

²⁵⁷ Авторите на редица по-детайлни изследвания върху езиковите и текстологическите особености на ръкопис F.I.461 „свързват преписването на кодекса през XIV век с търновска книжовна среда“, а правописните особености „отразяват все още незавършилия процес по провеждането и кодифицирането на Евтимиевите норми“ (Златанова 1998: 49). Всички изследвани до момента части на ръкопис F.I.461 „показват типичен предевтимиев ненормиран правопис“ (Илиева 2007: 86). Срв. също Попова 1996: 63; Мострова 1995: 10.

²⁵⁸ Вж. Тотоманова 2009: 9, и по-конкретно за данните за *Германовия сборник* от 1358/1359 г., *Манасиевата хроника* (Мирчева 2006: 70 и цит. лит.), *Бориловия синодик* (Божилов, Тотоманова, Билярски 2010: 56).

хроника се открива подобна нормализация, която Б. Велчева свързва с мизийските говори и разглежда като сигнал за диалектен североизточен произход на книжовника преписвач (Велчева 2004: 29). В *Песнивеца* липсва нормализация $\text{ъ} > \text{о}$ в корен. Редица от описаните явления имат паралели в предевтимиевите по правопис *Германов сборник* (Мирчева 2006: 68–71), среднобългарския превод на *Пандектите* на Никон Черногорец (Богданова 2023: 561–563), Книга на пророк Исаия (по ръкопис от РНБ F.I.461, Попова 1996: 60–61), Книга на пророк Иезекиил (по ръкопис от РНБ F.I.461, Илиева 2007: 73–76).

Всички кописи на *Песн* си служат с двете основни графемии за носовки (ж и љ), а двете основни ръце използват инцидентно и знаци за йотувани назални гласни ѡ и ѡ^{259} , вероятно попаднали от антиграфа. Изписват ги в началото на думата и/или след гласна (с едно изключение - шѡ). Пак двамата основни писачи употребяват още знака ѡ (първият 8 пъти, четвъртият веднѡж), четвъртият еднократно използва знака ѡ . След твърди съгласни във всички части на думата двете носовки ж и љ запазват етимологичните си места. В начална и поствокална позиция се употребява предимно голяма носовка и по-рядко малка, като те се смесват графично (само у първия копис се употребява предимно љ в начална и поствокална позиция). Голяма носовка се пише след затвърделите шушкави съгласни ж , ш и група ѡ , както на етимологично място, така и вместо љ . След палатала ѡ , меките сонорни р , л , н и смекчените лабиали в , п , в , м двамата основни кописи си служат само с малка носовка. Правопис шѡ , жѡ , ѡѡ , ждѡ , ѡљ , лљ , нљ , рљ е характерен и за предевтимиевия превод на *Пандектите* на Никон Черногорец, *Германовия сборник*, Ватиканския препис на *Манасиевата хроника*, *Иван-Александровия сборник*, *Бориловия синодик* и други предтърновски и търновски паметници (Богданова 2023: 563; Мирчева 2006: 72–73; Божилов, Тотоманова, Билярски 2010: 56).

В *Песнивеца* са налични всички комбинации между двете носовки ж и љ , най-често засвидетелствани в окончателните на сложните форми на прилагателните и склоняемите причастия. У първия копис с най-голяма фреквентност е съчетанието - жж (и вместо - љљ), наложено от търновските книжовници, по-рядка е комбинацията - жљ (вместо - љљ и - жж) и само по изключение се среща - љљ и веднѡж - љж . Останалите преписвачи използват преобладаващо комбинацията - жљ вместо - љљ или - жж . По отношение на това правописно правило *Песнивецът* прилича на среднобългарския превод на *Пандектите* на Никон Черногорец, *Германовия сборник*, Книга на пророк Иезекиил (по ръкопис от РНБ F.I.461) и отразява предевтимиев период (Богданова 2023: 563; Мирчева 2006: 73; Илиева 2007: 77). Назалните гласни рядко се заместват с неносови: ж с ъ и обратно љ с ѣ . В двете основни ръце изписването на вѡнѡтр - винаги е вѡнљтр -, което се определя като източнобългарска диалект-

²⁵⁹ Първи копис: ѡ х3, љ х6; четвърти копис: ѡ х19, љ х8, или общо за двамата ѡ х22, љ х14. Йотувани носовки само по изключение има и в Книга на пророк Иезекиил (по ръкопис от РНБ F.I.461, Илиева 2007: 76).

Всички преписвачи използват тясно *e* (във всички позиции на думата²⁶⁰) и широко *e*, което вторият, третият и четвъртият писач употребяват в начална и поствокална позиция. Първият копист използва само с украсителна функция като елемент от оформянето на текста за открояване края на реда и по-рядко последната дума от реда. Половината от употребите на *e* у четвъртия копист също служат за завършек на реда. Един-единствен пример с йотувано *e* (ѣ) се открива у първия писач, вероятно попаднал от антиграфа. Само четвъртият копист си служи редовно с ѣ, като то понякога се регистрира в същите позиции, в които се употребява и широко *e*, а в други позиции ѣ се конкурира с тясното *e*, чиято употреба преобладава.

Всички преписвачи отбелязват *o* с алогографите *o*, *ω*, и *o*. Четвъртият копист използва и алогографа *o* (много рядко), а вторият – веднъж и *ω*. Двата основни кописти си служат с *ω* в началото на думата и след гласна в определени случаи; всички изписват с *o* предлога *o*. Широкото *o* е засвидетелствано в различни позиции на думата, преобладава в началото у четвъртия копист, но не и у втория и третия. В първата ръка разпространението му в тази позиция е неравномерно и рядко, по изключение се среща и в поствокална позиция, тъй като най-често алогографът *o* се явява маркер за края на думата или края на реда (и втората основна ръка бележи краесловие или/и край на реда), изписва се и в определени лексеми и форми на думата. Предлогът *o*, засвидетелстван в частите на първия и четвъртия копист, се предава предимно с лигатурното *o*, с изключение на няколко примера в четвъртата ръка, изписани с *o*.

В ръкописа знаците за *u* са представени от алогографите *u*, *u* и *u*. Диграфното *u* се изписва във всички позиции в рамките на думата. У първия и четвъртия преписвач лигатурното *u* също стои във всички позиции (с малки изключения), много често маркира първия ред, последната дума от реда или края на реда. Само в краесловие се явява лигатурното *u* (в края на реда у двамата основни кописти). В целия текст на *Песнивеца* след палаталите *u*, *l*, *n*, *u* редовно стои *u* в съответствие с дистрибуцията *ul*, *ln*, *un*, *un*. След шушкатавите съгласни *g*, *h* и групите *gd*, *hd* се изписва единствено знак за *u* (липсват примери у втория и третия писач за рефлексии *u*/*u* след *g*, *h*, *gd*, само у третия и след *hd*). В двете основни ръце в началото на думата стоят и *u*, и *u*: винаги с начално *u*- са корените *un*- и *un*-, а с *u*- са *u*жѣ, *u*тро и дериватите му. У четвъртия копист след *u*-знаци се предпочита *u* и само по изключение *u* (вж. аналогични изписвания в предевтимиевия превод на *Пандектите* на Никон Черногорец, Богданова 2023: 564).

При трима от четиримата кописти (първи, втори и четвърти) примерите с епентетично *l* преобладават²⁶¹. То е добре засвидетелствано най-вече у първия и четвъртия преписвач в отглаголни съществителни, притежателни прилагателни (*аддмль*, *наковль*), лични (1л., ед.ч., сег.вр.) и нелични форми (мин.деят.

²⁶⁰ При втория и третия писач тясно *e* не е засвидетелствано в началото на думата.

²⁶¹ У третия писач е наличен само един пример, и то без епентетично *l*.

прич., мин.страд. прич.) на глаголите от IV спрежение и във формите на съществителното име *зѣмла*.

За африката *dz* първият преписвач използва три знака – *z*, *s* и *z* (така и в *Германовия сборник*, Мирчева 2006: 75–76), четвъртият – *z* и *s* (така и в *Манасиевата хроника*, Мирчева 2006: 76). Знаците *s* и *z* са само с числена стойност (веднъж със *s* първият копист пише *Сѣло*). И двамата основни книжовници последователно различават *z* и *z* и ги изписват на етимологично място. Примерите за замяна на *z* със *z* и обратен са единични. За африката *dz* третият копист използва само *z*, у втория липсват *z* и *z*, но трябва да се има предвид малкият обем преписан от тях текст.

Всички кописи (без третия, вероятно поради малкия обем текст) си служат и със знака за ижица и гръцката буква тита, първият използва и кси (като числена стойност и в името *алѣксандрѣ*), а четвъртият – и пси (за *џаломѣ*, която има и паралелно изписване *псалѣмѣ*). Знакът за ижица (като *ϣ* и *ν* в първата ръка, *ϣ* в четвъртата, *ν* във втората) се употребява в лигатури (*αϣ*, *αν*) и в чужди думи за предаване на гръцките дифтонги *ευ*, *αυ*, *ου* и *οι*, буквите *ι*, *η*, *ο* и *β*. У първия копист има и алтернативни форми (с *в* за *ευ*, *αυ* и *β*, с *н* за *υ*; у четвъртия – само с *в*), като формите с ижица преобладават, но личи неустановеност на правописните правила. Тита се употребява като числена стойност и в думи с чужд произход, понякога стои вместо кирилско *т* за предаване на гр. *τ* в първата ръка.

Системата от диакритични знаци на *Песн* включва дасия, двоен гравис, остро ударение (рядко у първия писач, липсва у четвъртия), двоен акут (рядко у първия писач, липсва у третия), тежко ударение (у четвъртия и втория писач), дасия с остро ударение (у втория и третия писач), обърнатата дасия (само у втория). В частта на първата ръка по-широк набор от надредни знаци е представен в повредените първи листове (1r–14v), добавени от по-късната ръка: остро ударение, тежко ударение (обикновено върху корен), двоен гравис, камора. Дасия (често в различни варианти) се поставя над гласни в началото на думата и в поствокална позиция, съюзите *а*, *н*, предлога *ω*. Четвъртият копист изписва дасия над всяка буква *ы* независимо от позицията и това правило е характерно само за него. Той следва определени правила и при изписването на две дасии. Обърнатата дасия, типична за втората ръка, се употребява само в началото на думата. Тежкото ударение най-често се изписва над широко (*ò*) и тясно *ο*, в *ò* в чужди думи, а над останалите гласни – по-рядко. Двойният гравис преобладаващо стои над гласни, предимно едносрични думи.

Лигатури са засвидетелствани в двете основни ръце, само една лигатура е регистрирана у третия писач, вероятно заради малкия обем текст. Най-често срещаните са лигатурни написания са *αϣ*, *тв*, *тн*, по-рядко *αν*, *тѣ*, *рѣ*, *тї*. Препинателните знаци, с които си служат преписвачите на *Песнивеца*, са средна точка и рядко запетайка, а завършителните знаци – голяма средна точка (бележи края на всеки псалм и тълкувание) и четириточие във формата на кръст ∴ (бележи края на всеки псалм, тълкуванието, последното тълкувание към по-

следния стих на всеки псалм). Надписите на псалмите и останалите заглавия са рамкирани със специални знаци.

Съпоставителното проучване на правописа на четиримата кописи на *Песн* дава възможност да се открият и систематизират следваните от тях общи правила, но и различията в правописните типове.

Общо за **четиримата кописи** е редовното изписване на голям ер за отбелязване на първичните и вторичните сонанти и на буква за голяма носовка след шушкавите съгласни ж, ш и група ц. И четиримата употребяват **ѣ** и **ы** на етимологично място, а с йотувано *a* се изписва началото на определени лексеми и техните производни (вж. по-горе), както и наречието/съюза **ѣко** и относителното местоимение **ѣжѣ**.

За **двамата основни преписвачи** – първи и четвърти, само ще се отбележат общите правописни особености²⁶², по-подробно представени по-горе в обобщението. Общи са: разнообразното отразяване на слабия коренен ер; запазването на слабия ер в наставки и в префикса **въз-** (с добавяне на неетимологичен еров завършек или паерчик винаги у първия копис, нерядко у четвъртия); правописната система **шж, жж, цж, ѣж**; спорадичната употреба на графемите **ѣ, ѣ** и **ѣ** извън двата основни знака **ж** и **ѣ** за носови гласни; изписването само на **ѣ** след **ч** и африката **з**, само на **ѣ** и **ѣ** след меките сонори **р, л, н** и смекчените лабиали **в, п, в, м**; изписване на **ѣ** след **ц/з**, получени по втора палатализация и на **ѣ** след **ц/з**, получени по трета палатализация. След вокал и двамата употребяват **ѣ** в конкуренция с **ѣ**, а в префигирани глаголи с начално **н**, след представки на **-з-**, изписват **ы** вместо етимологично **н**. Сходна е и употребата на алографите **ѣ, ѣ** и **ѣ** за означаване на **о** и **у**. И двамата основни кописи последователно различават **з** и **з** (за африката **dz**) и ги изписват на етимологично място. Следват общото правило да поставят дасия върху гласна в началото на думата и в поствокална позиция.

Вторият, третият и четвъртият книжовник следват някои общи правописни особености, които липсват у първия: едноеров правопис с **ѣ** (с малко изключения), употреба предимно или само на **ж** в начална и поствокална позиция, употреба на **-жѣ** в групата от две носовки в сложните форми на прилагателни и причастия, изписване на широко **е** в начална и поствокална позиция и на **ѣ** след **ч**.

Почти за всеки един от четиримата кописи се открояват и **индивидуални специфики** в правописа. Така единствено за **първия** копис е характерен двуеров правопис, употреба предимно на малка носовка в начална позиция, както и по-честата ѝ употреба в поствокална позиция (особено след **н** и **ы**). Само първият копис предпочита комбинацията **-жж** в групата от две носовки в сложните форми на прилагателни и причастия. Само той след **ч** пише винаги **ѣ**, а широкото **е** използва единствено за оформяне края на реда. Единствено

---

²⁶² Някои от тези правописни особености не са засвидетелствани при втория и третия копис най-вероятно поради малкия по обем текст, който са изписали.

у **втория копист** системата от диакритични знаци е най-богата и единствено той си служи с обрнатата дасия. Специфични единствено за **четвъртия копист** правописни особености са употребата на йотувано *e* (**ѣ**) и маркирането с дасия на всяка буква **ы** независимо от позицията ѝ в думата.

Така настоящото изследване разкрива четири правописни системи, в които се съчетават общи за епохата характеристики и индивидуални правописни навици. Редица правописни правила не са прокарани последователно, показват незадължителен характер и са в процес на създаване и кодификация, което отговаря на предвтимиевия период, в който е създаден ръкописът (1337 г.). Въпреки колективната работа по изготвянето на кодекса липсва обща и цялостна концепция по отношение на правописа, а всеки един от копистите запазва и прилага в процеса на работата своята индивидуална подготовка и школовка. Това хвърля допълнителна светлина върху процеса на работа в книжовните центрове през първата половина на XIV в. и допринася за уточняването на различните типове среднобългарски правопис, и особено на тези, свързани с предвтимиевите правописни образци и с ръкописите, писани за цар Йоан Александър или поръчани от него.

СЪКРАЩЕНИЯ

аор.	аорист
Бол.	<i>Болонски псалтир</i> от XIII в., Болоня, Университетска библиотека, № 2499 (Изд. Jagić 1907; Дуйчев 1968).
Бук.	<i>Букурещки псалтир</i> от 1346 г., Букурещ, Библиотека на Румънската академия на науките, № 205 (Panaitescu 1959: 300–301).
вар.	вариант
вин.п.	винителен падеж
ГИМ, Щук.	Държавен исторически музей, сбирка на П. И. Шчукин, Москва
дат.п.	дателен падеж
дв.ч.	двойствено число
деят. залог	деятелен залог
ед.ч.	единствено число
ж.р.	женски род
изявит. накл.	изявително наклонение
им.п.	именителен падеж
КСП	класически старобългарски паметници
л.	лице
мест.п.	местен падеж
мин. деят. прич.	минало деятелно първо причастие
мн.ч.	множествено число
м. р.	мъжки род
НА-БАН	Научен архив на Българската академия на науките, София
<i>НслПс</i>	наслов на псалм
<i>Песн</i>	<i>Песнивец на цар Йоан Александър</i>

Пог.	<i>Погодинов псалтир</i> от XIII в., Санкт Петербург, Руска национална библиотека, Пог. 8 (Иванова 1981: 25–31; изд. Jagić 1907).
прич.	причастие
Пс./Пс	псалм
Псн	<i>Библейски песни</i>
Пхв	<i>Похвала на цар Йоан Александър</i>
род.п.	родителен падеж
сег.вр.	сегашно време
сег.деят.прич.	сегашно деятелно причастие
Сим	<i>Символ на вярата</i>
ср.р.	среден род
тв.п.	творителен падеж
Тлк	тълкувание
ТлкМл	Тълкувание на молитвата <i>Отче наш</i>
ТлкСим	Тълкувание на <i>Символа на вярата</i>
Хип	<i>Хипотезиси</i> на Евсевий Кесарийски

ЛИТЕРАТУРА

- Алексеев 1999   А л е к с е е в, А. А. *Текстология славянской Библии*. Санкт-Петербург, 1999 [Alekseev, A. A. *Tekstologija slavianskoj Biblii*. Sankt-Peterburg, 1999].
- Ангелов 1922   А н г е л о в, Б. *История на българската литература в примери и библиография*. Т. 2. София, 1922 [Angelov, B. *Istoria na balgarskata literatura v primeri i bibliografija*. Т. 2. Sofia, 1922].
- Архангельский 1897   А р х а н г е л ь с к и й, А. *Болгарский „песнивец“ 1337 года. „Похвала“ и отрывок псалтырного текста*. – Известия ОРЯС, 2 (1897), кн. 3, с. 786–794 [Arkhangel'skii, A. *Bolgarskii „pesnivets“ 1337 goda. „Pokhvala“ i otryvok psaltyrnogo teksta*. – *Izvestiia ORIAS*, 2 (1897), kn. 3, s. 786–794].
- Бицевска 2000   Б и ц е в с к а, К. *Правописни и фонетски особености во ракописите од Северна Македонија од XIII и XIV век*. Скопје, 2000 [Bicevska, K. *Pravopisni i fonetski osobenosti vo rakopisite od Severna Makedonija od XIII i XIV vek*. Skopje, 2000].
- Богданова 2023   Б о г д а н о в а, С. *Пандекти на Никон Черногорец. Среднобългарски превод*. София, 2023 [Bogdanova, S. *Pandekti na Nikon Chernogorets. Srednobalgarski prevod*. Sofia, 2023].
- Божилов, Тотоманова, Билярски 2010   Б о ж и л о в, И., А.-М. Т о т о м а н о в а, И. Б и л я р с к и. *Борилов синодик. Издание и превод*. София, 2010 [Bozhilov, I., A.-M. Totomanova, I. Bilyarski. *Borilov sinodik. Izdanie i prevod*. Sofia, 2010].
- Божилова 1996   Б о ж и л о в а, Р. *Любомир Милетич до Ватрослав Ягич. Писма 1896–1914 г.* Румяна Божилова – съставителство, превод от хърватски, уводна статия, обяснителни бележки. София, 1996

- [Bozhilova, R. Lyubomir Miletich do Vatroslav Yagich. Pisma 1896–1914 g. Romyana Bozhilova – sastavitelstvo, prevod ot harvatski, uvodna statia, obyasnitelni belezhki. Sofia, 1996].
- Вайан 1952 В а й а н, А. *Руководство по старославянскому языку*. Москва, 1952 [Vaian, A. Rukovodstvo po staroslavianskomu iazyku. Moskva, 1952].
- Велинова 2012 В е л и н о в а, В. *Сборниците от времето на Йоан Александър и съдбата им в балканската книжовна традиция*. – В: Beati possidentes. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на проф. дфн Боряна Христова. София, 2012, с. 276–287 [Velinova, V. Sbornitsite ot vremeto na Yoan Aleksandar i sadbata im v balkanskata knizhovna traditsia. – V: Beati possidentes. Yubileen sbornik, posveten na 60-godishninata na prof. dfn Boryana Hristova. Sofia, 2012, s. 276–287].
- Велинова 2018 В е л и н о в а, В. *Няколко палеографски бележки за кирилски ръкописи от XIV в.* – Bulgaria Mediaevalis, 9 (2018), с. 181–194 [Velinova, V. Nyakolko paleografski belezhki za kirilski rakopisi ot XIV v. – Bulgaria Mediaevalis, 9 (2018), s. 181–194].
- Велчева 1980 В е л ч е в а, Б. *Праславянски и старобългарски фонологически изменения*. София, 1980 [Velcheva, B. Praslavyanski i starobalgarski fonologicheski izmenenia. Sofia, 1980].
- Велчева 2004 В е л ч е в а, Б. *Търновският говор през XIV в.* – В: Преводите през XIV столетие на Балканите. Доклади от международната конференция, София, 26–28 юни 2003. София, 2004, с. 27–34 [Velcheva, B. Tarnovskiyat govor prez XIV v. – V: Prevodite prez XIV stoletie na Balkanite. Dokladi ot mezhdunarodnata konferentsia Sofia, 26–28 yuni 2003. Sofia, 2004, s. 27–34].
- Востоков 1842 В о с т о к о в, А. *Описание русских и славянских рукописей Румянцевского музея*. Санкт-Петербург, 1842 [Vostokov, A. Opisanie russkikh i slavianskikh rukopisei Rumiantsevskogo muzeuma. Sankt-Peterburg, 1842].
- Гагова 2010 Г а г о в а, Н. *Владетели и книги. Участието на южнославянския владетел в производството и употребата на книги през Средновековието (IX–XV в.): рецепцията на византийския модел*. София, 2010 [Gagova, N. Vladeteli i knigi. Uchastieto na yuzhnoslavyanskia vladetel v proizvodstvoto i upotrebata na knigi prez Srednovekovieto (IX–XV v.): retseptsiyata na vizantiyskia model. Sofia, 2010].
- Гезен 1884 Г е з е н, А. *История славянского перевода Символа веры*. Санкт-Петербург, 1884 [Gezen, A. Istoriia slavianskogo perevoda Simvola very. Sankt-Peterburg, 1884].
- Грамматика 1991 *Грамматика на старобългарския език*. София, 1991 [Gramatika na starobalgarskia ezik. Sofia, 1991].

- Гълъбов 1963   Г ъ л ъ б о в, Ив. *Надписите към Боянските стенописи*. София, 1963 [Galabov, Iv. *Nadpisite kam Boyanskite stenopisi*. Sofia, 1963].
- Данова (под печат)   Д а н о в а, Ц. *Песнивецът на цар Иван-Александър – правописни особености*. (Под печат.) [Danova, Ts. *Pesnivetsat na tsar Ivan-Aleksandar – pravopisni osobenosti*. (Pod pechat.)].
- Джурова 1978   Д ж у р о в а, А. *Традиционализъм на лицевите ръкописи XIV век (О рукописях, възникших во время царствования Ивана Александра 1331–1371 гг.)*. – В: *Славянские культуры и Балканы*. Т. 1. София, 1978, с. 301–313 [Dzhurova, A. *Traditsionalizm litsevykh rukopisei XIV veka (O rukopisiakh, vznikshikh vo vremia tsarstvovaniia Ivana Aleksandra 1331–1371 gg.)*. – V: *Slavianskie kul'tury i Balkany*. Т. 1. Sofia, 1978, s. 301–313].
- Джурова 1980   Д ж у р о в а, А. *Орнаментални стилове в ръкописната книга на Втората българска държава*. – В: *Славянска палеография и дипломатика*. Т. 1. София, 1980, с. 203–212 [Dzhurova, A. *Ornamentalni stilove v rakopisnata kniga na Vtorata balgarska darzhava*. – V: *Slavyanska paleografia i diplomatika*. Т. 1. Sofia, 1980, s. 203–212].
- Дикова 2024   Д и к о в а, Е. *Антропоними и интертекстуалност в Учительното евангелие на Константин Преславски*. – В: *Учительното евангелие на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX–XIII в.)*. Филологически и интердисциплинарни ракурси. Доклади от Международната научна конференция в София 25–27 април 2023 г. София, 2024, с. 133–149 [Dikova, E. *Antroponimi i intertekstualnost v Uchitelnoto evangelie na Konstantin Preslavski*. – V: *Uchitelnoto evangelie na Konstantin Preslavski i yuzhnoslavyanskite prevodi na homiletichni tekstove (IX–XIII v.)*. Filologicheski i interdistsiplinarni rakursi. Dokladi ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsia v Sofia 25–27 april 2023 g. Sofia, 2024, s. 133–149].
- Димитрова 1997   Д и м и т р о в а, М. *Някои морфологични особености на книжните гръцки и латински заемки в хърватските глаголически мисали (по материали от Нюйоркския мисал)*. – В: *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova I*. Zagreb, 1997, с. 539–547 [Dimitrova, M. *Nyakoi morfologichni osobenosti na knizhnite gratski i latinski zaemki v harvatskite glagolicheski misali (po materialy ot Nyuyorskia misal)*. – V: *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova I*. Zagreb, 1997, s. 539–547].
- Димитрова 2000   Д и м и т р о в а, М. *Форми на несклоняеми в гръцки и латински библейски имена в хърватските глаголически мисали*. – В: *Acta palaeoslavica*. Т. 1. София, с. 78–88 [Dimitrova, M. *Formi na nesklonyaemi v gratski i latinski bibleyski imena v harvatskite glagolicheski misali*. – V: *Acta palaeoslavica*. Т. 1. Sofia, s. 78–88].

- Добрев 1991 Д о б р е в, И. *Рашката писменост и българският правопис през Средновековието*. – Кирило-Методиевски студии, 8 (1989), с. 216–252 [Dobrev, I. *Rashkata pismenost i balgarskiyat pravopis prez Srednovkovieto*. – Kirilo-Methodievski studii, 8 (1989), s. 216–252].
- Дуйчев 1968 Д у й ч е в, И. *Болонски псалтир. Български книжовен паметник от XIII век*. Фототипно издание с увод и бележки. София, 1968 [Duychev, I. *Bolonski psaltir. Balgarski knzhoven pametnik ot XIII vek*. Fototipno izdanie s uvod i belezhki. Sofia, 1968].
- Заимов 1980 З а и м о в, Й. *Епентетично л в Супрасълския сборник*. – В: Проучвания върху Супрасълския сборник, старобългарски паметник от X век. Доклади и разисквания пред Първи международен симпозиум за Супрасълския сборник, 28–30 септември 1977, Шумен. Отг. ред. Й. Заимов. София, 1980, с. 170–202 [Zaimov, Y. *Epentetichno l v Suprasalskia sbornik*. – V: Prouchvania varhu Suprasalskia sbornik, starobalgarski pametnik ot X vek. Dokladi i raziskvania pred Parvi mezhdunaroden simpozium za Suprasalskia sbornik, 28–30 septemvri 1977, Shumen. Otg. red. Y. Zaimov. Sofia, 1980, s. 170–202].
- Златанова 1998 З л а т а н о в а, Р. *Книга на дванадесетте пророци с тълкования* (= Старобългарският превод на Стария завет. Под общата редакция и с въведение от Св. Николова. Т. 1). София, 1998 [Kniga na dvanadesette prorotsi s talkovaniya (= Starobalgarskiyat prevod na Staria zavet. Pod obshtata redaktsia i s vavedenie ot Sv. Nikolova. T. 1). Sofia, 1998].
- Иванова 1981 И в а н о в а, Кл. *Български, сръбски и молдо-влахийски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин*. София, 1981 [Ivanova, Kl. *Balgarski, srabski i moldo-vlahiyski rakopisi v sbirkata na M. P. Pogodin*. Sofia, 1981].
- Илиева 2007 И л и е в а, Т. *Правопис на книгата на пророк Иезекиил според ръкопис F.I.461 от XIV в. от Руската национална библиотека*. – Проглас, 16 (2007), № 2, с. 68–91 [Ilieva, T. *Pravopis na knigata na prorok Iezekiil spored rakopis F.I.461 ot XIV v. ot Ruskata natsionalna biblioteka*. – Proglas, 16 (2007), № 2, s. 68–91].
- Илиева 2009 И л и е в а, Т. *Чуждата лексика в Книгата на пророк Иезекиил по ръкопис F.I.461 от Руската национална библиотека в Санкт Петербург*. – В: Средновековието в огледалото на един филолог. Сборник в чест на Светлина Николова (= Кирило-Методиевски студии, 18). София, 2009, с. 116–135 [Ilieva, T. *Chuzhdata leksika v Knigata na prorok Iezekiil po rakopis F.I.461 ot Ruskata natsionalna biblioteka v Sankt Peterburg*. – V: Srednovkovieto v ogledaloto na edin filolog. Sbornik v chest na Svetlina Nikolova (= Kirilo-Methodievski studii, 18). Sofia, 2009, s. 116–135].
- Илиева 2010 И л и е в а, Т. *Транскрипция и правопис на думите от чужд произход в ръкопис F.I.461 от Руската национална библиотека – Санкт Петербург (върху материал от книгите Пророчество Иеремиино, Варух, Плач Иеремиин, Послание и Житие на пророк Иеремия)*. – В: *Studia Classica Serdicensia*. Т. 1. Musarum semper

- amator. Сборник с доклади от конференцията, посветена на 60-годишнината от рождението на проф. Димитър Бояджиев, София, 13–14 октомври 2009 г. Ред. М. Славова, В. Герджикова, Д. Вълчева, Н. Шаранков. София, 2010, с. 87–100 [Ilieva, T. Transkriptsia i pravopis na dumite ot chuzhdn proizvod v rakis F.I.461 ot Ruskata natsionalna biblioteka – Sankt Peterburg (varhu material ot knigite Prorochestvo Ieremiino, Varuh, Plach Ieremiin, Poslanie i Zhitie na prorok Ieremia). – V: Studia Classica Serdicensia. T. 1. Musarum semper amator. Sbornik s dokladi ot konferentsiyata, posvetena na 60-godishninata ot rozhdenieto na prof. Dimitar Boyadzhiiev, Sofia, 13–14 oktombvri 2009 g. Red. M. Slavova, V. Gerdzhikova, D. Valcheva, N. Sharankov. Sofia, 2010, s. 87–100].
- Илиева 2013а И л и е в а, Т. *Старобългарско-гръцки указател към Книгата на пророк Иезекил* (= Старобългарският превод на Стария Завет. Под общата редакция и с въведение от Св. Николова. Т. 3). София, 2013 [Ilieva, T. Starobalgarsko-gratski ukazatel kam Knigata na prorok Iezekiil (= Starobalgarskiyat prevod na Staria zavet. Pod obshtata redaktsia i s vavedenie ot Sv. Nikolova. T. 3). Sofia, 2013].
- Илиева 2013б И л и е в а, Т. *Чуждата лексика в Йоан-Екзарховия превод на De fide orthodoxa*. – Slavia, 82 (2013), № 4, с. 216–224 [Ilieva, T. Chuzhdnata leksika v Yoan-Ekzarhovia prevod na De fide orthodoxa. – Slavia, 82 (2013), № 4, s. 216–224].
- Карачорова 1989 К а р а ч о р о в а, И. *Към въпроса за Кирило-Методиевия старобългарски превод на Псалтира*. – Кирило-Методиевски студии, 6 (1989), с. 130–245 [Karachorova, I. Kam vaprosa za Kirilo-Metodievia starobalgarski prevod na Psaltira. – Kirilo-Metodievski studii, 6 (1989), s. 130–245].
- Карачорова 2005 К а р а ч о р о в а, Ив. *Към изучаването на библейските песни в славянската ръкописна традиция*. – Palaeobulgarica, 29 (2005), № 1, с. 25–43 [Karachorova, Iv. Kam izuchavaneto na bibleyskite pesni v slavyanskata rakisna traditsia. – Palaeobulgarica, 29 (2005), № 1, s. 25–43].
- Карачорова 2007 К а р а ч о р о в а, Ив. *Сложните думи в славянския превод на Псевдо-Атанасиевите тълкования към Псалтира*. – Известия на Научния център „Св. Дазий Доростолски“ към Русенския университет „А. Кънчев“, 2 (2007), с. 149–160 [Karachorova, Iv. Slozhnite dumii v slavyanskia prevod na Psevdo-Atanasievite talkovania kam Psaltira. – Izvestia na Nauchnia tsentar „Sv. Daziy Dorostolski“ kam Rusenskia universitet „A. Kanchev“, 2 (2007), s. 149–160].
- Карачорова 2011 К а р а ч о р о в а, Ив. *Из лексиката на старобългарския превод на Псевдо-Атанасиевите псалтирни тълкувания*. – В: Компютърни и интерактивни средства за исторически езиковедски изследвания. Сборник доклади от заключителната конференция. София, 2011,

- с. 77–84 [Karachorova, Iv. Iz leksikata na starobalgarskia prevod na Psevdo-Atanasievite psaltirni talkuvania. – V: Kompyutarni i interaktivni sredstva za istoricheski ezikovedski izsledvania. Sbornik dokladi ot zaklyuchitelnata konferentsia. Sofia, 2011, s. 77–84].
- Карачорова 2015 К а р а ч о р о в а, Ив. *Към изучаването на славянските библейски книги с тълкувания*. – В: Сборник доклади и материали от заключителната конференция на проект „Информатика. Граматика. Лексикография“. София, 2015, с. 171–178 [Karachorova, Iv. Kam izuchavaneto na slavyanskite bibleyski knigi s talkuvania. – V: Sbornik dokladi i materiali ot zaklyuchitelnata konferentsia na proekt „Informatika. Gramatika. Leksikografia“. Sofia, 2015, s. 171–178].
- Карачорова 2020 К а р а ч о р о в а, Ив. *Лексиката на славянския превод на Исихиевите тълкувания към Псалтира в Песнивеца на цар Иван-Александър от 1337 г.* [Karachorova, Iv. Leksikata na slavyanskia prevod na Isihievite talkuvania kam Psaltira v Pesnivetsa na tsar Ivan-Aleksandar ot 1337 g. https://ibl.bas.bg/wp-content/uploads/2020/07/-PROCEEDINGS_IBLCONF2020_vol1a.pdf].
- Карачорова (под печат) К а р а ч о р о в а, Ив. *Песнивецът на цар Иван-Александър от 1337 г. – съдържание на ръкописа, редакционна принадлежност на псалтирния текст, към изучаването на лексиката и превода на тълкуванията*. [Karachorova, Iv. Pesnivetsat na tsar Ivan-Aleksandar ot 1337 g. – sadarzhanie na rakopisa, redaktsionna принадлежност na psaltirnia tekst, kam izuchavaneto na leksikata i prevoda na talkuvaniyata].
- Кираджиев 1999 К и р а д ж и е в, С. *Енциклопедичен географски речник на България*. София, 1999 [Kiradzhiev, S. Entsiklopedichen geografski rechnik na Bulgaria. Sofia, 1999].
- Кодов 1967 К о д о в, Хр. *Слепченски сборник (Среднобългарски паметник от края на XIV в.)*. – Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ и на библиотеката на Софийския университет „Климент Охридски“. Т. 7 (13). Изследвания и материали от специални сбирки на Народната библиотека. София, 1967, с. 33–109 [Kodov, Hr. Slepchenski sbornik (Srednobalgarski pametnik ot kraia na XIV v.). – Izvestia na Narodnata biblioteka „Kiril i Metodiy“ i na bibliotekata na Sofiyskia universitet „Kliment Ohridski“. Т. 7 (13). Izsledvania i materiali ot spetsialni sbirki na Narodnata biblioteka. Sofia, 1967, s. 33–109].
- Кодов 1969 К о д о в, Хр. *Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на Българската академия на науките*. София, 1969 [Kodov, Hr. Opis na slavyanskite rakopisi v Bibliotekata na Balgarskata akademija na naukite. Sofia, 1969].
- Костова 1992 К о с т о в а, К. *Преславските текстове и проблемите на българската историческа диалектология*. – Palaeobulgarica, 16 (1992), № 3, с. 17–22 [Kostova, K. Preslavskite tekstove i problemite

- na balgarskata istoricheska dialektologia. – Palaeobulgarica, 16 (1992), № 3, s. 17–22].
- Костова 1999 К о с т о в а, К. *За някои палеографски и правописни особености на Книга Иов от ръкопис F.I.461 на Руската национална библиотека в Санкт Петербург.* – Palaeobulgarica, 23 (1999), № 3, с. 67–75 [Kostova, K. Za nyakoi paleografski i pravopisni osobenosti na Kniga Iov ot rakopis F.I.461 na Ruskata natsionalna biblioteka v Sankt Peterburg. – Palaeobulgarica, 23 (1999), № 3, s. 67–75].
- Коцева 1985 К о ц е в а, Е. *Развитие на българското кирилско писмо през XI–XV в.* – В: Славянска палеография и дипломатика. Т. 2. София, 1985, с. 23–47 [Kotseva, E. Razvitie na balgarskoto kirilsko pismo prez XI–XV v. – V: Slavyanska paleografia i diplomatika. T. 2. Sofia, 1985, s. 23–47].
- Коцева, Карачорова, Атанасов 1985 К о ц е в а, Е., И. К а р а ч о р о в а, А. А т а н а с о в. *Некоторые особенности славянских псалтырей на материале XI–XVI вв.* – Пола̀та кѣнигописѣнаѧ, 14–15 (1985), с. 25–75 [Kotseva, E., I. Karachorova, A. Atanasov. Nekotorye osobennosti slavianskikh psal'tyrej na materiale XI–XVI vv. – Polata kѣnigopisѣnaja, 14–15 (1985), p. 25–75].
- Лавров 1914 Л а в р о в, П. А. *Палеографическое обозрение кирилловского письма.* – В: Энциклопедия славянской филологии. Вып. 4, 1. Петроград, 1914 [Lavrov, P. A. Paleograficheskoe obozrenie kirillovskogo pis'ma. – V: Entsiklopediia slavianskoj filologii. Vyp. 4, 1. Petrograd, 1914].
- Лалева 2004 Л а л е в а, Т. *Севастияновият сборник в българската ръкописна традиция.* София, 2004 [Laleva, T. Sevastijanoviyat sbornik v balgarskata rakopisna traditsia. Sofia, 2004].
- Милтенов 2009а М и л т е н о в, Я. *Песнивецът на цар Йоан-Александър и глаголическата традиция.* – Кирило-Методиевски студии, 18 (2009), с. 399–405 [Miltenov, Ya. Pesnivetsat na tsar Yoan-Aleksandar i glagolicheskata traditsia. – Kirilo-Metodievski studii, 18 (2009), s. 399–405].
- Милтенов 2009б М и л т е н о в, Я. *Кирилски ръкописи с глаголически вписвания: Част първа.* – Wiener Slavistisches Jahrbuch, 55 (2009), с. 191–219 [Miltenov, Ya. Kirilski rakopisi s glagolicheski vpisvania: Chast parva. – Wiener Slavistisches Jahrbuch, 55 (2009), s. 191–219].
- Милтенов 2010 М и л т е н о в, Я. *Кирилски ръкописи с глаголически вписвания: Част втора.* – Wiener Slavistisches Jahrbuch, 56 (2010), с. 83–98 [Miltenov, Ya. Kirilski rakopisi s glagolicheski vpisvania: Chast vtora. – Wiener Slavistisches Jahrbuch, 56 (2010), s. 83–98].
- Милтенов 2013 М и л т е н о в, Я. *Глаголицата в кирилски ръкописи като текстологически маркер.* – Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne, 8 (2013), с. 39–48 [Miltenov, Ya. Glagolitsata v kirilski rakopisi kato tekstologicheski marker. – Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne, 8 (2013), s. 39–48].

- Милтенов 2021 М и л т е н о в, Я. *Свидетелства за прехода глаголица – кирилица през X–XIII в.* – В: *Шьствуюж нынѣ по слѣдоу оучителю*. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Анна-Мария Тотоманова. София, 2021, с. 35–49 [Miltenov, Ya. Svidetelstva za prehoda glagolitsa – kirilitsa prez X–XIII v. – V: *Shьstvuoj nyně po slědu uchitelyu*. Sbornik v chest na prof. d.f.n. Anna-Maria Totomanova. Sofia, 2021, s. 35–49].
- Милтенова 2002 М и л т е н о в а, А. *Тълкуванието на молитвата „Отче наш“ в старите южнославянски литератури.* – В: *Словенско средновековно наслеђе: Зборник посвећен професору Ђорђу Трифуновићу*. Београд, 2002, с. 321–331 [Miltenova, A. *Talkuvanieto na molitvata „Otche nash“ v starite yuzhnoslavyanski literaturi*. – V: *Slovensko srednjovekovno nasleđe: Zbornik posvećen profesoru Ђорђу Trifunoviću*. Beograd, 2002, s. 321–331].
- Милтенова 2005 М и л т е н о в а, А. *Тълкуванието на молитвата „Отче наш“ в Песнивеца на Иван Александър.* – В: *Acta Palaeoslavica. Vol. 2*. София, 2005, с. 83–92 [Miltenova, A. *Talkuvanieto na molitvata „Otche nash“ v Pesnivetsa na Ivan Aleksandar*. – V: *Acta Palaeoslavica. Vol. 2*. Sofia, 2005, s. 83–92].
- Мирчев 1911 М и р ч е в, Д. *Българска литература*. Второ преработено издание. Плевен, 1911 [Mirchev, D. *Balgarska literatura*. Vtoro preraboteno izdanie. Pleven, 1911].
- Мирчев 1963 М и р ч е в, К. *Историческа граматика на българския език*. София, 1963 [Mirchev, K. *Istoricheska gramatika na balgarskia ezik*. Sofia, 1963].
- Мирчева 2006 М и р ч е в а, Е. *Германов сборник от 1358/1359 г. Изследване и издание на текста*. София, 2006 [Mircheva, E. *Germanov sbornik ot 1358/1359 g. Izsledvane i izdanie na teksta*. Sofia, 2006].
- Мострова 1995 М о с т р о в а, Т. *Старобългарският превод на книгата на пророк Иеремия по преписи от XIV–XVI век.* – *Palaeobulgarica*, 19 (1995), № 2, с. 9–27 [Mostrova, T. *Starobalgarskiyat prevod na knjigata na prorok Ieremia po prepisi ot XIV–XVI vek*. – *Palaeobulgarica*, 19 (1995), № 2, s. 9–27].
- Мусакова 1998 М у с а к о в а, Е. *Композицията на Псалтира.* – В: *Медиевистика и културна антропология*. Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Д. Петканова. София, 1998, с. 349–360 [Musakova, E. *Kompozitsiyata na Psaltira*. – V: *Medievistika i kulturna antropologia*. Sbornik v chest na 40-godishnata tvorcheska deynost na prof. D. Petkanova. Sofia, 1998, s. 349–360].
- Мусакова 1999 М у с а к о в а, Е. *Песнивецът на Иван Александър от 1337 година.* – В: *Търновска книжовна школа. Т. 6. Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26–28 септември 1994 г. Велико Търново, 1999, с. 419–428* [Musakova, E. *Pesnivetsat na Ivan Aleksandar ot 1337 godina*. – V: *Tarnovska knizhovna shkola. T. 6*.

- Shesti mezhdunaroden simpozium, Veliko Tarnovo, 26–28 septemvri 1994 g. Veliko Tarnovo, 1999, s. 419–428].
- Мусакова 2002 М у с а к о в а, Е. *Кодикологически особености на Псалтира на цар Иван Александър*. – *Palaeobulgarica*, 26 (2002), № 2, с. 3–33 [Musakova, E. Kodikologicheski osobenosti na Psaltira na tsar Ivan Aleksandar. – *Palaeobulgarica*, 26 (2002), № 2, s. 3–33].
- Мусакова 2004 М у с а к о в а, Е. *Кирилски ръкописи с глаголически вписвания*. – В: *Глаголјика и хрватски глаголизам. Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog institute (Zagreb–Krk, 2–6 listopada 2002)*. Zagreb–Krk, 2004, с. 523–548 [Musakova, E. Kirilski rakopisi s glagolicheski vpisvania. – V: *Глаголјика и хрватски глаголизам. Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog institute (Zagreb–Krk, 2–6 listopada 2002)*. Zagreb–Krk, 2004, s. 523–548].
- Мусакова 2015 М у с а к о в а, Е. *Писмо и писачи в българските ръкописи до края на XVII век*. София, 2015 [Musakova, E. Pismo i pisachi v balgarskite rakopisi do kraja na XVII vek. Sofia, 2015].
- Мусакова 2021 М у с а к о в а, Е. *Песнивецът на цар Йоан Александър – хипотези за неговата история*. – *Bulgaria Medievalis*, 12 (2021), с. 33–42 [Musakova, E. Pesnivetsat na tsar Yoan Aleksandar – hipotezi za negovata istoria. – *Bulgaria Medievalis*, 12 (2021), s. 33–42].
- Мусакова (под печат) М у с а к о в а, Е. *Песнивецът на цар Йоан Александър – история, кодикология, палеография*. (Под печат.) [Musakova, E. Pesnivetsat na tsar Yoan Aleksandar – istoria, kodikologia, paleografia. (Pod pechat.)].
- Мусакова, Миклас 2017 М у с а к о в а, Е., Х. М и к л а с. *Кодикология, палеография и художествено оформление*. – В: *Четириевангелие на цар Иван Александър. Критическо издание. Съст. Таня Попова, Хайнц Миклас*. Виена, 2017, с. 609–646 [Musakova, E., H. Miklas. Kodikologia, paleografia i hudozhestveno oformlenie. – V: *Четириevangelie na tsar Ivan Aleksandar. Kriticheskio izdanie. Sast. Tanya Popova, Haynts Miklas*. Viena, 2017, s. 609–646].
- Орешков 1906 О р е ш к о в, П. *Отношенията на старобългарските паметници към епентетичното л*. София, 1906 [Oreshkov, P. Otnosheniyata na starobalgarskite pametnitsi kam epentetichnoto l. Sofia, 1906].
- Пенев 1976 П е н е в, Б. *История на новата българска литература*. Том първи. София, 1976 [Penev, B. Istoria na novata balgarska literatura. Tom parvi. Sofia, 1976].
- Погорелов 1928–1929 П о г о р е л о в, В. *Написания греческих в Кирилло-Медодиевском переводе Евангелия*. – *Slavia*, 7 (1928–1929), с. 871–884 [Pogorelov, V. Napisaniia grecheskikh v Kirillo-Mefodievskom perevode Evangeliia. – *Slavia*, 7 (1928–1929), s. 871–884].

- Попова 1996   П о п о в а, Т. *Графика и правопис на Книга на пророк Исая по ръкопис F.I.461 от XIV в.* – *Palaeobulgarica*, 20 (1996), № 2, с. 57–63 [Popova, T. Grafika i pravopis na Kniga na prorok Isay po rakopis F.I.461 ot XIV v. – *Palaeobulgarica*, 20 (1996), № 2, s. 57–63].
- Попова 1999   П о п о в а, Т. *Фонетични и правописни особености на богослужебната част на Лондонското евангелие.* – В: Търновска книжовна школа. Т. 6. Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26–28 септември 1994 г. Велико Търново, 1999, с. 255–261 [Popova, T. Fonetichni i pravopisni osobenosti na bogoslužebnata chast na Londonskoto evangelie. – V: Tarnovska knizhovna shkola. T. 6. Shesti mezhdunaroden simpozium, Veliko Tarnovo, 26–28 septemvri 1994 g. Veliko Tarnovo, 1999, s. 255–261].
- Попова 2001   П о п о в а, Т. *За някои правописни особености на два ръкописа от времето на цар Иван Александър.* – В: Традиция, приемственост, новаторство. Сборник в памет на Петър Динеков. София, 2001, с. 564–572 [Popova, T. Za nyakoi pravopisni osobenosti na dva rakopisa ot vremeto na tsar Ivan-Aleksandar. – V: Traditsia, priemstvenost, novatorstvo. Sbornik v pamet na Petar Dinekov. Sofia, 2001, s. 564–572].
- Попова 2017   П о п о в а, Т. *Богослужебен апарат: Структура, съдържание и езиково-правописни особености.* – В: Четириевангелие на цар Иван Александър. Критическо издание. Съст. Таня Попова, Хайнц Миклас. Виена, 2017, с. 743–805 [Popova, T. Bogoslužeben aparat: Struktura, sadarzhanie i ezikovo-pravopisni osobenosti. – V: Chetirievangelie na tsar Ivan Aleksandar. Kritichesko izdanie. Sast. Tanya Popova, Haynts Miklas. Viena, 2017, s. 743–805].
- Поповић 1955   П о п о в и ћ, И. *Грчко-српске лингвистичке студије III. Проблем хронологије византиских и новогрчких позајмица у српском језику.* – В: Зборник радова. Књ. 44. Византолошки институт. Књ. 3. Београд, 1955, с. 117–157 [Popović, I. Grčko-srpske lingvističke studije III. Problem hronologije vizantiskih i novogrčkih pozajmica u srpskom jeziku. – V: Zbornik radova. Knj. 44. Vizantološki institute. Knj. 3. Beograd, 1955, s. 117–157].
- Рибарова 2002   Р и б а р о в а, Зд. *Взаимоотношения литературных традиций в переводе толкований на Псалтырь.* – В: Средновековна християнска Европа: Изток и Запад. Ценности, традиции, общуване. София, 2002, с. 175–181 [Ribarova, Zd. Vzaimootnosheniia literaturnykh traditsii v perevode tolkovaniĭ na Psalmyr'. – V: Srednovekovna hristiyanska Evropa: Iztok i Zapad. Tsennosti, traditsii, obshtuvane. Sofia, 2002, s. 175–181].
- Славова 2008   С л а в о в а, Т. *Библейски преводи в България през X век.* – В: История на българската средновековна литература. София, 2008, с. 101–103 [Slavova, T. Bibleyski prevodi v Bulgaria prez X vek. – V: Istoria na bulgarskata srednovekovna literatura. Sofia, 2008, s. 101–103].

- Славова 2017 С л а в о в а, Т. *Старобългарски език*. София, 2017 [Slavova, T. Starobalgarski ezik. Sofia, 2017].
- Славова 2022 С л а в о в а, Т. *Старозаветни книги в славянската ръкописна традиция*. София, 2022 [Slavova, T. Starozavetni knigi v slavyanskata rakopisna traditsia. Sofia, 2022].
- Славова 2024 С л а в о в а, Т. *За антиграфа на Песнивеца на цар Иван Александър (НА–БАН 2; ГИМ, Шукин 3)*. – Palaeobulgarica, 48 (2024), № 2, с. 17–34 [Slavova, T. Za antigrafa na Pesnivetsa na tsar Ivan Aleksandar (NA–BAN 2; GIM, Shtukin 3). – Palaeobulgarica, 48 (2024), № 2, s. 17–34].
- Словарь XI–XVII *Словарь русского языка XI–XVII вв.* Т. 1–28. Под ред. Г. А. Богатовой. Москва, 1975–2008 [Slovar' russkogo iazyka XI–XVII vv. T. 1–28. Pod red. G. A. Bogatovoi. Moskva, 1975–2008].
- Смядовски 1980 С м я д о в с к и, С. *Собствените имена в Супрасълския сборник*. – В: Проучвания върху Супрасълския сборник, старобългарски паметник от X век. Доклади и разисквания пред Първи международен симпозиум за Супрасълския сборник, 28–30 септември 1977, Шумен. Отг. ред. Й. Заимов. София, 1980, с. 153–159 [Smyadovski, S. Sobstvenite imena v Suprasalskia sbornik. – V: Prouchvania varhu Suprasalskia sbornik, starobalgarski pametnik ot H vek. Dokladi i raziskvania pred Parvi mezhdunaroden simpozium za Suprasalskia sbornik, 28–30 septemvri 1977, Shumen. Otg. red. Y. Zaimov. Sofia, 1980, s. 153–159].
- Соболевский 1912 С о б о л е в с к и й, А. И. *Три древнерусских толкования*. – Известия отделения русского языка и словесности Академии наук, 17 (Санкт-Петербург, 1912), кн. 3, с. 82–92 [Sobolevskii, A. I. Tri drevnerusskikh tolkovaniia. – Izvestiia otdeleniia russkogo iazyka i slovesnosti Akademii nauk, 17 (Sankt-Peterburg, 1912), kn. 3, s. 82–92].
- Спасова, Данова 2018a С п а с о в а, М., Ц. Д а н о в а. *Езиковите особености на превода на Исихиевите тълкувания по преписа им в Иван-Александровия песнивец: към въпроса за времето и мястото на възникване на превода (Част първа)*. – Palaeobulgarica, 42 (2018), № 2, с. 38–60 [Spasova, M., Ts. Danova. Ezikovite osobenosti na prevoda na Isihievite talkuvania po prepisa im v Ivan-Aleksandrovia pesnivets: kam vaprosa za vremeto i myastoto na vaznikvane na prevoda (Chast parva). – Palaeobulgarica, 42 (2018), № 2, s. 38–60].
- Спасова, Данова 2018b С п а с о в а, М., Ц. Д а н о в а. *Езиковите особености на превода на Исихиевите тълкувания по преписа им в Иван-Александровия песнивец: към въпроса за времето и мястото на възникване на превода (Част втора)*. – Palaeobulgarica, 42 (2018), № 3, с. 33–70 [Spasova, M., Ts. Danova. Ezikovite osobenosti na prevoda na Isihievite talkuvania po prepisa im v Ivan-Aleksandrovia pesnivets: kam vaprosa za vremeto i myastoto na vaznikvane na prevoda (Chast vtora). – Palaeobulgarica, 42 (2018), № 3, s. 33–70].

- СР *Старобългарски речник*. Отг. ред. Д. Иванова-Мирчева. Т. 1. София, 1999; Т. 2. София, 2009 [Starobalgarski rechnik. Otg. red. D. Ivanova-Mircheva. T. 1. Sofia, 1999; T. 2. Sofia, 2009].
- Срезневский 1893–1903 С р е з н е в с к и й, И. И. *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*. Т. 1–3. Санкт-Петербург, 1893–1903 [Sreznevskii, I. I. Materialy dlia slovaria drevne-russkogo iazyka po pis'mennym pamiatnikom. T. 1–3. Sankt-Peterburg, 1893–1903].
- Стоянов 1887 С т о я н о в, В. *Български стар ръкописен паметник от XIV век*. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец, 21–22, (1887), с. 267–378 [Stoyanov, V. Balgarski star rakopisen pametnik ot XIV vek. – Periodichesko spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo v Sredets, 21–22, (1887), s. 267–378].
- Тасева 2013 Т а с е в а, Л. *Личните и географските имена в българския и сръбския превод на Стишния пролог (по материал от месец март)*. – Старобългарска литература, 47 (2013) [Светци и свети места на Балканите. Материали от международната конференция, София 14–16 юни 2012. Ч. 1. Филология. Археография. Текстология.], с. 295–312 [Taseva, L. Lichnite i geografskite imena v balgarskia i srabskia prevod na Stishnia prolog (po material ot mesets mart). – Starobalgarska literatura, 47 (2013) [Svettsi i sveti mesta na Balkanite. Materiali ot mezhdunarodnata konferentsia, Sofia 14–16 yuni 2012. Ch. 1. Filologia. Arheografia. Tekstologia.], s. 295–312].
- Теодоров-Балан 1896 Т е о д о р о в - Б а л а н, А. *Българска литература*. Кратко ръководство за средните и специални училища. Пловдив, 1896 [Teodorov-Balan, A. Balgarska literatura. Kratko rakovodstvo za srednite i spetsialni uchilishta. Plovdiv, 1896].
- Тотоманова 1996 Т о т о м а н о в а, А.-М. *За произхода на формите змя и зъмя в българския език*. – Език и литература, 51 (1996), № 3–4, с. 144–146 [Totomanova, A.-M. Za proizhoda na formite zmia i zamuva v balgarskia ezik. – Ezik i literatura, 51 (1996), № 3–4, s. 144–146].
- Тотоманова 2003а Т о т о м а н о в а, А.-М. *Езиково-правописна реформа на Патриарх Евтимий*. – В: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. Велико Търново, 2003, с. 157–158 [Totomanova, A.-M. Ezikovo-pravopisna reforma na Patriarh Evtimiy. – V: Starobalgarska literatura. Entsiklopedichen rechnik. Veliko Tarnovo, 2003, s. 157–158].
- Тотоманова 2003б Т о т о м а н о в а, А.-М. *Правопис, среднобългарски*. – В: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. Велико Търново, 2003, с. 389–390 [Totomanova, A.-M. Pravopis, srednobalgarski. – V: Starobalgarska literatura. Entsiklopedichen rechnik. Veliko Tarnovo, 2003, s. 389–390].
- Тотоманова 2008 Т о т о м а н о в а, А.-М. *Славянската версия на Хрониката на Георги Синкел*. Издание и коментар. София, 2008 [Totomanova,

- А.-М. Slavyanskata versia na Hronikata na Georgi Sinkel. Izdanie i komentar. Sofia, 2008].
- Тотоманова 2009 Т о т о м а н о в а, А.-М. *Морфологични ограничения върху изпадането на слабите ерове в представки и наставки.* – В: Историята на българския език. София, 2009, с. 9–16 [Totomanova, A.-M. Morfonologichni ograniczenia varhu izpadaneto na slabite erove v predstavki i nastavki. – V: Iz istoriyata na balgarskia ezik. Sofia, 2009, s. 9–16].
- Тотоманова 2014 Т о т о м а н о в а, А.-М. *Из българската историческа фонетика: Явления, свързани с изграждането на категорията мекост–твърдост на съгласните в българския език.* София, 2014 [Totomanova, A.-M. Iz balgarskata istoricheska fonetika: Yavlenia, svarzani s izgrazhdaneto na kategoriyata mekost–tvardost na saglasnite v balgarskia ezik. Sofia, 2014].
- Тотоманова 2018 Т о т о м а н о в а, А.-М. *Правописно-езикови особености.* – В: Тотоманова, А.-М., Д. Атанасова. Станиславов чети-миней. Т. 1. Издание на текста. София, 2018, с. 17–74 [Totomanova, A.-M. Pravopisno-ezikovi osobenosti. – V: Totomanova, A.-M., D. Atanasova. Stanislavov cheti-miney. T. 1. Izdanie na teksta. Sofia, 2018, s. 17–74].
- Тотоманова, Добрев, Икономова 1986 Т о т о м а н о в а, А.-М., И. Д о б р е в, Ж. И к о н о м о в а. *Старобългарски език за XII клас на Националната гимназия за древни езици и култури „Константин-Кирил Философ“.* София, 1986 [Totomanova A.-M., I. Dobrev, Zh. Ikonomova. Starobalgarski ezik za XII klas na Natsionalnata gimnazia za drevni ezitsi i kulturi „Konstantin-Kiril Filosofof“. Sofia, 1986].
- Турилов 2004 Т у р и л о в, А. *Новые рукописи болгарских книгописцев XIV в. Лаврентия и Грубана.* – В: Рукописная книга Древней Руси и славянских стран: от кодикологии к текстологии. Санкт-Петербург, 2004, с. 145–165 [Turilov, A. Novye rukopisi bolgarskikh knigopistsev XIV v. Lavrentiia i Grubana. – V: Rukopisnaia kniga Drevnei Rusi i slavianskikh stran: ot kodikologii k tekstologii. Sankt-Peterburg, 2004, s. 145–165].
- Фасмер 1986–1987 Ф а с м е р, М. *Этимологический словарь русского языка.* Т. 1–4. Москва, 1986–1987 [Fasmer, M. Etimologicheskii slovar' russkogo iazyuka. T. 1–4. Moskva, 1986–1987].
- Харалампиев 1990 Х а р а л а м п и е в, И. *Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски.* София, 1990 [Haralampiev, I. Ezikat i ezikovata reforma na Evtimiy Tarnovski. Sofia, 1990].
- Христова, Караджова, Икономова 1982 Х р и с т о в а, Б., Д. К а р а д ж о в а, А. И к о н о м о в а. *Български ръкописи от XI до XVIII век, запазени в България. Своден каталог.* Т. 1. София, 1982 [Hristova B., D. Karadzova, A. Ikonomova. Balgarski rakopisi ot XI do XVIII vek, zapazeni v Bulgaria. Svoden katalog. T. 1. Sofia, 1982].

- Шиваров 1986 Ш и в а р о в, Н. *Древни източни коментари на Псалтира и старобългарските им преводи*. – Годишник на Духовната академия „Св. Климент Охридски“, 28(54) за 1978/1979 (1986), с. 6–81 [Shivarov, N. *Drevni iztochni komentari na Psaltira i starobalgarskite im prevodi*. – Godishnik na Duhovната akademia „Sv. Kliment Ohridski“, 28(54) za 1978/1979 (1986), s. 6–81].
- Щепкин 1906 Щ е п к и н, В. *Болонская псалтырь*. Санкт-Петербург, 1906 [Shchepkin, V. *Bolonskaia psaltyr'*. Sankt-Peterburg, 1906].
- Цейтлин, Вечерка, Благова 1994 *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Под ред. Р. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. Москва, 1994 [Tseitlin, R., R. Vecherka, E. Blagova. *Staroslavianskii slovar' (po rukopisiam X–XI vekov)*. Pod red. R. Tseitlin, R. Vecherki, E. Blagovoi. Moskva, 1994].
- Цонев 1905 Ц о н е в, Б. *Класификация на българските книжовни паметници от най-старо време до края на XVI век*. – В: Отделен отпечатък от Годишник на Софийския университет за 1904/5 година. София, 1905 [Tsonnev, B. *Klasifikatsia na balgarskite knizhovni pametnitsi ot nay-staro vreme do kraja na XVI vek*. – V: Otdelen otpechatak ot Godishnik na Sofiyskia universitet za 1904/5 godina. Sofia, 1905].
- Цонев 1916 Ц о н е в, Б. *Славянски ръкописи в Българската академия на науките*. – Сборник на Българската академия на науките, 6 (1916), с. 3–86 [Tsonnev, B. *Slavyanski rakopisi v Balgarskata akademina na naukite*. – Sbornik na Balgarskata akademina na naukite, 6 (1916), s. 3–86].
- Цонев 1984a Ц о н е в, Б. *История на българския език*. Т. 1. София, 1984 [Tsonnev, B. *Istoria na balgarskia ezik*. Т. 1. Sofia, 1984].
- Цонев 1984b Ц о н е в, Б. *История на българския език*. Т. 2. София, 1984 [Tsonnev, B. *Istoria na balgarskia ezik*. Т. 2. Sofia, 1984].
- Цубалевска, Макаријоска 2013 Ц у б а л е в с к а, М., Л. М а к а р и ј о с к а. *Лексиката на коментарот кон Погодиновиот псалтир*. Скопје, 2013 [Cubalevska, M., L. Makarijoska. *Leksikata na komentarat kon Pogodinoviot psaltir*. Skorje, 2013].
- Чернышева 1994 Ч е р н ы ш е в а, М. *Греческие слова, способы их адаптации и функционирование в славянском переводе „Хроники Иоанна Малалы“*. – Във: В. М. Истрин. *Хроника Иоана Малалы в славянском переводе*. Репринтно издание по материалам В. М. Истрина. Подготовка издания, вступительная статья и приложения М. И. Чернышевой. Москва, 1994, с. 402–462 [Chernysheva, M. *Grecheskie slova, sposoby ikh adaptatsii i funktsionirovanie v slavianskom perevode „Khroniki Ioanna Malaly“*. – Vav: V. M. Istrin. *Khronika Ioana Malaly v slavianskom perevode*. Reprintnoe izdanie po materialam V. M. Istrina. Podgotovka izdaniia, vstupitel'naia stat'ia i prilozheniia M. I. Chernyshevoi. Moskva, 1994, s. 402–462].

- Devreesse 1970 D e v r e e s s e, R. *Les anciens commentateurs grecs des Psaumes* (= *Stude et testi*, 264). Biblioteca Apostolica Vaticana, 1970.
- Diels 1932 D i e l s, P. *Altkirchenslavische grammatik mit einer Auswahl von Texten und einem Wörterbuch. I. Teil: Grammatik*. Heidelberg, 1932.
- Dimitrova 1998 D i m i t r o v a, M. *Greek and Latin Loans in Croato-Glagolitic Missals: Archaic and Innovative Morphological Forms of Masculine Nouns*. – *Byzantinoslavica*, 59 (1998), p. 367–404.
- Dimitrova 2009 D i m i t r o v a, M. *Adaptation of Greek Feminine a-Declension Nouns Ending in -η in Medieval Slavonic Sources: The Evidence of Croato-Glagolitic Missals*. – *Slavia*, 78 (2009), № 3–4, p. 287–302.
- Dimitrova 2012 D i m i t r o v a, M. *Forms of Saints' Names in Croatian Glagolitic Sources: Tradition and Change*. – In: *In stolis repromissionis. Светци и святост в Централна и Източна Европа*. София, 2012.
- Jagić 1907 J a g i ć, V. *Гловѣньската псалтъѣрь. Psalterium bononiense. Interpretationen veterem slavicum cum aliis codicibus collatam, adnotationibus ornatam, appendicibus auctam*. Vindobonae, 1907.
- Jagić 1917 J a g i ć, V. *Supplementum Psalterii Bononiensis: Incerti auctoris explanatio Psalmorum graeca ad fidem codicum*. Vindobonae, 1917.
- Lampe 1961 L a m p e, G. W. H. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford, 1961.
- MacRobert 1998 M a c R o b e r t, C.-M. *The Textual Tradition of the Church Slavonic Psalter up to the Fifteenth Century*. – In: *The Interpretation of the Bible. The International Symposium in Slovenia*. Ljubljana–Sheffield, 1998, p. 921–942.
- Miklosich 1862–1865 M i k l o s i c h, Fr. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae, 1862–1865.
- Moussakova 2002 M o u s s a k o v a, E. *Illuminating the Byzantine and Slavonic Psalters from the Eleventh through the Fourteenth Century*. – *Annual of Medieval Studies at CEU*, 8 (2002), p. 223–248.
- Moussakova 2012 M o u s s a k o v a, E. *The Psalter of King John Alexander in its Slavonic and Byzantine Context*. – *Scripta & e-Scripta*, 10–11 (2012), p. 339–354.
- Panaitescu 1959 P a n a i t e s c u, P. *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR. I*. București, 1959.
- PG 23 M i g n e, J.-P. *Patrologia cursus completus. Seria graeca. T. 23*. Paris, 1857.
- Rahlf's 1967 R a h l f s, A. *Septuaginta. Vetus Testamentum graecum, 10. Psalmi cum Odis*. Göttingen, 1967.
- Rondeau 1982 R o n d e a u, M.-J. *Les commentaires patristiques du Psautier (IIIe–Ve siècles). Vol. 1. – Les travaux des Pères grecs et latins sur le Psautier. Recherches et bilan* (= *Orientalia christiana analecta*, 219). Roma, 1982.
- Totomanova 2006 T o t o m a n o v a, A.-M. *Morphonological Restraints on the Loss of the Week Yers in Prefixes and Suffixes*. – *Scripta & e-Scripta*, 3–4 (2006), p. 33–43.

- SJS *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae.*
T. 1–52. Praha, 1958–1996.
- Sophocles 1914 *Sophocles, E. Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B. C. 146 to A. D. 1100).* Cambridge, 1914.
- Thomson 1998 *Thomson, F. J. The Slavonic Translation of the Old Testament.* – In: *The Interpretation of the Bible. The International Symposium in Slovenia.* Ljubljana–Sheffield, 1998, p. 605–920.
- Van der Meer 2014 *Van der Meer, M. N. Syria in the Septuagint. Studies in the Natural and Geographical Context of the Septuagint.* – In: *Die Septuaginta – Text, Wirkung, Rezeption. 4 Internationale Fachtagung veranstaltet von Septuaginta Deutsch (LXX.D), Wuppertal 19.–22. Juli 2012.* Mohr Siebeck, 2014, p. 171–211.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1. УПОТРЕБА И ДИСТРИБУЦИЯ НА ИЗБРАНИ ГРАФЕМИ И АЛОГРАФИ

Таблица 1. Графемни и алогографни за гласни

Кописти	Носовки	Ерове	Буква и	Буква е	Буква о	Буква у
I	ѧ, ѡ, ѣѧ, ѣѡ, Ѧ	Ѣ, ѣ	и, ѣ, і	ѣ, ѣ	о, ѡ, о, ѡ	оу, ѡ, ѡ
II	ѧ, ѡ	Ѣ*	и, ѣ	ѣ, ѣ	о, ѡ, о, ѡ	оу, ѡ, ѡ
III	ѧ, ѡ	Ѣ*	и, ѣ	ѣ, ѣ	о, ѡ, о,	оу, ѡ, ѡ
IV	ѧ, ѡ, ѣѧ, ѣѡ, Ѧ	Ѣ	и, ѣ, і	ѣ, ѣ, ѣ	о, ѡ, о, ѡ	оу, ѡ, ѡ

Таблица 2. Дистрибуция на носовите гласни

Позиция	I копист	II копист	III копист	IV копист
Начало	ѧ*	ѧ	ѧ	ѧ*
След а	ѧ*	ѧ	ѧ	ѧ
След ѣ	ѧ*	∅	ѧ	ѧ
След ѣ	ѧ / ѧ*	∅	ѧ	ѧ
След о	ѧ*	ѧ	ѧ	ѧ
След оу	ѧ*	∅	∅	ѧ
След ы	ѧ*	ѧ	ѧ	ѧ
След н	ѧ* / ѧ	ѧ	ѧ	ѧ
След Ѣ, ѣ	ѧ	∅	∅	ѧ
След ѣ	ѧ	∅	∅	ѧ
След ж	ѧ	∅	∅	ѧ*
След щ	ѧ	ѧ	ѧ	ѧ*
След ш	ѧ	ѧ	ѧ	ѧ*
След ц	ѧ – ѧ	∅	∅	ѧ – ѧ
След з	ѧ	∅	∅	ѧ
ѧ, ѧ, ѧ, б, п, в, м	ѧ	∅	∅	ѧ
Две носовки	-ѧѧ*	-ѧѧ	-ѧѧ	-ѧѧ

* = преобладава

Таблица 3. Употреба на ижица

Кописти	Ижица
I	ѣѣ, ѡѡ, ѡѣ, ѡѣ, ѡѣ, ѡѣ, ѡѣ, ѡѣ, ѡѣ, ѡѣ
II	ѣѣ
III	∅
IV	ѣѣ, ѡѡ, ѡѣ, ѡѣ, ѡѣ, ѡѣ, ѡѣ, ѡѣ, ѡѣ, ѡѣ

** = еднократна употреба

ПРИЛОЖЕНИЕ 2. СТАРОБЪЛГАРСКО-ГРЪЦКИ ИНДЕКС С ЛЕМАТИЗАЦИЯ
НА ЛИЧНИТЕ И ГЕОГРАФСКИТЕ ИМЕНА

Индексът е съставен въз основа на пълна ексцерпция на личните и географските имена. Лематизацията следва основно принципите на старобългарските речници CP и SJS. В случаите обаче, когато има разминаване между словоформите в CP и SJS, от една страна, и в *Песн.*, от друга, лемата се изготвя в съответствие със словоформата (словоформите) в *Песн.* Ако има разнобой в изписването на словоформите в *Песн.*, се следва преобладаващата форма там и/или гръцкото съответствие. Когато словоформата в *Песн.* е грешна, лемата се възстановява според гръцката форма и се дава в квадратни скоби, вж. [нао].

Гръцката буква θ се предава винаги с т, а υ – с ижица, с изключение на дифтонга αυ, който се изписва ав.

В индекса са използвани следните съкращения и символи: *НслПс* = наслов; *Пс* = псалм; *Псн* = *Библейски песни*; *Пхв* = *Похвала на цар Йоан Александър*; *Сим* = *Символ на вярата*²⁶³; *Тлк* = тълкувание; *ТлкМл* = Тълкувание на молитвата *Отче наш*; *ТлкСим* = Тълкувание на *Символа на вярата*; *Хип* = *Хипотезиси* на Евсевий Кесарийски; Ø = липса на гръцко съответствие.

---

²⁶³ Гръцкият текст на *Символа на вярата* по Гезен 1884: 31–37.

Я**АВЕСАЛОМЪ**

Ἀβεσσαλώμ

авесалома 6г21-22 *НелПс3*, авесалома 6г22 *НелПс3*, авесалома 294г17 *НелПс142*

АВНМЕЛЕХЪ

Ἀβιμέλεχ

авимелехомъ 50г15 *НелПс33*, авимелехъ 98в19-20 *НелПс51*

АВНРОНЪ

Ἀβιρόν

авнрона 228г5 *Пс 105:17*

АВРААМЪ

Ἀβραάμ

авраамъ 25г8 *Тлк 21:5а*, авраамъ 36в5 *Тлк 26:6b*, авраамъ 88г7 *Тлк 46:10а*, авраамъ 133в8 *Тлк 68:29b*, авраамъ 159в28 *Тлк 77:12*, авраамъ 187в28-29 *Тлк 88:35а*, авраамъ 221в12 *Тлк 104:8а*, авраамъ 225в12 *Пс 104:42b*, авраамъ 225в14 *Пс 104:42b*, авраамъ 228в22-23 *Тлк 105:24b*, авраамъ 230в26 *Тлк 105:45а*

АГГЕН

Ἀγγαῖος

аггеоу 301в11 *НелПс145*, аггеоу 301в14 *НелПс145*, аггеоу 303г14 *НелПс146*, аггенъ 303г16 *НелПс146*, аггеоу 304в24 *НелПс147*, аггенъ 304в27 *НелПс147*, аггеоу 306г14 *НелПс148*, аггенъ 306г15 *НелПс148*

АДАМЪ

Ἀδάμ

адаме 6г23 *НелПс3*, адама 6г26 *НелПс3*, адамъ 6в12 *Тлк 3:4*, адамъ 13г23 *Тлк 12:2b*, адамъ 13в4 *Тлк 12:4а*, адамъ

13в21 *Тлк 12:6b*, адамъ 13в26 *Тлк 12:6с*, адама 17г8 *Тлк 17:36b*, адамъ 18в21 *Тлк 17:49*, адамъ 21в14 *Тлк 19:2а*, адама 25г23 *Тлк 21:7а*, адамъ 27г6 *Тлк 21:21а*, адамъ 31в28 *Тлк 24:7а*, адамъ 33в27 *Тлк 25:1*, адамъ 34г12 *Тлк 25:3а*, адамъ 37г8 *Тлк 26:10*, адама 37г10 *Тлк 26:10*, адамъ 38г5 *Тлк 27:2b*, адамъ 38в20 *Тлк 27:6*, адамъ 38в24 *Тлк 27:7а*, адама 42г16 *Тлк 29:10b*, адамъ 42в28 *Тлк 30:3а*, адамъ 43г2-3 *Тлк 30:3b*, адамъ 44г2 *Тлк 30:11b*, адамъ 44в12 *Тлк 30:17а*, адама 46г20-21 *Тлк 31:3b*, адамъ 46г24 *Тлк 31:4а*, адамъ 46г28 *Тлк 31:4b*, адамъ 47г8 *Тлк 31:7а*, адама 52в16 *Тлк 34:1*, адамъ 52в20 *Тлк 34:2*, адама 54г7 *Тлк 34:10b*, адамъ 55г13 *Тлк 34:18а*, адамъ 55в22 *Тлк 34:23а*, адама 62г17 *Тлк 36:25а*, адама 62г20-21 *Тлк 36:25b*, адамъ 63в3 *Тлк 37:2а*, адамъ 63в16-17 *Тлк 37:3b*, адамъ 67в18 *Тлк 38:3b*, адамъ 69в19 *Тлк 39:2b*, адама 69в23-24 *Тлк 39:3а*, адамъ 73г17 *Тлк 40:5*, адама 74г20 *Тлк 40:13а*, адамъ 74в26 *Тлк 41:3а*, адамъ 94в4-5 *Тлк 49:15b*, адамъ 101в6 *Тлк 53:4*, адамъ 106в28 *Тлк 56:2а*, адама 107г29 *Тлк 56:5а*, адама 107г30 *Тлк 56:5а*, адама 109в2 *Тлк 57:7а*, адамъ 112г30 *Тлк 58:17d*, адамъ 113г1 *Тлк 59:4b*, адамъ 114в8 *Тлк 60:3а*, адамъ 130г19 *Тлк 68:5а*, адама 130в4 *Тлк 68:6а*, адамъ 134в5 *Тлк 69:5*, адама 137в28 *Тлк 70:21b*, адамъ 178в23 *Тлк 85:1b*, адамъ 179г1 *Тлк 85:2b*, адамъ 179г4 *Тлк 85:3*, адамъ 180в4 *Тлк 85:16а*, адамъ 183г27 *Тлк 87:15b*, адама 194г5 *Тлк 90:15*, адамъ 194г10 *Тлк 90:16*, адамъ 209в24 *Тлк 101:3с*, адамоу 210г7 *Тлк 101:5а*, адамъ 210г9 *Тлк 101:5b*, адамъ 210в11 *Тлк 101:10а*, адамъ 240в10 *Тлк 108:23а*, адамъ 240в22 *Тлк 108:25а*, адама 245г24 *Тлк 112:6b*, адамъ 248в1 *Тлк 114:3b*, адамоу 248в4

Тлк 114:3с, ѿдаиѣ 248v12 Тлк 114:5а, ѿ-
даиѣ 248v20 Тлк 114:6b, ѿдаиѣ 248v23
Тлк 114:7а, ѿдама 248v25 Тлк 114:7b, ѿ-
даиѣ 248v30 Тлк 114:8b, ѿдама 252r15
Тлк 117:24а, ѿдама 259v28 Тлк 118:95а,
ѿдама 263r25 Тлк 118:135а, ѿдаиѣ
263r29 Тлк 118:136а, ѿдама 264r27 Тлк
118:150а, ѿдама 266v13 Тлк 118:176а,
ѿдаиѣ 269r11 Тлк 122:1, ѿдаиѣ 286r10
Тлк 137:7с, ѿдама 286r13 Тлк 137:8а, ѿ-
даиѣ 287r15 Тлк 138:7а, ѿдаиѣ 289v2
Тлк 138:23а

ѿЕНЪДОРЪ, вар. **ЕНЪДОРЪ**

ἸΑενδώρ

ѿЕН⁴доръ 174v28 Тлк 82:11а

◊ **ЕНЪДОРЪ**

ѿЕН⁴дорѣ 174v27 Пс 82:11а

ѿЕРЪМОНЪ

ἸΑερμών

ѿер⁴мон⁴ 277v16 Тлк 132:3а

ѿЛЕЖАНДРЪ

∅

ѿлежѿнѣра 311r13 Пхв, ѿлежѿнѣра 311r19

Пхв, ѿлежѿндра 311r30 Пхв, ѿлежѿн-
дръ 311v4 Пхв, ѿлежѿнѣръ 311v29 Пхв,
ѿлежѿнѣре 312r23 Пхв

ѿМАЛНКЪ

ἸΑμαλήκ

ѿмалнкъ 174v1 Пс 82:8а, ѿмалікомъ
174v3 Тлк 82:8а

ѿМБАКОУМЪ

ἸΑββακούμ, вар. ἸΑμβακούμ

ѿмьбакоумъ 161v22 Тлк 77:26

ѿМННАДАМЪ

ἸΑμναδάμ

ѿмннадамъ 135r16 НслПс70

ѿМОНЪ

ἸΑμμών

ѿм⁴монъ 174r30 Пс 82:8а, ѿм⁴мономъ
174v3 Тлк 82:8а

ѿНТНОХЪ

ἸΑντίοχος

ѿн⁴тн⁴хъ 2v14-15 Хит, ѿн⁴т⁴і⁴хъ 167r5
Тлк 78:1а

ѿПОЛОНЪ

ἸΑπόλλων

ѿполонн 151v8 Тлк 76:15а

ѿРАВА

ἸΑραβία

ѿра|ва 140r10-11 Тлк 71:15а

ѿРОНЪ, вар. **ѿРОНЪ**

ἸΑρών

ѿр⁴ронъ 152v7 Тлк 76:21b, ѿрона
223v17 Пс 104:26b, ѿронъ 223v18 Тлк
104:26b, ѿрономъ 223v22 Тлк 104:27а,
ѿронъ 224r3 Тлк 104:28b, ѿр⁴она 227v30
Пс 105:16b, ѿронъ 247r30 Пс 113:18а,
ѿронъ 247v14 Пс 113:20с, ѿронъ
250r21 Пс 117:3а, ѿронѣ (!) 277v3 Пс
132:2b, ѿронъ 280r26 Пс 134:19b, ѿро-
нъ 280r28 Тлк 134:19b

◊ **ѿРОНЪ**

ѿронъ 207r7 Пс 98:6а

ѿСАФЪ

ἸΑσάφ

ѿсафъ 92v18 НслПс49, ѿсафъ 140v30
НслПс72, ѿсафъ 147r1 НслПс74, ѿса-
фъ 148r26 НслПс75, ѿсафъ 150r10
НслПс76, ѿсафъ 171r2 НслПс80

ѿСЕНЪ

∅

ѿс⁴ен⁴емъ 312r27-28 Пхв, ѿс⁴ен⁴емъ 312r28
Пхв

ΔΕΥΡΥ

Ἄσσοῦρ

ΔΕΥΡΥ 174v9 *Πс 82:9a*, ΔΕΥΡΥ 174v11 *Тлк 82:9a***ΔΤΑΝΑΣΗΗ**

∅

ἀφανάση 1r2 *Χιν*, ἀφανάση 4r2 *НслΠс1***Б****ΒΕСПАСΙΑΝΥ**

Οὐεспаσιανος

ΒΕСПАСΙΑΝΥ 2v8 *Χιν***ΒΥΔΗΝΥ**

∅

βυδηνυ 311v10 *Πхв***Б****ΒΑΒΥΛΟΝΥ**

Βαβυλών

ΒΑΒΥΛΟΝΥ 165v14 *Тлк 77:61a*, ΒΑΒΥΛΟΝΥ 165v17 *Тлк 77:61b*, ΒΑΒΥΛΟΝΑ 181r9 *Πс 86:4a*, ΒΑ|ΒΥΛΟΝΥ 181r10-11 *Тлк 86:4a*, ΒΑ|ΒΥΛΟΝΑ 201r30–201v1 *НслΠс95*, ΒΑΒΥ|ΛΟΝΑ 271r10-11 *Тлк 125:1a*, ΒΑΒΥΛΟ-ΝΑ 271r15 *Тлк 125:1b*, ΒΑΒΥΛΟΝΥ 283v3 *Тлк 136:1a*, ΒΑΒΥΛΟΝΥ 283v6 *Тлк 136:1a*, ΒΑΒΥΛΟΝΥ 284v2 *Πс 136:8a***ΒΑΣΑΝΥ**

Βασάν

ΒΑΣΑΝΑ 127v24 *Πс 67:23a*, ΒΑΣΑΝΥ 127v25 *Тлк 67:23a*, ΒΑΣΑΝΥ 279v6 *Тлк 134:11b***ΒΕΛΦΕΓΟΡΥ**

Βεελφεγώρ

ΒΕΛΦΕΓΟΡΥ 229r7 *Πс 105:28a*, ΒΕΛΦΕΓΟΡΥ 229r10 *Тлк 105:28a***ΒΕΝΗΔΑΜΗΝΥ**

Βενιαμίν

ΒΕΝΗΔΑΜΗΝΥ 128r29 *Πс 67:28a*, ΒΕΝΗΔΑΜΗΝΥ 128v4 *Тлк 67:28a*, ΒΕΝΗΔΑΜΗΝΟΜΥ 169r2 *Πс 79:3a***ΒΗΡΥСАΒΕИ**

Βηρσαβεέ

ΒΗΡΥСАΒΕИ 95v21 *Πс50:2*, ΒΗΡСАΒЕЕ 95v27 *Πс50:2***ΒΗΘΛΕΕΜΥ**

Βηθλεέμ

ΒΗΦΛΕΕΜΑ 120r22 *Тлк 64:7*, ΒΗΦΛΕΕ 275v22 *Тлк 131:6a*), ΒΗΦΛΕΕΜΑ 275v24 *Тлк 131:6b***Г****ΓΑΛΑΔΔΥ**

Γαλαάδ

ΓΑΛΑΔΔΥ 113v6 *Πс 59:9a*, ΓΑΛΑΔΔΥ 113v7 *Тлк 59:9a*, ΓΑΛΑΔΔΥ 237v7 *Πс 107:9a*, ΓΑΛΑΔΔΥ 237v8 *Тлк 107:9a***ΓΕΤΥ**

Γέθ

ΓΕΤΥ 105r19 *НслΠс55*, ΓΕФΥ 105r22 *НслΠс55*, ΓΕΤΥ 105r23 *НслΠс55***ΓΟΛΗΔΔΥ**Γολιάδ, *var.* ΓολιάθΓΟΛΗΔΔΑ 18v24-25 *Тлк 17:49*, ΓΟΛΗΔΔΥ 49v12 *Тлк 32:16b*, ΓΟΛΙΑΔΟΥ 296r17 *НслΠс143*, ΓΟΛΙΑΔΑ 296v1-2 *Тлк 143:1c*, ΓΟΛΙΑΔΟΥ 310r17 *НслΠс151***ΓΟΛΓΟΘΑ**

Γολγοθᾶ

ΓΟΛΓΟФЫ 6v15 *Тлк 3:5*, ΓΟΛΓΟФА 6v16 *Тлк 3:5*, ΓΟΛΓΟФУ 16v23 *Тлк 17:34*, ΓΟΛΓΟФУ 29v27 *Тлк 23:3a*, ΓΟΛΓΟФА 29v29 *Тлк 23:3b*, ΓΟΛΓΟФУ 35r18 *Тлк 25:12a*, ΓΟΛΓ-ГОФЫ 36r28 *Тлк 26:5c*, ΓΟΛΓГОФУ 70r1 *Тлк*

39:3b, гол'гофа 77v3 Тлк 42:3b, гол'гооѣ 88r29 Тлк 47:2b, гол'гооы 114v14 Тлк 60:3b, гол'гооѣ 120r22 Тлк 64:7, гол'гооѣ 125r28 Тлк 67:5b, гол'гооѣ 125v12 Тлк 67:6c, гол'гооѣ 140r20 Тлк 71:16a, гол'гооѣ 164v26 Тлк 77:54a, гол'гооѣ 164v30 Тлк 77:54b, гол'гооѣ 180v28 Тлк 86:2a, гол'гооѣ 246r17 Тлк 113:6a, гол'гооѣ 276r2 Тлк 131:7a, гол'гооѣ 276r5 Тлк 131:7b

Д

ДАВЫДЪ

Δαυίδ

дѣдъ 4v1 НелПс2, дѣда 5r3 НелПс2, дѣндоду 2r12-13 НелПс17, дѣдъ 2r18 НелПс17, дѣда 18v24 Тлк 17:49, дѣда 19r9 Тлк 17:51b, дѣдъ 37v19 Тлк 27:1a, дѣда 39r1 Тлк 27:7c, дѣдъ 46v11 Тлк 31:5b, дѣда 56v15 НелПс35, дѣдомъ 58v11 НелПс36, дѣдъ 60r3 Тлк 36:10a, дѣдъ 95v22 НелПс50, дѣдъ 95v28 НелПс50, дѣдъ 96r3 Тлк 50:3a, дѣдъ 98v9 НелПс51, дѣдъ 98v19 НелПс51, дѣдъ 101r22 НелПс53, дѣдъ 101r25 НелПс53, дѣда 106v22 НелПс56, дѣдъ 106v25 НелПс56, дѣдъ 119v6 НелПс64, дѣдъ 161v23 Тлк 77:26, дѣда 166v8 Пс 77:70a, дѣда 166v10 Тлк 77:70a, дѣда 166v13 Тлк 77:70b, дѣдъ 178v17 НелПс85, дѣдоу 184r21 Пс 88:4b, дѣда 184r25 Тлк 88:5a, дѣда 186r29 Тлк 88:20c, дѣда 186r30 Пс 88:21a, дѣда 186v1 Тлк 88:21a, дѣда 186v3 Тлк 88:21b, дѣда 186v9 Тлк 88:22b, дѣдоу 187r27 Тлк 88:29b, дѣдоу 188r6 Пс 88:36, дѣдоу 188r7 Тлк 88:36, дѣдоу 189v10 Пс 88:50b, дѣдоу 189v11 Тлк 88:50b, дѣдъ 189v19 Тлк 88:51b, дѣда 203r28 НелПс96, дѣдъ 255r14 Тлк 118:39a, дѣдъ 274v26 Тлк 130:1a, дѣдъ 275r6 Тлк 130:2a, дѣда 275r23 Пс 131:1, дѣдъ 275r25 Тлк 131:1, дѣда 276r24

Пс 131:10a, дѣда 276r25 Тлк 131:10a, дѣдъ 283r27 НелПс 136, дѣдъ 286r19 НелПс138, дѣдъ 289v23 НелПс139, дѣдъ 291v16 НелПс140, дѣдъ 296r24 НелПс143, дѣдъ 296v1 Тлк 143:1c, дѣдъ 296v5 Тлк 143:2a, дѣда 297v18 Пс 143:10b

ДАНИИЪ

Δανιήλ

даннаъ 93r10 Тлк 49:3c

ДАТАНЪ

Δαθάν

дадана 228r4 Пс 105:17

ДОИКЪ

Δωϊκ

доикъ 98v8 НелПс51, доикъ 98v11 НелПс51

Є

ЄВЪГА

Εὐα

ев'гж 109r7 Тлк 57:5a, е'гга 248v12 Тлк 114:5a

ЄГНПЪТЪ

Αἴγυπτος

егнп'та 129r10 Пс 67:32a, егнпеть 129r12 Тлк 67:32a, егнп'та 159v22 Тлк 77:11b, егнп'тѣ 163r28 Пс 77:43a, егнп'та 164r28-29 Тлк 77:51a, егнп'тоу 164r29 Тлк 77:51a, егнп'та 164v7 Тлк 77:52a, егнпеть 164v8 Тлк 77:52a, егнп'та 169v9 Пс 79:9a, егнпеть 169v11 Тлк 79:9a, егнпеть 171v5 Тлк 80:6b, егнп'тѣ 222v17 Тлк 104:17a, егнпеть 223r19 Пс 104:23a, егнпеть 223r25 Тлк 104:23b, егнп'тѣ 223v22-23 Тлк 104:27a, егнпеть 225r7 Пс 104:38a, егнп'тѣ 226v22 Пс 105:7a, егнп'тѣ 226v25 Тлк 105:7a,

ἐγῆπτε 228r30 *Пс 105:16b*, ἐγῆπτε 228v3 *Тлк 105:22a*, ἐγῆпта 245v14 *Пс 113:1a*, ἐгῆпта 245v16 *Тлк 113:1a*, ἐгῆпте 245v17 *Тлк 113:1a*, ἐгῆпта 245v21 *Тлк 113:1b*, ἐгῆпте 279r16 *Пс 134:9a*, ἐгῆпте 279r17 *Тлк 134:9a*, ἐгῆпта 281v16 *Пс 135:10a*, Ἐгῆпте 281v17 *Тлк 135:10a*, ἐгῆпта 281v25 *Тлк 135:11a*

ΕΔΕΜЪ

Ἐδώμ

ἘДЕМЪ 284r21 *Тлк 136:7a*

ΕΖΕΚΗΑ

Ἐζεκίας

ἘЗЕКІА 314v3-4 *Псн*

ΕΛΗΣΑΒΕΤЪ

Ἐλσάβετ

ἘЛΗΣАВЕФН 19v3 *Тлк 18:3a*

ΕΝΒΔΟΡЪ ВЖ. ΔΕΝЪΔΟΡЪ

ΕΡΟΥΣΑΛΗΜЪ ВЖ. ΝΕΡΟΥΣΑΛΗΜЪ

ΕΡЪΔΑΝЪ ВЖ. НОРЪДАΝЪ

ΕΡЪΜΟΝΗΜЪ

Ἐρμωνίμ, *var.* Ἐρμωνίμ (μн.ч. от Ἐερμών, Ἐρμών)

Ἐр'моннма 76r2 *Пс 41:7b*

ΕΡЪΜΟΝЪ

Ἐρμών

Ἐр'монъ 185r28 *Пс 88:13b*, Ἐрмонна 185v2 *Тлк 88:13b*

Ἐρμωνίμ

Ἐр'монъ 76r5 *Тлк 41:7b*

ΕΤΗΟΠΗΑ

Αἰθιοπία

Ἐθнōпнā 129r14 *Пс 67:32b*, Ἐθiōпiα 181r22 *Тлк 86:4b*

ΕΤΑΜЪ¹

ἼΗθάμ

ἘΔАМЪ 145v16 *Пс 73:15b*

ΕΤΑΜЪ²

Αἰθάμ

ἘΔАМЪ 145v18 *Тлк 73:15b*, Ἐταμοῦ 181v19 *НслПс87*, ἘΔАМА 183v29 *НслПс88*

ΕΦΡΑΝΤΑ

Ἐφρανθά, *var.* Ἐφραθά

Ἐφран'фъ 275v19 *Пс 131:6a*, Ἐφран'фа 275v21 *Тлк 131:6a*

ΕΦΡΕΜЪ

Ἐφραίμ

ἘφреМъ 113v13 *Пс 59:9b*, ἘφреМъ 113v14 *Тлк 59:9b*, ἘφреМъ 166r22-23 *Тлк 77:67b*, ἘφреМомъ 169r2 *Пс 79:3a*, ἘφреѐМъ 237v12 *Пс 107:9b*, ἘφреѐМ' 237v14 *Пс 107:9b*

Ζ

ΖΑΒЪΛΟΝЪ

Ζαβουλών

Завелонъ 128v10 *Тлк 67:28c*

ΖΑΧΑΡΗΑ

Ζαχαρίας

Захаріа 265v3 *Тлк 118:164a*, Захаріа 265v3 *Тлк 118:164a*, Захарнж 284v24 *НслПс137*, Захарнi 286r19 *НслПс138*, Захарнж 286r22 *НслПс138*, Захаріа 286r22 *НслПс138*, Захарнi 301v11-12 *НслПс145*, Захаріа 301v15 *НслПс145*, Захарнi 303r14 *НслПс146*, Захаріа 303r17-18 *НслПс146*, Захарнi 304v24 *НслПс147*, Захаріа 304v26 *НслПс147*, Захарi 306r14 *НслПс148*, Захаріа 306r15 *НслПс148*

ΖΕΒΕΗ

Ζεβέε

зе|вѐа 175r2-3 *Пс 82:12*, зе|вѐi 175r5 *Тлк 82:12*

ЗНЕТЬ

Ζήβ

зѣва 175r2 *Пс* 82:12, зѣвъ 175r4 *Тлк* 82:12**ЗЛАТООУСТЪ (НОАНЪ ЗЛАТООУСТЪ)**

Ø

златооустααο 155v1 *ТлкМл***Н****НАВНИТЬ**Ἰαβεῖμ, *вар.* Ἰαβεῖνiāvīm 174v24 *Тлк* 82:10b**[нао]**

Ἰαώ

nāw 284v25 *НслПс*137 *вм.* nāw**НАРЕН**

Ἄρης

iāren 151v8 *Тлк* 76:15a**НДНТОУМЪ**Ἰδιθοῦμ, *вар.* Ἰδιθοῦνndntoumъ 67r18-19 *НслПс*38, ndntoumъ 67r19-20 *НслПсТлк*38, ndntoumъ 115r22 *НслПс*61, ndntoumъ 115r23-24 *НслПсТлк*61, ndntoumъ 150r7 *НслПс*76, ndntoumъ 150r9 *НслПсТлк*76**НДОУМЕА**

Ἰδοῦμαῖα

ndoumea 98v13 *НслПс*51, ndoumeъ 113v26 *Пс* 59:10b, ndoumea 113v27 *Тлк* 59:10b, ndoumeъ 114r7 *Пс* 59:11b, ndoumea 114r10 *Тлк* 59:11b, ndoume-a 116v27 *НслПс*62, idoumea 174r26 *Тлк* 82:7, ndoumeъ 237v22 *Пс* 107:10b, ndoumea 237v23 *Тлк* 107:10b, ndoumeъ 238r7 *Пс* 107:11b, ndoumea 238r9 *Тлк* 107:11b**НЕЗЕКНИЛЬ**

Ἰεζεκιήλ

nezekniю 119v3 *НслПс*64**НЕРЕМНТА**

Ἰερεμίας

neremnta 83r16 *Тлк* 44:7b, neremnt 119v3 *НслПс*64**НЕРОУСАЛНИТЬ, вар. ероусалнисть, ероу-салнисть**

Ἰερουσαλήμ

neruma 45v2 *Тлк* 30:22, nerumъ 85r1 *Тлк* 44:16b, neruma 86r7 *Тлк* 45:5a, neruma 86r14 *Тлк* 45:6a, nerumъ 88r29 *Тлк* 47:2b, nerumъ 88v16 *Тлк* 47:3c, neruma 89r28 *Тлк* 47:9b, neruma 98r20 *Тлк* 50:20a, nerumъ 103r17 *Тлк* 54:10b, neruma 103r24 *Тлк* 54:11b, neruma 110v11 *Тлк* 58:3b, neruma 114r5 *Тлк* 59:11a, nerumъ 119v14 *Пс* 64:2b, neruma 125r27 *Тлк* 67:5b, nerumъ 128v20 *Пс* 67:30, neruma 128v22 *Тлк* 67:30, nerumъ 128v23 *Тлк* 67:30, neruma 129r25 *Тлк* 67:34a, nerumъ 142v30 *Тлк* 72:20b, neruma 167r10 *Тлк* 78:1c, neruma 167r23 *Пс* 78:3, neruma 167v6 *Тлк* 78:4b, nerumou 167v14 *Тлк* 78:5b, nerumъ 181r5 *Тлк* 86:3, nerumъ 212r7 *Пс* 101:22b, nerumъ 212r8 *Тлк* 101:22b, neruma 231v29 *Тлк* 106:4b, nerumъ 268r21 *Пс* 121:3a

◇ ероусалнисть

erumъ 92v29 *Тлк* 49:1b, erumъ 119v15 *Тлк* 64:2b, erumъ 165v13 *Тлк* 77:61a, erumou 165v25 *Тлк* 77:63a

◇ ероусалнисть

eruma 238r3 *Тлк* 107:11a, eruma 238r5 *Тлк* 107:11a, erume 249v20 *Пс* 115:9b, erumъ 268r19 *Пс* 121:2, eruma 268r22 *Тлк* 121:3a, erumъ 268r27 *Тлк* 121:3b, erumъ 268v4 *Тлк* 121:4a, erumou 268v13 *Пс* 121:6a, erumъ 269r3 *Тлк* 121:8b, erumou 269r6 *Тлк* 121:9, erumъ 270v4 *Пс* 124:1b, erumъ 270v6 *Тлк* 124:1b, erumъ

ма 270v10 *Тлк 124:2*, ѱѣрма 272r5 *Тлк 126:1b*, ѱѣрѣсалма 272r5-6 *Тлк 126:1b*, ѱѣрлмоу 273r10 *Пс 127:5*, ѱѣрлме 284r8 *Пс 136:5*, ѱѣрма 284r14 *Пс 136:6b*, ѱѣрма 284r16 *Тлк 136:6b*, ѱѣрма 284r27 *Тлк 136:7b*, ѱѣрма 303r28 *Пс 146:2a*, ѱѣрма 303v3 *Тлк 146:2a*, ѱѣрлме 305r1 *Пс 147:1*, ѱѣрлмоу 305r3 *Тлк 147:1*, ѱѣрма 305r6 *Тлк 147:1*

ѱѣрѣданѣ вж. **норѣданѣ**

нлнѣ

Ἠλίαις
нлнѣ 25r29 *Тлк 21:25*, нліа 110r17 *Тлк 57:12a*, нліа 185v3 *Тлк 88:13b*

ноавѣ

∅

нѡавѣ 112v11 *НслПс59*

ноанѣ

Ἰωάννης
нѡана 39v26 *Тлк 28:4a*
∅
їѡа 311r13 *Пхв*, їѡа 311r19 *Пхв*, їѡа 311v4 *Пхв*, їѡа 311v29 *Пхв*, їѡане 312r24 *Пхв*

норѣданѣ, *вар.* **ѱѣрѣданѣ**, **ѱѣрданѣ**

Ἰορδάνης
Ἰϊώρδανѣ 246r1 *Пс 113:3b*, їѡрданѣ 246r2 *Тлк 113:3b*, їѡрдане 246r12 *Пс 113:5b*

∅ **нѣрѣданѣ**

нѣрѣданѣ 39v15-16 *Тлк 28:3a*, нѣрѣданѣ 39v23 *Тлк 28:3c*, їѣрѣданѣ 76r6 *Тлк 41:7b*, нѣрѣдана 122r18 *Тлк 65:6b*, нѣрѣданѣ 126v16 *Тлк 67:14c*, їѣрѣдана 151v10-11 *Тлк 76:15a*, їѣрѣданемѣ 196v10-11 *Тлк 92:3*, їѣрѣданѣ 206r12 *Тлк 97:8a*

∅ **ѱѣрданѣ**

ѱѣрданѣ 76r4 *Тлк 41:7b*

носѣфѣ

Ἰωσήφ
їѡсѣфѣ 4r5-6 *Тлк 1:1*, нѡсѣфѣ 34r20 *Тлк 25:4a*, їѡсѣфѣ 151v24 *Тлк 76:16b*, нѡсѣфѣ 151v24 *Тлк 76:16b*, нѡсѣфа 168v26 *Пс 79:2b*, їѡсѣфѣ 168v29 *Тлк 79:2b*, їѡсѣфѣ 171r29 *Пс 80:6a*, нѡсѣфѣ 171r30 *Тлк 80:6a*, їѡсѣфѣ 222v16 *Тлк 104:17a*, їѡсѣфѣ 222v18 *Пс 104:17b*, їѡсѣфѣ 222v24 *Тлк 104:18b*, їѡсѣфѣ 222v27 *Тлк 104:19a*, їѡсѣфа 222v30 *Тлк 104:19b*, їѡсѣфа 223r3 *Тлк 104:20a*, їѡсѣфа 223r5 *Тлк 104:20b*, їѡсѣфа 223r7 *Тлк 104:21a*, їѡсѣфа 223r10 *Тлк 104:21b*, їѡсѣфѣ 223r13 *Тлк 104:22a*, їѡсѣфѣ 223r16 *Тлк 104:22b*, їѡсѣфа 223r20 *Тлк 104:23a*, їѡсѣфа 223r21 *Тлк 104:23a*, їѡсѣфѣ 223r29 *Тлк 104:24a*

нраклѣ

Ἰρακλῆς
нраклѣ 151v8 *Тлк 76:15a*

нрлнн

Ἰερμῆς
нрлнн 151v8 *Тлк 76:15a*

нродѣ

Ἰρῶδης
нродѣ 5r11 *Тлк 2:2a*, нродомѣ 94v26 *Тлк 49:18b*, нродѣ 101v14 *Тлк 53:5b*, нродѣ 223r3 *Тлк 104:20a*

нсаакѣ

Ἰσαάκ
нсаакѣ 25r8 *Тлк 21:5a*, нсаакѣ 133v8 *Тлк 68:29b*, нсаакѣ 159v28 *Тлк 77:12*, нсакоу 221v12 *Тлк 104:8a*

нсанѣ

Ἰσαῖας
нсанѣ 9r24 *Тлк 9:27*, нсанї 16v11 *Тлк 17:32*, нсанѣ 23v27 *Тлк 20:10b*, нсаїа

30г27 *Тлк 23:6b, њсаиѡ* 90v10-11 *Тлк 48:4b, њсаиѡ* 113г8 *Тлк 59:5b, њсаиѡ* 126v11 *Тлк 67:14b, ѡсаиѡ* 235v20 *Тлк 106:35a, ѡсаиѡ* 278v8 *Тлк 134:4a*

нєранль

’Иєраїл

нєрлѣ 25г6 *Пє 21:4, нєрлѣ* 27v6 *Тлк 21:24с, нєрлѣ* 33v17 *Пє 24:22, нєрлѣ* 33v18 *Тлк 24:22, нєрлѣ* 51г9 *Тлк 33:8, нїєрлѣ* 90г25 *Тлк 48:2a, нїрлѣ* 90г29 *Тлк 48:2b, нїєрлѣ* 90v7 *Тлк 48:4a, нїєрлѣ* 93v12 *Пє 49:7b, нєрлѣ* 101г10 *Тлк 52:7a, нєрлѣ* 101г17 *Тлк 52:7с, їєрлѣ* 101г18 *Тлк 52:7с, нєрлѣ* 128г28 *Тлк 67:27b, нєрлѣ* 129v2 *Пє 67:35b, нєрлѣ* 129v4 *Тлк 67:35b, нєрлѣ* 129v13 *Тлк 67:36b, нєрлѣ* 143г15 *Тлк 72:23b, нєрлѣ* 143г18 *Тлк 72:24, нєрлѣ* 148v4 *Пє 75:2b, нїєрлѣ* 148v5-6 *Тлк 75:2b, нїєрлѣ* 158v28 *Пє 77:5b, нєрлѣ* 158v29 *Тлк 77:5b, нєрлѣ* 161г18 *Пє 77:21с, нєрлѣ* 161г19 *Тлк 77:21с, нєрлѣ* 163г20 *Тлк 77:41b, нєрлѣ* 163v15 *Тлк 77:45a, нєрлѣ* 164г6 *Тлк 77:48, нєрлѣ* 164v7 *Тлк 77:52a, нїєрлѣ* 165v2-3 *Пє 77:59, нєрлѣ* 166v18 *Пє 77:71b, їєрлѣ* 166v21 *Тлк 77:71b, їєрлѣ* 168v24 *Пє 79:2a, нїєрлѣ* 169v15 *Тлк 79:9b, нїєрлѣ* 171г26 *Тлк 80:5, нєрлѣ* 172г4 *Пє 80:9a, нїєрлѣ* 172г25 *Пє 80:12b, нїєрлѣ* 172v5 *Пє 80:14, нєрлѣ* 174г25 *Тлк 82:7, нєрлѣ* 183v30 *НєлПє88, нєрлѣ* 186г20 *Тлк 88:19, нєрлѣ* 205г30 *Тлк 97:3b, нєрлѣ* 221г25 *Тлк 104:5a, нєрлѣ* 221v26 *Пє 104:10b, нєрлѣ* 221v27 *Тлк 104:10b, нєрлѣ* 222г7 *Тлк 104:11b, нєрлѣ* 222г25 *Тлк 104:14a, нєрлѣ* 222г28 *Тлк 104:14b, нєрлѣ* 223г19 *Пє 104:23a, нєрлѣ* 223г21 *Тлк 104:23a, нєрлѣ* 226v1 *Тлк 105:4a, нєрлѣ* 226v14 *Тлк 105:5с, нїєрлѣ* 231г5 *Тлк 105:46b, нєрлѣ* 231v6 *Тлк 106:2a, нєрлѣ* 231v10 *Тлк 106:2b, їєрлѣ* 245v15

Тлк 113:1a, їєрлѣ 245v22 *Пє 113:2, нїєрлѣ* 245v25 *Тлк 113:2, їєрлѣ* 246г13 *Тлк 113:5b, їєрлѣ* 247г26 *Тлк 113:17a, їєраїлѣ* 267v20 *Пє 120:4, їєрлѣ* 267v22 *Тлк 120:4, їєрлѣ* 269v *Пє 123:1b, їєрлѣ* 271г4 *Пє 124:5a, їєрлѣ* 271г5 *Тлк 124:5b, їєрлѣ* 273г16 *Пє 127:6b, їєрлѣ* 273г25 *Пє 128:2a, їєрлѣ* 273г27 *Тлк 128:2a, їєрлѣ* 274v7 *Пє 129:6с, їєрлѣ* 274v10 *Тлк 129:6с, їєрлѣ* 274v16 *Пє 129:8, їєрлѣ* 274v17 *Тлк 129:8, їєрлѣ* 275г16 *Пє 130:3, їєрлѣ* 275г18 *Тлк 130:3, нїєрлѣ* 278v9 *Пє 134:4b, їєрлѣ* 278v11 *Тлк 134:4b, їєрлѣ* 279v12 *Пє 134:12b, їєрлѣ* 279v13 *Тлк 134:12b, їєрлѣ* 281v23 *Пє 135:11a, їєрлѣ* 282г14 *Пє 135:14a, їєрлѣ* 283г3 *Пє 135:22a, їєрлѣ* 283г4 *Тлк 135:22a, їєрлѣ* 296v16-17 *Тлк 143:2с, їєрлѣ* 296v18 *Тлк 143:2с, їєрлѣ* 296v18 *Тлк 143:2с, їєрлѣ* 306г5 *Пє 147:8b, їєрлѣ* 306г6 *Тлк 147:8b, їєрлѣ* 308г27 *Пє 149:2a*

нєоуєть (навѣгннѣ)

’Иησοῦς Ναυή (в текста: ’Иησοῦς τοῦ Ναυή)

їєєѣ навѣгннѣ 159v29 *Тлк 77:12*

нєоуєть (хрнєтєєть)

’Иησοῦς (Χριστός)

їєєє 72г28 *Тлк 39:17b, їє* 153v2 *Сим, їєє* 222v22 *Тлк 104:18a, їєє* 290v2 *Тлк 139:6a, їєє* 314г24 *Пєн*

∅

їє 153v8 *ТлкСим, їє* 155г24 *ТлкМл*

нїуда

’Ιουδα

Нїудї 3г2 *Хип, нїуда* 54v8 *Тлк 34:14a, нїудѣ* 56v20 *Тлк 35:2a, нїуда* 57г17 *Тлк 35:5a, нїуда* 59v25 *Тлк 36:9a, нїудѣ* 69г6 *Тлк 38:11b, нїудѣ* 69г10 *Тлк 38:12a, нїуда* 69г18 *Тлк 38:12с, нїуда* 73г29 *Тлк*

40:7a, 'Нюда 73v13 Тлк 40:8b, нюдѣ 77r11 Тлк 42:1b, 'Нюда 90v20 Тлк 48:6a, юдѣж 91r22 Тлк 48:11b, 'Нюда 91v8 Тлк 48:13a, юдѣ 91v15 Тлк 48:14a, нюда 91v17 Тлк 48:14b, нюдѣ 92r10 Тлк 48:17a, юда 92r18 Тлк 48:18a, нюдѣ 92v14 Тлк 48:21, нюдож 94v22 Тлк 49:18a, юда 95r3 Тлк 49:19b, нюдѣж 99r1 Тлк 51:3b, юдож 99r3 Тлк 51:4b, юда 99r5 Тлк 51:5a, юда 99r13 Тлк 51:6, юды 99r18 Тлк 51:7a, юдѣж 99r22 Тлк 51:7b, юда 99r25-26 Тлк 51:7c, юдѣ 99v3 Тлк 51:8b, юда 103v1 Тлк 54:12, юдѣ 103v15 Тлк 54:14, юда 104r23 Тлк 54:19a, юда 104r23 Тлк 54:19b, Юда 104v9 Тлк 54:21a, нюдѣж 105r13 Тлк 54:24b, юдѣ 105r28 Тлк 55:2a, нюда 105r30 Тлк 55:2b, юда 113v19 Тлк 59:9c, юда 129r4 Тлк 67:31c, Юда 136v4 Тлк 70:10b, юда 166r25 Тлк 77:68a, юды 166r27 Тлк 77:68a, юда 174v25 Тлк 82:10b, Юдѣж 186v16 Тлк 88:23b, Юдѣж 208v26 Тлк 100:5a, Юда 208v30 Тлк 100:5b, юды 222v18-19 Тлк 104:17b, Юда 237v15 Тлк 107:9c, юда 237v17 Тлк 107:9c, юдѣж 238v28 Тлк 108:6a, [Юда 239r1 Тлк 108:6b, юда 239r3 Тлк 108:7a, юда 239r12 Тлк 108:8b, юдѣ 239r26 Тлк 108:10b, юда 239v17 Тлк 108:14a, юдѣж 239v21 Тлк 108:14b, Юда 239v24 Тлк 108:15a, юда 240r5-6 Тлк 108:16c, Юдѣж 289v25 Тлк 139:2a, юдѣж 290r17 Тлк 139:5a

НЮДЕА

'Ιουδαία

'Нюдеж 38v5 Тлк 27:4d, нюдеж 74r4 Тлк 40:10b, нюдеа 89v21 Тлк 47:12b, нюдеа 134r16 Тлк 68:36b, нюдеа 142v1 Тлк 72:15b, юден 148r29 Пс 75:2a, юдеа 148r30 Тлк 75:2a, юден 148v2-3 Тлк 75:2a, Юдеа 182v6 Тлк 87:9a, 'Нюдеа 186v27 Тлк 88:24b, юдеа 204v4 Тлк

96:8b, юдеа 208v14 Тлк 100:3b, юдеж 241r17 Пс 108:29b, юдеа 245v22 Пс 113:2, юден 245v23 Тлк 113:2, юдеж 277r17 Тлк 131:18a, юдеж 283v27 Тлк 136:3b

НІАКОВЪ

'Ιακώβ

ниаковѣ 25r8 Тлк 21:5a, ниаковъ 27v3 Тлк 21:24b, ниаковъ 30r27 Тлк 23:6b, ниаковъ 78v21 Тлк 43:5b, ниаковъ 87v5 Тлк 46:5b, ниаковъ 101r16 Тлк 52:7c, иаковъ 101r18 Тлк 52:7c, иаковѣ 133v8 Тлк 68:29b, иаковъ 148r13 Тлк 74:10a, иаковѣ 158v26 Пс 77:5a, иакова 158v27 Тлк 77:5a, иаковѣ 159v28-29 Тлк 77:12, иаковѣ 161r15 Пс 77:21b, иакова 166v18 Пс 77:71b, иакова 167v24 Пс 78:7, иаковъ 171r10 Тлк 80:2b, иакова 177r29 Тлк 84:2b, иаковоу 205r25 Пс 97:3a, иаковѣ 206v29 Пс 98:4c, иаковъ 206v29-30 – 207r1 Тлк 98:4c, иаковъ 221v5-6 Тлк 104:6b, иаковоу 221v12 Тлк 104:8a, иаковъ 223r23 Пс 104:23b, иаковъ 223r25 Тлк 104:23b, иаковъ 246r26 Тлк 113:7b, иакова 278v6 Пс 134:4a, иаковъ 278v7 Тлк 134:4a, иаковъ 302r22 Тлк 145:5a, иаковоу 306r2 Пс 147:8a

К

КАДНСТЪ

Κάδης

Каднст 40v2 Тлк 28:8b

КАРМИЛЪ

Κάρμηλος

[К]армилъ 85v23 Тлк 45:3b

КНДАРЪ

Κηδάρ

кѣдаръ 267r21-22 Тлк 119:5b

КОНСТАНТИНЪ ВЖ. КОСТАНДИНЪ

КОСТАНДИНЪ

Ø

κο|с^тан^динъ 311v16-17 *Пхв*

Л

ЛАЗАРЪ

Λάζαρος

λάζαρα 7r13 *Тлк 9:10*

ЛНВАНЪ

Λίβανος

лнваноу 40r8 *Тлк 28:5b*, лнванъ 40r8 *Тлк 28:5b*, лнванѣ 40r13 *Тлк 28:6a*, лнван|нь 63v11-12 *Тлк 36:35a*, лнвана 140r23 *Пс 71:16b*, лнванъ 140r25 *Пс 71:16b*, лнвана 195v18 *Тлк 91:13b*, лѣванъ 218r10 *Тлк 103:16b*

ЛОТЪ

Λώτ

лотъ 174v15 *Тлк 82:9b*

М

МАДИАНЪ

Μαδιάμ

μαδιάνου 174v17 *Пс 82:10a*

МАКАВЕН

Μακκαβαῖος

макавѣ 2v15 *Хит*

МАНАСН

Μανασσης

манасн 113v6 *Пс 59:9a*, манасн 113v8 *Тлк 59:9a*, мана|сѣмь 169r2-3 *Пс 79:3a*, манасн 237v7 *Пс 107:9a*, мана|снс^т 237v10-11 *Тлк 107:9a*

МАРНІА

Μαρία

марнѣ 241v16 *Тлк 109:3a*, марнѣ 252^тr10 *Тлк 117:23*

Ø

марнѣ 154r6 *ТлкСим*

МАТТНІА

Ματθίας

маѳіѣ (!) 239r12 *Тлк 108:8b*

МЕЛХИСЕДЕКЪ

Μελχισεδέκ

мел^тхиседекъ 241v29 *Тлк 109:4b*, мел^тхиседека 242r5 *Тлк 109:5*

МЕРЪРА

Μερρά

мер^трѣ 229v4 *Тлк 105:32a*

МЕСОПОТАМНІА

Μεσοποταμία

месопотамнѣ 112v10 *НслПс59*

МНХАНЪ

Ø

мнханломъ 312r27 *Пхв*

МОАВЪ

Μωάβ

Моавъ 113v20 *Пс 59:10a*, Моавъ 113v21 *Тлк 59:10a*, Моавъ 174r30 *Пс 82:7*, Моавъ 237v18 *Пс 107:10a*, моавъ 237v21 *Тлк 107:10a*

МОРАВА

Ø

мо|равѣ 311v10-11 *Пхв*

МОСН[Н], МОНСН[Н]

Μωσης, Μωϋσης

мос^тсн 152v5 *Тлк 76:21b*, монсеи^н 159v29 *Тлк 77:12*, мо|с^тсеи^н 160v21-22 *Тлк*

77:19а, Мос'сеа̇ 163г20 Тлк 77:41b, мос-
'сеель 169v17 Тлк 79:10а, мос'сн 189v28
НслПс89, мос'сї 207г7 Пс 98:6а, мос'-
сеа̇ 223v13 Пс 104:26а, Мос'сн 223v14
Тлк 104:26а, Мос'сеомь 223v22 Тлк
104:27а, мос'сн 224г3 Тлк 104:28b, мон-
сеа̇ 227v27 Пс 105:16а, монсн 227v29
Тлк 105:16а, монсн 228v8 Тлк 105:23а,
монсн 228v9 Пс 105:23b, Мос'сеа̇ 229v4
Тлк 105:32а, мос'сн 229v6 Пс 105:32,
моссн 313v6 Псн

Н

НАВЪГНИТЬ (нсоу҃сѣ навѣгннѣ)
Ἰησοῦς Ναυή (Ἰησοῦς τοῦ Ναυή)
їсѣѣ навгїннѣ 159v29 Тлк 77:12

НАѦАНТЬ

Ναθάν
наѦаноу 46v13 Тлк 31:5с, наѦанть 95v20
НслПс50, наѦанть 95v23 НслПс50

НЕСАБРТЬ

∅
несабрть 311v8 Пхв

НЕФЪТАЛИНТЬ

Νεφθαλίμ
неф'фалинь 128v11 Тлк 67:28с

НИКОДНИТЬ

Νικόδημος
никкодннть 34г20 Тлк 25:4а

О

ОГТЬ

Ὠγ
ѡга 279v3 Пс 134:11b, ѡгть 279v5 Тлк
134:11b, ѡга 282v22 Тлк 135:20а

ОРНЕТЬ

Ὠρήβ
ѡрїва 175г2 Пс 82:12, ѡрївъ 175г4 Тлк
82:12

П

ПАВЕЛТЬ

Παῦλος
павелть 5v13 Тлк 2:8а, павелть 2г25 Шук.
3 Тлк 17:2, павелть 61г25 Тлк 36:10b,
па|велть 68г5-6 Тлк 38:4с, павелть 87г21
Тлк 46:2b, па҃лоу 87v3 Тлк 46:5а, па-
҃лть 117v1 Тлк 62:5b, павель 160г29 Тлк
77:15а, павель 187г18 Тлк 88:28а, паве-
лть 248v17 Тлк 114:6а, павелть 284v19
Тлк 136:9

ПЕТРТЬ

Πέτρος
Петрть 62г6 Тлк 36:24а, петра 62г9 Тлк
36:24b, Петрть 75v9 Тлк 41:6а, пет-
рть 75v25 Тлк 41:7а, петра 95г10 Тлк
49:20b, петрть 183v24 Тлк 87:19а, пе-
трѣ 199г15 Тлк 93:18а, петрть 199г18
Тлк 93:18b, петрть 199г29 Тлк 93:19b,
петра 199v6 Тлк 93:20b, петрть 252г29
Тлк 118:7а, Петрть 254г20 Тлк 118:28а

ПИЛАТЬ

Πιλάτος
пїлатть 5г11 Тлк 2:2а, пилатомть 24v27
Тлк 21:3b, пилатомть 26v2 Тлк 21:16b,
пилатть 26v5 Тлк 21:16с, пилатомть
66г18 Тлк 37:14b, пилатомть 67v7 Тлк
38:2b, пилатомть 67v9 Тлк 38:2с, пїла-
тъ 101v14 Тлк 53:5b, пилатть 110v16
Тлк 58:4b, пилатомь 149v11 Тлк 75:10а,
пилатть 223г5 Тлк 104:20b, пїлатѣ 239г3
Тлк 108:7а

∅

пилатѣ 154г8 ТлкСим, пилатѣ 154г12
ТлкСим

ПОДОУНАВНІЕ

Ø

подоунавнѣ 311v10 *Пхв***ПОМОРНІЕ**

Ø

поморнѣ 311v9 *Пхв***ПОНЪТЪ**

Ø

понѣта 154r13 *ТлкСим***ПОСИДОНЪ**

Ποσειδῶν

посидонъ 151v8-9 *Тлк 76:15a***Р****РААВЪ**

Ῥαάβ

раавъ 181r9 *Пс 86:4a*, Раавъ 181r10 *Тлк 86:4a***РОМАННІА**

Ø

романнѣ 311v9 *Пхв***С****САВА**

Σαβά

сава 139v8 *Пс 71:10b*, Сава 139v11 *Тлк 71:10b*, сава 139v11 *Тлк 71:10b***САЛЪМАНА**

Σαλμανά

салъманѣ 175r3 *Пс 82:12*, салъмана 175r5 *Тлк 82:12***САМОУНЪЛЪ**

Σαμουήλ

самонѣлъ 207r10 *Пс 98:6b***САΟΥЛЪ**

Σαούλ

саулъ 98v15-16 *НелПс51*, саулъ 101r21-22 *НелПс53*, саулъ 110r22 *НелПс58*, саула 188r21-22 *Тлк 88:39a*, сауль 188r24 *Тлк 88:39b*, сауль 188r27 *Тлк 88:40a*, саулѣ 188v21 *Тлк 88:43a*, Саула 188v26 *Тлк 88:43b*, Саула 189r2 *Тлк 88:44b*, саулѣлъ 293v12 *Тлк 141:5b***СЕЛЬМОНЪ**

Σελμών

сельмонѣ 126v25 *Пс 67:15b*, Сельмонъ 126v26 *Тлк 67:15b***СІКІМА**

Σίκιμα

сікімѣ 237v1 *Пс 107:8b*, сікіма 237v3 *Тлк 107:8b***СИЛОМЪ**

Σιλώμ

силѣмъ 165v7 *Тлк 77:60a***СИМОНЪ**

Σίμων

сімонѣ 199r27 *Тлк 93:19b***СІНА**

Σινά

сіна 127r21 *Пс 67:18b*, сінѣ 127r22 *Тлк 67:18b***СИОНЪ**

Σιών

сіѡномѣ 5v1 *Пс 2:6b*, сиѡнѣ 7v21 *Тлк 9:15a*, сиѡна 21v23 *Пс 19:3b*, Сиѡна 34v21 *Тлк 25:8b*, сиѡнѣ 88v8 *Пс 47:3b*, [С]иѡнѣ 88v9 *Тлк 47:3b*, сиѡнѣ 89v15 *Пс 47:12a*, сиѡнѣ 89v17 *Тлк 47:12a*, сиѡнѣ 89v20 *Тлк 47:12b*, сиѡна 89v28 *Пс 47:13a*, сѡна 92v30 *Пс 49:2*, сѡна 98r18 *Пс 50:20*, сѡна 101r7 *Пс 52:7a*,

сїѡнъ 119v9 *Тлк 64:2a*, сїѡнъ 119v9
Тлк 64:2a, сїѡна 120r22 *Тлк 64:7*, сїѡнѣ
127r22 *Тлк 67:18b*, сїѡна 134r12 *Пс*
68:36a, снѡнъ 143v21 *Тлк 72:28c*, сїѡ-
нь 144r12 *Пс 73:2c*, снѡнѣ 148v10 *Пс*
75:3b, сїѡнн 164v26 *Тлк 77:54a*, сїѡна
166r28 *Пс 77:68b*, сїѡнъ 166r29 *Тлк*
77:68b, сїѡнѣ 176v18 *Пс 83:8b*, сїѡнѣ
176v19 *Тлк 83:8b*, сїѡнѣ 180v29 *Пс*
86:2b, сїѡнъ 181r26 *Пс 86:5a*, сїѡнъ
181r27 *Тлк 86:5a*, сїѡнѣ 181v10 *Тлк*
86:6b, сїѡнъ 204r28 *Пс 96:8a*, сїѡнъ
204r29 *Тлк 96:8a*, сїѡнѣ 206v10 *Пс*
98:2, сїѡна 211r8 *Пс 101:14a*, сїѡна
211r29 *Пс 101:17a*, сїѡнѣ 212r4 *Пс*
101:22a, сїѡнѣ 218r10-11 *Тлк 103:16b*,
сїѡна 241v9 *Пс 109:2a*, сїѡнъ 270r27
Пс 124:1a, сїѡнъ 270v2 *Тлк 124:1a*,
сїѡнъ 271r9 *Пс 125:1a*, сїѡна 273r9
Пс 127:5, сїѡнѣ 273r11 *Тлк 127:5*, сїѡ-
на 273v13 *Пс 128:5*, сїѡнѣ 273v15 *Тлк*
128:5, сїѡнъ 276r2 *Тлк 131:7a*, сїѡна
276v16 *Пс 131:13a*, сїѡна 278r17 *Пс*
133:3, Сїѡна 279r27 *Пс 134:11a*, сїѡнъ
279r28 *Тлк 134:11a*, сїѡна 280v7 *Пс*
134:21, Сїѡна 282v17 *Пс 135:19a*, сїѡ-
нъ 282v18-19 *Тлк 135:19a*, сїѡна 283v9
Пс 136:1b, сїѡнѣ 283v24 *Тлк 136:3a*,
сїѡне 303r12 *Пс 145:5b*, сїѡне 305r1-2
Пс 147:1, сїѡноу 305r3 *Тлк 147:1*, сїѡна
305r6 *Тлк 147:1*, сїѡнѣ 305r14-15 *Тлк*
147:3a

сисара

Σισαρά

сїсара 174v17 *Пс 82:10a*, сїсара 174v19
Тлк 82:10a, сїсара 174v21 *Тлк 82:10a*

соломонъ

Σολομών, *вар. Σαλωμών*

саломона 138r25 *НслПс71*, саломонъ
138r26 *НслПс71*, соломоноу 139v9 *Тлк*
71:10b, саломонъ 139v12 *Тлк 71:10b*,

соломоноу 140r8 *Тлк 71:15a*, соломона
187v4 *Тлк 88:31a*, Соломонъ 187v8 *Тлк*
88:31b, соломонъ 271v28 *Тлк 126:1a*,
соломонѣ 276v8 *Тлк 131:12a*

срацимиръ

Ø

срацимиромъ 312r28 *Пхв*

сүрия

Συρία

снрїѣ 112v11 *НслПс59*

Т

таворъ

Θαβώρ

ѡаворъ 85v28 *Тлк 45:4b*, ѡаворъ 185r28
Пс 88:13b, ѡаворѣ 185v1 *Тлк 88:13b*

танен, танеосъ

Τάνις

танеѡсѣ 159v27 *Пс 77:12*, танеѡсѣ
163v1 *Пс 77:43b*, Таненъ 163v2 *Тлк*
77:43b

теодора

Ø

ѡеѡрѣ 312r26 *Пхв*

титъ

Τίτος

тнѣтѣ 2v8 *Хип*

тома

Θωμάς

ѡомѣ 150r17 *Тлк 76:3a*, ѡома 150r18
Тлк 76:3a, ѡома 150v2 *Тлк 76:4b*

тръновъ градъ

Ø

трънове граде 312r29 *Пхв*

ТΥΡΡЪ

Tύρος

ТНрЪ 84r27 *Тлк 44:13a*, тврѣ 174v5
Пс 82:8b, твръ 174v8 *Тлк 82:8b*, твръ
 181r16 *Пс 86:4b*, твръ 181r20-21 *Тлк*
86:4b

ΟΥ**ΟΥΡΝΙΑ**

Οὐρίας

оурин 97v24 *Тлк 50:16a*

Φ**ΦΗΝΕΕСЪ**

Φινεές

ФННееСъ 229r23 *Пс 105:30a*, ФННееСъ
 229r24 *Тлк 105:30a*

Χ**ΧΑΜЪ**

Χάμι

Хамъ 164v3 *Тлк 77:51b*, хамъ 223v27
Тлк 104:27b

ΧΑΝΑΑΝЪ

Χαναάν

ханаанъ 222r2 *Тлк 104:11a*

ΧΕΤЪΤΕΙΑ

Χετταία

Хеттея 78r21 *Тлк 43:3a*, Хеттея 169v14
Тлк 79:9b

ΧΟΡΝΕЪ

Χωρήβ

Хорнеъ 228r16 *Пс 105:19a*, Хорнеъ
 228r17 *Тлк 105:19a*

ΧΡΗΣΤ(Ο)СЪ (ησούсъсЪ χριστόςсЪ)

Χριστός (Ἰησοῦς Χριστός)

хрѣ 1r6 *Хин*, хрѣ 1r20 *Хин*, хромъ 1v17
Хин, хрѣ 1v20 *Хин*, хрѣ 1v26 *Хин*, хрѣ
 2r15 *Хин*, х̄а 2v2 *Хин*, хрѣ 2v26, хрѣ 3v4
Хин, хрѣ 3v4 *Хин*, х̄а 4r7 *Тлк 1:1a*, х̄а
 4v15 *Тлк 1:4b*, х̄с 5r1 *НслПс2*, х̄а 5r7
Тлк 2:1, х̄а 5r11 *Тлк 2:2a*, х̄а 5r12 *Тлк*
2:2b, х̄с 5r13 *Тлк 2:2b*, х̄а 5r25 *Тлк 2:5*,
 х̄а 6r25 *НслПс3*, Х̄с 6r28 *Тлк 3:2*, х̄а 6v2
Тлк 3:2, х̄а 6v8 *Тлк 3:3*, хрѣ 6v12 *Тлк*
3:4, хрѣ 7v15 *Тлк 9:14b*, хрѣ 7v20 *Тлк*
9:15a, х̄с 7v22 *Тлк 9:15a*, хрѣ 8r25 *Тлк*
9:20a, х̄а 8v16 *Тлк 9:23a*, х̄а 9v11 *Тлк*
9:29b, х̄с 9v12 *Тлк 9:29b*, х̄а 9v14 *Тлк*
9:29c, х̄а 9v21 *Тлк 9:30a*, Х̄а 9v23 *Тлк*
9:30b, х̄с 9v26 *Тлк 9:30c*, хрѣ 11r10 *Тлк*
10:1a, хрѣ 11v7 *10:3b*, Х̄с 12r15 *Тлк*
11:2a, х̄а 12r21 *Тлк 11:1b*, х̄а 12r25 *Тлк*
11:3a, х̄а 13r5 *Тлк 11:9a*, Х̄с 13r18 *Тлк*
12:2a, хрѣ 1r7 *Щук. 3 Тлк 15:6a*, х̄с
 2r19 *Щук. 3 НслПс17*, хрѣ 2r24 *Щук. 3*
Тлк 17:2, х̄с 2v8 *Щук. 3 Тлк 17:3c*, Х̄с
 2v12 *Щук. 3 Тлк 17:4*, х̄а 2v16 *Щук. 3*
Тлк 17:5a, х̄а 2v19 *Щук. 3 Тлк 17:5b*, х̄а
 2v24 *Щук. 3 Тлк 17:6a*, х̄с 15r26 *Тлк*
17:21b, хрѣ 15v22 *Тлк 17:25b*, х̄с 16r2
Тлк 17:26b, хрѣ 16r3 *Тлк 17:26b*, х̄с 16r5
Тлк 17:27a, Х̄с 16r19 *Тлк 17:29a*, х̄с
 16r27 *Тлк 17:30*, х̄с 16v23 *Тлк 17:34*, х̄с
 16v28 *Тлк 17:35a*, Х̄с 17r23 *Тлк 17:38a*,
 х̄с 17v1 *Тлк 17:39a*, х̄с 17v9 *Тлк 17:40a*,
 х̄с 17v12 *Тлк 17:40b*, х̄а 17v16 *Тлк*
17:41a, х̄а 17v19 *Тлк 17:41b*, х̄а 18r18
Тлк 17:44c, Х̄с 18v5 *Тлк 17:47a*, хрѣ
 18v14 *Тлк 17:48*, х̄а 18v20 *Тлк 17:49*, х̄с
 18v22 *Тлк 17:49*, х̄а 18v25 *Тлк 17:49*,
 х̄а 19r4 *Тлк 17:50b*, хрѣ 19r7 *Тлк 17:51b*,

χ̄̅ 19r9 Тлк 17:51b, χ̄̅ 19r19 НслПс18,
χ̄̅ 19r22 Тлк 18:2a, χ̄̅ 20r3 Тлк 18:6b,
χ̄̅ 20r11 Тлк 18:7a, χ̄̅ 20r15 Тлк 18:7b,
χ̄̅ 20r19 Тлк 18:8a, χ̄̅ 20v2 Тлк 18:9a,
χ̄̅ 20v29 Тлк 18:12a, χ̄̅ 21v15 Тлк
19:2a, χ̄̅ 21v17 Тлк 19:2b, χ̄̅ 22v5 Тлк
19:8b, χ̄̅ 22v14 Тлк 19:10, χ̄̅ 22v18
НслПс20, X̄̅ 22v21 Тлк 20:2a, χ̄̅ 22v21
Тлк 20:2a, X̄̅ 22v27 Тлк 20:2b, χ̄̅ 23r6
Тлк 20:3, χ̄̅ 23r14 Тлк 20:4b, X̄̅ 23v6
Тлк 20:8, χ̄̅ 24r2 Тлк 20:11a, χ̄̅ 24r10
Тлк 20:12a, X̄̅ 24v12 Тлк 21:2a, χ̄̅
24v19 Тлк 21:2b, X̄̅ 25r20 Тлк 21:7a, χ̄̅
26r9 Тлк 21:14a, χ̄̅ 26r11 Тлк 21:14b,
χ̄̅ 26v11 Тлк 21:17a, χ̄̅ 27r15 Тлк
21:22a, χ̄̅ 27v3 Тлк 21:24b, χ̄̅ 27v28
Тлк 21:26b, X̄̅ 29v26 Тлк 23:3a, X̄̅
30r7 Тлк 23:4a, X̄̅ 30r20 Тлк 23:5, χ̄̅
31r13 Тлк 24:1, χ̄̅ 31v3 Тлк 24:3b, χ̄̅
31v18 Тлк 24:5c, X̄̅ 33r9 Тлк 24:16, χ̄̅
33r15 Тлк 24:17a, χ̄̅ 33r17 Тлк 24:17b,
χ̄̅ 33r29 Тлк 24:19a, χ̄̅ 33v3 Тлк
24:19b, X̄̅ 33v7 Тлк 24:20a, χ̄̅ 33v22
НслПс25, χ̄̅ 33v23 НслПс25, χ̄̅ 34r19
Тлк 25:4a, χ̄̅ 34r27 Тлк 25:5a, χ̄̅ 34v6
Тлк 25:6a, χ̄̅ 34v26 Тлк 25:9a, χ̄̅ 34v29
Тлк 25:9b, X̄̅ 35r10 Тлк 25:11a, χ̄̅ 35v4
Тлк 26:1a, χ̄̅ 35v15 Тлк 26:2a, χ̄̅ 35v17
Тлк 26:2a, χ̄̅ 35v21 Тлк 26:2b, χ̄̅ 36r7
Тлк 26:4a, χ̄̅ 37r24 Тлк 26:12b, χ̄̅ 37v6
Тлк 26:14a, χ̄̅ 37v15 НслПс27, χ̄̅
37v25 Тлк 27:1c, χ̄̅ 38r7 Тлк 27:2b, χ̄̅
38r19 Тлк 27:3c, χ̄̅ 38r26 Тлк 27:4b, χ̄̅
38v9 Тлк 27:5a, χ̄̅ 39r7 Тлк 27:8a, χ̄̅
39r9 Тлк 27:8b, χ̄̅ 39r11 Тлк 27:8b,
X̄̅ 39r16 Тлк 27:9b, χ̄̅ 39v9 Тлк
28:2a, X̄̅ 39v23 Тлк 28:3c, X̄̅ 40r19
Тлк 28:6b, χ̄̅ 41r13 НслПс29, χ̄̅ 41r16

Тлк 29:2a, X̄̅ 41r28 Тлк 29:4a, χ̄̅ 41v6
Тлк 29:5a, X̄̅ 42r11 Тлк 29:10a, χ̄̅
42r26 Тлк 29:12a, χ̄̅ 42v3 Тлк 29:12b,
χ̄̅ 43v9 Тлк 30:8b, χ̄̅ 43v13 Тлк 30:8c,
χ̄̅ 43v15 Тлк 30:9a, X̄̅ 43v20 Тлк
30:10a, χ̄̅ 44v5 Тлк 30:16a, χ̄̅ 44v21
Тлк 30:18b, χ̄̅ 45v13 Тлк 30:23b, χ̄̅
45v14 Тлк 30:23b, χ̄̅ 46r11 Тлк 31:2a,
χ̄̅ 46r18 Тлк 31:3a, χ̄̅ 46r20 Тлк 31:3b,
χ̄̅ 46r25 Тлк 31:4a, χ̄̅ 46v1 Тлк 31:4b,
χ̄̅ 47r13 Тлк 31:7, χ̄̅ 47r17 Тлк 31:7a,
X̄̅ 47r22b, χ̄̅ 47v10 Тлк 31:10a, χ̄̅
47v12 Тлк 31:10a, X̄̅ 47v14 Тлк 31:10b,
X̄̅ 47v18 Тлк 31:11a, χ̄̅ 47v28 Тлк
32:1a, X̄̅ 48r21 Тлк 32:4a, X̄̅ 48v3
Тлк 32:6a, χ̄̅ 49r7 Тлк 32:11a, χ̄̅ 50r2
Тлк 32:20a, χ̄̅ 50r4 Тлк 32:20b, X̄̅
50v28 Тлк 33:7a, 51r10 Тлк 33:8, X̄̅
51v3 Тлк 33:12, X̄̅ 51v7 Тлк 33:13, X̄̅
51v11 Тлк 33:14, X̄̅ 51v18 Тлк 33:15b,
χ̄̅ 52r9 Тлк 33:19, χ̄̅ 52v14 Тлк 34:1, χ̄̅
53r13 Тлк 34:4b, χ̄̅ 53r21 Тлк 34:5b, χ̄̅
53r22 Тлк 34:5b, χ̄̅ 54r15 Тлк 34:11, χ̄̅
54v17 Тлк 34:15a, χ̄̅ 55r23 Тлк 34:19a,
χ̄̅ 55v2 Тлк 34:19b, χ̄̅ 56v16 НслПс35,
χ̄̅ 56v27 Тлк 35:2b, χ̄̅ 58v4 Тлк 35:13a,
χ̄̅ 58v11 НслПс36, χ̄̅ 60r4 Тлк 36:10a,
χ̄̅ 60r21 Тлк 36:12a, X̄̅ 60r27 Тлк
36:13a, χ̄̅ 60v1 Тлк 36:13b, χ̄̅ 60v4 Тлк
36:14a, χ̄̅ 60v8 Тлк 36:14b, X̄̅ 60v10
Тлк 36:14c, X̄̅ 60v13 Тлк 36:14d, χ̄̅
60v17 Тлк 36:15a, χ̄̅ 61v6 Тлк 36:20b,
X̄̅ 61v18 Тлк 36:21b, χ̄̅ 61v28 Тлк
36:23a, χ̄̅ 62r9 Тлк 36:24b, χ̄̅ 62r13
Тлк 36:25a, X̄̅ 62r25 Тлк 36:26a, χ̄̅
63r8 Тлк 36:31a, χ̄̅ 63r17 Тлк 36:32,
χ̄̅ 63v27 Тлк 36:38a, χ̄̅ 64r8 Тлк
36:39a, χ̄̅ 64r11 Тлк 36:39b, χ̄̅ 64r18

Тлк 36:40b, $\bar{\chi}\bar{\tau}$ 64r25 НслПс37, $\bar{\chi}\bar{c}$
 64r27 НслПс37, $\bar{\chi}\bar{c}$ 64v5 Тлк 37:2a, $\bar{\chi}\bar{c}$
 65r18 Тлк 37:6, $\bar{\chi}\bar{c}$ 65r21 Тлк 37:7a, $\bar{\chi}\bar{c}$
 65v7 Тлк 37:9b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 66r8 Тлк 37:13b, $\bar{\chi}\bar{c}$
 66v9 Тлк 37:17b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 66v13 Тлк 37:18, $\bar{\chi}\bar{a}$
 67r1 Тлк 37:20b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 67r7 Тлк 37:21b, $\bar{\chi}\bar{c}$
 67r21 НслПс38, $\bar{\chi}\bar{c}$ 67v6 Тлк 38:2b, $\bar{\chi}\bar{c}$
 68r22 Тлк 38:6b, $\bar{X}\bar{c}$ 68v20 Тлк 38:9a,
 $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 68v23 Тлк 38:9b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 69r23 Тлк
 38:13a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 69r29 Тлк 38:13c, $\bar{X}\bar{c}$ 69v16
 Тлк 39:2a, $\bar{X}\bar{c}$ 69v23 Тлк 39:3a, $\bar{X}\bar{a}$
 69v29 Тлк 39:3b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 70r4 Тлк 39:3c, $\bar{X}\bar{c}$
 70v12 Тлк 39:6c, $\bar{\chi}\bar{c}$ 70v17 Тлк 39:7a, $\bar{\chi}\bar{c}$
 70v28 Тлк 39:8a, $\bar{X}\bar{c}$ 71r21 Тлк 39:10v,
 $\bar{\chi}\bar{a}$ 71v17 Тлк 39:13b, $\bar{\chi}\bar{\tau}$ 72r11 Тлк
 39:15b, $\bar{X}\bar{c}$ 72v1 Тлк 39:18a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 72v5
 Тлк 39:18b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 72v14 Тлк 40:2a, $\bar{\chi}\bar{a}$
 73r22 Тлк 40:6a, $\bar{\chi}\bar{\tau}$ 73v2 Тлк 40:7a, $\bar{\chi}\bar{c}$
 75r18 Тлк 41:5a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 76r20 Тлк 41:8b, $\bar{\chi}\bar{c}$
 76v7 Тлк 41:10b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 77r2 НслПс42, $\bar{X}\bar{c}$
 77r5 Тлк 42:1a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 77r24 Тлк 42:3a, $\bar{\chi}\bar{c}$
 77r30 Тлк 42:3b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 77v2 Тлк 42:3b, $\bar{\chi}\bar{a}$
 77v29 Тлк 42:5c, $\bar{\chi}\bar{c}$ 78r2 НслПс43, $\bar{\chi}\bar{a}$
 78r26 Тлк 43:3b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 78v22 Тлк 43:5b, $\bar{\chi}\bar{a}$
 80r15 Тлк 43:16b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 80v2 Тлк 43:18a,
 $\bar{\chi}\bar{a}$ 81r12 Тлк 43:23a, $\bar{\chi}\bar{\tau}$ 82r2 НслПс44,
 $\bar{\chi}\bar{\tau}$ 82r6 Тлк 44:2a, $\bar{\chi}\bar{\tau}$ 82r15 Тлк 44:2c,
 $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 83r5 Тлк 44:6b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 83r8 Тлк 44:6c,
 $\bar{\chi}\bar{c}$ 83r25 Тлк 44:8b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{m}\bar{\tau}$ 83v19 Тлк
 44:10a, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 83v19 Тлк 44:10a, $\bar{X}\bar{c}$ 84r18
 Тлк 44:12a, $\bar{X}\bar{c}$ 84r23 Тлк 44:12b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$
 84v24 Тлк 44:15b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 86r27 Тлк 45:7b,
 $\bar{\chi}\bar{c}$ 86v11 Тлк 45:9b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 86v20 Тлк
 45:10b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 87v25 Тлк 46:9a, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{m}\bar{\tau}$ 88r7
 Тлк 46:10a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 88r9 Тлк 46:10a, $\bar{X}\bar{o}\bar{y}$
 88v16 Тлк 47:3c, $\bar{\chi}\bar{c}$ 89r6 Тлк 47:6b, $\bar{\chi}\bar{c}$
 89r11 Тлк 47:7b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 89r14 Тлк 47:8, $\bar{\chi}\bar{a}$
 89r27 Тлк 47:9b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 89v1 Тлк 47:9c, $\bar{\chi}\bar{a}$
 89v6 Тлк 47:10, $\bar{\chi}\bar{c}$ 90v10 Тлк 48:4b, $\bar{\chi}\bar{c}$
 91r2 Тлк 48:8a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 91r7 Тлк 48:9a, $\bar{\chi}\bar{c}$
 91r28 Тлк 48:11c, $\bar{\chi}\bar{a}$ 91v15 Тлк 48:14a,
 $\bar{X}\bar{c}$ 92r7 Тлк 48:16a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 94v30 Тлк
 49:19a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 95r4 Тлк 49:19b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 95r24
 Тлк 49:21c, $\bar{\chi}\bar{a}$ 98v30, Тлк 51:3b, $\bar{\chi}\bar{\tau}$
 99r3 Тлк 51:4b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 99r8 Тлк 51:5b, $\bar{\chi}\bar{a}$
 100r10 НслПс52, $\bar{X}\bar{c}$ 100r27 Тлк 52:3a,
 $\bar{\chi}\bar{c}$ 101r18 Тлк 52:7c, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{m}\bar{\tau}$ 101r25
 НслПс53, $\bar{\chi}\bar{c}$ 101r25 НслПс53, $\bar{\chi}\bar{a}$
 101r27 НслПс53, $\bar{\chi}\bar{\tau}$ 102r12 НслПс54,
 $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 102r16 Тлк 54:2, $\bar{\chi}\bar{c}$ 102v22 Тлк
 54:7a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 103r6 Тлк 54:9, $\bar{\chi}\bar{a}$ 103r27 Тлк
 54:11b, $\bar{X}\bar{c}$ 104r7 Тлк 54:17, $\bar{\chi}\bar{\tau}$ 104r15
 Тлк 54:18b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{m}\bar{\tau}$ 104r26 Тлк 54:19b, $\bar{\chi}\bar{a}$
 104v6 Тлк 54:20b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 105r2 Тлк 54:23b,
 $\bar{\chi}\bar{c}$ 105r23 НслПс55, $\bar{X}\bar{c}$ 105r28 Тлк
 55:2a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 105v6 Тлк 55:3b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 105v19
 Тлк 55:6a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 105v27 Тлк 55:7a, $\bar{\chi}\bar{c}$
 106v13 Тлк 55:14a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 106v23 НслПс56,
 $\bar{\chi}\bar{c}$ 106v29 Тлк 56:2a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 107r22 Тлк
 56:4b, $\bar{X}\bar{a}$ 107r24 Тлк 56:4c, $\bar{\chi}\bar{c}$ 107r26
 Тлк 56:4c, $\bar{\chi}\bar{a}$ 107r30 Тлк 56:5a, $\bar{X}\bar{c}$
 107v3 Тлк 56:5b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 107v9 Тлк 56:5c, $\bar{\chi}\bar{a}$
 107v12 Тлк 56:5d, $\bar{\chi}\bar{a}$ 107v21 Тлк 56:7a,
 $\bar{\chi}\bar{c}$ 108r3 Тлк 56:8b, $\bar{X}\bar{c}$ 108r12 Тлк
 56:9c, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 108r30 Тлк 56:12a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 108v5
 НслПс57, $\bar{\chi}\bar{a}$ 108v9 Тлк 57:2a, $\bar{\chi}\bar{a}$
 108v13 Тлк 57:2b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 109r26 Тлк 57:6b,
 $\bar{\chi}\bar{a}$ 109v1 Тлк 57:7a, $\bar{X}\bar{c}$ 110r7 Тлк
 57:11a, $\bar{\chi}\bar{\tau}$ 110r27 НслПс58, $\bar{\chi}\bar{c}$ 110r30
 Тлк 58:2a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 110v3 Тлк 58:2b, $\bar{\chi}\bar{a}$
 110v13 Тлк 58:4a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 110v17 Тлк 58:4b,
 $\bar{\chi}\bar{a}$ 111r14 Тлк 58:7, $\bar{\chi}\bar{c}$ 111v15 Тлк
 58:12b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 112r10 Тлк 58:14b, $\bar{X}\bar{c}$ 112r22
 Тлк 58:17a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 112v24 Тлк 59:4a, $\bar{\chi}\bar{c}$
 113v29 Тлк 59:10b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 114v2 НслПс60,
 $\bar{\chi}\bar{c}$ 115r9 Тлк 60:7b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 115v2 Тлк 61:3a,

$\bar{\chi}\bar{c}$ 115v4 Тлк 61:3b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 115v10 Тлк 61:4a, $\bar{\chi}\bar{b}$ 115v14 Тлк 61:4b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 115v17 Тлк 61:5a, $\bar{\chi}\bar{w}|a\bar{m}\bar{b}$ 115v22-23 Тлк 61:5b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 116r3 Тлк 61:7b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 116v22 Тлк 61:13b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 117r19 Тлк 62:3b, $\bar{\chi}\bar{d}a\bar{m}\bar{b}$ 117r28 Тлк 62:5a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 118r19 Тлк 62:12c, $\bar{\chi}\bar{a}$ 118r29 Тлк 63:3a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 118v2 Тлк 63:3b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 118v5 Тлк 63:4a, $\bar{X}\bar{a}$ 118v11 Тлк 63:5a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 118v16 Тлк 63:5b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 118v23 Тлк 63:6b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 118v30 Тлк 63:7a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 119r3 Тлк 63:7b, $\bar{X}\bar{c}$ 119r7 Тлк 63:8a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 119r13 Тлк 63:9a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 119v6 НслПс64, $\bar{\chi}\bar{c}$ 120r19 Тлк 64:6c, $\bar{\chi}\bar{c}$ 122r16 Тлк 65:6a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 122r25 Тлк 65:7a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 123v10 Тлк 65:16b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 124r26 Тлк 66:5b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 124v19 НслПс67, $\bar{X}\bar{o}\bar{y}$ 124v24 Тлк 67:2a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 124v29 Тлк 67:2b, $\bar{\chi}\bar{d}a\bar{m}\bar{b}$ 125r21 Тлк 67:4c, $\bar{\chi}\bar{c}$ 125r28 Тлк 67:5b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 125v10 Тлк 67:6b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 125v12 Тлк 67:6c, $\bar{\chi}\bar{c}$ 126r16 Тлк 67:10b, $\bar{X}\bar{c}$ 126r30 Тлк 67:13a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 126v22 Тлк 67:15a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 127r26 Тлк 67:19a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 127v22 Тлк 67:22b, $\bar{\chi}\bar{p}\bar{i}\bar{c}\bar{t}\bar{a}$ 128r8 Тлк 67:24b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 128v3 , Тлк 67:28a, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 129r15 Тлк 67:32b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 129v4 Тлк 67:35b, $\bar{X}\bar{c}$ 129v13 Тлк 67:36b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 130r19 Тлк 68:5a, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 131r5 Тлк 68:10b, $\bar{\chi}\bar{b}$ 131r27 Тлк 68:13b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 131r30 Тлк 68:14a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 131v13 Тлк 68:15b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 131v20 Тлк 68:16a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 132r13 Тлк 68:18b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 132r24 Тлк 68:20a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 132r28 Тлк 68:20a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 132v16 Тлк 68:22, $\bar{X}\bar{c}$ 134v2 Тлк 69:2a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 134v16 Тлк 69:3b, $\bar{X}\bar{c}$ 135r7 Тлк 69:6a, $\bar{\chi}\bar{b}$ 135r18 НслПс70, $\bar{\chi}\bar{c}$ 135r21 Тлк 70:1, $\bar{X}\bar{c}$ 135r30 Тлк 70:3a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 135v18 Тлк 70:5, $\bar{\chi}\bar{c}$ 135v30 Тлк 70:6b, $\bar{X}\bar{c}$ 136r6 Тлк 70:7a, $\bar{\chi}\bar{p}\bar{i}\bar{c}\bar{p}\bar{o}\bar{c}$ 136r10 , Тлк 70:7b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 136r12 Тлк 70:8a, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 136r30 Тлк

70:10a, $\bar{X}\bar{c}$ 136v14 Тлк 70:12a, $\bar{X}\bar{c}$ 136v17 Тлк 70:12b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 136v21 Тлк 70:13a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 136v22 Тлк 70:13a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 136v26 Тлк 70:13b, $\bar{X}\bar{c}$ 136v30 Тлк 70:14, $\bar{\chi}\bar{c}$ 137v13 Тлк 70:20a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 138r24 Тлк 70:24b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 138r26 НслПс71, $\bar{\chi}\bar{c}$ 138r27 НслПс71, $\bar{\chi}\bar{c}$ 138v14 Тлк 71:3, $\bar{\chi}\bar{a}$ 138v19 Тлк 71:4a, $\bar{X}\bar{c}$ 139r1 Тлк 71:6a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 139v12 Тлк 71:10b, $\bar{X}\bar{o}\bar{y}$ 139v17 Тлк 71:11b, $\bar{X}\bar{c}$ 139v19 Тлк 71:12a, $\bar{\chi}\bar{b}$ 140r9 Тлк 71:15a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 140v13 Тлк 71:17d, $\bar{\chi}\bar{b}$ 140v28 НслПс72, $\bar{\chi}\bar{a}$ 143r24 Тлк 72:25a, $\bar{X}\bar{c}$ 143r29 Тлк 72:25c, $\bar{\chi}\bar{a}$ 144r20 Тлк 73:3b, $\bar{X}\bar{c}$ 146v8 Тлк 73:21b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 147v7 Тлк 74:6b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 148r14 Тлк 74:10a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 148r28 НслПс75, $\bar{\chi}\bar{c}$ 148v19 Тлк 75:4b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 149r4 Тлк 75:6b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 150r13 Тлк 76:2a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 152v6 Тлк 76:21b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 153v2 Сум, $\bar{\chi}\bar{c}$ 158v9 Тлк 77:2b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 158v21 Тлк 77:5b, $\bar{X}\bar{a}$ 158v27 Тлк 77:5a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 160r30 Тлк 77:15a, $\bar{\chi}\bar{b}$ 160v22 Тлк 77:19a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 164r28 Тлк 77:51a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 164v19 Тлк 77:53a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 165r21 Тлк 77:57a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 165v10 Тлк 77:60b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 166r30 Тлк 77:68b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 166v1 Тлк 77:68b, $\bar{X}\bar{a}$ 166v9 Тлк 77:70a, $\bar{X}\bar{a}$ 166v12 Тлк 77:70b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 166v17 Тлк 77:71a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 166v20 Тлк 77:71b, $\bar{X}\bar{c}$ 166v24 Тлк 77:72a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 169v7 Тлк 79:8b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 170v9 Тлк 79:17b, $\bar{X}\bar{a}$ 170v12 Тлк 79:18a, $\bar{X}\bar{a}$ 170v14 Тлк 79:18b, $\bar{\chi}\bar{b}$ 170v19 Тлк 79:19a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 171r10 Тлк 80:2b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 171r23 Тлк 80:4, $\bar{\chi}\bar{c}$ 172v1 Тлк 80:13a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 173r17 Тлк 81:4a, $\bar{\chi}\bar{b}$ 173r25 Тлк 81:5a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 173v29 Тлк 82:3a, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 175v2 Тлк 82:17a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 175v10 Тлк 82:18b, $\bar{X}\bar{c}$ 176r9 Тлк 83:4a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 176r21 Тлк 83:4c, $\bar{\chi}\bar{a}$ 176v27 Тлк 83:10b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 177r30 Тлк

84:2b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 178r21 Тлк 84:10a, $\bar{X}\bar{c}$ 178r28
 Тлк 84:11a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 178v18 НслПс85, $\bar{\chi}\bar{c}$
 180r13 Тлк 85:13b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 180r18 Тлк
 85:14a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 180r24 Тлк 85:14c, $\bar{\chi}\bar{a}$ 180v15
 Тлк 85:17b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 180v19 Тлк 85:17c, $\bar{X}\bar{c}$
 181v1 Тлк 86:5b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 181v21 Тлк 86:6a,
 $\bar{\chi}\bar{a}$ 181v15 Тлк 86:7, $\bar{\chi}\bar{a}$ 181v21 НслПс87,
 $\bar{\chi}\bar{c}$ 181v28 Тлк 87:3a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 181v30 Тлк
 87:3b, $\bar{\chi}\bar{b}$ 182r5 Тлк 87:4b, $\bar{X}\bar{a}$ 182r24
 Тлк 87:7a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 182v9 Тлк 87:9b, $\bar{\chi}\bar{a}$
 182v12 Тлк 87:9c, $\bar{\chi}\bar{c}$ 182v21 Тлк
 87:10c, $\bar{\chi}\bar{c}$ 183r23 Тлк 87:15a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 183r26
 Тлк 87:15b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 183r27 Тлк 87:15b, $\bar{\chi}\bar{c}$
 183v1 Тлк 87:16a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 183v3 Тлк 87:16b,
 $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 183v24 Тлк 87:19a, $\bar{X}\bar{a}$ 184r29 Тлк
 88:5b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 185r6 Тлк 88:10b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 185v5
 Тлк 88:14a, $\bar{X}\bar{c}$ 186r10 Тлк 88:18a, $\bar{\chi}\bar{c}$
 186r18 Тлк 88:19, $\bar{X}\bar{o}\bar{m}\bar{b}$ 186r26 Тлк
 88:20b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 186r29 Тлк 88:20c, $\bar{\chi}\bar{a}$ 186v1
 Тлк 88:21a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 186v10 Тлк 88:22b, $\bar{\chi}\bar{a}$
 186v13 Тлк 88:23a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 186v17 Тлк
 88:23b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 186v21 Тлк 88:23b, $\bar{\chi}\bar{a}$
 186v27 Тлк 88:24b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{m}\bar{b}$ 186v29 Тлк
 88:25a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 187r12 Тлк 88:27a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 187r15
 Тлк 88:27b, $\bar{X}\bar{a}$ 187r18 Тлк 88:28a, $\bar{\chi}\bar{c}$
 187r21 Тлк 88:28b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 187r27 Тлк
 88:29b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 187v1 Тлк 88:30b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 188r13
 Тлк 88:37b, $\bar{X}\bar{c}$ 188r18 Тлк 88:38b, $\bar{\chi}\bar{a}$
 188r23 Тлк 88:39b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 189v4 Тлк
 88:49b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 189v Тлк 88:52a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 190r28
 Тлк 89:6a, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 191v14 Тлк 89:14b, $\bar{\chi}\bar{c}$
 192r5 Тлк 89:17a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 192v5 Тлк 90:3, $\bar{\chi}\bar{c}$
 193v25 Тлк 90:13, $\bar{\chi}\bar{a}$ 194r1 Тлк 90:14,
 $\bar{\chi}\bar{a}$ 195r21 Тлк 91:10a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 195r25 Тлк
 91:10b, $\bar{X}\bar{c}$ 195v15 Тлк 91:13a, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{m}\bar{b}$
 195v20 Тлк 91:13b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 195v27 Тлк
 91:14b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 196r21 Тлк 92:1a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 196v6
 Тлк 92:2b, $\bar{\chi}\bar{b}$ 197r14 НслПс93, $\bar{\chi}\bar{a}$

197r16 НслПс93, $\bar{\chi}\bar{b}$ 198v4 Тлк 93:13a,
 $\bar{\chi}\bar{c}$ 198v17 Тлк 93:15a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 198v19 Тлк
 93:15a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 201r26 Тлк 94:11, $\bar{\chi}\bar{a}$ 201v17
 Тлк 95:2b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 202v29 Тлк 95:11c, $\bar{X}\bar{o}\bar{y}$
 204v26 Тлк 96:11, $\bar{\chi}\bar{c}$ 204v27 Тлк 96:11,
 $\bar{\chi}\bar{a}$ 205r7 НслПс97, $\bar{\chi}\bar{c}$ 205r26 Тлк 97:3a,
 $\bar{\chi}\bar{c}$ 205v1 Тлк 97:3b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 206v3 Тлк 98:1a,
 $\bar{\chi}\bar{c}$ 206v30 Тлк 98:4c, $\bar{X}\bar{c}$ 208v14 Тлк
 100:3b, $\bar{X}\bar{a}$ 208v18 Тлк 100:4a, $\bar{\chi}\bar{b}$
 209v7 НслПс101, $\bar{\chi}\bar{c}$ 209v20 Тлк
 101:3b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 210r18 Тлк 101:7a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 210r24
 Тлк 101:7b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 213r Тлк 102:4a, $\bar{\chi}\bar{c}$
 218r30 Тлк 103:18b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 218v5 Тлк
 103:19a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 218v9 Тлк 103:20a, $\bar{X}\bar{c}$
 218v22 Тлк 103:22a, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 220r16 Тлк
 103:32a, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 220v8 Тлк 103:35a, $\bar{\chi}\bar{p}\bar{i}\bar{c}\bar{t}\bar{a}$
 220v27 Тлк 104:1a, $\bar{\chi}\bar{p}\bar{i}\bar{c}\bar{t}\bar{o}\bar{c}\bar{s}\bar{b}$ 221r7 Тлк
 104:2b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 221v6 Тлк 104:6b, $\bar{X}\bar{a}$ 221v16
 Тлк 104:8b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 221v20 Тлк 104:9a, $\bar{\chi}\bar{c}$
 221v27 Тлк 104:10b, $\bar{X}\bar{a}$ 222v16 Тлк
 104:17a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 222v24 Тлк 104:18b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$
 222v27 Тлк 104:19a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 223r1 Тлк
 104:19b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 223r3 Тлк 104:20a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 223r5
 Тлк 104:20b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 223r7 Тлк 104:21a, $\bar{\chi}\bar{c}$
 223r10 Тлк 104:21b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 223r13 Тлк
 104:22a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 223r17 Тлк 104:22b, $\bar{\chi}\bar{c}$
 223r21 Тлк 104:23a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 223r29 Тлк
 104:24a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 223v2 Тлк 104:24b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$
 223v14 Тлк 104:26a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 223v15 Тлк
 104:26a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 223v19 Тлк 104:26b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{m}\bar{b}$
 223v23 Тлк 104:27a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 223v26 Тлк
 104:27b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 224v27 Тлк 104:36a, $\bar{\chi}\bar{c}$
 225v2 Тлк 104:40b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 225v6 Тлк
 104:41a, $\bar{\chi}\bar{b}$ 225v13 Тлк 104:42a, $\bar{\chi}\bar{a}$
 226v7 Тлк 105:5a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 226v7 Тлк 105:5a
 Тлк 105:6b, $\bar{\chi}\bar{c}'$ 233r9 Тлк 106:14a, $\bar{\chi}\bar{c}'$
 233v1 Тлк 106:17a, $\bar{X}\bar{a}$ 233v21 Тлк
 106:20a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 235r1 Тлк 106:29a, $\bar{\chi}\bar{b}$

236v29 Тлк 107:3a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 236v30 Тлк 107:3a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 237r4 Тлк 107:3b, $\bar{X}\bar{c}$ 237r5 Тлк 107:3c, $\bar{\chi}\bar{c}$ 237r26 Тлк 107:7b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 238v7 Тлк 108:2a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 238v13 Тлк 108:3a, $\bar{\chi}\bar{a}\bar{m}\bar{b}$ 238v16 Тлк 108:3b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 238v19 Тлк 108:4a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 238v23 Тлк 108:5a, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 239r3 Тлк 108:7a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 239r16 Тлк 108:9, $\bar{\chi}\bar{a}$ 239r21 Тлк 108:10a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 239v3 Тлк 108:11b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 239v8 Тлк 108:12a, $\bar{X}\bar{a}$ 240r2 Тлк 108:16b, $\bar{X}\bar{a}$ 240r5 Тлк 108:16c, $\bar{X}\bar{c}$ 240v5 Тлк 108:21b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 240v22 Тлк 108:25a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 240v27 Тлк 108:26, $\bar{\chi}\bar{a}$ 241r8 Тлк 108:28b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 241r26 Тлк 108:31, $\bar{\chi}\bar{c}$ 241v22 Тлк 109:3c, $\bar{\chi}\bar{t}\bar{b}$ 241v28 Тлк 109:4b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 242r1 Тлк 109:4b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 242r1 Тлк 109:5 Тлк 109:5, $\bar{\chi}\bar{c}$ 242r22 Тлк 109:7b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 242v30 Тлк 110:6b, $\bar{\chi}\bar{t}\bar{b}$ 243v5 НелПс111, $\bar{\chi}\bar{c}$ 243v26 Тлк 111:3b, $\bar{X}\bar{c}$ 243v30 Тлк 111:4a, $\bar{X}\bar{c}$ 244r5 Тлк 111:4b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 244r9 Тлк 111:5a, $\bar{X}\bar{c}$ 244r12 Тлк 111:5b, $\bar{X}\bar{c}$ 244r15 Тлк 111:6a, $\bar{X}\bar{c}$ 244r18 Тлк 111:6b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 244r23 Тлк 111:7a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 244r25 Тлк 111:7b, $\bar{X}\bar{c}$ 244v3 Тлк 111:9a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 244v14 Тлк 111:10a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 244v16 Тлк 111:10b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 244v20 Тлк 111:10c, $\bar{\chi}\bar{c}$ 245r24 Тлк 112:7a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 245v23 Тлк 113:2, $\bar{\chi}\bar{c}$ 245v25 Тлк 113:2, $\bar{\chi}\bar{a}$ 246r10 Тлк 113:5a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 246r24 Тлк 113:7a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 246r29 Тлк 113:8a, $\bar{\chi}\bar{p}\bar{i}\bar{c}\bar{t}\bar{o}\bar{e}\bar{b}$ 247r29 Тлк 113:17b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 248v2 Тлк 114:3b, $\bar{\chi}\bar{t}\bar{b}$ 248v18 Тлк 114:6a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 248v21 Тлк 114:6b, $\bar{\chi}\bar{t}\bar{b}$ 249v4 Тлк 115:6, $\bar{\chi}\bar{c}$ 249v6 Тлк 115:6, $\bar{\chi}\bar{t}\bar{b}$ 250r9 НелПс117, $\bar{\chi}\bar{a}$ 250v28 Тлк 117:10, $\bar{\chi}\bar{a}$ 251r9 Тлк 117:12b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 251v22 Тлк 117:20, $\bar{\chi}\bar{c}$ 251v29 Тлк 117:21b, $\bar{X}\bar{a}$ 252r3 Тлк 117:22, $\bar{\chi}\bar{c}$ 252r6 Тлк 117:22, $\bar{\chi}\bar{c}$ 252r7 Тлк 117:22, $\bar{\chi}\bar{a}$ 252v12 Тлк 118:9a, $\bar{\chi}\bar{t}\bar{b}$ 253v17 Тлк 118:22a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 253v20 Тлк 118:22b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 253v20 Тлк 118:23a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 254r13 Тлк 118:26, $\bar{\chi}\bar{a}$ 257v6 Тлк 118:66b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 257v18 Тлк 118:69a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 258v2 Тлк 118:77b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 258v2 Тлк 118:78a, $\bar{X}\bar{c}$ 259v1 Тлк 118:89, $\bar{\chi}\bar{c}$ 259v4 Тлк 118:90a, $\bar{X}\bar{a}$ 259v28 Тлк 118:95a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 264v27 Тлк 118:157a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 265r16 Тлк 118:161, $\bar{\chi}\bar{a}$ 267r3 Тлк 119:2, $\bar{X}\bar{c}$ 267r26 Тлк 119:6b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 267v1 Тлк 119:7, $\bar{\chi}\bar{c}$ 267v9 Тлк 120:1, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 267v12 Тлк 120:2, $\bar{\chi}\bar{c}$ 268r7 Тлк 120:7b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 268r16 Тлк 121:1, $\bar{\chi}\bar{c}$ 268v14 Тлк 121:6a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 268v19 Тлк 121:7a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 268v26 Тлк 121:8a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 268v26 Тлк 121:8a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 269v16 Тлк 123:1a, 270r25 Тлк 123:8, $\bar{\chi}\bar{c}$ 272r1 Тлк 126:1a, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 272r11 Тлк 126:2a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 272r21 Тлк 126:3a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 272v4 Тлк 126:4, $\bar{\chi}\bar{a}$ 272v6 Тлк 126:5a, $\bar{X}\bar{c}$ 273r17 Тлк 127:6b, $\bar{X}\bar{c}$ 273r21 Тлк 128:1, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{m}\bar{b}$ 273r29 Тлк 128:2a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 273v10 Тлк 128:4, $\bar{\chi}\bar{c}$ 274r6 Тлк 129:1, $\bar{\chi}\bar{c}$ 274r9 Тлк 129:2a, $\bar{\chi}\bar{t}\bar{b}$ 275r7 Тлк 130:2a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 275r14 Тлк 130:2c, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 276r7 Тлк 131:7b, $\bar{X}\bar{a}$ 276r25 Тлк 131:10a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 276r26 Тлк 131:10b, $\bar{\chi}\bar{p}\bar{i}\bar{c}\bar{t}\bar{b}$ 276v6 Тлк 131:11b, $\bar{\chi}\bar{a}$ 276v28 Тлк 131:15a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 277r3 Тлк 131:15b, $\bar{X}\bar{a}$ 277r13 Тлк 131:17b, $\bar{\chi}\bar{o}\bar{y}$ 277r14 Тлк 131:17b, $\bar{\chi}\bar{p}\bar{i}\bar{c}\bar{t}\bar{a}$ 277r20 Тлк 131:18b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 277v10 Тлк 132:2c, $\bar{\chi}\bar{a}$ 277v10 Тлк 132:2c, $\bar{\chi}\bar{a}$ 277v11 Тлк 132:2c, $\bar{X}\bar{a}$ 278v7 Тлк 134:4a, $\bar{\chi}\bar{t}\bar{b}$ 280r12 Тлк 134:17a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 281v3 Тлк 135:8a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 281v20 Тлк 135:10a, $\bar{\chi}\bar{a}$ 282v3 Тлк 135:16a, $\bar{\chi}\bar{c}$ 283r4 Тлк 135:22a, $\bar{\chi}\bar{p}\bar{i}\bar{c}\bar{t}\bar{b}$ 284v11 Тлк 136:6a8b, $\bar{\chi}\bar{c}$ 284v18 Тлк 136:9, $\bar{\chi}\bar{c}$ 284v20 Тлк 136:9, $\bar{\chi}\bar{t}\bar{b}$ 284v24

НслПс137, х̄ѣ 285v27 *Тлк 137:7a, х̄ѣ* 297r20 *Тлк 143:7a, х̄а* 297v2 *Тлк*
286r21 НслПс138, х̄оу 286r24 *143:8a, Х̄с* 297v16 *Тлк 143:10a, х̄ѣ*
НслПс138, Х̄с 286v1 *Тлк 138:1, х̄с* 297v24 *Тлк 143:11a, х̄а* 297v28 *Тлк*
287r22 Тлк 138:8a, х̄а 287r24 *Тлк 143:11b, х̄с* 302r21 *Тлк 145:5a, х̄с*
138:8b, х̄оу 287v17 *Тлк 138:11b, х̄с* 302r22 *Тлк 145:5a, х̄оу* 302v28 *Тлк*
289r7 Тлк 138:19b, х̄а 289r22 *Тлк 145:9a, х̄с* 303v12 *Тлк 146:3b, Х̄а*
138:21b, Х̄с 289r27 *Тлк 138:22, х̄с* 304r12 *Тлк 146:8a, х̄с* 304v9 *Тлк*
289v15 Тлк 138:24a, Х̄с 289v19 *Тлк 146:9b, х̄а* 305r21 *Тлк 147:4a, х̄с* 305v22
138:24b, х̄ѣ 289v22 *НслПс139, х̄а* *Тлк 147:7a, 306v23 Тлк 148:6a, х̄а*
290r4 Тлк 139:3a, х̄а 290r9 *Тлк 139:3b, 307v3 Тлк 148:10a, х̄ѣ* 308v2 *Тлк*
х̄а 290r11 *Тлк 139:4a, х̄а* 290r14 *Тлк 149:2a, х̄ѣ* 308v4 *Тлк 149:2b, х̄а* 308v7
139:4b, х̄ѣ 290r24 *Тлк 139:5b, х̄а* *Тлк 149:3a, х̄с* 313v27 *Псн*
290r25 Тлк 139:5b, х̄а 290r27 *Тлк*
139:5c, х̄с 290v20 *Тлк 139:7b, х̄с*
290v28 Тлк 139:8b, х̄а 291r12 *Тлк*
139:9b, х̄рїста 291v17 *НслПс140, х̄с*
292r4 Тлк 140:2b, х̄с 292v15 *Тлк*
140:6a, х̄с 294v20 *Тлк 142:3c, х̄с* 295r14
Тлк 142:6a, х̄рїстоу 295r20 *Тлк 142:7a,*
х̄с 295r23 *Тлк 142:7b, х̄с* 295r27 *Тлк*
142:7c, х̄а 296r27 *Тлк 143:1b, х̄а* 296v8
Тлк 143:2a, х̄с 296v17 *Тлк 143:2c, Х̄а*

И
гаронъ вж. аронъ

Ю
нероусалнигъ вж. нероусалнигъ

ПРИЛОЖЕНИЕ 3.
 СТАРОБЪЛГАРСКО-ГРЪЦКИ СПИСЪК НА ЛИЧНИТЕ И ГЕОГРАФСКИТЕ ИМЕНА

ABECΔAOMЪ	᾽Αβεσσαλώμ
ABHMEΛXЪ	᾽Αβιμέλεχ
ABHPOHЪ	᾽Αβιρών
ABPAAMЪ	᾽Αβραάμ
AYΓEИ	᾽Αγγαῖος
ADAMЪ	᾽Αδάμ
AEHЪ, AOPЪ	᾽Αενδώρ
AEPTЪ, MIOHЪ	᾽Αερμών
AEḖAN, APЪ	∅
AMAHKЪ	᾽Αμαλήκ
AMBAKOYAMЪ	᾽Αββακούμ
AMHHAΔAMЪ	᾽Αμιναδάμ
AMOHЪ	᾽Αμμών
ANTHOXЪ	᾽Αντίοχος
ANOLONЪ	᾽Απόλλων
APABA	᾽Αραβία
APOHЪ	᾽Ααρών
ACAFЪ	᾽Ασάφ
ACЪ, EИЪ	∅
ACVPOЪ	᾽Ασσούρ
ATAHACИИ	∅
BECPACHAHЪ	Οὐεσπασίανος
ETЪ, ДИИЪ	∅
BAVNOHЪ	Βαβυλών
BACAHЪ	Βασάν
BEΛΦEΓOPЪ	Βεελφεγώρ
BEИHΓAMИИЪ	Βενιαμίν
BHPTЪ, CABEITa	Βηρσαβεέ
BHTЪ, ΛEEИЪ	Βηθλεέμ
ΓAΛAΔЪ	Γαλαάδ
ΓETЪ	Γέθ
ΓOЛHΔЪ	Γολιάδ
ΓOЛΓOΓA	Γολγοθᾱ
ΔAβИΔЪ	Δαυίδ
ΔAHИAЪ	Δανιήλ

ДАТАНЪ	Δαθάν
ΔΩΗΚЪ	Δωήκ
ЕВЪГА	Εὔα
ЕГΥПЪТЪ	Αἴγυπτος
ЕДЕМЪ	Ἐδώμ
ЕЗЕКІІА	Ἐζεκίας
ЕЛІСАВЕТЪ	Ἐλισάβετ
ЕРЪМОНИМЪ	Ἐρμωνιείμ
ЕРЪМОНЪ	Ἐρμών, Ἐρμωνιείμ
ЕТАМЪ ¹	Ἡθάμ
ЕТАМЪ ²	Αἰθάμ
ΕΤΗΟΠІІА	Αἰθιοπία
ΕΦΡΑΝΤΑ	Ἐφρανθά
ΕΦРЕМЪ	Ἐφραίμ
ЗАВЪЛОНЪ	Ζαβουλών
ЗАΧΑΡІІА	Ζαχαρίας
ΖΕΒЕΗ	Ζεβέε
ΖΗΒЪ	Ζήβ
ЗЛАТООУСЪТЪ (НОАНЪ ЗЛАТООУСЪТЪ)	Θ
ІАВЕІМЪ	Ἰαβεїμ
[ІАО]	Ἰαώ
ІАРЕН	Ἰαρης
ІДІТΟΥМЪ	Ἰδιθούμ
ІДОУΜΕІА	Ἰδουμαία
ІЕΖЕКІІΗΛ	Ἰεζεκιήλ
ІΕΡΕΜІІА	Ἰερεμίας
ІΕΡΟΥСАΛΗΜЪ	Ἰερουσαλήμ
ІЛІІА	Ἰλίας
ІОАВЪ	Ἰωάβ
ІОАНЪ	Ἰωάννης
ІОРЪДАНЪ	Ἰορδάνης
ІОСІΗФЪ	Ἰωσήφ
ІРАКЛЪ	Ἡρακλῆς
ІРМІІΗ	Ἐρμῆς
ІΡΟΔЪ	Ἡρώδης
ІСААКЪ	Ἰσαάκ
ІСАІА	Ἡσαΐας

исраиль	Ἰσραήλ
исоусъ (навъгннъ)	Ἰησοῦς Ναυή
исоусъ (христосъ)	Ἰησοῦς (Χριστός)
иуда	Ἰούδα
иудея	Ἰουδαία
иаковъ	Ἰακώβ
каднсъ	Κάδης
каринлъ	Κάρμηλος
кндаръ	Κηδάρ
костандннъ	∅
лазаръ	Λάζαρος
лнванъ	Λίβανος
лотъ	Λώτ
маднлмъ	Μαδιάμ
макавен	Μακκαβαῖος
манаснн	Μανασσῆς
марна	Μαρία
маттнн	Ματθίας
мелъхнседекъ	Μελχисεδέκ
меръра	Μερρά
месопотамнн	Μεσοποταμία
мнханлъ	∅
моавъ	Μωάβ
морав	∅
мосн[н], монсн[н]	Μωσῆς, Μωϋσῆς
навъгннъ (исоусъ навъгннъ)	Ναυή (Ἰησοῦς Ναυή)
натанъ	Ναθάν
неслвръ	∅
нефъталнлмъ	Νεφθαλίμ
ннкоднлмъ	Νικόδημος
огъ	Ὠγ
орнвъ	Ὠρήβ
павълъ	Παῦλος
петръ	Πέτρος
пнлатъ	Πιλᾶτος
подоунавнн	∅
поморнн	∅

ΠΟΝΤΉΤΉ	Ø
ΠΟΣΗΔΟΝΤΉ	Ποσειδῶν
ΡΑΔΑΒΉ	Ῥαάβ
ΡΟΜΑΝΝΗΑ	Ø
ΣΑΒΑ	Σαβά
ΣΑΛΜΑΝΑ	Σαλμανά
ΣΑΜΟΥΗΛΉ	Σαμουήλ
ΣΑΟΥΛΉ	Σαούλ
ΣΕΛΪΜΟΝΤΉ	Σελμῶν
ΣΙΚΗΜΑ	Σίκιμα
ΣΗΛΟΜΉ	Σιλώμ
ΣΗΜΟΝΤΉ	Σίμων
ΣΙΝΑ	Σινά
ΣΙΟΝΤΉ	Σιών
ΣΙΣΑΡΑ	Σισαρά
ΣΟΛΟΜΟΝΤΉ	Σολομών
ΣΡΑΪΝΛΗΡΉ	Ø
ΣΥΡΗΑ	Συρία
ΤΑΒΟΡΤΉ	Θαβὼρ
ΤΑΝΕΗ, ΤΑΝΕΟСΉ	Τάνις
ΤΕΟΔΩΡΑ	Ø
ΤΗΤΉ	Τίτος
ΤΟΜΑ	Θωμᾶς
ΤΡΥΝΟΒΉ ΓΡΑΔΉ	Ø
ΤΥΡΉ	Τύρος
ΟΥΡΗΑ	Οὐρίας
ΦΗΝΕΕСΉ	Φινεές
ΧΑΜΉ	Χάμ
ΧΑΝΑΔΑΝΤΉ	Χαναάν
ΧΕΤΉΤΕΙΑ	Χετταία
ΧΩΡΗΒΉ	Χωρήβ
ΧΡΙСТ(ΟС)Ή (ΗΣΟΥСΉ ΧΡΙСТΟΥСΉ)	Χριστός (Ἰησοῦς Χριστός)

ГРЪЦКО-СТАРΟΒЪЛΓΑΡСКИ СПИСЪК НА ЛИЧНИТЕ И ΓΕΟΓΡΑΦСКИТЕ ИΜΕΝΑ

Ἄαρών	αρονъ
Ἄββακούμ	αββακουμъ
Ἄβεσσαλώμ	αβεσαλωμъ
Ἄβιμέλεχ	αβιμελεχъ
Ἄβιρών	αβιρωνъ
Ἄβραάμ	αβραамъ
Ἄγγαῖος	αγγειη
Ἄδάμ	αдамъ
Ἄενδώρ	αенъдоръ
Ἄερμών	αеръмонъ
Αἴγυπτος	египтъ
Αἰθάμ	εтамъ ²
Αἰθιοπία	εθιοπиа
Ἄμαλήκ	αмаликъ
Ἄμιναδάμ	αμннадамъ
Ἄμμών	αмонъ
Ἄντιοχος	антнохъ
Ἄπόλλων	αποлонъ
Ἄραβία	арава
Ἄρης	арех
Ἄσάφ	асафъ
Ἄσσοῦρ	асуръ
Βαβυλών	βαβυлонъ
Βασάν	басанъ
Βεελφεγώρ	βельфегоръ
Βενιαμίν	βениаминъ
Βηθλεέμ	βηтълеемъ
Βηρσαβεέ	βηρъсавεια
Γαλαάδ	γαλαадъ

Γέθ	ГЕҢЪ
Γολγοθᾶ	ГОЛГОҢА
Γολιάδ	ГОЛНАДЪ
Δαθάν	ДАҢАНЪ
Δανιήλ	ДАНИЛЪ
Δαυίδ	ДАВИДЪ
Δωήκ	ДОНКЪ
Ἐδώμ	ЕДАМЪ
Ἐζεκίας	ЕЗЕКИИА
Ἐλισάβετ	ЕЛИСАВЕТЪ
Ἐρμῆς	ЕРМИН
Ἐρμών	ЕРЪМОНЪ
Ἐρμωνιείμ	ЕРЪΜΟΝΗΜЪ, ΕΡЪΜΟΝЪ
Εὔα	ЕВЪГА
Ἐφραΐμ	ЕФРЕМЪ
Ἐφρανθά	ЕФРАНҢА
Ζαβουλών	ЗАВЪЛОНЪ
Ζαχαρίας	ЗАХАРИИА
Ζεβέε	ЗЕВЕН
Ζήβ	ЗНЕЪ
Ἡθάμ	ЕҢАМЪ ¹
Ἡλίας	ИЛИИА
Ἡρακλῆς	ИРАКЛЬ
Ἡρώδης	ИРОДЪ
Ἡσαΐας	ИСАИИА
Θαβώρ	ТАВОРЪ
Θωμᾶς	ТОМА
Ἰαβεΐμ	ИАВНИМЪ
Ἰακώβ	ИЯКОВЪ
Ἰαώ	[ИАО]

Ἰδιθούμ	ИДИТΟΥМЪ
Ἰδουμαία	ИДУУМΕΙΑ
Ἰεζεκιήλ	ИЕЗЕКИΗΛЪ
Ἰερεμίας	ИΕΡΕΜΙΑ
Ἰερουσαλήμ	ИΕΡΟΥΣΑΛΗΜЪ
Ἰησοῦς Ναυή	ИСОУСЪ (НАВЪΓΗΗЪ)
Ἰησοῦς (Χριστός)	ИСОУСЪ (ΧΗΗΣΤΟΣЪ)
Ἰορδάνης	ИОРЪΔΑΗЪ, ИΕΡЪΔΑΗЪ, ΕΡЪΔΑΗЪ
Ἰούδα	ИЮДА
Ἰουδαία	ИЮΔΕΙΑ
Ἰσαάκ	ИСААКЪ
Ἰσραήλ	ИСРАΗΛЪ
Ἰωάβ	ИОВАВЪ
Ἰωάννης	ИОАНЪ
Ἰωσήφ	ИОСИΦЪ
Κάδης	КАДΗΣЪ
Κάρμηλος	КАРМΗΛЪ
Κηδάρ	ΚΗΔΑΡЪ
Λάζαρος	ΛΑΖΑΡЪ
Λίβανος	ΛΗΒΑΗЪ
Λώτ	ЛОТЪ
Μαδιάμ	ΜΑΔΗΙΑΜЪ
Μακκαβαῖος	ΜΑΚΚΑΒΕΗ
Μανασσής	ΜΑΝΑΣΗΗ
Μαρία	ΜΑΡΗΙΑ
Ματθίας	ΜΑΤΤΗΙΑ
Μελχισεδέκ	ΜΕΛΗΧΗΣΕΔΕΚЪ
Μερρά	ΜΕΡЪΡΑ
Μεσοποταμία	ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΗΙΑ
Μωάβ	ΜΟΑΒЪ

Μωσῆς, Μωϋσῆς	МОСН[Н], МОНСН[Н]
Ναθάν	НАТАНЪ
Ναυή (Ίησοῦς Ναυή)	НАВЪГННЪ (НСΟΥСЪ НАВЪГННЪ)
Νεφθαλίμ	НЕФЪТАЛНМЪ
Νικόδημος	НИКОДНМЪ
Οὐρίας	ΟΥΡНІА
Οὐεσπασίανος	БЕСПАСНАНЪ
Παῦλος	ПАВЪЛЪ
Πέτρος	ПЕТΡЪ
Πιλάτος	ПИЛАТЪ
Ποσειδῶν	ПОСНДОНЪ
Ῥαάβ	РААВЪ
Σαβά	САВА
Σαλμανά	САЛЪМАНА
Σαμουήλ	САМОУНЪ
Σαούλ	САΟΥЛЪ
Σελμών	СЕЛЪΜΟΝЪ
Σίκιμα	СНКИМА
Σιλώμ	СНЛОМЪ
Σίμων	СНΜΟΝЪ
Σινά	СННА
Σιών	СНОНЪ
Σισαρά	СНСАРА
Σολομών	СОЛОΜΟΝЪ
Συρία	СΥΡНІА
Τάνις	ТАНЕН, ΤΑΝΕΟΣЪ
Τίτος	ΤΗΤЪ
Φινεές	ΦΗΝΕΕСЪ

Χάμ	ХАМЪ
Χαναάν	ΧΑΝΑΑΝЪ
Χετταία	ΧΕΤЪΤΕΙΑ
Χριστός (Ίησοῦς Χριστός)	ΧΡΗΣΤ(ΟΕ)Ъ (ΗΣΟΥСЪ ΧΡΗΣΤОСЪ)
Χωρήβ	ΧΟΡΗΒЪ
Ωγ	ΟΥГЪ
Ωρήβ	ΟΥΡΗΒЪ

THE ORTHOGRAPHY OF THE PSALTER OF TSAR IVAN ALEXANDER
(MS 2 OF THE SCIENTIFIC ARCHIVE OF THE BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES)

(Summary)

The monograph is dedicated to the orthographic features of the Sofia commentated Psalter from 1337 (MS NA-BAN 2), also known as the Psalter of Tsar Ivan Alexander. The aim is to describe the orthographic practices of each identified scribe in as much detail as possible and compare the general and specific characteristics of the different orthographic types they followed.

A detailed analysis has been conducted on the following graphemes and allographs used by the copyists: ε (ε), з (z, s), и (i, ĭ), о (o, w, o, ω) ѡѣ (ѡ, ѣ), ѣ, ѥ, Ѧ, ѧ, Ѩ, ѩ, Ѫ (Δ), ѫ (tΔ), Ѭ, ѭ, Ѯ, ѯ, Ѱ, ѱ, Ѳ, ѳ, Ѵ, ѵ, Ѷ, ѷ. The study also examines the use of the epenthetic *l*, supralinear signs, and the orthography of Greek loanwords. Observations on the orthography of the manuscript are based on a comprehensive excerpting of material according to the specified criteria, including from the two folios of the codex that are part of P. I. Shchukin's collection in the State Historical Museum in Moscow (GIM, Shchukin 3).

In four chapters, the orthographic characteristics of each of the four scribes involved in the creation of the manuscript are presented sequentially and in detail. The orthographic features of a small excerpt identified with a fifth handwriting are also examined separately. Three appendices illustrate the use and distribution of selected graphemes and allographs in the codex, as well as the orthography of personal and geographical names in an Old Bulgarian-Greek index with lemmatization and in two lists: Old Bulgarian-Greek and Greek-Old Bulgarian.

The present study reveals four orthographic systems that combine characteristics typical of the period with individual orthographic habits. Many orthographic rules are not consistently applied, exhibit a non-mandatory nature, and are in the process of development and codification, which corresponds to the pre-Euthymian period during which the manuscript was created (1337). Despite the collective effort in the creation of the codex, there is no unified or comprehensive orthographic concept; each scribe retains and applies their individual training and background during the process. This provides additional insight into the working practices in literary centers during the first half of the 14th century and contributes to a clearer understanding of the different types of Middle Bulgarian orthography, particularly those associated with pre-Euthymian orthographic models and manuscripts written for or commissioned by Tsar Ivan Alexander.

Keywords: Sofia Psalter (Pesnivets), MS NA-BAN 2, Tsar Ivan Alexander, Orthography